

Vestnordisk språkkontakt
gjennom 1200 år

Med støtte frå

Bergen Universitetsfond, Universitetet i Bergen

Vestnordisk språkkontakt gjennom 1200 år

© Fróðskapur, Faroe University Press og forfattarane

Utgjevar: Fróðskapur, Faroe University Press

Framsídebilete: “Brobyggeren”, Trine Lindheim

Alle tekstane er lesne av fagfolk utanfor redaksjonen

Utforming og trykk: Føroyaprent

Tórshavn 2011

ISBN 978-99918-65-36-2

NORÐURLANDSKT UMHVØRVISMERKI
Svanamerktur prentlutur 541 705

Vestnordisk språkkontakt gjennom 1200 år

Redigert av Gunnstein Akselberg
og Edit Bugge

Annales Societatis Scientiarum Færoensis
Supplementum 54

fróðskapur

Faroe University Press
Tórshavn 2011

Frå Páll Ólafsson (1827–1905). Kjærleiksdikt til kona:

Eg ville helst eg fekk vera strá
og visna i lestane dine,
for du vil trø lint og lettast på
leide brestande mine.

*

Ég vildi ég fengi að vera strá
og visna í skónum þínum
því léttast gengirðu eflaust á
yfirsjónum mínum.

**Frå Stephan G. Stephansson (1853–1927). Om det
å vera eit norrønt menneske:**

Djerv og sæl i alle år
om sitt mein han tagde:
over djupe, svære sår
svøyp av glede lagde.

*

Hreifur fram að hinstu stund,
hann um mein sitt þagði.
Faldi sína opnu und,
undir glöðu bragði.

Omsetjingar ved Johannes Gjerdåker, Voss

Innhald:

Føreord	7
Vigdís Finnbogadóttir: <i>Sprogets magi</i>	9
Ole Didrik Lærum: <i>Den språklege slektskapen</i> . . .	11
Edit Bugge og Gunnstein Akselberg: <i>Innleiing</i> . . .	15
Helge Sandøy: <i>Frå tre dialektar til tre språk. Språklig og ideologisk</i>	19
Auður Hauksdóttir: <i>”Yderst mod Norden lyser en ø ... ”. Strejflys over islændingenenes møde med dansk og norsk sprog</i>	39
Turið Sigurðardóttir: <i>Sonderinger i færøsk-norske, norsk-færøske og færøsk-islandske oversættelser</i>	79
Idar Stegane: <i>På islandsk og norsk – til og frå</i>	93
Margunn Rauset: <i>Islandsk møter norsk i eit nytt tusenår. Utfordringar og fordelar i den norske delen av ISLEX-prosjektet</i>	109
Kristján Eiríksson: <i>Poetikkveven Brage</i>	127
Anfinnur Johansen: <i>Norrøne navne – især person- navne – på Færøerne fra vikingetiden til i dag</i> . .	141

Gunnstein Akselberg: <i>Nokre fellestrekk ved vestnordiske stadnamn. Korleis vestnordiske stadnamn representerer felles språklege, kulturelle og topografiske tilhøve</i>	159
Jógvan í Lon Jacobsen: <i>Dialektbrugere i spændetrøje? – Om dialektbrug i et lille, tæt sprogsamfund</i>	181
Magnhild Selås: <i>Nordisk språksosialisering i ei spennande framtid</i>	201
Remco Knooihuizen: <i>Demografisk press og språkskifte på Shetland</i>	219
Øystein Alexander Vangsnes: <i>Hvat fyri hvør? Ei samanlikning av spørjande nominalfrasar i vestnordisk med vekt på færøysk</i>	239
Þorsteinn G. Indriðason: <i>Om fugesammensetninger i vestnordisk</i>	257
Endre Brunstad: <i>Kva om Ivar Aasen tok med islandsk og færøysk? Faktisk og kontrafaktisk språkhistorie</i>	275
Forfattaropplysningar	295
Personregister	297
Sakregister	305

Føreord

Det har vore kontakt mellom Vest-Noreg, Island, Færøyane og Shetland i mest 1200 år – frå landnåmstida på 800-talet til den økonomiske verdskrisa i våre dagar. Kontakten har vore tett og mangslungen. Kortaste geografiske avstanden har vore frå Vestlandet og Bergen til Shetland og Lerwick. Etter kvart kom Shetland under skotsk og engelsk herredøme, og difor vart kontakten mellom Shetland og Vest-Noreg, Færøyane og Island etter kvart mindre. Likevel står den norrøne og vestnordiske arven framleis godt planta i shetlandsk jord. Også Orknøyane høyrer med til den vestnordiske storfamilien, sjølv om utviklinga også der har gått i ei sterk skotsk og engelsk retning dei siste hundreåra.

Sterkast har kontakten vore mellom Færøyane, Island og Vest-Noreg, der felles kulturarv og historisk kontakt har bidratt til ein felles identitet og gjensidig solidaritet. Denne kontakten og samkjensla har kome alle tre land til gode, i oppgangstider og i krisetider.

Eitt uttrykk for dette vestnordiske fellesskapet er den kontakten som har vore mellom den tidlegare islandske presidenten, Vigdís Finnbogadóttir, og den tidlegare rektoren ved Universitetet i Bergen, Ole Didrik Lærum. For nokre år sidan kom dei to opp med den tanken at det burde arrangerast ein konferanse om den språkkulturelle kontakten i det vestnordiske området. Idéen var gå god at vi tok utfordringa.

I november 2010 vart konferansen ”Vestnordisk språkkontakt gjennom 1200 år” halden på Fleischer’s Hotel på Voss, som eit samarbeid mellom Universitetet i Bergen og Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum ved Háskóli Íslands. Vigdís Finnbogadóttir og Ole Didrik

Lærum var æresgjester på konferansen og denne boka til-
eignar vi dei to – som dei gode ambassadørane dei er for den
vestnordiske språk- og kulturkontakten.

Takk til professor emeritus Oddvar Nes som har lese
gjennom manuset før trykking.

Bergen 17. oktober 2011

Edit Bugge

Gunnstein Akselberg

Sprogets magi

AV VIGDÍS FINNBOGADÓTTIR

Sprogene er vores mest dyrebare skatte. Det er igennem et sprog at vi ved hvem vi er. Det er i sprogene at menneskets oplevelser bevares fra generation til generation med en stadig fornyet livsopfattelse. Begivenheder, følelser og oplevelser, og ikke mindst viden og venskab udtrykkes og bevares i sprog.

Det er minder om samhørighed, slægtskab og trofasthed mellem venner der har knyttet os tæt sammen, Vest-Norge, Færøerne og Island. Fra disse områder har de, der var her før os, videreført fortællinger der bevarede øjeblikkenes og tidernes oplevelser, som vi nu ser tilbage til og nyder. Det er også i gennem vores nordiske sprog at det er lykkedes os nordiske folk i fællesskab at stå sammen som model ude i den store verden for demokratiske samfund, naturværn, fred og etisk tankegang. Det store ønskemål er nu at nye generationer vedligeholder den gamle tradition for at lære sig at forstå i det mindste ét af nabosprogene godt, – det kan fungere som nøglen til de andre og dermed berige vores viden og fremme vores forståelse af samhørighed.

Vi er dybt taknemmelige for konferencen ”Vestnordisk sprogkontakt gennem 1200 år”, hvor der blev så inspirerende diskuteret af sprogforskere i selveste Voss, i det varme vestnordiske mørke i november 2010. Det blev husket at igennem århundrederne var der altid tilknytning mellem øerne ude i Atlanten, Færøerne og Island, og Vest-Norge med ”Björgvin og Niðarós” som de vigtige kultur- og kraftcentre. Til og med blev de gamle sprog derude i havet beriget med nye tanker og ord fra det progressive kontinent igennem Vest-Norge, ikke mindst via de gejstlige i Trond-

heim og handelscentret Bergen. Vi må heller aldrig glemme sprogenes enestående skabekraft. I tankerne – på sprog – skabes kunstværkerne. Hjemme i Island er det gamle sprog vores slotte. Det sprog som datidens mennesker bragte med sig fra Vest-Norge. Vi har ingen slotte eller storslåede bygninger fra den historiske middelalder. De findes dog - bevaret dér i sproget, i sagaer og fortællinger, levende i landskabet så snart begivenheder og historier fortælles på stedet, og hver enkel ser de eventyrlige gårde, stavkirker, kampen om magt, lyslevende for sig i sine tanker. Det er sprogets magi.

Den språklege slektskapen

AV OLE DIDRIK LÆRUM

Den nære språklege slektskapen i Nordsjøområdet, som går attende til norrøn tid, har overraska mange. Eg er ein av dei. Etter i si tid å ha tatt artium på Voss offentlege landsgymnas i lag med ein islending var eg forviten på å koma til Island. På skulen hadde vi hatt undervisning i gamalnorsk, og sjølv om språket kunne verka både stivt og gamalmodig, var det mange ord eg kjende att frå norsk. Men kva med ny-islandsk? Eg fekk sommarjobb i Reykjavík i lag med ein annan artiumskamerat frå Voss, Jon Hellesnes, og så var det berre å kasta seg ut i arbeidslivet etter at vi var komne fram med båten. Vår islandske ven, Ferdinand Ferdinandsson, hadde ordna alt for oss, og eg stilte nokså nyfiken som midlertidig tilsett i eit elektrikarfirma medan Jon var på ein skomakarverkstad. I starten freista eg å kommunisera ved at *eg* tala vanleg norsk og arbeidskollegane dansk. Men det gjekk ikkje bra, for dei var heller dårlege i det danske tungemålet. Sidan gjekk dei over til islandsk, og då var det mange ord eg kjende att frå det gamle vossamålet. Følgjeleg slo eg over til dialekten heimafrå og tala breitt vossamål, og eg nytta så mange gamle ord og omgrep som eg berre kunne koma på. Då skjøna vi kvarandre. Mange islandske ord var sjølvsagt forskjellige frå vossamålet, men for kvart nytt ord eg lærde, putta eg det inn i talemålet. Grammatikalsk sett vart det eit underleg talemål eg nytta, men vi skjøna kvarandre. Og den rosen fekk eg, at om språket berre var nokolunde skjønleg, så var tonefallet svært likt islandsk.

Dette vart ei openberring. Ikkje berre hadde vi nær språkleg slektskap, men humor og mange skikkar var slik

eg kjende dei frå Voss. Det gjekk ikkje mange vekene før eg kjende meg heilt heime. Denne opplevinga vekte ei interesse for islandsk språk og litteratur som har fylgt meg sidan, og det førde til at eg sidan kom mange gonger attende til Island. Etter kvart følte eg at dette “papegøyespråket” med vossa-islandsk blandingsmål var utilfredsstillande. Då den islandske forfattaren Jóhannes Helgi kom flyttande til Bergen på 1980-talet i lag med huslyden, la eg fram problemet mitt for dei. Vi kjende kvarandre godt frå tidlegare, og no sa dei seg villige til å undervisa meg. Ein gong i veka kom eg heim til dei og sat eit par timar i familiekrinsen. Jóhannes var første-læraren min og hadde frå første stund ambisjonar om at eg skulle få med meg heile det litterære språktilfanget frå Island med ulike nyansar i vokabularet. Kona hans, Margrét Gut-tormsdóttir, var lærar, og ho tok seg av basis-opplæringa mi med elementær grammatikk, medan dei to sønene i gymnas-alderen gav innspel om daglegtalet. Vi hadde det verkeleg moro, og til kvar undervisningstime hadde dei førebudd både litterære tekstar, dikt og nye lekser i grammatikken. Vi drakk kaffi og åt lefser, og nokre gonger tradisjonell islandske surmat. Det vart mykje lått, og eg lærde utruleg mykje. – Til eit visst punkt: Då tala eg rimeleg flytande, men samstundes fekk eg betre og betre innsikt i kor kort eg var komen i forhold til den enorme rikdomen og det store ordtilfanget i moderne islandsk. Eg fekk større og større bindingar og aukande problem med å velja det rette ordet eller uttrykket mellom talrike mogelege variantar. Ein periode vart eg nestan stum og kjende meg ikkje så lite stressa, for familiemedlemmene sat rundt meg og kommenterte kvart einaste ord som kom ut av munnen min, men sidan kom det seg gradvis. Etter fem år flytta dei frå Bergen. Det hadde vore ei god og inspirerande tid for dei norrøne interessene mine, og no slappa eg meir av. Læretida var effektiv, men endeleg kunne eg tala islandsk fritt utan at nokon kommenterte språket og retta kvar feil eg gjorde. No trur eg at eg talar islandsk rimeleg bra, og dei talrike orda og vendingane som ikkje er korrekte kjem i alle fall med klårt islandsk tonefall! Alle desse opplevingane kan samanfattast i orda *språkleg rikdom og fellesskap*, – og takksemd til dei som ofra tid på å læra meg opp.

På 1990-talet fekk eg også vitjing av ein god ven og kollega, Jónas Hallgrímsson, som var professor i patologi ved Háskóli Íslands. Han heldt gjesteføreling i Bergen, og sidan tok eg han med til heimetraktene mine. Dette var første gongen han vitja Noreg, så på førehand var han spent på kva han ville oppleva. Vi dro til Vossestrand, der den gamle dialekten har halde seg best. På vegen vitja vi nokre eldre vener i Myrkdalen, spelemannen Lars Skjervheim og kona Ragnhild: Han var derfrå og ho var frå Årdal i Sogn. Eg presenterte dei for kvarandre, og det tok ikkje lang tid før dei var i ivrig samtale. Det gjekk vekselvis på islandsk, vossamål og sognamål, og eg trong ikkje å blanda meg inn i det heile og forklåra noko. Etterpå var Jónas heilt paff. Han var oppvaksen på den vesle staden Kirkjubæjarklöstur på Sør-Island med utsikt til Nordsjøen, og no kom desse orda: “Det skulle ta 1000 år før eg kom heimatt til Noreg!” – Men han tykte at sognamålet var lettast å forstå. Og hardingfelespelet til Lars fann han vakkert, men framandt. Slik tradisjon med instrumentalmusikk fanst ikkje hjå dei.

Utviklinga i dei norrøne språkområda langs Nordsjøen er ikkje berre eit spørsmål om filologi og litteraturvitskap, men like mykje om språkleg og personleg slektskap mellom talrike einskildpersonar gjennom tidene. Såleis kan vi idag vera med på å fremja og halda ved like det nære sambandet som alltid har vore der. Men utviklinga i språka kan også gå i ulike retningar, og då treng vi å kjenna til kvarandre og vita kva som skjer. Dette sambandet lyt vi ta i vare her og no, for det er vel lenge å måtta gjera som Jónas og venta i tusen år. Når det gjeld språklege minoritetar, har særleg Háskóli Íslands markert seg sterkt i dei seinare åra, og Vigdís Finnbogadóttir har vore ein viktig pådrivar. Sentralt i dette er kontakt mellom dei vest-nordiske områda, i første rekke Island, Færøyane og Vest-Noreg, men også område som Orknøyane, Shetland og Skottland. Eit hovudpunkt, men også eit paradoks, er at små språksamfunn kan både vera sterke og sårbare samstundes. Når dei lever og utviklar seg gjennom meir enn tusen år, er det prov nok for styrken i språkkulturen. Men fordi dei vert forvalta av få menneske vert dei sårbare og kan lett overkøyrast av andre og meir domine-

rande språk med store ressursar. Ulike språk er ikkje alltid nøytrale i forhold til kvarandre. Dei kan også konkurrera, der det “sterkaste” språket tek over, med tap av såkalla *domene* som resultat for det andre.

Initiativet med å satsa på dei vest-nordiske språkområda er velkoment og viktig, og dei som står bak det fortener all ære. Denne gongen var det Voss som fungerte som møtestad og “språklaboratorium”, og i den vidare oppfølginga kan andre geografiske område ha same funksjon. – For det er det levande, pulserande språket vi vil ha i høgsetet. For tida er dei humanistiske faga oppe til debatt i Norden, og det gjeld også språkfaga. I vidaste tyding tek desse faga vare på og vidareutviklar kunnskapen om menneskets kultur, ytringar, verdier og normer. Nytteverdien av ulike språk er klår nok, men ofte gløymer ein at språk-kunnskap er like mykje inngangsbilletten til ei heil kulturverd. Gjennom språket opnar ein også opp døra til litteratur og samfunnstilhøve gjennom tidene. Samstundes vert gamal slektskap oppattnya. I gamal tid var ein avhengig av ein god båt for å kommunisera over Nordsjøen, og no burde det vera endå lettare med moderne trafikksystem og “elektroniske båtar”. Men det gjev ikkje seg sjølv.

Innleiing

AV EDIT BUGGE OG GUNNSTEIN AKSELBERG

Det har vore kontakt mellom folk mellom folk over hav- og landegrenser i Vest-Norden i mest 1200 år. Denne boka inneheld artiklar som kastar lys over ulike sider ved dette vestnordiske språkfelleskapet. Artiklane er delte inn i seks tematiske bolkar: *språkhistorie* (Sandøy, Brunstad), *språk og litteratur* (Hauksdóttir, Sigurðardóttir, Stegane), *islandsk-skandinavisk ordbok og islandsk poesikorpus* (Rauset, Eiríksson), *person- og stadnamn* (Johansen, Akselberg), *sosiolingvistiske tilhøve* (Jacobsen, Selås, Knooihuizen) og *språkstruktur* (Vangsnes, Indridason).

Vi har valt å setja ein språkhistorisk artikkel først og sist i boka. På denne måten vert stoffet ramma inn av framstillingar som tek føre seg både det språklege grunlaget og den språklege framtida for den mest 1200 år lange vestnordiske kontakten.

I *Frå tre dialektar til tre språk. Språkleg og ideologisk* tek Helge Sandøy føre seg det historiske grunnlaget for dei vestnordiske språkskilnadene, ved å visa endringane i språkstruktur og språklig medvit i Vest-Norden i hundreåra etter høgmiddelalderen.

Auður Hauksdóttir skildrar i ”*Yderst mod Norden lyser en ø ...*”. *Strejfflys over islændingenes møde med dansk og norsk sprog* kontakten mellom islendingar, nordmenn og danskar i ein tusenårsperiode frå landnåmet og fram til slutten av 1800-talet. I *Sonderinger i færøsk-norske, norsk-færøske og færøsk-islandske oversættelser* trekkjer Turið Sigurðardóttir fram den viktige litterære utvekslinga mellom Færøyane og

dei andre vestnordiske landa, frå romantikken og fram til i dag. Sigurðardóttir syner mellom anna korleis oversetjingar og vestnordisk kulturøkonomisk samarbeid har spelt ei rolle i utbygginga av færøysk kulturspråk. Og, for å dekkja den tredje sida i dette vestnordiske triangelet, gjev Idar Stegane ei innføring i oversetjingar mellom islandsk og norsk: *På islandsk og norsk – til og frå*.

Det skandinaviske samarbeidsprosjektet om ei felles islandsk-skandinavisk ordbok, ISLEX, er temaet for artikkelen *Islandsk møter norsk i eit nytt tusenår. Utfordringar og fordelar i den norske delen av ISLEX-prosjektet*. Her syner Margunn Rauset at den nære kulturelle og språklege skyldskapen mellom islandsk og norsk, byr både på leksikografiske utfordringar og leksikografiske gleder. Kristján Eiríksson presenterer etableringa av eit islandsk poetisk korpus i artikkelen *Poetikveven Brage*. Han syner korleis korpuset, med islandsk poesi frå dei eldste tider og fram til i dag, praktisk kan nyttast både til litteraturstudiar, metriske granskingar og språkhistoriske analysar.

Dei norrøne personamna i færøysk personnamnskikk er hovudtemaet i Anfinnur Johansens artikkel *Norrøne navne – især personnavne – på Færøerne fra vikingetiden til i dag*. Gunnstein Akselberg presenterer eit felles vestnordisk stadnamnkorpus med vekt på sentrale topografiske grunnord i *Nokre fellestrekk ved vestnordiske stadnamn. Korleis vestrordiske stadnamn representerer felles språklege, kulturelle og topografiske tilhøve*.

Spenna mellom talespråkleg tvang og talespråkleg fri-dom i høve til talespråklege normer og talespråkleg praksis på Færøyane, er temaet til Jógvan í Lon Jacobsen i *Dialektbrugere i spændetrøje? – Om dialektbrug i et lille, tæt sprogsamfund*. Magnhild Selås jamfører språksosialisering av barn og unge i Noreg, Island, Færøyane og Shetland i *Nordisk språksosialisering i ei spennande tid*. Her diskuterer Selås kva språklege konsekvensar vi kan venta oss av dei pågåande samfunnsendingane, med større geografisk mobilitet og ei omstrukturering og institusjonalisering av den vestnordiske barndommen. Dei språklege konsekvensane av samfunnsendingar er òg tema for Remco Knooihuizens

artikkel *Demografisk press og språkskifte på Shetland*. Her syner Knooihuzen korleis demografiske kjelder, og særleg analysar av ekteskapsmønster, kan kasta lys over språkskiftet frå norn til skotsk på Shetland.

Øystein Alexander Vangsnes studerer nominalfrasar i vestnordisk språk, med utgangspunkt i færøysk, i *Hvat fyri hvør? Ei samanlikning av spørjande nominalfrasar i vestnordisk med vekt på færøysk*. Þorsteinn G. Indriðason samanliknar mønstra i norske, islandske og færøyske fugesamansetjingar i artikkelen *Om fugesammensetninger i vestnordisk*.

Endre Brunstad sluttar av boka med artikkelen *Kva om Ivar Aasen tok med islandsk og færøysk?* I artikkelen diskuterer Brunstad vekselverknaden mellom skriftspråksnormeringa for færøysk, norsk og islandsk på 1800- og 1900-talet. Artikkelen gjev òg ei kontrafaktisk analyse av den vestnordiske språkhistoria, der Brunstad undrast korleis det ville gått, om Kiel-freden hadde hatt eit anna utfall.

Vi konkluderer med Brunstad: Det er vel eigenleg like godt at det har gått som det har gått i Vest-Norden. Den språklege stoda i dag er vel slett ikkje den verste.

Frå tre dialektar til tre språk

Språklig og ideologisk

AV HELGE SANDØY

1. Ved inngangen til den nye tida

Før siste riksrådsmøtet for det norske kongeriket blei halde i Bud i Romsdal i august 1533, noterte bergensbispem Olav Torkjellsson¹ at m.a. desse sakene skulle opp (DN X, 674):

Yslannd ær vti Tyske hendher

Fferøy

*messzer holdis vppaa Norske ymott thenn hellige kirkis
skiick och budh*

Første saka viser at riksrådet var bekymra over situasjonen, som var at Norge var så svakt etter den langvarige nedgangstida at det ikkje lenger var i stand til å halde oppe noen autoritet på Island. Tyske kjøpmenn kunne dermed ta seg til rette. Kva saka om Færøyane gjaldt, går ikkje tydelig fram. Siste saka er interessang på den måten at vi her finn første belegget på at adjektivet *norsk* blir brukt om språk. Adjektivet var laga på 1400-talet, men dei to eldste belegga gjeld vektsystemet og eigedomsrett. Men i 1533 blei det altså brukt om språket. To år seinare skriv Olav Engelbrektsson eit notat om alle skuldingane han har mot Nils Lykke (DN XI, 621), og den eine er:

han haffuer latit holdiit messer paa Danske

¹ Utgivaren av *Norges gamle Love* meiner at notatet er etter Olav Engelbrektsson (2.r.IV 171).

Mest sannsynlig er ”messer paa Danske” og ”messzer vp-paa Norske” akkurat det same. Saka var den at det i tida før reformasjonen kom opp ønske i fleire land om å halde messer på folkemålet i staden for på latin. Det danske riksrådet hadde oppe tilsvarende problem i Danmark. Prestar som praktiserte katolske messer, var altså noe ueinige om dette språkspørsmålet, som hadde pressa seg fram i Europa i seinmiddelalderen. Denne ’nye ånda’ trong ikkje vere det same som ønske om ein større kyrkjelig reformasjon, men erkebispene og bispene oppfatta det som ein trussel. Eit interessant spørsmål her er dermed: Korleis tenkte folk om språk på denne tida?

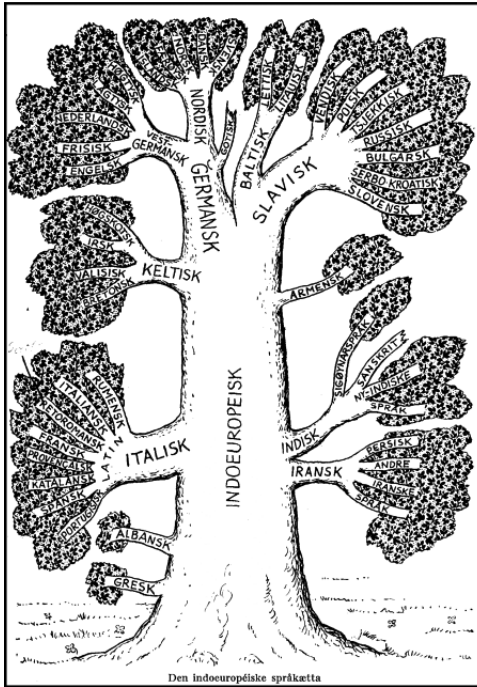
I denne artikkelen skal eg behandle to parallelle tema:

- A. Kva endringar skjer i vestnordisk språk gjennom hundreåra etter høgmiddelalderen?
- B. Kva endringar skjer i vestnordisk språkbevisstheit. (Eller: Kva tid får vi tre sjølvstendige kvistar på språktreet?)

Siste punktet er nok største utfordringa, for her er minst språkhistorisk arbeid gjort. Dessutan ligg her største faren for å lage tolkingar der vi projiserer tankekategoriene frå vår eiga samtid inn i fortida. Ein må her vere svært open for at forestillingane om språk er omskiftelige, og at dei er som andre kulturelle konstruksjonar påverka av dei politiske og sosiale motsetningane i samtida.

2. Kva er eit språk?

Det er forskjell på spørsmålet ”Kva er eit språk?” og spørsmålet ”Kva er språk?”. Det siste er eit ope spørsmål der ein kan svare med å ramse opp eigenskapar ved språk, f.eks. at det er eit kommunikasjonsmiddel, at det utnyttar ei kognitiv evne hos menneska osv. Svaret gjeld enten ein snakkar om eit språk, ein dialekt eller ein idiolekt. Det dreiar seg om fenomenet som har utgangspunkt i den menneskelige språk-evna. Spør vi ”Kva er eit språk?”, sporar vi tanken inn på at språk utgjør ei eining slik at vi kan slå fast at noe er eitt språk og noe eit anna. Det er i utgangspunktet ikkje gitt at

det er slik, for levande språk er karakterisert av variasjon der ein varietet blir gradvis over i ein annan, og grensene er ikkje opplagt. Skandinavisk er eit bra eksempel, for det er ikkje naturgitt at det skal delas i tre språk. Hadde det ikkje vore politiske grunnar til det, hadde det gjerne vore naturleg og formålstentlig å rekne skandinavisk for eitt og same språket.

Det er altså politikk som virkar inn på forestillingane våre om kva som utgjer eit språk, dvs. språk som kan teljas som einingar, og som gjerne har eit namn, som f.eks. *norsk*. I denne betydninga er språk blitt ein institusjon som eksisterer ved at folk er opplært til å tenke og kategorisere verda på ein bestemt måte. Og då innrettar ein òg handlingane sine etter desse forestillingane, som om det ein forestillar seg, skulle ha ein reell eksistens.

Kva tid begynner ein så å tenke på språk på denne måten i Norden? Sosialantropologar har ofte oppdaga at det i mange språksamfunn ikkje er slik at folk har namn på språket sitt, eller at dei har ei oppfatning av at dei snakkar eitt bestemt språk. Språket er kort og greitt bare noe ein brukar når ein kommuniserer med andre. (Jamfør Janson 1997: 17ff.) Denne sosialantropologiske innsikta kan hjelpe oss til å forstå betre tidlige stadium i vår eiga historie.

Eksistensforma åt eit språk vi på denne måten forestillar oss, kan ein altså omtale som ein institusjon, som får konsekvensar for tanke og handlingar pga. den implisitte autoriteten. Autoriteten blir formidla gjennom at språket

blir dyrka som eit kulturobjekt med tillagte verdiar, assosiasjonar og kjensler. Denne autoriteten i Språket kjem fram i den ofte brukte utsegna om at språk er ein dialekt med ein her og ein flote (visstnok formulert først av Antoine Meillet og så meir poengtert av Max Reinhardt). Men ein kan òg framheve det sosialpsykologiske perspektivet om solidaritet og lojalitet med å seie at eit språk eksisterer når dei som snakkar det, vil at det skal vere eit språk – slik Tore Janson har formulert det (1997).

Viss noen spurde nordbuane for 1000 år sia om kva språk dei snakka, ville dei trulig ha svart ”dønsk tunga” (eller helst ”Tølum vér danska tungu”). Men det kan òg hende dei ikkje hadde forstått spørsmålet, slik Tore Janson opplevde det då han stilte eit tilsvarende spørsmål til ein stamme han besøkte i Kalahari-ørkenen (Janson 1997: 17ff.). Men i alle fall i den nordiske høgmiddelalderen ser det ut til at det fans ei språkoppfatning. I den norrøne litteraturen er det nemningar for mange språk, slike språk som nordbuane ikkje utan vidare forstod. Dermed hadde dei nok òg ei oppfatning av sitt eige språk, for tankekategoriene baserer seg jo gjerne på kontrastar. Nemninga *dønsk tunga* møter vi først i *Heimskringla* av Snorre Sturlasson, dvs. frå 1230-talet, og ho er brukt på Island om eit språk som også omfatta islandsk, så seint som i 1343 av Eysteinn Ásgrímsson i diktet *Lilja*.

Kring år 1300 var det skjedd ei mengd språklige forandringar som skilte aust frå vest og nord frå sør innafor det nordiske språkområdet. Men vi har ikkje vitnemål om at det i forestillingsverda var skjedd noen oppdeling i enkeltspråk innafor det nordiske (altså av *dønsk tunga*). Det var på den tida stor variasjon i både talemålet og i skrivemåtane i heile det nordiske området, men det var ikkje noe av denne variasjonen som skulle assosieras til eit rike eller eit statsmakt.

I seinmiddelalderen begynner det å komme ein ny måte å tenke om språk på i samband med den aukande europeiske interessa for folkemåla. I Sverige og Danmark var latin administrasjonsspråket heilt til utpå 1200-talet. Dét var ulikt praksisen i Norge og på Island. Denne nye praksisen i Sverige gjør at *svensk* kjem i bruk som namn på språket, og det er tydelig at det da er meint i motsetning til latin, ikkje

til *dønsk tunga*. Etter 1300 blir nemninga *norrónn* òg vanlig som samlebegrepet for norsk, færøysk, islandsk og norn. Dermed skimtar vi motsetninga gammalvestnordisk mot gammalaustnordisk i språkbevisstheita (Sandøy 2000).

Interessant er det at ordet *norsk* ikkje finst før så seint som på 1400-talet. Det er laga av stammen *norrón* + suffikset *-sk*. Så får ordet gradvis redusert den trykklette andrestavinga: *norrónsk* > *norrensk* > *nornsk* > *norsk*. Første gongen adjektivet er brukt, er det om eit brev i norsk eige, andre gongen om norsk vektsystem:

1415: *nornskt bref* (DN I, 643)

1529: *norsk wegt* (DN VII, 659)

I 1533 såg vi altså for første gong at ordet blei brukt om språket, men det refererte tydeligvis til det same som 'dansk', og poenget var kontrasten til latin, slik at det var 'heimemålet' som var det viktige innhaldet.

Skriftmålet i Norge blei etter 1450 meir og meir ei blanding av tradisjonell gammalnorsk/mellomnorsk og dansk. Men da uttrykker vi dette i fagtermar vi har som nåtidsfagfolk. For samtida var kanskje ikkje motsetninga dansk ≠ norsk så relevant, og dermed er også ordet *blanding* anakronistisk med tanke på korleis dette dokumentetspråket blei opplevd. På denne tida var det nokså vanlig å tilpasse språkforma i brev etter språkforma til mottakaren, og var det danskar som var mottakarar, kom det fram. Elles kan det jo tenkas at den danske makta òg kom til syne ved at dansk blei meir og meir assosiert til autoritet. Ein gav i så fall eit dokument eit autoritativt preg ved å bruke ordformer som likna språket i maktsenteret. Men i bondebrev som fortalte om gardhandlar og liknande, måtte ein appellere til tradisjon og norsk lovgiving som autoritet, og derfor heldt slike dokument lenger på det vi kallar norsk språkform. For samtida formidla ulike språkformer kanskje ikkje meir enn ein skiftande orienteringshorisont.

1400-talet er ikkje lett å tolke i dette perspektivet. Det ser òg ut til å komme ein ny verdi inn i språkoppfatningane, ein symbolsk verdi. At kongehandfestinga hans Karl Knutsson

frå 1449 er på gammalvoren norsk, mens handfestinga hans Kristian 1 frå 1450 etter at ”opprøret” var slått ned, er på dansk, har kanskje eit symbolsk innhald – men trulig ikkje eit så demonstrativt innhald som vi lett vil tolke inn i det i vår tid. Som ein interessang assosiasjon kan vi òg ta med at det er nettopp frå slutten av seinmiddelalderen, nemlig 1489, at vi har dokumentet som fortel om første kjente norske språkstriden, altså drapet som kom som følgje av tretta etter at ein gjest skåla på lågtysk og dermed provoserte ein annan til å uttrykke ”Laath oss tala vorth fader moll och moder moll. Myth verdæ ei framare en thaw haffuæ varet” (=La oss tale målet til far og mor vår. Vi blir ikkje betre enn dei har vore) (DN I, 961). På denne tida med strid og markeringsbehov blant dei tre rika i Kalmarunionen er det òg at det gamle landsnamnet *Noregr* ser ut til å bli bytta ut med det nye *Norríki/Norrige* (Sandøy 1997).

Dette er sjølv sagt i stor grad gjettingar, men dei er eit forsøk på å rive seg laus frå begrepa og tankekategoriene som blei utvikla under nasjonalromantikken på 1800-talet for å unngå anakronistiske projiseringar.

3. Den norske sjølvstendestriden kring 1500

Sett frå vår samtid kan det virke underlig at dei som stridde for sjølvstende for det norske riket i slutten av seinmiddelalderen, ikkje la vekt på å bruke norsk språk. Siste erkebisp i Norge, Olav Engelbrektsson, var leiar i striden for å hevde Norge mot Danmark i unionen. Men han brukte dansk språk, enda det på den tida fans framdeles skrivarar som skreiv nokså norskleta dokument. Det tyder på at erkebisp ikkje såg på valet av skriftformer som noen solidaritetshandling, eller at han la politisk symbolverdi i ordformene. Ansatsane vi såg på 1400-talet til verdilading i sjølve språkbruken, har tydelig ikkje gripe om seg i Norge – i motsetning til det som skjedde i Sverige. ”Dansk språk”, som vi gjerne kallar det, betydde i samtida neppe bare ’språket i Danmark’. Det blei oppfatta som det sjølv sagte autoritets-skriftspråket eller formalitetsspråket ved sida av latin. Kanskje vi kan komme nærare samtidsoppfatninga av språkvariasjonen ved overgangen til ny tid med å sjå på variantvala

som sjangerval eller stilval – ikkje som språkval. Norsken hørte til i lågsjangeren, dvs. i folkediktinga, slik folkemåla òg gjorde det i andre land.

Reformasjonen blei nederlaget for sjølvstendestridenten i unionen, og med kongehandfestinga frå 1536 blei Norge bare eit ”ledemot” eller del i det danske riket. I samsvar med dette blei norsk da bare ein del av den store talemålsvariasjonen innafor kongeriket slik jysk, bornholmsk osv. var det, og denne variasjonen stod ikkje i motsetning til dansk.

Dei norske humanistane, som kom til å bety mye utover 1500-talet, såg heller ikkje grunn til å dra fram og polere eit ’norsk’-begrep, enda dei var ivrige etter å vise fram den stolte norske historia, jf. *Om Norgis Rige* av Absalon Pedersson Beyer. Nemninga *norsk* brukte dei bare om gammalnorsken, dvs. om eit språk i fortida. Når humanistane omsette tekstar frå norrønt til dansk, var det ’moderniseringar’ for å lette forståinga. Det er såleis påfallande at Laurents Hansson i forordet til omsettinga si av *Heimskringla* i 1550 omtalar ’norsk’ som det språket han omset frå, og ’dansk’ er ”thet mal Som Wi nu tale her i Norrige”.

Innhaldet i ordet *norsk* har nok ut frå vår ståstad vore vagt utover i hundreåra. Når det blir brukt på 1600- og 1700-talet, er det om dialektale avvik frå autoritetsspråket dansk (Sandøy 2000). Norsk tilsvarte jysk, bornholmsk osv., dvs. som del av talevariasjonen innafor det store kongeriket. Dessutan ser ein at norsk òg blir omtalt som *bondespråk*, dvs. at ein får inn eit standsperspektiv når ein karakteriserer språkvariasjonen. Det støttar opp om sjangerperspektivet på språkvariasjonen, og vidareutviklinga av det ser vi f.eks. i at det norske bondespråket blei mye brukt i visediktinga utover 1700-talet.

Det er ordboksforfattaren Laurents Hallager som er den første som nemner at ’norsk bondemål’ kunne ha vore eit ’sjølvstendig språk’, i *Norsk Ordsamling* frå 1802. Her anar vi altså eit nasjons-perspektiv. Det er under den kommande nasjonalromantikken at begrepet norsk blir utvikla slik at det blir eit sjølv sagt argument at eit norsk skriftspråk må avløyse dansk skriftspråk, dvs. som sosial institusjon og som autoritetsspråk i den nye nasjonen frå 1814. Dèt var ei logisk følge av det nye nasjonsbegrepet. Det er nokså klart at Ivar

Aasen utnyttar riksspråks-ideologien og nasjon-perspektivet når han kallar innføringa si frå 1853 for *Prøver af Landsmaalet*, der *land* kan og skal lesas som 'rike'.

4. Færøysk som språk

Det har vore litt underlig for færøyingar at færøysk blei kalla norsk på 1600-talet. ”Hvat merkir tað, at málið í Føroyum er norskt?” spør Peter Martin Rasmussen (1997: 26) og siktar til kjelder frå 1600-talet. Første dokumenterte refleksjonen om språket på Færøyane finn vi hos dansken Jens Lauritzsøn Wolff i *Norrigia Illustrata* frå 1651. Han seier at færøyingane snakkar eit språk seg imellom som ingen andre forstår, men færøyingane lærer å forstå dansk. Han peikar altså på ein språkforskjell, men han set ikkje namn på språket på øyane. Det gjør derimot Lucas Debes, prest på Sør-Streymoy, som i boka si *Færoæ et Færoa Reserata* frå 1673 seier:

Deres Sprog er Norsk, dog udi disse Tider mest Dansk, dog have de endnu beholdne mange gamle norske Ord. (Debes 1963:253.)

Og Peder Hansen Resen tar opp att det same i *Atlas Danicus* i 1688: at færøyingane brukar det norske språket. Frå vår synsstad i dag ser dette litt underlig ut, og Rasmussen trur at påstanden om ”udi disse Tider mest Dansk” må sikte til at færøysken var danskpåverka (Rasmussen 1997: 26). Denne tolkinga har han kanskje etter Jørgen Rischel (1963: 58), som òg trur Debes siktar til ”sprogblanding”. Men held vi dette saman med det vi såg ovafor frå forordet hans Laurents Hansson frå 1555, som òg skriv om at det er dansk nordmenn no talar, så avspeglar det nok meir kva som var dei vanlige språkopfatningane på den tida: Norsken hadde med historia å gjøre, at det var minningar om norrønt i språket på Færøyane; dansken representerte den nye tida og var samtidsspråket. I den færøyske samanhengen betyr dette at Debes (og Resen) formidla at dei kjente til den færøyske historia og at opphavet var norsk.

Når Debes i beskrivinga si skal omtale sauene, seier han: ”er Faar et Dansk Naffn/ kaldis paa gammel Norsk en Saud/

paa Færøesk Søid” (1963:177). Her ser vi igjen at det er det historiske blikket som gjør norsken relevant, og det blir demonstret at færøysken har røtene sine der. ”Søid” er altså av dei ”mange gamle norske Ord”.

Elles skal vi merke oss i det siste Debes-sitatet at ordet *færøysk* er her for første gong brukt om noe språklig. Det skjer også tre andre gonger. Debes har her bruk for å karakterisere det avvikande, og då treng han å bruke dette adjektivet, likeins som *norsk* noen gonger òg på 1600-talet blir brukt i Norge om det som var avvikande frå det sjølvsaagte språket. Det er ingen grunn til å legge noen forestilling om eit heilskaplig språk inn i denne språkbruken; dét viser den direkte utsegna om språktilstanden i sitatet ovafor. Dette er ikkje annleis enn at vi også kan snakke om ein hordalandsk bil og ein færøysk bil utan å kople adjektiva til noe anna

innhald enn at desse eksemplara av bil har ei geografisk tilhørsle til Hordaland og til Færøyane – utan å referere til spesielle biltypen.

I 1720-åra skreiv Johan Hendrik Weyhe (1706–1770) ein færøysk grammatikk, og han skreiv opp nokre færøyske kvede som trulig hamna i København. Dette er no forsvunne, så vi veit lite om innhald og kva idéar som kjem til uttrykk i denne grammatikken. Men uansett om dette var lite, viser det i alle fall ei

FÆROÆ
Et
FÆROA RESERATA
Det er:
Færøernis
De
Færøeske Indbygg-
geris Beskrivelse / udi hvil-
ken føris til Viuset adskillige Natu-
rens Hemeligheder / oc nogle Antiquite-
ter, som her til Dags udi Mørket hafve
været indelugte / oc nu her opladis /
Alle curieuse til Velbehagelighed /
Sammenstrefven oc forklaret
Af
Lucas Jacobson Debes.
Cum Grat. & Priv. S. R. M. ad decennium.
Riebenhafu / Tryckt aff Matthias
Jørgensen / Aar 1673.
Paa Autoris egen Bekostning / oc findis til
kiøbs hos Christian Beertsen ved Heibroe.

vaknande interesse for det språklige, men kanskje først og fremst frå akademikarar i København.

Langt ut i opplysningstida kjem Jens Christian Svabo (1746–1824) med sine ”Indberetninger fra en Rejse udi Færø i 1781/82”, og i omtalen hans av færøysk språk er perspektivet meir likt vårt; han siktar til heile systemet av språkdrag som blir brukt på Færøyane. Rettnok endar beskrivinga hos Svabo i pessimistiske tonar, for han meiner språket hadde fått så dårlig medfart at folket burde gi det opp og gå over til dansk for å sikre framgang for samfunnet. Det er altså ein purist som resignerer og beskriv ”det færøske Sprog, saa fordervet som det nu befindes”. Ein kan tolke dette slik at Svabo poengterer at færøysk ikkje oppfyller minimumskravet til å vere eit språk. Samtidig er det slik at Svabo gav seinare god grobotn for interessa for færøysk språk og for å tillegge det verdiar slik at det kunne oppnå status som sosial eller kulturell institusjon. Svabo skreiv nemlig opp ei mengd færøyske kvede etter den færøyske uttalen, og desse kveda er seinare blitt dyrka som ein stor kulturskatt. Alle oppskriftene hans var meint som ein antikvarisk redningsaksjon, slik at ettertida skulle få sjå det færøyske språket. Men dei fekk altså ei anna betydning enn Svabo tenkte seg. Og fleire oppskrivarar følgte i fotefara hans.

Tanken på å bygge opp færøysk som ein sosial institusjon som folket har tillit til, kjem med nasjonalromantikken. Når presten Johan Hendrik Schrøter (1771–1851) i 1823 omset Matteusevangeliet til dialekten på Suđuroy, er det ei handling som skal bygge opp interessa og respekten for språket. Schrøter var opptatt av færøysk, han skreiv brev på færøysk, og han argumenterte overfor Bibelselskapet for å omsette skriftene i Bibelen med at budskapen nådde betre fram når han var på morsmålet (Rasmussen 1997: 55).

Det var i Danmark at den viktige diskusjonen om færøysk gjekk – kanskje som ei avspegling av at den nasjonalromantiske idéen om einskapen mellom nasjon og språk der hadde utvikla eit nytt språkbegrep. Vi ser det særleg i samband med stendertinget i Roskilde i 1844 der eit nytt skolereglemang for Færøyane blei drøfta. Ein representant for danske bønder og husmenn syntes det var gale at færøyingane måtte bruke

dansk i skolen – og at dei ikkje fekk vere med på å bestemme spørkspørsmålet sjølve. Embetsmannen Niels Hunderup, som endåtil hadde vore sorenskrivar på Færøyane og dermed hadde konkret kunnskap, meinte at færøysk ikkje kunne kallast eit språk, for det var bare ein ”Mundart eller Dialect”, ei blanding av dansk og islandsk. Den ideologiske føraren i tida, Svend Grundtvig, engasjerte seg med boka *Dansken på Færøerne, Sidestykke til Tysken i Slesvig* (1845), der sjølve tittelen appellerer til den danske folkesjela for å utvikle forståinga av at også færøyingane har eit morsmål. Dette er eit tydelig vitnemål om korleis konflikhtar, og her den danske konflikten med tyskarane, styrer begrepsutviklinga.

Theologistudenten V.U. Hammershaimb (1819–1909) var då i København og blei påverka av den danske diskusjonen og av kontakten med Grundtvig. Han blei den som forma ut eit skriftspråk og presenterte det i 1846, der dei norrøne røtene kjem godt fram, men tilpassa samtidstilstanden i dei færøyske dialektane. Dermed er idéen om eit eige språk utforma i godt samsvar med den rådande åndsstraumen, men foreløpig mest som ein intellektuell idé nede i Danmark. Gneisten som skal sette i gang ei rørsle heime på Færøyane for å gjøre dette språkforslaget til ein institusjon, kjem med det såkalla julemøtet i Tórshavn i 1888. Da blir det eit poeng for færøyingane sjølve å dyrke færøysk språk som ein kulturell arv med samfunnsbyggande funksjon. Men tvilen på at det kunne ha rett på ein slik sjølvstendig status, prega færøysk språkstrid langt utover på 1900-talet. Å bygge opp ein språklig institusjon (altså ”trua” på at noe er eit språk) blei eit langt politisk arbeid.

5. Islandsk som eige språk

Islandsk historie er i eit språksosiologisk lys merkelig. At svensk og dansk kan utvikle seg som mentale forestillingar under innverknaden frå dei nye statsdanningane på 1500-talet, kan vi lett forstå. Dermed kan vi òg forstå at norsk og færøysk ikkje blei til slike forestillingar. Som Tore Janson (1997: 133) skriv om første tida etter at Gustav Vasa reiv Sverige laust frå Kalmar-unionen i 1523: Svensk skriftspråk blei viktig for “föreställningen om Sverige: en kung, en kyrka, ett

folk, ett språk”. Her skimtar vi første fasen i ein ny måte å innvirke på tankane åt folk på ved å definere fundamentale begrep som språk og identitets- og lojalitetsrammer, som den framveksande staten trong. Dette er ei *ideologisering av språket* (jf. Joseph 1981: 86f.), og det er eit nytt historisk stadium i den språkkulturelle utviklinga.

Men Island var ikkje økonomisk eller politisk sterkt. Likevel hadde humanistane der heilt andre tankar enn dei norske, og dei viser tydeligare inspirasjon frå den italienske renessansen enn dei norske gjør. Å bygge opp eit eige språk blei ei kulturpolitisk målsetting allereie på 1500-talet, og dermed blei det viktig å lage omsettingar til islandsk. Oddur Gottskálksson (1514–1556) – som forresten var norsk av ætt og voks opp i Bergen frå han var seks år – omsette *Nýja testamenti* til islandsk og gav det ut i 1540 – fem år etter han kom att til Island). Han kalla språket *norrønt*. Det var i tråd med tida at ein skulle framheve det klassiske, altså at namnet peika attover.

Første gongen ordet *islandsk* er brukt om språket, er i 1555 då reformasjonspresten Marteín Einarsson gav ut *Ein Kristilig handbog Islenskud af Herra Marteine Einars syne*. Her er det rettnok verbet *å islandske* som er brukt, men det gjør same nytta. I bibelomsettinga frå 1584 ved Guðbrandur Þorláksson (1541–1627) var det tydelig lagt vekt på å bruke ”rein” islandsk, og framdeles er det omtalt som *norrønt* på tittelsida. Dei to store intellektuelle på Island ved utgangen av 1500-talet var denne Guðbrandur og Arngrímur lærði Jónsson (1568–1648), og begge var opptatt av islandsk. Dei var stolte av det gamle språket, og dei var dei første annonserte puristane. Dermed blir det svært tydelig at islandsk får symbolverdi, og det fungerer som kriterium for det særlandske. Rettnok skiftar nemninga på språket ein del mellom *norrønt* og *islandsk*, men på 1600-talet tar nemninga islandsk fullstendig over.

Island har alltid vore opptatt av å forsvare seg statsrettslig. Det ser ein allereie av avtalane med Olav Haraldsson og altså Norge i 1020, og med Håkon Håkonsson i 1262 (Gamli sáttmáli), som formelt markerte at forholdet til Norge aldri var meir enn ein personalunion med felles konge. Det blei

tidlig stilt krav om at utlendingar skulle meistre norrønt/islandsk for å kunne ha offentlige verv på Island (Sandøy 2000), og landet innførte restriksjonar mot at utlendingar hadde vinteropphald der. Siktemålet var tydelig heile vegen å verne seg. Dette kan vere med og forklare det elles uforståelige i islandske holdningar på 1500-talet.

På 1700-talet opplevde Island ein ”nedtur”. Dansk administrasjon fekk sterkare grep, og dansk språk påverka mye. Pessimismen blei stor, og dét fekk rektor Bjarni Jónsson på Skálholt til i 1770 å foreslå at islendingane burde legge av seg både språket og dei gamle klesdraktene: ”Jeg anseer det ikke alene unyttigt men og desuden meget skadeligt, at man skal beholde det islandske Sprog.” Dette forslaget minner om utsegnene Svabo kom med på same tida på Færøyane. Men antitesen dukkar raskt opp i same perioden: *Lærdómslistafélagið* (eit opplysningsselskap) blei oppretta i 1780 (i København), og det begynte å gi ut opplysningsskrifter der den språklige purismen var sentral. Den særprega islandske nyordspolitikken stammar frå denne tida. Seinare har dei islandske språkforestillingane blitt stendig styrkt gjennom ein lang sjølvstendekamp, og etter 1944 av ymse konflikhtar med ”truande” andreland.

Skal vi summere opp så langt, kan vi seie at i første delen av det vi kallar den nye tida eller moderne tida, var det ingen symmetri i språkbegrepa sett frå vår synsstad i dag. Det var tre språk i den nordiske bevisstheita: svensk, dansk og islandsk. I den delen av Norden der danskekongen styrte, var det altså to: dansk og islandsk. Ser vi bort frå Island, var verda slik at dansken var samtidsspråket, det som representerte den nye orden, dvs. den nye aktive einskapsstaten. Her skal vi òg hugse at dansken representerte folkemålet i det perspektivet at ein gjennom reformasjonen frigjorde seg frå den tidligare latindominansen i kyrkja. Dansken var ”moderniteten”. Tilsvarande var det med svensken i Sverige.

6. Kva skjedde med det faktiske språket?

Fram til 1350 var det svært mange felles nye utviklingsdrag i vestnordisk, særlig norsk, færøysk og islandsk. Dette kan ikkje vere bare tilfeldig, det vitnar om tett kontakt. Av slike

høg- og seinmiddelalderske språkendingar kan vi nemne at alle tre språka fekk overgangar som

kalla til kadla,
korn til kodn,
ánni til áadne/aodni/ådne, og
bók til bouk.

Dette er fenomenen vi kallar segmentasjon, differensiasjon og diftongering i språkvitskapen, og dei viser tydelig at vi her har for oss eit stort samanhengande dialektområde med gradsovergangar. Norske dialektar og islandsk har frå same tida slike felles utviklingar som

steinn til steidn,
nafn til nabn,
haft til habt, og
bát blei til baout

i begge områda. Desse overgangane skjedde ikkje i færøysk. Derimot fekk færøysk og norsk enda fleire felles utviklingsdrag som det tredje vestnordiske språket, islandsk, ikkje fekk:

hvass til kvass²
bein til bain,
heyra til háyra, og
bátur kónsins til báturin hjá konginum/báten til kongen.

Det er så mye som er likt i språkendingane i denne tida at ein kjem vanskelig utanom å forklare det som uttrykk for stor kontakt mellom desse vestnordiske samfunna (Sandøy 2001). Det kunne sjølvsagt støtte opp om opplevinga av at dette var eitt og same språket. Viss vi vil unngå å fokusere på eit språkbegrep som kanskje er anakronistisk, kan vi uttrykke det slik at folk trulig opplevde at dei var i *same språksamfunnet*.

(Eksempel på særutviklingar i kvart land fins òg. Islandsk fekk utviklinga *kefli* til *kebli*, som ikkje fins i norsk

---

2 Islandsk fekk same utviklinga mykje seinare.

og færøysk. Færøysk fekk *bíta* til *boyta*, som ikkje fins elles i vestnordisk. Og norsk var aleine innafor vestnordisk med samanfallet mellom nominativ og akkusativ i substantiv og adjektiv. Osv.)

Kontaktane mellom Norge og Island blei sterkt redusert etter 1400. Det norske riket var så langt nede etter svartedauden og dei andre sottene som herja etter 1349, at det hadde problem med å halde oppe båttrafikken ut til Island. Erkesetet fekk f.eks. problem med å hente avgiftene det hadde rett på (Sandøy 2000), og etter reformasjonen var jo København viktigaste kontakten med kongeriket. Det faktiske brottet kom kring 1400, og tida etter 1430 blir i islandsk historie omtalt som *enska öldin* (= det engelske hundreåret), og det fortel om at engelskmennene i praksis dominerte.

Derimot var kontakten stor mellom Norge og Færøyane fram til 1620, for her var Bergen det vedtatte handelssentret for desse øyane og dessutan bispesete frå 1550 til 1620. Denne forskjellen på kontaktmønsteret kan òg ha med det å gjøre at fleire færøyingar var handelsfolk på 1400- og 1500-talet, og dei etablerte seg i Bergen. Det gjorde ikkje islendingane, som nesten ikkje hadde havgåande båtar sjølve etter høgmiddelalderen. Dei sette si lit til engelskmenn og tyskarar, som prega tida som både fiskarar og handelsfolk.

Vi skal ikkje overdrive den reduserte kontakten med Island, for det var f.eks. norske prestar der. Gottskálf Nikulásson (1469–1520) (far til Oddur som vi nemnte ovafor) var nordmann, og han blei bisp på Hólar. Der hadde det òg sete andre nordmenn. Dessutan møter vi ein norsk hirðstjóri på Island først på 1500-talet, osv. Men desse var alle kongelige embetsmenn.

Breidda og intensiteten var større i kontaktane mellom Færøyane og Norge. Færøyingen Magnus Heinason (1545–1589) var son åt nordmannen Heini Havreki, første lutherske presten på Færøyane. Magnus etablerte seg med handel som han dreiv frå Bergen. Der var han ikkje einaste færøyingen. Færøyingar hadde òg eigedomar i Norge.

Viss vi no tenker oss at ein færøying, ein islending og ein nordmann treftes på 1500-talet – noe som slettes ikkje var urimelig verken i Bergen eller i København – kan vi spørje:

Kva språk snakka dei då saman? Det er ikkje lett å avgjere. Men det er kanskje mest rimelig at dei snakka kvar sin dialekt og følte at dialektane representerte ein variasjon innafor same språket. Likskapane kunne framdeles vere store. Vi kan ta ei setning slik ho ville lyde i norrønt før 1250: *Pessar stóru þernurnar eru allar hvítar*. Denne setninga ville kring 1500 lyde slik i tre vestnordiske dialektar:

Islandsk: *Pessar stouru þednudnar eru adlar hvítar*
 Færøysk: *Hesar stouru tednunar eru adlar kvoytar*
 Sørvestlandsk: *Dessa stoure tednuna ere adla kvita*

Dette er så liten forskjell at vi er vane med mye større avstand mellom dialektane i Norge i dag.

Men etter 1500 kom mange nye språkendingar som førte dei tre dialektane lenger frå kvarandre. Ordforrådet utvikla seg sjølvstendig i noe ulike retningar. Det betyr ein del for forståinga, men er ikkje så lett å systematisere. Grammatisk skjedde det òg ein del, og det er lettare å vise fram i generell form. Vi skal ikkje her gå nærare inn på endringane, men bare kort gi illustrasjonar på 1) skjerping, 2) ny diftongering, 3) ny preteritums- og partisipp-ending i verb med utlydande trykktung vokal, 4) ny bøyingsklasse av verb (blanda bøying), 5) supinumattraksjon, 6) passiv i finitt, 7) passiv ved modale verb, 8) samansette partisipp, 9) perfektum, 10) durativ aspekt. (Sandøy 1976, 1986, 1991, 2001, Þráinsson o.fl. 2004, Wide 2002.) I tabellen nedafor viser skyggelegginga kva dialekt/språk endringane skjedde i.

	<i>Islandsk</i>	<i>Færøysk</i>	<i>Norsk</i>
1.	sjá, sjór	soyggja, sjógvur,	sjå, sjø
2.	dagur, baotur	deavur, báatur	dag, baot/båt
3.	ná - náði	ná - náddi	nå - nådde
4.	leikar - leikaði	leikar - leikti	leikar - leikte
5.	Peir hafa altíð reynt at taka grind	Teir hava altíð roynt at tiki grind	Dei har alltid prøvd å teke grind
6.	Hann er skotinn í dag	Hann verður skotin í dag	Han vert skoten i dag
7.	Pat má skjota hann	Hann kann skjótast	Han kan skytast
8.	Nú er hún komin í land.	Nú er hon ílandkomin	Nå er ho ilandkomen
9.	Hún er búin að lesa bókina	Hon er liðug at lesa bókina	Ho er ferdig å lese boka
10.	Hann er að lesa	Hann lesur	Hann les

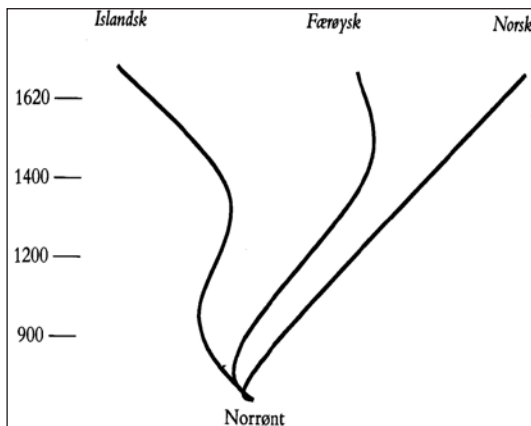
Vi ser tydelig at færøysk og norsk følgjes åt i nokså mye, noe som kanskje ikkje er overraskande når vi kjenner historia ovafor om kontakten mellom landa.

Vi kan til slutt i desse språklige eksperimenta vise korleis ei setning frå *Feðgar á ferð* av Heðin Brú (1940) når ho blir jamført med omsettinga til islandsk ved Aðalsteinn Sigmundson (Brú 1941) og til norsk ved Ivar Eskeland (Brú 1964). Dette er tilstanden på 1900-talet, og vi ser at språkforskjellen no er blitt større, og vi veit at på dette stadiet er ikkje språka lenger gjensidig forståelige. Dialektane frå 1500- er blitt eigne språk både i bevisstheita og i verkeligheita, for gjensidig forståelighet er eit nokså rimelig kriterium for kva vi skal rekne som varietetar av same språket.

Islandsk: Það voru þeir, sem alist höfðu upp við árar og troðnar bæjargötur. Fyrir þeim eru allar ferðir langferðir og hættufarir.

Færøysk: Tað eru teir, sum vuksu upp við árum og troddum bygdagøtum. Fyri teimum vóru allar ferðir langferðir og hættisferðir.

Norsk: Det er dei som voks opp med árar og opptrakka bygdestigar. For dei var alle ferder lange og farlege.

Vi kan kanskje sjå for oss utviklinga av avstanden mellom dei tre dialektane / språka i teikninga nedafor. Der ser vi korleis dei skil seg først i samband med smeltegryteeffektane etter landnåma på Færøyane og Island, deretter følgjes dei åt ei tid fram gjennom historia før dei utviklar seg i tre sjølvstendige leier etter reformasjonen.

7. Avslutning

Dei nordiske språka er eit spennande språklaboratorium. Dei skandinaviske landa har hatt stor kontakt og utvikla mye språklig fellesskap, mens den vestnordiske historia er heilt annleis. Det har gjort at norsken i dag ligg nærare svensk og dansk enn islandsk. Om færøysk ligg nærare islandsk enn norsk, skal vi ikkje drøfte her. Det kan fort bli ein "lærd strid". Dei språklige effektane av samfunnsmessig kontakt og isolasjon er eit "heitt" tema i både strukturlingvistikk og sosiolingvistikk, og dei tre dialektane/språka gir oss ypparlig materiale til å forstå det betre.

Dei tre landa har også hatt ulike økonomiske og sosiale utviklingshistorier. Det siste vestnordiske fellespunktet var ved utgangen av middelalderen da alle tre samfunna var fattige og avmektige og kom inn under den danske krona. Etter den tid har vegane tatt ulike retningar, og sjølvstendestridane har arta seg ulikt. Det siste har opplagt hatt innverknad på den ideologiske utviklinga og dermed oppfatninga av eige språk. Islandsk er eit særtilfelle ved å ha ei språkhistorie som om det skulle ha vore ei stormakt (på linje med Danmark og Sverige). I Norge og på Færøyane tok det lang tid å utvikle ei bevisstheit om at samfunna hadde eit eige språk som kunne gjerast til ein samlande institusjon med symbolsk og autoritativ funksjon. Som vi veit, spriker det den dag i dag ideologisk i desse to landa, og dei har den likskapen at språkbruken i samfunnet kan vise stor variasjon samtidig med at toleransen for variasjon òg er tydelig større enn i nabolanda. Språksamfunna våre er slik ypparlig kultursosiologiske laboratorium som kan hjelpe oss til å forstå meir av kva språk er.

Litteratur

- Brú, Heðin. 1940. *Fedgar á ferð*. Tórshavn.
- Brú, Heðin. 1941. *Fedgar á ferð*. (Omsett av Aðalsteinn Sigmundsson.) Reykjavík.
- Brú, Heðin. 1964. *Fattigfolk på ferde*. (Omsetjing til norsk ved Ivar Eskeland.) Oslo.
- Debes, Lucas. 1673/1963. *Færoæ et Færoa reserata. Det er: Færøernis oc Færøeske Indbyggeris Beskrivelse*. København. (Faksimileutg. ved Jørgen Rischel i 1963, København: Munksgaard, og trykt utgåve ved Einar Joensen i 1963, Tórshavn.
- Grundtvig, Svend. 1845. *Dansken paa Færøerne. Sidestykke til Tysken i Slesvig*. København: Reitzel. (Ny utg. ved Hans Bekker-Nielsen i 1978, Odense.
- Janson, Tore. 1997. *Språken och historien*. Falun.
- Joseph, John Earl. 1981. *The standard language. Theory, dogma and sociocultural reality*. Michigan.
- Rasmussen, Peter Rasmus. 1997. *Mangt er í brøgdum vundið. Um politisku gongdina í málstríðnum*. Tórshavn.
- Rischel, Jørgen. 1963. "Innledning og noter", som bind II av Debes 1963.
- Sandøy, Helge. 1976. *Laust samansette verb i vestnordisk. Ein samanliknande leddstillingsanalyse for islandsk, færøysk og romsdalsmål*. Oslo.
- Sandøy, Helge. 1986. «*Han er åt og kjem seg*». *Om ein vestnordisk aspektkonstruksjon*. Bergen.
- Sandøy, Helge. 1991. "Attraksjon av supinum i færøysk og norsk." I: *Danske folkemål* 33. 251–262.
- Sandøy, Helge. 1997. Norvegr eller Norik. I: Arnold Dalen (utg.): *Granskingar av norsk mål i hundre år etter Ivar Aasen*. Trondheim.
- Sandøy, Helge. 2000. Nation und Sprache: das Norwegische. I: Andreas Gardt (red.), *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*. 865–905. Berlin: de Gruyter.
- Sandøy, Helge. 2001. Færøysk i vestnordisk språkhistorie. I: Kurt Braunmüller & Jógvan í Lon Jacobsen (red.): *Moderne lingvistiske teorier og færøysk*. 125–154. Oslo.

- Práinsson, Höskuldur o.fl. 2004. *Faroese. An overview and reference grammar*. Tórshavn.
- Wide, Camilla. 2002. *Perfect in dialogue : form and functional potential of vera búinn að + inf. construction in contemporary Icelandic*. Helsingfors.

”Yderst mod Norden lyser en ø ... “

Strejflys over islændingenes møde med dansk og norsk sprog og kultur

AV AUÐUR HAUKSDÓTTIR

Denne tekst handler om islændingenes møde med dansk og norsk sprog fra den gang de forlod Norge i den sidste del af det niende århundrede indtil århundredeskiftet 1900. Tekstens formål er i grove træk at gøre rede for nogle milepæle i Islands historie, som havde afgørende betydning for islændingenes kontakt med nordmænd og danskere og deres møde med norsk og dansk. Dels drejer det sig om forhold, der bidrog til direkte personlig kontakt med danskere og nordmænd såvel ude som hjemme, dels mere indirekte kommunikation gennem læsning, skriftlig kommunikation og oversættelse. Endvidere gives der bud på, hvilken betydning mødet med dansk og norsk havde for udviklingen af islandsk. I en kort tekst som denne, som omhandler svundne tidsaldre, er det kun muligt at ridse svage konturer af et yderst kompliceret billede op. Dette sker ved selektivt at udvælge nogle kilder, der egner sig til at kaste lys over de nævnte forhold. Det drejer sig dels om faglige tekster som historie-, litteratur- og kulturforskningen har indhøstet, dels kilder af mere almen karakter såsom beretninger i tidskrifter og aviser, samt digteres kunstværker. Hvor det er relevant inddrages data af mere personlig karakter såsom interview, selvbiografier, erindringer og rejsebeskrivelser. I teksten fokuseres der på de tidlige forbindelser med Norges vestkyst og islændingenes kommunikation med nordmæn-

dene. Tilhørsforholdet til Danmark skildres og der gøres rede for, hvilke konsekvenser det havde for islændingenes kontakt med Danmark, da statsadministrationen blev flyttet fra Oslo til København i begyndelsen af 1400-tallet. Der gøres rede for det store behov, der opstod for oversættelser af gejstlige tekster til islandsk i forbindelse med reformationen og det skildres, hvilken status og funktion det danske sprog havde i forbindelse med statsadministrationen og kontakten med danskerne i øvrigt. Den samfundsmæssige og demografiske udvikling i det nittende århundrede belyses og der gøres rede for de nævnte forholds betydning for islændingenes møde med dansk og norsk. Sidst men ikke mindst fokuseres der på den politiske og litterære udvikling i det nittende århundrede og dens betydning for islændingenes kontakt med dansk og norsk åndsliv. Afslutningsvis sammenfattes og perspektiveres sprog- og kulturmødet.

Kontakten med Norges vestkyst

Som bekendt kom de fleste af de første islændinge fra Norges vestkyst i slutningen af det niende århundrede, hvorfra de bragte med sig et norsk indvandrersprog (Hreinn Benediktsson 1964: 9–26). I den efterfølgende tid var kontakten med moderlandet livlig og mangesidig og desuden fungerede Norge som et gennemgangsland til den øvrige verden for rejselystne islændinge (Westergård-Nielsen 1946: xxxv). Kristendommen blev indført i Island omkring år 1000 og i kølvandet herpå var kontakten til den norske kirke tæt. Den blev yderligere styrket med etableringen af ærkestolen i Nidaros, hvorunder den islandske kirke sorterede fra 1152–1537. Biskopperne, som ofte var norske, blev fra 1237 udnævnt fra Nidaros og det samme gjaldt enkelte af de menige præster. Således kom der en del gejstlige til Island fra Norge og mange islændinge fik deres uddannelse i det gamle land. Ifølge Westergård-Nielsen (1946: xxxvi) er en stor del af låneord i islandsk, der angår kirke og lærdom, optaget fra norsk og det samme gælder visse verdslige låneord.

I 1262–1264 indgik islændingene en aftale med den norske konge, *Den Gamle Traktat*, hvormed de fik en fælles administration med Norge. Til gengæld lovede kongen bl.a. at

sikre islændingene fred og at de kunne bibeholde islandske love, jf. Jónsbók fra 1284 (Björn Þorsteinsson 1985: 94–95). I yngre udgaver af traktaten findes der bestemmelser om, at lovmænd og sysselmænd skulle være islandske (Jón Þorkelsson og Einar Arnórsson 1910: 121–132). Til trods for at islændingene bibeholdt islandske love, lå den øverste lovgivningsmagt hos kongen og Lovretten. Kilderne viser, at i flere sammenhænge forelagde islændinge deres sager for kongen og det norske rigsråd og at love og forordninger, der angik islandske forhold blev behandlet i det norske rigsråd (Jón Þorkelsson og Einar Arnórsson 1910: 164–171). Af stor betydning var kontakten med Bergen, som i 1300-tallet var centrum for handel og Islands verdslige hovedstad (Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir 1989: 176–177).

De skildrede forhold havde stor betydning for den sproglige kontakt og udviklingen af islandsk sprog. De ændringer, der først formodes at adskille islandsk fra norsk er af fonetisk art, mens det fremgår af de ældste tekster, der findes skrevet på norsk og islandsk, at ordforrådet stort set forblev det samme i de første århundreder efter Islands landnam. Forskellige natur- og leveforhold har naturligvis haft sit at sige for udviklingen af det islandske ordforråd, men det er først efter 1300, da indflydelsen fra andre sprog for alvor begyndte at sætte sit præg på norsk skriftsprog, at der kan tales om markante forskelle i ordforrådet på de to sprog (Jakob Benediktsson 1964: 91–92). Ifølge Veturliði Óskarsson (2003), som har forsket i middelnedertyske låneord i islandsk diplomsprog frem til år 1500, var islandsk lovsprog under betragtelig indflydelse fra norsk i middelalderen, da myndighederne, i hvert tilfælde de verdslige, korresponderede på norrønt sprog. Det fremgår også af kilderne, at efter at islændingene havde vedtaget *Den Gamle Traktat*, sendte kongen regelmæssigt lovændringer til landet. En anden form for indflydelse fra norsk er formidling af middelnedertyske låneord til islandsk. Den aftog efterhånden i 1400-tallet og ophørte omkring 1500 (Veturliði Óskarsson 2003: 22–23). Herefter får dansk en stadig større rolle for islændingene mht. deres kontakt med omverdenen.

København – center for administration

Norges og dermed også Islands tilslutning til det danske rige i 1380'erne førte til store ændringer i forholdet til Norge. Efter at Kong Erik af Pommern havde flyttet rigets kancelli til København i begyndelsen af 1400-tallet, fik byen efterhånden den status som Bergen før havde haft som islændingenes verdslige hovedstad. Kontakten med Danmark blev efterhånden større og dansk begyndte så småt at få betydning som kommunikationssprog for islændingene, jf. at efter 1430 findes der stadig flere eksempler på, at fx kongebreve, love og forordninger der angik islandske forhold, blev udstedt i København. Fra samme tid begyndte islændingene at tage ned til hovedstaden, hvor de måtte forhandle om deres interesser med kongen og hans embedsmænd. Den islandske kirke hørte dog stadig væk under ærkebiskoppen i Nideros indtil reformationen, da det norske rigsråd blev ophævet og dets opgaver overladt til det danske rigsråd (Björn Þorsteinsson 1985: 94–95 og Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir 1990: 67–68). Med ophævelsen af det norske rigsråd blev Island diplomatisk set skilt fra Norges styre og de sager, der angik islandske anliggender, blev forelagt og behandlet af det danske rigsråd og den danske konge (Einar Arnórsson 1911: 105 og 117).

Ifølge Sigurður Pétursson (2004: 291) lader det til, at der ikke har været store problemer for islændingene at kommunikere med nordmænd og danskere indtil 1500-tallet. Således skrev islændinge ofte til norske og endda til danske embedsmænd på islandsk i begyndelsen af det sekstende århundrede, men alt tyder på, at henimod slutningen af 1500-tallet var forskellene på sprogene blevet så store, at de ikke længere umiddelbart var forståelige. Det gjaldt dansk i særdeleshed, hvor sprogudviklingen var mere fremadskredet. Sammenlignet med norsk var dansk endnu mere forskelligt fra islandsk og indtil slutningen af 1400-tallet fandtes der yderst begrænset direkte kontakt mellem Island og Danmark. Derfor er der ingen grund til at tro, at islændingene har haft nogle nævneværdige kundskaber i dansk før reformationen.

Reformationen, oversættelser og brugen af dansk

Reformationen blev indført i Island i 1550 og dermed kom den islandske kirke under kancelliet i København under ledelse af kongen og Sjællands biskop. Den øverste gejstlige ledelse fandtes nu i København, hvor alle islandske biskopper på nær to blev ordineret indtil slutningen af 1800-tallet (Sigurður Sigtryggsson 1944: 137). Med den nye ordning kom en stor del af kirkens ejendomme og jorde på kongens hænder, hvilket styrkede kongemagten. På grund af de verdslige interesser og radikale ændringer i kirkens forhold, blev kontakten med kongemagten og de danske embedsmænd tættere og mere direkte end før. Dette fik stor betydning for islændingenes brug af dansk.

Stefán Karlsson (1970: 212–213) har argumenteret for, at der ikke findes vidnesbyrd om, at mange danske tekster har fundet deres vej til Island før reformationen. Allerede i 1541 oversatte den første lutherske biskop, Gissur Einarsson, ordinansen til islandsk og man formoder, at oversættelsen baseredes på den danske tekst og at oversætteren desuden har haft den latinske version som forlæg (Arngrímur Jónsson 1992: 12). Med reformationen opstod der et stort behov for at oversætte gejstlige tekster til islandsk og på grund af tilknytningen til Danmark og sprogenes slægtskab var det nærliggende at benytte sig af danske tekster. I 1540 blev det Nye Testamente udgivet i Roskilde i en islandsk oversættelse. Det var Oddur Gottskálksson, som oversatte bogen formodentlig fra latin og tysk (Loftur Guttormsson 2000: 72, Helgi Þorláksson 2003: 51). Antagelig har dansk spillet en rolle i forbindelse med oversættelsen af Biblen til islandsk, som udkom i sin helhed i 1584,¹ da det vides, at Christian III's Bibel fandtes på Hólar i de årtier, da dele af biblen blev oversat.

Indflydelsen fra dansk var påfaldende i forbindelse med oversættelser af salmer. Den første salmebog på islandsk blev udgivet i København i 1555 på initiativ af biskop Martein Einarsson. Den indeholder 35 salmer, de fleste (18) af Luther og andre tyske reformatorer. Én af salmerne lader

¹ Se nærmere om oversættelser af Biblen i Kjartan G. Ottósson 1990: 15–20, Jón G. Friðjónsson 1997: xxxi, Steingrímur J. Þorsteinsson 1950 og Auður Hauksdóttir under udg. b.

til at være dansk af oprindelse. På nær denne og én salme, som ser ud til at være oversat direkte fra latin, skønnes de øvrige salmer oversat direkte fra tysk eller med dansk som mellemsprog. Biskop Gísli Jónsson oversatte nogle salmer, som han fik trykt i 1558 som en slags supplement til Martein Einarssons salmebog. Det indeholder 17 salmer samt 4 gejstlige tekster (kyrie, sekvensia og antifona), som alle formodes oversat fra dansk, selv om de fleste er tyske af oprindelse. Det antages, at biskop Ólafur Hjaltason (født ca. 1500 og død 1569) har oversat og udgivet salmer på islandsk, som formodes oversat direkte fra tysk eller med dansk som mellemsprog (Páll Eggert Ólason 1924: 21–25). Biskop Guðbrandur Þorlákssons salmebog, som først udkom i 1589, var epokegørende mht. udgivelse af salmer på islandsk. Den indeholder 328 salmer og på nær ganske få af dem drejer det sig om oversættelser af udenlandske salmer. Meget tyder på, at Guðbrandur og hans medarbejdere har oversat nogle salmer fra Hans Thomisøns danske salmebog fra 1569 og at de desuden har haft tyske salmebøger som forlæg. Dette begrundes ved, at nogle af salmerne først blev oversat fra tysk til dansk efter udgivelsen af Guðbrandurs salmebog og dessuden findes der salmer i bogen, som aldrig er blevet oversat til dansk (Páll Eggert Ólason 1924: 33). Mange af de første salmeoversættelser var danskprægede og da islændingene i begyndelsen ikke var fortrolige med salmegenrens stilistiske form og metrik, blev deres litterære kvalitet anset for at være ringe i forhold til den islandske verdslige litteratur.² Guðbrandur Þorlákssons bestræbelser gik ud på, at forøge salmernes litterære og sproglige kvalitet (Páll Eggert Ólason 1924: 44).

Westergård-Nielsens (1946) undersøgelse af låneordene i trykt islandsk litteratur i det sekstende århundrede viser, at den rolle som dansk sprog spillede i forbindelse med reformationen, satte sine spor i ordforrådet. Han understreger dog, at der også var tale om indflydelse fra norsk og peger på, at det ofte kan være svært at afgøre fra hvilket af de to sprog påvirkningen kommer og at visse ord må grupperes

---

2 Se nærmere herom i Páll Eggert Ólason 1924: 32–61.

som fælles skandinaviske. Indflydelsen fra dansk (østnordisk) viste sig dels i optagelse af låneord fra dansk (østnordisk), dels i at enkelte islandske ordformer ændredes under indflydelse fra dansk. Desuden kan der konstateres påvirkning inden for bøjnings- og formlæren. Westergård-Nielsens (1946: lxxxix-civ) undersøgelse viser også, at et meget stort antal af låneord af tysk oprindelse er kommet ind i sproget via dansk og norsk.

Det bør dog understreges, hvor stor betydning det havde for udviklingen af det islandske sprog, at Biblen så tidligt blev oversat til islandsk og at der i øvrigt blev lagt så stor vægt på at oversætte gejstlige tekster til islandsk. Dette sammen med en islandsk præstestand betød, at kirkesproget helt og holdent var på islændingenes modersmål. Her til kom traditionen for at dyrke verdslig litteratur på islandsk.

Det spillede en stor rolle for dansk i Island og islændingenes kontakt med det øvrige Norden, at efter reformationen begyndte islandske studerende at tage til Danmark for at læse. Særlig støtte fra 1579 i form af ”kommunitet” og senere privilegier på Regensen gjorde det muligt for flere studenter at erhverve sig uddannelse i Danmark, hvilket betød, at Københavns Universitet indtil oprettelsen af Islands Universitet i 1911 var islændingenes vigtigste kultur- og lærdomssæde. Ligesom islandske studenter nød norske studenter privilegier på Regensen (Reinhardt 1862: 86).³ Her kom islændingene i kontakt med danske og norske studenter, samt danske lærde og her blev de bekendt med de kulturelle, politiske og ideologiske strømninger, der var fremme i tiden. Disse forhold har bidraget til en fælles viden og referenceramme, som uden tvivl har haft betydning for den kulturelle og politiske udvikling. De mange kontakt- og kommunikationsflader mellem islændinge, danskere og nordmænd kommer bl.a. til udtryk i den islandske salmeskat, jf. de forholdsvis mange oversættelser af danske og norske salmer der findes

³ Ifølge Reinhardt (1862: 86) blev disse privilegier givet til islændingene af kong Frederik II i 1579, dvs. 10 år efter kommunitetets stiftelse. Et lignende fortrin blev givet til norske studenter ved den norske kirkeordinans 2. juli 1607. Det drejede sig om 12 norske studenter; 4 fra Oslo, 4 fra Trondhjem, 2 fra Stavanger og 2 fra Bergens stift. Ifølge Reinhardt (1862: 335) ændredes disse forhold i 1811 med oprettelsen af Universitetet i Oslo (Christiania) og Norges adskillelse fra Danmark i 1814.

i salmebogen fra 2001 (*Sálmabók íslensku kirkjunnar* 2001), se følgende oversigt over de danske og norske salmedigtere og antallet af salmer:

Danske salmedigtere og antal salmer:

Grundtvig, N.F.S. (1783–1872)	10
Brorson, Hans Adolph (1694–1764)	9
Ingemann, B.S. (1789–1862)	8
Kingo, Thomas (1634–1703)	8
Boye, Caspar Johannes (1791–1853)	3
Sthen, Hans Christensen (1544–1610)	2
Boye, Birgitte (1742–1824)	1
Brandt, Carl Joakim (1817–1889)	1
Foersom, Peter Thun (1777–1817)	1
Hjort, Victor Christian (1765–1818)	1
Holm, Niels Johannes (1778–1845)	1
Kampmann, Henrik (1750–1828)	1
Nielsen, A. (1818–1891)	1
Ramus, J. (1716–1785)	1
Ægidius, Bertel Christian (1673–1733)	1
I alt	49

Norske salmedigtere og antal salmer:

Ellingsen, Svein Ørnulf (1929)	8
Wexels, Wilhelm Andreas (1797–1866)	3
Brun, Johan Nordal (1745–1816)	2
Dass, Petter (1647–1707)	2
Landstad, Magnus Brostrup (1802–1880)	2
Blix, Elias (1836–1902)	1
Muri, Sigurd (1927)	1
Reichelt, Karl Ludvig (1877–1952)	1
Støylen, Bernt Andreas (1858–1937)	1
I alt	21

Som det fremgår af oversigten er antallet af de islandske oversættelser af danske salmer langt større end norske, hvilket understreger kontakten med den danske kirke. Det er påfaldende, at der for de danske salmers vedkommende er tale om forholdsvis mange salmer af ældre dato, mens

forholdsvis mange af de norske salmedigtere er født i det nittende århundrede, dvs. på den tid da kontakten med Norge igen blev større. Dette falder i øvrigt i tråd med forøget politisk og kulturel kontakt med Norge efter midten af det nittende århundrede, se nærmere herom senere i denne artikel.

Den verdslige magt og det danske sprogs status og funktion

Reformationen medførte ingen store ændringer i landsstyret. Island blev som før betragtet som et frit skatland under den norske konge og dets frihed baseredes på *Den Gamle Traktat* og den gamle lovsamling, *Jónsbók*, fra 1280. Den lovgivende magt lå hos kongen og Altinget (Björn Þorsteinsson 1985: 158). Handelsmonopolet blev indført i 1602, hvad der styrkede kongemagten yderligere og bidrog til forøget brug af dansk i Island. De danske myndigheder skikkede en særlig ombudsmand, den såkaldte hirdstyrer (også kaldt *høvedsmand*), som indtil 1683 var kongens øverste repræsentant i Island. I perioden 1515–1683 blev der beskikket 31 hirdstyrere i Island, hvoraf 20 var danske, 4 tyske, 4 norske og 3 islandske⁴ (Helgi Þorláksson 2003: 28). Hirdstyreren varetog kongens interesser og var efter kongen den øverste ansvarlige for retsudøvelsen. De fleste hirdstyrere opholdt sig kun i landet i kort tid om sommeren og blev derfor repræsenteret af fogeder. Andre verdslige embedsmænd var sysselmændene, som oftest var islandske. Kongeretten eller Herredagen i København var den øverste retsinstans indtil 1661, da Danmarks Højesteret blev oprettet. I 1662 sværgede islændingene kong Frederik III troskab som rigets enevældige konge. Med enevælden mistede Altinget sin besluttende myndighed og kongen havde ubegrænset magt til at sætte love, der gjaldt islandske forhold. I stedet for at være et skatland under den norske krone blev Island nu et stiftamt inden for den danske enevælde. Ikke desto mindre beholdt islændingene deres love og egen lokaladministration. Efter omfattende ændringer i administrationen i 1683–1688 blev København center for den lovgivende myn-

4 I årene 1533–1536 nævnes både biskopperne Ögmundur og Jón. Hvis de begge tælles med, er der i alt tale om 4 islændinge.

dighed samt for det øverste ombudsstyre og Danmarks Højesteret den øverste retsinstant (Ólafur Lárusson 1955: 10). Styrkelsen af kongemagten betød, at mange opgaver måtte ordnes i samarbejde med kongen og hans embedsmænd. Island var kun ét amt fra 1684 indtil 1770, da landet blev delt i to amter og i 1787 blev amterne tre. De øverste embedsmænd var stiftamtmanden, de to amtmænd og landsfogeden. Stiftamtmanden boede i København og kom næsten aldrig til landet, men fra 1770⁵ skulle han være fastboende på kongsgården Bessastaðir. Landsfogeden var ansvarlig for kongens kasse fra 1688, hvortil alle offentlige afgifter betales indtil 1877. Fogeden og amtmanden førte tilsyn med kongens interesser ved at skrive beretninger om tilstandene i landet. Disse embedsmænd var Islands vigtigste talsmænd overfor centraladministrationen i København. Indtil midten af 1700-tallet blev disse embeder varetaget af danskere, undertagelsesvis af nordmænd, men dette ændredes i den efterfølgende tid, da også islændinge kom til at betrede de øverste embeder.⁶ Andre ledende embedsmænd var lovmænd og sysselmænd, som var uddannet i Island indtil 1736, da juridisk eksamen blev indført på Københavns Universitet. Hermed var juridisk eksamen forudsætningen for at kunne betrede dommerembeder. Der var dog eksempler på, at sysselmænd blev ansat uden at have en juridisk eksamen. Sysselmændene håndhævede den administrative magt og efter 1718 var de herredsdommere. De havde pligt til årligt at sende amtmanden indberetninger om forholdene i deres syssel (Björn Þorsteinsson 1985: 173). I forbindelse med tilpasningen af den islandske administration, blev der sat nye regler for handelen. De islandske havne blev bortforpagtet to og to sammen for seks år ad gangen og landet blev inddelt i handelsdistrikter, hvad der gav købmændene enorm magt, jf. talemåden: *Tror du, at du er konge eller købmand?*, som opstod på den tid, og blev brugt om hovmodige folk (Björn Þorsteinsson 1985: 175). De omfattende ændringer i rigets

---

5 Den første stiftamtmand, som boede fast i Island hed Laurits Thodal, og var nordmand af fødsel (Einar Hreinnsson 2003: 51).

6 Se nærmere om stiftamtmand, amtmænd og fogeder i Island i 1770–1870 i Einar Hreinnsson 2003: 108–115.

styre og den islandske administration havde stor betydning for kontakten til Danmark og for islændingenes brug af dansk og det danske sprogs rolle i Island. Islændingenes hovedinteresser måtte klares i samarbejde med danskerne og den lovgivende magt var nu hos kongen, hvilket betød at kongebreve, love og forordninger ofte blev bekendtgjort islændingene på dansk. Dette sammen med håndhævelsen af lovene kaldte på læsefærdighed og kommunikation med danskerne kaldte på skrive- og talefærdighed på dansk.

I 1700-tallet var der i voksende grad tale om anvendelse af danske love ved siden af de islandske. Dette sammen med brugen af dansk i forbindelse med administrationen påvirkede de islandske embedsmænds sprog, som ofte var danskpræget mht. ordforråd og syntaks.⁷ I kontakten med det danske retsvæsen var dansk også vigtigt. Samtlige sager, der blev forelagt Danmarks Højesteret samt tilhørende sagspapirer og dokumenter, måtte oversættes til dansk, hvilket krævede en solid skrivefærdighed på dette sprog. Og dommene blev bekendtgjort på dansk, hvilket kaldte på læsefærdighed på dette sprog. De øverste gejstlige embeder var rektorerne for landets to bispesæder og de to biskopper. I 1633 blev det besluttet, at de islændinge, som havde studeret på Københavns Universitet, skulle prioriteres i forbindelse med ansættelser i gejstlige embeder (Helgi Þorláksson 2003: 382–383). Dette betød, at de kom til at betrede de ledende stillinger. De skildrede forhold førte til, at der opstod en elite bestående af danskere og dansksindede islandske embedsmænd, som havde kundskaber i dansk og for hvem kommunikation på dette sprog var en selvfølge og endda i mange sammenhænge blev anset for at være ønskværdig, dvs. som en social markør. Det var ikke uproblematisk at have to sprog involveret i administrationen. Brugen af dansk og de islandske embedsmænds danskprægede sprog havde indflydelse på islandsk, især ordforrådet men også i visse sammenhænge på syntaksen, jf. cancellistilens knudrede sætningskonstruktion.

---

7 Se nærmere herom i Auður Hauksdóttir under udgivelse b.

Verdslige tekster

Ligesom i Danmark og Norge var de såkaldte *folkebøger* (tysk *volksbücher*) populære i Island. Om dette vidner mange håndskrifter af islandske versioner af folkebøger fra det syttende og attende århundrede, der findes bevaret i islandske arkiver (Seelow 1989: 321–322). Seelows (1989: 332) undersøgelse af tilgængelige versioner af folkebøger på islandsk, der er blevet oversat, genfortalt eller tilpasset islandsk virkelighed viser, at omkring 80% af historierne har forbilleder i danske tekster, som i igen har haft tyske folkebøger som forlæg. Hvor der kan konstateres gengivelse eller oversættelse fra tysk, drejer det sig primært om ældre historier, der stammer fra den tid, da Island havde direkte forbindelse med Tyskland.

Fra reformationen indtil 1773 fandtes der kun ét trykkeri i Island, nemlig det på Hólar, hvor man i 200 år kun havde trykt gejstlige tekster på nær lovbogen og én bog med to skæmtehistorier, der udkom i 1756. Her drejede det sig om en islandsk oversættelse af historierne om Gustav Landkron og Berthold, som i høj grad bærer præg af historierne om Robinson Crusoe, som har deres forbillede i Daniel Defoes bog *The Life and Strange Surprizing Adventures of Robinson Crusoe*, der udkom i 1719. Historien om Berthold udkom på dansk i 1740, og den om Gustav i 1743. Den islandske udgave af historierne om Berthold og Gustav blev oversat fra dansk (Matthías Viðar Sæmundsson 1996: 156–157). Fra den sidste del af 1700-tallet findes der adskillige håndskrifter, som indeholder oversatte tekster til islandsk. Her kan nævnes to oversættelser af *Tusinde og en nat*, som begge formodes oversat fra dansk samt én oversættelse af *Tusind og en dag* (Páll Eggert Ólason 1921: 99–100 og Valtýr Guðmundsson 1916: 50–52). Driscolls forskning i digteren Jón Oddson Hjaltalíns oversættelser viser endvidere, at forfatteren i flere tilfælde har taget udgangspunkt i danske oversættelser. Det gælder bl.a. hans oversættelser af salmer og diverse udenlandske historier, herunder af den franske roman *Zadig ou la Destinée* af Voltaire (Driscoll 2006: viii–xiv).

Når det gælder mødet med dansk og til en vis grad også

norsk i Island, er trykkeriet på Hrappsey af stor interesse. Dets virksomhed begyndte i 1773 og det blev epokegørende mht. produktion af verdslige tekster. I oplysningstidens ånd gav de danske myndigheder tilladelse til at udgive bøger om ikke gejstlige emner såsom filosofi, historie, litteratur, jura og økonomi på islandsk og andre emner, der måtte være til almen nytte. På initiativ af sysselmand Magnús Ketilsson på Hrappsey blev det første islandske tidsskrift *Islandske Maanedstidender* udgivet i perioden 1773–1776, hvor emner, der var fremme i tiden, blev behandlet. Som titlen angiver, blev tidsskriftet skrevet på dansk og det gjaldt også nogle af de verdslige skrifter.

Her er det af særlig interesse, at på Hrappsey blev der udgivet litterære tekster i Jón Þorlákssons⁸ oversættelse, her af nogle digte af danske og norske samtidsforfattere, nemlig Chr. Br. Tullin, J.H. Wessel, Claus Frimann, Jonas Rein, Bernt Anker og Jens Zetlitz fra Norge og B.W. Luxdorph, Thomas Thaarup, C.A. Lund, F. Høegh-Guldberg, M.H. Bornemann, Jens Baggesen, R. Frankenau og A. Oehlenschläger fra Danmark (Heimir Pálsson 1976: 20–21).⁹

Byudvikling – en grobund for dansk kultur

Omkring midten af det attende århundrede blev de første islandske fabrikker bygget i Reykjavík. I forbindelse med den nye erhvervsvirksomhed opstod der behov for håndværksmæssig viden, som ikke fandtes i landet, og af den grund tog nogle islændinge til Danmark for at uddanne sig inden for håndværk. Endvidere kom en del danske håndværkere til Island for at bidrage til driften af de nye fabrikker. I 1776 fik Reykjavík og 5 andre handelssteder købstadsrettigheder og fra 1786 var det tilladt danske købmænd at bo fast i Island. De skildrede forhold dannede grobund for den første egentlige bydannelse i Island. I 1801 boede kun 307 sjæle af landets 47.000 indbyggere i Reykjavík, men indbyggertal-

8 Jón Þorlákssons imponerende oversættelsesvirksomhed omfatter bl.a. *Essay on Man* (Pope), *Paradise Lost* (Milton) og *Messias* (Klopstock). Han beherskede ikke engelsk, men mestrede både dansk og tysk. Oversættelsen af *Essay on Man* baseres på den danske oversættelse og *Paradise Lost* baseredes på både en dansk og en tysk udgivelse (Heimir Pálsson 1976: 20–38).

9 Ifølge samme kilde oversatte Jón Þorláksson ét digt af hver af de nævnte forfattere på nær Tullin og Wessel, hvor der er tale om henholdsvis 4 og 2 digte.

let voksede støt og i den efterfølgende tid fik den hurtigt en særstilling som landets førende by, hvor de vigtigste embeder og institutioner var samlet. Det havde sit at sige for udviklingen af Reykjavík, at ofte var det lettere at sejle til København end at færdes til resten af landet, hvor store dele var isolerede i flere måneder af året pga. ufarbare floder, kløfter og gletschere.

I Reykjavík og på andre vigtige handelssteder, hvor danske købmænd og dansksindede embedsmænd gjorde sig gældende, dannedes der miljøer, hvor dansk sprog og livsstil var fremherskende. Danskerne byggede rummelige huse af tømmer, som adskilte sig radikalt fra de traditionelle islandske tørvhuse, som var bygget af sten, tørv og træ og hvor pladsen var yderst begrænset. Danskernes bygninger var

Fra Duus-handelens krambutik i Keflavík, hvor den danske købmand Peter Duus og familie stod for handelen fra 1848. Billedet er taget i perioden 1900–1910 af Magnús Ólafsson.

anderledes både mht. arkitektur, byggematerialer og ydre form, samt mht. indordning af lokaler og indretning.

Livet og kulturen blandt de bedre stillede i købstæderne adskilte sig markant fra almuens levemåder i byerne og på landet både mht. bolig, mad, klædedragter og fremtræden og kulturelle aktiviteter såsom driften af teater og klubber (Ax 2008: 75–90 og 2002). I byerne, især i Reykjavík, dannedes der en dansksindet elite, som i flere henseender var trendsættende og indflydelsesrig og hvor dansk sprog fik en symbolfunktion som de fines sprog. Mange ord blev lånt fra dansk og elitens sprog var præget af danismer og slang. Således blev mange låneord¹⁰ og oversættelseslån, der angår industri og håndværk optaget fra dansk (*maskína, múrari, spinnill, vinkill*) og det samme gælder ord, der udtrykker hus (*altan, bíslag, rúða*) og hjem (*bestikk, gardína, skatthol, tarína*), tøj og mode (*blússa/blúsa, frakki, sjakket, sjal*), forlystelser og sociale aktiviteter (*ball, farsi, klúbbur, konsert*,

Rejsende i Reykjavíks centrum, administrationsbygningen (stiftamtmandshuset) t.v. Billedet er taget af Sigfús Eymundsson før 1882.

¹⁰ De anførte eksempler er ord, der ifølge Ásgeir Blöndal Magnússons etymologiske ordbog (1989) forventes lånt fra dansk.

Handelshuse nær havnen i Reykjavík og skibe på bugten. Billedet er taget af Sigfús Eymundsson i perioden 1882–1894.

teater/theater), samt andre forhold der typisk hører til byliv og handel (faktor, magasin, prókúra, rabat).¹¹

I en lille by som Reykjavík satte den forholdsvis store elitegruppe sit præg på miljøet for ikke at tale om de mindre handelssteder. Rasmus Rask opholdt sig i Island i årene 1813–15 og i et af sine breve udtrykte han sine bekymringer over den voksende kulturkløft mellem land og by og det danske sprogs dominans på handelspladserne:

Annars þèr einlægliga ad segia held ég ad íslenskan bráðum mun útaf deya, reikna eg ad valla mun nockur skilia hana í Reikiavík ad 100 árum lidnum, enn valla nockur í landinu ad öðrum 200 þarupprá, ef alt fer eins og hínad til og ecki verda rammar skordur vidreistar, jafnvel hiá bestu mönnum er annadhvört orð á dönsku, hiá almúganum mun hún haldast vid leingst (Rask 1941: 164).¹²

¹¹ Se nærmere herom i Auður Hauksdóttir under udg. a og b.

¹² Min oversættelse af Rasks brev: *Ellers i al fortrolighed kan jeg sige dig, at jeg tror at islandsk snart vil forsvinde, jeg regner med at der knap nok vil findes nogen i Reykjavík som vil kunne forstå det om 100 år, og knap nogen på landet 200 år derefter, hvis alt går som hidtil og hvis man ikke af al magt søger at sætte bom herfor, endog hos de bedste mennesker er hvert andet ord på dansk, hos almuen vil det bevares længst.*

Billede af Den lærde skole i Reykjavík, som nu huser Reykjavíks Gymnasium, Menntaskólinn í Reykjavík. Skolen blev tegnet af den danske arkitekt Jørgen Hansen Koch i København, men bygget af norsk tømmer og efter norsk byggeskik i Kristiansand. Huset blev transporteret i moduler til Island og rejst igen under ledelse af en norsk murer og stenhugger og to tømmermestre. Den smukke bygning er den første to-etages bygning i Island (Hjörleifur Stefánsson 2003: 31). Hø samles på græsplanen foran Den Lærde Skole (nu Reykjavík Gymnasium) omkring 1895. Billedet er taget af Sophia Claessen.

Det blev skelsættende for byens udvikling, at i 1846 blev den lærde skole flyttet fra Bessastaðir til Reykjavík. En helt ny bygning, tegnet i København og importeret fra Kristiansand, fik sin plads i hjertet af hovedstaden, hvor den kom til at huse den lærde skole og fra 1847 også det nyetablerede præsteseminarium. Byen voksede støt fra i 1835 at tælle 640 indbyggere til i 1860 at tælle 1444 beboere (Björn Þorsteins-son 1985: 218–219).

En del af kulturlivet i byerne var teatervirksomhed. I det nittende århundrede blev der af og til vist teaterforestillinger på dansk i Reykjavík bl.a. komedier af Holberg og se-

nere også studenterkomedier af Hostrup og vaudeviller af Heiberg. I Reykjavík og fx i Akureyri, var de lokale danske involveret i teatervirksomheden (Sveinn Einarsson 1991: 229–233 og 323–328).

København – mødestedet for nye strømninger

På denne tid fandt ideologiske og politiske strømninger typisk deres vej til Island gennem Danmark (se nærmere herom i Ingi Sigurðsson 2006). I den forbindelse spillede kontakten til Københavns Universitet og danske lærde en vigtig rolle. Især var tilknytningen til dansk ånds- og kulturliv påfaldende inden for litteraturen, som havde stor betydning i forbindelse med vækkelsen af islandsk national identitet. I København stiftede studenterne bekendtskab med tidens ideologiske, politiske og litterære strømninger, bl.a. romantikken og revolutionære tanker om national vækkelse og demokratiske rettigheder. I forbindelse med romantikken fik islandsk sprog en symbolfunktion som en slags Nordens latin og den nordiske middelalderlitteratur spillede en central rolle inden for dansk og norsk litteratur og nationaldannelse (fx Lundgreen-Nielsen 1992 og 2008, Auken 2005, Jørgensen 2008). Dette fremgår klart af fx Oehlenschlägers og Grundtvigs værker, som i høj grad hentede motiver fra islandsk middelalderlitteratur. Interessen for islandske håndskrifter var stor i Danmark og i forbindelse med oversættelse og tydning af værkerne, var danskerne som før afhængige af islændingenes sprogkundskaber og viden.¹³ Fokuset på det som historisk og kulturelt bandt nordboerne sammen, har uden tvivl bidraget til en nordisk/skandinavisk fællesskabsfølelse. Om dette vidner interessen i Skandinavien for det norrøne og de forholdsvist mange islændinge, som valfartede til Norge for at se fædrenes land (se nærmere Ingi Sigurðsson 2009: 256–257).

Fokuset på det islandske sprog og på den nordiske storhedstid, skildret i tekster skrevet på islandsk, har uden tvivl bidraget til en følelse af selvværd blandt islændingene og forøget deres bevidsthed om modersmålets betydning for

¹³ Ifølge Ingi Sigurðsson (2009: 265) arbejdede også en række norske og islandske forskere inden for nordiske middelalderstudier fra 1600–1700-tallet.

opbygning af national identitet. Omkring århundredskiftet 1800 var dansk sprog også under pres fra tysk (Winge 1991), en situation som på sin vis kan sidestilles med det danske sprogs dominans over for islandsk og norsk. Det er dog værd at understrege, at kontakten til København ikke alene bidrog til politisk virksomhed, men også til innovative kunstneriske udfoldelser. Mange af de islandske studenter var selv forfattere og kontakten til dansk åndsliv og senere også til en fælles dansk/norsk offentlighed udvidede deres intellektuelle og kunstneriske horisont, som igen gav dem inspiration til at forsøge sig med nye litterære former og æstetiske virkemidler. Dette styrkede modersmålet yderligere.

Men hvordan forholdt det sig med islændingenes kontakt med norsk sprog og åndsliv i begyndelsen af det nittende århundrede? Ifølge Ingi Sigurðsson (2009: 260) var nyere norsk litteratur ikke særlig godt kendt i Island på den tid på nær de førnævnte oversættelser af Jón Þorláksson. Dette ændredes radikalt i løbet af det nittende århundrede. I 1835 blev digtet "Betlersken på Hittersøen" af Conrad Nicolai Schwach publiceret i en islandsk oversættelse af Árni Helgason i tidsskriftet *Sunnanpóstur*. Denne oversættelse gav ikke alene den romantiske digter Jónas Hallgrímsson anledning til at diskutere æstetiske kriterier, der måtte holdes i hævd i forbindelse med oversættelser, idet han også fandt det påkrævet at gendigte teksten på en mere kunstnerisk vis. Jónas' smukke gendigtning har titlen "Móðurást" (Haukur Hannesson, Páll Valsson og Sveinn Yngvi Egilsson 1989: 126–128 og Páll Valsson 1999: 167–172) og den lever stadig væk med islændingene.

I 1856 blev artiklen "Den Norske Digter A. Munch"¹⁴ publiceret i tidsskriftet *Dansk Maanedsskrift*. Teksten var skrevet af den islandske digter og litteraturforsker Grímur Thomsen (1856: 42–70), som på den tid var embedsmand inden for den danske administration. I eftermæle om Grímur Thomsen i udenlandske blade ("Eftirmæli eftir Grímur Thomsen í erlendum blöðum") i tidsskriftet *Sunnanfari*

---

14 Den norske forfatter Andreas Munch blev født i 1811 og han døde i 1884. Han redigerede i 1841–46 avisen *Den Constitutionelle*. I 1860 tildelte Stortinget ham docentløn uden forelæsningspligt, som betragtes som den første kunstnerløn i Norge.

(1896–1897: 11: 88) står der, at på den tid, da teksten blev skrevet, var danskernes kendskab til norsk litteratur yderst beskedent. At Grímur Thomsen valgte at skrive om norsk litteratur må bl.a. ses i lyset af hans interesse for Skandinavismen, jf. forelæsningsen *Om Islands Stilling i det øvrige Skandinavien, fornemmelig i litterær Henseende*, som han holdt i Det Skandinaviske Selskab i januar 1846 (Grímur Thomsen 1846: 1–35). Og det var netop ved den første nordiske højtid i Kristiania samme år, at A. Munchs digt ”Yderst mod Norden lyser en ø ...“ blev sunget. Digtet handler om Island og i romantikkens ånd hyldes islandsk sprog, sagalitteraturen og den nordiske storhedstid. Digtet er på fire strofer og tre af disse findes i den danske folkehøjskolesangbog (*Folkehøjskolens sangbog* 1967) og synges ofte, mens det sidste, som berører Islands politiske situation, udelades. Der gik nogle årtier inden Munchs digt blev oversat til islandsk af forfatteren Matthías Jochumsson. På forsiden af tidsskriftet *Þjóðólfur* den 20. marts 1891 findes digtets tre første strofer under overskriften ”Íslandssöngur Norðmanna“ (Nordmændenes Islandssang) (Matthías Jochumsson 1891a: 1). Den 5. maj s.å. publiceres digtet igen på det samme sted og nu i fuld længde. Matthías Jochumsson forklarer, at den sidste strofes indhold måske ikke mere er aktuelt, eftersom digtet blev skrevet før 1874.¹⁵ Han tilføjer, at han synes, at alle islændinge burde kunne synge visen og at det må anses for at være beklageligt, at de ikke har takket Munch for digtet. I en kommentar fra tidsskriftets redaktør står der, at danskerne altid stryger den sidste strofe og at den kun findes i den norske udgave. Her nedenunder følger digtet i fuld længde, sådan som det ser ud fra Munchs hånd, sammen med Matthías Jochumssons oversættelse.

---

15 I 1874 fejrede man 1000 året for Islands kolonisation. Ved den lejlighed fik islændingene overrakt den første forfatning fra Kong Christian IX.

Island

Yderst mod Norden lyser en Ø
klart gennem Islag og Taage,
Der ved en Bjergild, som aldrig kan døe,
Oldtidens Billeder vaage –
Derfra gaaer Sagnet vidt over Sø
Som en Maage.

Op til det sælsomme Eiland drog
Først vore herlige Fædre,
Med sig fra Norge de Høisædet tog
For at opreise det bedre.
Norræna Maal de i ensomme Krog
Skulde hædre.

Medens det synkende Nordens Magt
Deltet og maatte forsage,
Blev der på Island bevaret og lagt
Livssæd for kommende Dage.
Der nu et Tegn på Stammernes Pagt
Staaer tilbage.

Skjönt vore Frænder bag isdækte Mur
Nu lyde Dannemarks Love.
Kan de dog sende til Norges Natur
Længselsens Kvad over Vove.
Hjemligt det naaer til os som en Lur
Dybt fra Skove.

Munch (1873: 36–37).

Der gik mao. omtrent 45 år fra den gang Munchs digt først blev sunget i Norges hovedstad indtil det blev publiceret i en islandsk oversættelse. I mellemtiden havde radikale ændringer i norsk politik og åndsliv fundet sted og mange islændinge skelede til udviklingen i Norge, hvorfra man hentede erfaringer og støtte både mht. sprog- og selvstændighedskam-

Íslandssöngur Norðmanna

Lýsir af eyju við ísböku slóð
úti við Dumbs hafið kalda,
þar sem við berglogans leiptrandi glóð
leika sjer fornmyndir alda,
þaðan í svanaham sagnðísinn fróð
svegir falda.

Út til hins kynlega, logfrána lands
leitaði fornhetju skarinn,
öndvegissúlur frá hásetum hans
helguðu leið yfir marinn,
norðurheims tungan hins norræna manns
nam þar arinn.

Meðan hin nátengdu norðurheims lönd
nornin í sundur rjeð draga,
lagðir þú, Ísland, með letrandi hönd
lífsfræin komandi daga;
þar ertu að festa vor frændsemisbönd,
fræga saga!

Ættbræðra fólk þó þín örlaga norn
útlendu valdboði hlýði,
heyrir þó Noregur helgur og forn
hróp þitt í forlaga stríði;
dunar nú, Ísland, sem dimmviðarhorn
djúpt úr víði!

Matthías Jochumssons oversættelse
(1891b:1)

pen. Ifølge Ingi Sigurðsson (2009: 254) var nordmændene omkring 1870 ganske optaget af Islands stilling inden for det danske rige og i den efterfølgende tid fulgte islændingene af og til med i den politiske udvikling i Norge. Begge parter lagde vægt på det som historisk bandt nordmændene og islændingene sammen. Selvstændighedshelten Jón Sigurðsson var interesseret i at styrke forbindelserne med Norge. Han kendte mange indflydelsesrige nordmænd og havde god kontakt med dem. Det gjaldt bl.a. historikeren P.A. Munch og forfatteren Bjørnstjerne Bjørnson. Den førnævnte Matthías Jochumsson havde også kontakt med Bjørnson og aflagde besøg hos ham i Norge (Matthías Jochumsson 1959: 206–208). Det fremgår også af kilderne, at mange nordmænd viste islændingene solidaritet i deres kamp for demokratiske rettigheder. Det gjaldt bl.a. forfatterne Bjørnson og Jonas Lie. Den sidste skrev en artikel, hvor han udtrykte et ønske om, at Island igen kom i en slags politisk forbindelse med Norge. Disse ideer vakte en del forargelse blandt danskerne (Ingi Sigurðsson 2009: 254).

I Danmark fandt radikale ændringer inden for litteraturen sted med Brandes' forelæsninger og det moderne genembrud og det varede ikke længe inden naturalismen også fandt sine islandske talsmænd. Om dette vidner bl.a. Brandes' kontakt med forfatterne Hannes Hafstein og Matthías Jochumsson. Af største interesse er også den litterære udvikling i Norge, hvor guldalderdigterne Bjørnstjerne Bjørnson, Henrik Ibsen, Alexander Kielland og Jonas Lie gjorde sig gældende. Den kendsgerning, at Bjørnsons og Ibsens bøger blev udgivet på dansk i København (Tveterås 1973: 78–79, Thomsen 1998), har uden tvivl bidraget til, at deres værker så hurtigt slog igennem – også langt uden for Norges grænser, herunder i Island. Det fremgår af kilderne, at islændingenes interesse for den nye danske og norske litteratur var stor henimod slutningen af det nittende århundrede. I tidskriftet *Verðandi*,¹⁶ som udkom i København i 1882, findes digtet ”Ljúfar ljósar nætur“ af Holger Drachmann (1882: 62–63) og af norsk litteratur findes ”Kafli úr ‘Brandi’“ af Ib-

---

16 *Verðandi* ukom kun én gang.

sen (1882: 3–22) og novellen ”Samvizkan góða“ af Kielland (1882: 69–83).¹⁷ I tidsskriftet *Heimdallur*¹⁸ fra 1884, som også blev udgivet i København, fylder dansk og især norsk litteratur meget. Af dansk litteratur findes der oversættelser af en del af én af Brandes’ (1884: 37–42) forelæsninger, digtet ”Misericordia“ og tre strofer fra ”Venezia“ af Drachmann (1884a: 3–4) og teksten ”Hann dó og var grafinn“ af samme forfatter (1884b: 4–12), samt novellen ”Pestín í Bergamó“ af J. P. Jacobsen (1884: 115–119). Af norsk litteratur findes novellerne ”Karen“ af Kielland (1884a: 42–45) og ”Mómýri“ af samme forfatter (1884b: 68–70), to digte af Ibsen (1884: 101–102), novellen ”Bleikur“ af Bjørnson (1884a: 107–110 og 1884b: 107–110) og teksten ”Krossgangan“ af Kristian Elster (1884: 162–173).

Oversættelser af udenlandsk samtidslitteratur til islandsk var en sjældenhed før den tid. I det nittende århundrede fandtes der yderst få bøger om verdslige emner på islandsk i modsætning til et stort udbud af bøger på dansk. Dette motiverede mange læselystne islændinge til at lære at læse på dansk på egen hånd. Til at begynde med var det især de bedre stillede i samfundet, der kunne læse på sproget, og som havde adgang til danske bøger. Dette ændredes med oprettelsen af læseselskaber. Det første lokale læseselskab blev oprettet i 1780’erne og medlemmerne var næsten udelukkende embedsmænd og præster, og de fleste af bøgerne var på dansk eller andre fremmedsprog. Efterhånden fik læseselskaberne et bredere sigte og antallet af islandske bøger blev større. Således vides det, at i 1858 ejede biblioteket på Flatey 1102 titler, hvor af 351 var på islandsk, 644 på dansk, 85 på tysk og 22 på latin (Lúðvík Kristjánsson 1953: 143–157). I årene 1889–1902 stod bønder i nordøstlandet for et læseselskab under betegnelsen ”Ófeigur í Skörðum og félagar“. Det fremgår af læseselskabets papirer, at dets samling omfattede mange bøger på dansk og norsk såvel skønlitteratur som faglitteratur. Mht. skønlitteraturen er der

---

17 Det er interessant, at oversætteren skriver under tekstens titel, at oversættelsen foretages med forfatterens tilladelse. Dette kunne tyde på, at der fandtes direkte kontakt mellem forfatteren og oversætteren.

18 *Heimdallur* udkom i 12 numre i 1884.

dels tale om bøger af danske og norske forfattere, dels bøger med udenlandsk litteratur primært i dansk oversættelse. Af dansk skønlitteratur kan nævnes værker af Herman Bang, St. St. Blicher og Henrik Pontoppidan. Desuden omfatter samlingen et stort antal af norske bøger, fx påfaldende mange bøger af Bjørnson, Garborg, Ibsen, Kielland, Lie, samt bl.a. et par romaner af Knut Hamsun og Amalie Skram. Af faglitteratur er der tale om forskellige orienteringsmaterialer fx om sundhed og friluftsliv, samt belærende stof fx om filosofi, geografi, historie, litteratur, natur og politik (Sveinn Skorri Höskuldsson 1970: 67–80).

Meget tyder på, at norsk litteratur blev læst i ret vide kredse på den tid (Ingi Sigurðsson 2006: 289). Om dette vidner fx teksten ”Island og Norge“ i *Nordlands Avis* fra 1898, hvor der gøres rede for et interview med ”den islandske prest Thordarson“ om islændingenes holdninger til Norge og norsk litteratur:

Samtidig er der ogsaa en udbredt opinion blandt islændingene, at er det noget land, som Island burde være sammen med, da er det Norge, og islændingene holder overordentlig meget af Norge.

De følger med interesse med baade i vor aandelige og politiske udvikling. Blandt andet læser de vores største digterverker, og Ibsens, Bjørnsons, Jonas Lies og Garborgs bøger er meget udbredt paa Island.

(*Nordlands Avis* 6. årg., 2: 1).

I en artikel om byen Seyðisfjörður på Østfjordene om århundredeskiftet 1900 (Þorsteinn Erlingsson 1903: 105), står der, at mange forstår dansk og at i egnen findes der et læseselskab, hvor man kan sætte sig ind i den nyeste danske og norske litteratur. Han efterlyser dog litteratur af større kvalitet, fx af Brandes og Bjørnson.

Interessen for dansk og norsk litteratur kan konstateres i flere sammenhænge og mange gjorde sig umage med at lære dette sprog på egen hånd for at kunne læse udenlandsk litteratur på dette sprog. Ifølge Jónas Kristjánsson (2010) var det almindeligt i Þingeyjarsýsla, at man lærte dansk på egen

*Sigrid Undset
besøgte Island i 1931
sammen med sine to
sønner. Under sit op-
hold rejste hun bl.a.
vidt omkring i Nord-
landet, herunder
i Eyjafjörður og
Skagafjörður.
Billedet kunne
være taget af Ingvar
Guðjónsson.*

hånd i dette øjemed. Det gjaldt bl.a. Jónas Kristjánssons fater Friðrika, født i 1877 og opvokset i Þingeyjarsýsla.

Et andet eksempel herpå fremgår af et interview i avisen *Vísir* fra 1977, hvor arbejderkvinden Sigríður Erlendsdóttir, født i 1892, fortæller om hvordan hun på egen hånd lærte at læse på norsk og andre nordiske sprog:

Fra den gang jeg gik i børneskolen skrev jeg tekster af de forfattere, som jeg holdt mest af fx Þorgeir í Vík (Terje Vigen) og alle mulige andre digte. Det er blevet nævnt for mig, at jeg på den måde har lært islandsk. Siden har jeg kunnet læse bøger på de andre nordiske sprog. Jeg læste fx alle bøger af Sigrid Undset, Selma Lagerlöf og Björnstjerne Björnsson og disse berømte nordiske forfattere, gudskelov (Erlendur Sveinsson 1977: 6, min oversættelse).

Endnu et eksempel på dette findes i tidsskriftet *Eimreiðin* fra 1968 ("Rætt við Hagalín sjötugan" 3: 170), hvor forfatteren Guðmundur Hagalín, født i 1898, fortæller om sin opvækst på Vestfjordene. Som fjortenårig fik han lejlighed

til at benytte sig af egnsbiblioteket i Dýrafjörður, hvor der fandtes både islandske og udenlandske bøger. Han fortæller, at hans mor og hans farbroders stedsøn havde lært ham dansk tilstrækkelig godt til at han kunne læse de fleste litterære værker på dansk og inden længe også på norsk. I Dýrafjörður stiftede Guðmundur bekendtskab med forfatterne Björnson, Ibsen, Lie og Kielland.

I slutningen af det nittende århundrede og i den efterfølgende tid blev oversættelser af udenlandsk litteratur til islandsk stadigvæk omfangsrigere. Om dette vidner bl.a. oversættelser af norske bøger af følgende forfattere (antallet af bøger i parentes): Björnson (6), Bojer (2), Garborg (3), Hamsun (2), Ibsen (3), Janson (6), Kielland (5), Jonas Lie (2), Sven Moren (2) og Margit Ravn (6) (Ingi Sigurðsson 2009: 261). Svanfríður Larsens forskning i oversættelser i aviser og tidsskrifter udgivet på islandsk i perioden 1874–1910 viser bl.a., at 135 noveller er oversat fra dansk og 99 fra norsk. Mht. digte drejer det sig om 77 oversættelser fra norsk og 63 fra dansk (Svanfríður Larsen 2006: 20–21). Ifølge samme kilde har oversættelser der angår Björnsons værker eller tekster, der angår hans politiske eller kunstneriske virksomhed, en særstilling som de talrigeste. Dette kan forklares med den store interesse der fandtes for hans liv og virke blandt islændingene (Svanfríður Larsen 2006: 43). Af andre forfattere, som ifølge Svanfríður Larsens undersøgelse forekommer ofte er Kielland, Wergeland og Ibsen. Af danske kulturpersonligheder er det forfatteren Drachmann, der indtager første pladsen og herefter følger litteratur- og samfundskritikeren Brandes (Svanfríður Larsen 2006: 42 og 52).

Nu kan man stille det spørgsmål, hvorfor islændingene i så høj grad interesserede sig for norsk litteratur. Her kan flere faktorer være på spil. En af dem er selvfølgelig litteraturens fremragende kvalitet. Blandt andre grunde er den kendsgerning, at Norge, især vestkysten og norsk bondemiljø, var og er en del af islændingenes kulturelle univers. Dette sammen med en indforståethed med bøgernes temaer og problematikker har uden tvivl betydet, at norsk litteratur appellerede til islændingene. Her til kommer den politiske situation i Norge og Island, samt kampen for selvstændighed, som sik-

kert har bidraget til en fællesskabsfølelse og gensidig kulturinteresse.

Læsning af andre typer af tekster

Det fremgår også af private breve, at danske aviser og tidsskrifter var eftertragtede blandt mange islændinge og ofte blev de islændinge, som opholdt sig i København, bedt om at købe bøger på dansk og sende til Island. Læsning af danske bøger var almindelig og danske tidsskrifter fx om landbrug og husholdning blev læst i vide kredse. Danske dameblade var enormt populære og fik stor udbredelse. I annoncen ”Útlend blöð” i *Kvennablaðið* fra 1895 (1. årg., 4:32) reklameres der for de udenlandske blade, der for tiden sælges bedst, nemlig *Illustreret Familie Journal*, *Nordstjernen*, *Nordisk Mönstertidende* og *Dametidende*. Fra dameblade og kogebøger fandt man inspiration til madlavning og til nytænkning i forbindelse med hus og hjem. Og ligeledes bidrog læsning af litteratur af almen karakter såsom om jordbrug, helse og kultur til innovationer inden for flere af samfundets områder (se nærmere herom i Auður Hauksdóttir under udg. a og b).

Fra henimod slutningen af det nittende århundrede støder man oftere på kilder om norske tekster om forskellige praktiske emner, fx om landbrug og sundhed. Af norske tidsskrifter var *Kringsjaa* særdeles populært læsestof på den tid. Dette fremgår bl.a. af Þorsteinn Erlingssons artikel om livet i Seyðisfjörður omkring århundredeskiftet 1900, hvor det fremgår, at nogle af indbyggerne købte tidsskriftet *Kringsjaa* og én *Tilskueren* og at ikke så få af indbyggerne købte danske og norske aviser (Þorsteinn Erlingsson 1903: 106).

Dansk som fremmedsprog i skolen

Endnu en form for kontakt med nordiske sprog findes i form af undervisningen i dansk som fremmedsprog i Island, som havde til formål at forberede unge islændinge for videreuddannelse og embedsmæssig karriere. I begyndelsen af det nittende århundrede fandtes der kun en skole i Island, nemlig den lærde skole på Bessastaðir, som var den fusionerede arvtager af landets to latinskoler. Der var danskundervisnin-

Land-fysikus Jónas Jónassen og familie sejler på Tjörnin omkring 1895. Billedet er taget af Sigfús Eymundsson.

gen en del af uddannelsen og den bestod i at træne disciplenes forståelse af skrevne tekster og at oversætte skriftligt fra islandsk til dansk. Desuden var en stor del af pensum i andre fag på dansk. I 1846 flyttede den lærde skole til Reykjavík og samtidig fandt omfattende reformer af skolens virke sted. Islandsk og dansk var hovedfagene i de nederste klasser og formålet med danskundervisningen var, at disciplene opnåede færdighed i dansk, kunne korrekt skrive sproget og var bekendt med det væsentligste af den danske litteratur. Dansk var på én gang et færdigheds- og dannelsesfag og undervisningens primære formål var at bidrage til disciplenes kundskaber og åndelige udvikling mhp. studier på Københavns Universitet. Mange af lærebøgerne i skolens fag var på dansk. Det er velkendt inden for forskningen, at der er en himmelvid forskel på at beherske et fremmedsprog receptivt og selv at kunne udtrykke sig ubesværet i tale og skrift. Studier i Danmark krævede danskkundskaber på et højt niveau. Forskningen viser, at mange studenter havde svært ved

at forstå talt dansk i begyndelsen af deres studier og desuden var udtryksfærdighed på dansk en vis barriere.

Dansk var også blandt undervisningsfagene på de nye typer af skoler der blev oprettet i slutningen af det nittende århundrede, fx på realskoler, landbrugsskoler og kvindeskoler. Også på disse uddannelser var en del af pensum i andre fag end dansk på dette sprog (se nærmere om dansk som fremmedsprog i Auður Hauksdóttir 2001 og under udg. b).

Nordmænd i Island

Det er her blevet skildret, hvordan de første byer dannedes i tilknytning til danske købmænds handelsvirksomhed nær de gode havne. Det er relevant at nævne, at visse norske købmænd benyttede sig af de muligheder, der var forbundet med afskaffelsen af monopolet i 1787, og begyndte at handle med islændingene, bl.a. i Ísafjörður og Eskifjörður. Efter Norges adskillelse fra Danmark i 1814 ophørte denne handel og den blev ikke aktuel igen før end med indførelsen af den totale handelsfrihed i 1855. Fra slutningen af 1860'erne stod nordmændene for sildefangst, der bidrog til hurtig vækst af nogle fiskebyer især Seyðisfjörður på Østfjordene og senere Ísafjörður på Vestfjordene. Desuden drev de en slags filialer nogle steder i de nærliggende fjorde.¹⁹ Omkring midten af 1870'erne og i den efterfølgende tid stod nordmændene også for hvalfangst ved Island, først på Vestfjordene og fra omkring århundredeskiftet ved Østfjordene (Jón P. Þór 2003: 93–103).²⁰ Omkring århundredeskiftet forårsagede ny teknik og fiskegrej, at det var muligt at fange sild længere fra land end før, hvor silden blev saltet ombord i skibene eller i den nærmeste havn. Dette fik stor betydning for udviklingen af nogle fiskerbyer, især Siglufjörður i nordlandet, som blev centrum for norsk sildefangst. Op til ét, to eller tre tusinde fiskere gik i land, når skibene kom i havn, mange norske arbejdere og håndværkere kom fra Norge om sommeren for at arbejde og de nordmænd, som stod for fangsten, havde stor indflydelse i byen (Örlygur Kristfinnsson

19 Se nærmere om sildefangsten i Benedikt Sigurðsson, Birgir Sigurðsson, Guðni Th. Jóhannesson (et al.). 2007. *Silfur hafsins – gull Íslendinga I–III*. Reykjavík: Nesútgáfan.

20 Se nærmere om hvalfangsten i: "Trausti" Einarsson 1987.

Et postkort der viser sildebåde i havn i Siglufjörður den 13. august 1905. Det norske flag er hejst i anledningen af folkeafstemningen i Norge. Billedet kunne være taget af Bjarni Þorsteinsson.

2003: 210). De mange nordmænd, som kom til Island i forbindelse med silde- og hvalfangsten og den handel, der blev drevet i forbindelse med denne virksomhed, satte sine spor i islandsk kultur, herunder sproget. Her kan der nævnes de mange norske huse, bl.a. store og flotte huse i den såkaldte "sveitserstil", som adskilte sig fra de traditionelle islandske tørvhuse. De gamle norske huse vidner om velstillede nordmænds aktiviteter i Island og de pryder stadigvæk byerne. Mange stednavne minder også om nordmændenes ophold.

På hvalstationerne og i sildebyerne arbejdede både islændinge og nordmænd, hvilket forudsatte en daglig kommunikation. I sine erindringer beskriver Magnús Gíslason (1949) forholdene på hvalstationen i Dýrafjörður på Vestfjordingene i 1901 og senere på Asknes i Mjóifjörður på Østfjordingene. Det fremgår af hans skildring, at da han først kom til hvalstationen, kunne han ikke forstå værkerøreren, sådan som det var tilfældet med de islændinge, som havde arbejdet der over længere tid (Magnús Gíslason 1949: 12–13). Én af kokkene på hvalstationen var islænding, som havde opholdt sig i Norge og om hans sprog skriver Magnús Gíslason (1949: 16): "Han havde opholdt sig noget i Norge, og hans sprog var blandet med norsk, sådan som der er tendens til blandt

de islændinge, som har meget kontakt med nordmænd.“ I Magnús’ beskrivelse forekommer der adskillige norske udtryk, som åbenbart blev brugt i forbindelse med arbejdet på hvalstationen. Eksempelvis kan nævnes ”*stasjón*“, ”*stór-braggi*“ (”storbrakk“), ”*smid-braggi*“, ”*kjötkómur*“ (”kjödkomen“), ”*skúffu-elevator*“, ”*fýrhús*“, ”*flense-brakk*“, ”*flenseplan*“ og ”*gúanó*“. Endvidere blev der talt om at ”jaga“ hval. Af et interview med Vilhjálmur Hjálmarsson i Mjóifjörður (Smári Geirsson 1993: 77) fremgår det, at nogle norske gloser forekom, når forhold der angik hvalfangsten, blev omtalt. Eksempelvis kan nævnes udtrykkene: ”*vair*“ (vir), ”*ketting*“ og ”*mótor*“.

Mht. indflydelse fra norsk gjorde det samme sig gældende i forbindelse med sildefangsten. Kontakten med nordmændene betød, at adskillige islændinge kunne en del ”norsk sprog“, jf. talemåden ”det kommer an paa silda“ og desuden blev der i forbindelse med sildefangsten lånt udtryk fra norsk, der skildrede værktøj og arbejdsprocesser (Örlygur Kristfinnsson 2003: 212). Eksempelvis kan nævnes udtryk såsom ”*búm*“ (”bom“), ”*búmma*“ (”bomme“), ”*díxill*“, ”*heisa*“, ”*lag*“ (jf. to i lag), og ”*stúa*“/”*stúfa*“ (Rósa Húnadóttir og Örlygur Kristfinnsson 2011). Nogle af de norske ord blev senere erstattet med islandske, mens andre stadigvæk findes i sproget fx ”*braggi*“, ”*flensari*“, ”*flensa*“²¹ og ”*gúanó*“.

Af kilderne fremgår det, at det ikke var ualmindeligt, at nordmændene spillede på harmonika og af den grund var eftersøgte, når dansen skulle trædes (Magnús Gíslason 1949: 43). Den svenske vise ”Kom i kostervals“ blev sunget til sildebal på norsk og fik sin islandske pendant, senere. At synge på norsk har uden tvivl bidraget til kundskaber i sproget.

Folkelige bevægelser og forøget kontakt med Danmark og Norge

Med voksende national bevidsthed i Skandinavien vægtedes uddannelse og folkeoplysning stadig tungere og folke- og ungdomsbevægelser blomstrede op. I den sammenhæng

21 Nogle af udtrykkene, fx ”flense“ og jage findes også i dansk. Det er derfor svært at sige, hvorfra udtrykkene først kom ind i sproget. Kilderne viser, at de nævnte udtryk blev brugt i forbindelse med nordmændenes hval- og sildefangst.

spillede folkehøjskolerne i Danmark og Norge en helt central rolle. Mange islandske unge tog på danske og norske folkehøjskoler, samt landbrugs- og husholdningsskoler og der blev etableret kontakt mellem folke- og ungdomsbewægelser på tværs af landegrænserne. Ifølge Ingi Sigurðsson (2006: 192–216 og 2009: 267) var ungdomsbewægelsen i Island i høj grad inspireret af den norske, som igen var påvirket af Grundtvigs ideologi. Nationale værdier og symboler stod helt centralt, ikke mindst sprogrøgt. Der blev lagt vægt på folkeoplysning og man stræbte efter fremskridt og udvikling. Livet på landet blev løftet frem og skovdyrkning, idræt og anden virksomhed, der angår folke ve og vel blev sat på dagsordenen. Nordmændenes tradition for at dyrke skisport åbnede islændingenes øjne for denne sportsgren, som passede godt til naturen i begge lande.

Norsk erhvervsvirksomhed og handel krævede hyppigere rejser mellem Island og Norge, hvilket gjorde det lettere for islændingene at rejse til Norge. Mht. kontakten med Norge var det af allerstørste betydning, da Det Bergenske Dampskibsselskab genoptog rutesejladser mellem Island og Bergen i 1908. Hermed blev kontakten med Norges vestkyst endnu mere lige til end før (Guðmundur Magnússon 1998: 20). Omtrent på samme tid, nemlig i 1906, blev en ny type af kontakt med omverdenen etableret med indførelse af telefonen. Også i den forbindelse spillede nordmænd og danskere en ikke ubetydelig rolle.

Sammenfatning

I de første århundreder efter Islands landnam i slutningen af det niende århundrede havde islændingene en tæt og mangesidig kontakt med Norge, især Nidaros og Bergen, hvilket betød, at mange nye ord blev lånt fra norsk og desuden blev ord fra andre sprog integreret i islandsk via norsk. De første forskelle mellem norsk og islandsk forventes at være af fonetisk art. Med voksende udenlandsk indflydelse på norsk, blev forskellen mellem islandsk og norsk efterhånden større og sprogene dermed ikke længere umiddelbart forståelige.

Flytningen af statsadministrationen til København og indførelsen af reformationen betød, at dansk sprog fik en

voksende betydning som kommunikationssprog for islændingene. De måtte nu forhandle om deres interesser med kongemagten og danske embedsmænd. Til trods for at de beholdt islandske love, var der flere sager, der måtte ordnes i samarbejde med danskerne. I forbindelse med reformationen blev oversættelse af gejstlige tekster sat på dagsordenen og her spillede dansk en vigtig rolle, hvilket satte sit præg på ordforrådet. At islændingene allerede i 1584 fik Biblen på islandsk og at såvel salmeskat som kirkesproget i øvrigt var på islandsk havde en enorm betydning for udviklingen af det islandske sprog.

I det nittende århundrede kan der konstateres de første spirer til bydannelse, hvor dansk sprog og kultur satte sit præg på miljøet. Det gjaldt især Reykjavík, som hurtigt udviklede sig til landets største og vigtigste by. Her var der samlet en forholdsvis stor gruppe af danske købmænd, embedsmænd og dansksindede islandske embedsmænd, en elite hvis livsstil, sprog og normer radikalt adskilte sig fra den traditionelle islandske bondekultur. Da leveformer og sociale aktiviteter, der er forbundet med bylivet, var danske eller formidlet via Danmark, blev mange udtryk, der angår hus og hjem, forlystelse og sociale aktiviteter hentet fra dansk. Til forskel fra elitens brug af dansk og danskpræget islandsk, fandtes islandsk rent og purt på landet og blandt almuen, hvor dyrkning af islandsk litteratur var en selvfølge.

I det nittende århundrede blev danske romaner, tidsskrifter og ugeblade et meget eftertragtet læsestof og kilderne viser, at mange læselystne islændinge på egen hånd lærte at læse på dansk. Henimod slutningen af det nittende århundrede blev også norsk litteratur flittigt læst i vide kredse.

Dansk spillede en helt afgørende rolle i forbindelse med uddannelse, det være sig akademiske uddannelser på Københavns Universitet eller håndværksmæssige uddannelser. Dansk var et obligatorisk fag på den lærde skole, senere gymnasiet, og desuden fandtes dansk som undervisningsfag på realskoler og erhvervsrettede skoler, som blev oprettet i slutningen af det nittende århundrede. Mange islændinge rejste til Danmark i uddannelsesøjemed og i København fandtes der en islandsk koloni bestående af bl.a. studenter,

lærde, forfattere og enkelte embedsmænd. Det var netop i København, hvor islændingene stiftede bekendtskab med romantikken og senere også naturalismen og de norske guldalderforfattere såsom Bjørnson, Ibsen, Lie og Kielland. Disse forfattere nød en enorm popularitet i Island. Dansk skabte således ikke alene kontakt med Danmark, men også med omverdenen.

Fra den sidste del af det nittende århundrede stod nordmænd fra Norges vestkyst for en storstilet silde- og hvalfangst ved Island, i begyndelsen især på Østfjordene (fortrinsvis Seyðisfjörður) og Vestfjordene (især Ísafjörður), men senere også på nordlandet især i Siglufjörður. Den direkte kontakt med nordmændene betød, at mange af de islændinge, som var beskæftiget med silde- og hvalfangsten eller boede i nærheden af stationerne, lærte sig noget norsk. Da arbejdsmetoder og værktøj var norsk, blev mange ord inden for silde- og hvalfangst midlertidigt lånt fra dette sprog. De blev dog efterhånden erstattet med islandske ord, men enkelte norske låneord fra denne periode findes dog stadigvæk i sproget. Norske bygninger fra denne tid pryder byerne endnu den dag i dag.

Omkring århundredeskiftet 1900 blev den direkte kontakt med Norge større. Dels bidrog interesse for ungdomsbevægelser og folkeoplysning til samarbejde og kontakt med Norge og Danmark, jf. de mange unge islændinge, der tog på folkehøjskoler og den interesse der fandtes for folkebevægelser. Dels blev erfaring og viden i forbindelse med landbrug, skovdyrkning og andre erhverv hentet fra Norge og Danmark. Direkte rutesejlsads mellem Island og Norge gjorde rejsen over Atlanterhavet billigere og mere bekvem, hvilket yderligere fremmede kontakten med Norge.

Litteratur

Arngrímur Jónsson. 1992. *Fyrstu handbækur presta á Íslandi eftir siðbót: Handbók Marteins Einarssonar 1555. Handritið Ny kgl. Saml. 138 4to Graduale 1594. Lítúrgísk þróunarsaga íslenzkrar helgisiðahefðar á 16. öld.* Reykjavík.

- Auður Hauksdóttir. 2001. *Lærernes strategier – elevernes dansk. Dansk som fremmedsprog i Island*. København.
- Auður Hauksdóttir. 2011. Under udg. a. ”Danske minder i Island. Om mødet mellem islandsk og dansk kultur.“ *Danske studier* 106 årg.
- Auður Hauksdóttir. Under udg. b. Om ”Om det danske sprogs historie i Island.“ Bidrag til den danske sproghistorie, som Det Danske Sprog og Litteraturselskab står for.
- Auken, Sune. 2005. *Sagas spejl. Myteologi, historie og kristendom hos N.F.S. Grundtvig*. København.
- Ax, Christina Folke. 2002. ”At gøre en forskel. Opfattelser og anvendelse af danske og islandske genstande og sprog i Reykjavík i sidste halvdel af 1700-tallet.” *Tidsskrift for historie* 3. årg., 4. 3–13.
- Ax, Christina Folke. 2008. ”Islændingene og de danske købmænd i Reykjavík 1770–1850.” I: Søren Mentz (red.). *Rejse gennem Islands historie – den danske forbindelse*. 75–90. København.
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík
- Benedikt Sigurðsson, Birgir Sigurðsson, Guðni Th. Jóhannesson (et al.). 2007. *Silfur hafsins – gull Íslendinga I–III*. Reykjavík.
- Björn (Th) Þorsteinsson (under medvirken af Bergsteinn Jónsson og Helgi Skúli Kjartansson). 1985. *Island*. København.
- Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir. 1989. ”Norska öldin“ (með viðaukum eftir Sigurð Línal). Sigurður Línal (red.): *Saga Íslands* IV. 59–258. Reykjavík.
- Björn Þorsteinsson og Guðrún Ása Grímsdóttir. 1990. ”Enska öldin“ (með viðaukum eftir Sigurð Línal). I: Sigurður Línal (red.). *Saga Íslands* V. 1–216. Reykjavík.
- Björnson, Bjørnstjerne. 1884. ”Bleikur“ (oversat til isl. af Brynjúlfur Kúld). *Heimdallur* 1. årg., 6. 91–94 og 7. 109–110.
- Brandes, Georg. 1884. ”Alfred de Musset og George Sand“

- i "Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur" side 153–165. (oversat af Hannes Hafstein) *Heimdallur* 1. årg., 3. 37–42.
- Drachmann, Holger. 1882. "Ljúfar ljósar nætur" (oversat til isl. af Hannes Hafstein). *Verðandi* 1. årg., 1. 62–63.
- Drachmann, Holger. 1884. "Misericordia" og "Úr flokknum "Venezia" (oversat til isl. af Hannes Hafstein). *Heimdallur* 1. årg. 1. 3–4.
- Drachmann, Holger. 1884. "Hann dó og var grafinn" (oversat til isl. af Bertel Ó. Þorleifsson). *Heimdallur* 1. årg., 1. 4–12.
- Driscoll, M. J. 2006. Indledning. *Fjórar sögur frá hendi Jóns Oddssonar Hjaltalín*. vii–lxii. Reykjavík.
- "Eftirmæli eftir Grím Thomsen í erlendum blöðum." 1897. *Sunnanfari* 6. årg. 11: 88.
- Einar Arnórsson. 1911. "Samband Íslands og Danmerkur síðan siðaskiptin." *Andvari* 36. årg. 104–194.
- Einar Hreinsson. 2003. *Nätverk och nepotism. Den regionala förvaltningen på Island 1770–1870*. Göteborg: Doktorafhandling ved Historiska institutionen Göteborgs universitet.
- Elster, Kristian. 1884. "Krossgangan" (oversat til isl. af Ólafur Davíðsson). *Heimdallur* 1. årg., 11. 162–173.
- Erlendur Sveinsson. 1977. "Snýr glataði sonurinn aftur?" *Vísir* 67. årg, 243 (2. okt.). 5–7.
- Folkehøjskolens sangbog*. 1967. Odense.
- Grímur Thomsen. 1846. *Om Islands Stilling i det øvrige Skandinavien, fornemmelig i litterær Henseende. Et Foredrag holdt i det Skandinaviske Selskab den 9de Januar 1846*. København.
- Grímur Thomsen. 1856. "Den Norske Digter A. Munch." *Dansk Maanedsskrift* 3. 42–70.
- Guðmundur Hagalín. 1925. "Nýnorskt mál og menning." *Eimreiðin* 31. årg., 2. 97–131.
- Guðmundur Magnússon. 1998. *Eimskip frá upphafi til nútíma*. Reykjavík.
- Haukur Hannesson, Páll Valsson og Sveinn Yngvi Egilsson (red.). 1989. *Ritverk Jónasar Hallgrímssonar IV. Skýringar og skrár*. Reykjavík.

- Heimir Pálsson. 1976. "Inngangur." I: *Jón Þorláksson. Kvæði. Frumort og þýdd.* 7–61. Reykjavík.
- Helgi Þorláksson. 2003. "Frá kirkjuvaldi til ríkisvalds." I: Sigurður Líndal (red.) *Saga Íslands* VI. 1–458. Reykjavík.
- Hjörleifur Stefánsson. 2003. "Af norskum rótum – um norsk áhrif á íslenska byggingarsögu." I: Hjörleifur Stefánsson, Kjell H. Halvorsen, Magnús Skúlason (red.) *Af norskum rótum – gömul timburhús á Íslandi.* 9–43. Reykjavík.
- Hreinn Benediktsson. 1964. "Upptök íslenzks máls." *Þættir um íslenzkt mál. Eftir nokkra íslenzka málfræðinga.* Síðari hluti. 9–28. Reykjavík.
- Ibsen, Henrik. 1882. "Kafli úr 'Brandi'" (oversat til isl. af Hannes Hafstein). *Verðandi* 1. árg., 1. 3–22.
- Ibsen, Henrik. 1884. "Vald endurminninganna" og "Til byltingaboðans vinar míns" (oversat til isl. af Hannes Hafstein). *Heimdallur* 1. árg. 7. 101–102.
- Ingi Sigurðsson. 2006. *Erlendir straumar og íslenzk viðhorf: áhrif fjölþjóðlegrar hugmyndastefnu á Íslendinga 1830–1918.* Reykjavík.
- Ingi Sigurðsson. 2009. "Íslendingenes holdningar til Norge og nordmennene fra 1814 til den anden verdenskrigen." *Historisk tidsskrift* 88. árg., 2. 253–277.
- "Ísland og Norge." 1898. *Nordlands Avis* 6. árg., 2: 1.
- Jacobsen, J. P. "Pestín í Bergamó" (oversat til isl. E. & H.). *Heimdallur* 1. árg., 8. 115–119.
- Jakob Benediktsson. 1964. "Þættir úr sögu íslenzks orðaforða." *Þættir um íslenzkt mál. Eftir nokkra íslenzka málfræðinga:* 88–109. Reykjavík.
- Jón Þorkelsson og Einar Arnórsson. 1910. "Ísland gagnvart öðrum ríkjum fram að siðaskiptum." *Andvari* 35. árg. 21–184. Reykjavík.
- Jón Þorláksson. 1976. *Kvæði. Frumort og þýdd.* Heimir Pálsson (red.). Reykjavík.
- Jón G. Friðjónsson. 1997. *Rætur málsins.* Reykjavík.
- Jón P. Þór. 2003. "Hval- og síldveiðar Norðmanna við Ísland." I: Hjörleifur Stefánsson, Kjell H. Halvorsen, Magnús Skúlason (red.) *Af norskum rótum – gömul timburhús á Íslandi.* 90–103. Reykjavík.

- Jørgensen, Jon Gunnar. 2008. "Norrøne kildetekster og norsk nasjonsbygging." I: Annette Lassen (red.). *Det norrøne og det nationale*. 43–58. Reykjavík.
- Kielland, Alexander. 1882. "Samvizkan góða" (oversat til isl. af Bertel E. Ó. Þorleifsson). *Verðandi* 1. árg., 1. 69–83.
- Kielland, Alexander. 1884b. "Karen" (oversat til isl. af Hannes Hafstein). *Heimdallur* 1. árg., 3. 42–45.
- Kielland, Alexander. 1884b. "Mómýri" (oversat til isl. af Gísli Guðmundsson). *Heimdallur* 1. árg., 5. 68–70.
- Kjartan G. Ottósson. 1990. *Íslensk málhreinsun. Sögulegt yfirlit*. Rit Íslenskrar málnefndar 6. Reykjavík.
- Loftur Guttormsson. 2000. I: Hjalti Hugason (red.). *Kristni á Íslandi III. Frá siðaskiptum til upplýsingar*. Reykjavík.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming. 1992. "Grundtvig og danskhed." I: Ole Feldbæk (red.) *Dansk Identitetshistorie* 3. 9–187. København.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming. 2008. "Ragnarok-temaet i dansk litteratur." I: Annette Lassen (red.) *Det norrøne og det nationale*. Reykjavík.
- Lúðvík Kristjánsson. 1953. *Vestlendingar I*. Reykjavík.
- Magnús Gíslason. 1949. *Á hvalveiðastöðvum. Minningar Magnúsar Gíslasonar*. Reykjavík.
- Matthías Jochumsson. 1891a. "Íslandssöngur Norðmanna." *Þjóðólfur* XLIII. árg. 14: 1 (20. marts).
- Matthías Jochumsson. 1891b. "Íslandssöngur Norðmanna." 1891. *Þjóðólfur* XLIII. árg. 21: 1 (5. maj).
- Matthías Jochumsson. 1959. *Sögukaflar af sjálfum mér*. Reykjavík.
- Matthías Viðar Sæmundsson. 1996. "Upplýsingaröld 1750–1840." I: Halldór Guðmundsson (red.). *Íslensk bókmenntasaga* III. 21–217. Reykjavík.
- Munch, A. 1873. *Udvalgte digte*. København.
- Ólafur Lárusson. 1955. "Þróun íslenzks réttar eftir 1262." *Úlfjótur* VIII. 4: 3–17.
- Páll Eggert Ólason. 1921. "Þúsund og ein nótt." *Eimreiðin* 27. árg., 1–2. 99–100.
- Páll Eggert Ólason. 1924. *Upptök sálma og sálmalaga í lútherskum sið á Íslandi*. Reykjavík.
- Páll Valsson. 1999. *Jónas Hallgrímsson. Ævisaga*. Reykjavík.

- Rask, Rasmus. 1941. *Breve fra og til Rasmus Rask*. Louis Hjelmslev (red.). København.
- Reinhardt, C.E.F. 1862. *Kommunitet og Regentsen. Fra deres stiftelse indtil vore dage*. København.
- ”Rætt við Hagalín sjötugan.“ *Eimreiðin* 74. árg., 3. 163–179.
- Sálmabók íslensku kirkjunnar*. 2001. Reykjavík.
- Seelow, Hubert. 1989. *Die isländischen Übersetzungen der deutschen Volksbücher*. Reykjavík.
- Sigurður Pétursson. 2004. ”Erlend tungumál á Íslandi á 16. og 17. öld.“ *Skírnir* 178. árg., efterár. 291–317.
- Sigurður Sigtryggsson. 1944. ”Á Íslendingaslóðum í Kaupmannahöfn.“ *Frón* 2. árg. 133–162.
- Smári Geirsson. 1993. ”Í hvalnum fyrir austan. Þættir um hvalveiðar frá Austfjörðum og viðhorf Austfirðinga til þeirra.“ *Sjómannadagsblað Neskaupstaðar*.
- Stefán Karlsson 1970. ”Brudstykker af Christiern Pedersens Jærtegnspostil i islandsk oversættelse.“ *Opuscula* Vol. IV. 211–259. København.
- Steingrímur J. Þorsteinsson. 1950. *Íslenzkar Biblíupýðingar*. Særtryk fra *Víðförli* IV. Reykjavík.
- Svanfríður Larsen. 2006. *Af erlendri rót*. Reykjavík.
- Sveinn Einarsson. 1991. *Íslensk leiklist* I. Reykjavík.
- Sveinn Skorri Höskuldsson. 1970. ”Ófeigur í Skörðum og félagar. Drög að athugun á bókafélagi.“ *Skírnir* 144. árg. 34–110.
- Sveinn Yngvi Egilsson. 1999. *Arfur og umbylting*. Reykjavík.
- Thomsen, Niels. 1998. *Hovedstrømninger 1870–1914*. Odense.
- Trausti Einarsson. 1987. *Hvalveiðar við Ísland 1600–1939*. Sagnfræðirannsóknir Sagnfræðistofnun Háskóla Íslands, bind 8. Bergsteinn Jónsson (red.). Reykjavík.
- Tveterås, Harald L. 1973. Björnstjerne Björnson og Norðurlönd.“ *Skírnir* 147. árg. 72–89.
- ”Útlend blöð.“ 1895. *Kvennablaðið* 1. árg., 4: 32.
- Valtýr Guðmundsson. 1916. ”Viðbætir um 1001 nótt.“ *Eimreiðin* 22. árg. 50–52.
- Veturliði Óskarsson. 2003. *Middelnedertyske låneord i islandsk diplomatsprog frem til år 1500*. (Red. Finn Hansen og Jonna Louis-Jensen). København.
- Westergård-Nielsen, Christian. 1946. *Låneordene i det 16.*

árhundredes trykte íslandske litteratur (Bibliotheca Arnamagnæana Vol. VI). København.

Winge, Vibeke. 1991. "Dansk og tysk 1790–1848." I: Ole Feldbæk (red.). *Dansk Identitetshistorie* 2. 89–110. København.

Þorsteinn Erlingsson. 1903. "Seyðisfjörður um aldamótin 1900." *Eimreiðin* 9. árg., 2. 85–110.

Örlygur Kristfinnsson. 2003. Jón Þ. Þór. 2003. "Siglufjörður – síldarbærinn." I: Hjörleifur Stefánsson, Kjell H. Halvorsen, Magnús Skúlason (red.) *Af norskum rótum – gömul timburhús á Íslandi*. 210–225. Reykjavík.

Ikke publicerede kilder

Jónas Kristjánsson. 2010. "Björnson og Þingeyingar". Manuskript til forelæsning om oplevelsen af Björnsons historier i Island, holdt på konferencen *Norsk-íslensk vinabönd í Reykholti* 29.–30. juli 2010.

Rósa Húnadóttir og Örlygur Kristfinnsson 2011. Oplysninger om låneord fra norsk i forbindelse med sildefangsten hentet fra Islands sildehistoriske museet i Siglufjörður. Síldarminjasafnið (www.sild.is).

Sonderinger i færøsk-norske, norsk-færøske og færøsk-islandske oversættelser

AV TURID SIGURÐARDÓTTIR

Indledning

Det gamle historiske fællesskab mellem Norge, Island og Færøerne blev afbrudt ved reformationen, da den kirkelige og verdslige magt i stigende grad blev samlet i København. Romantikken i det 19. århundrede skabte en ny interesse for norrøn historie og litteratur, og dette medførte, at Vestnorden kom ind i det europæiske og sydsandinaviske interessefelt. I Vestnorden dannede den nationalromantiske fortolkning af de norrøne kulturmindesmærker en vigtig ressource i det 19. og 20. århundredes nationsopbygning. Færøerne er her ingen undagelse.

En trykt færøsk litteratur i det tidlige 19. århundrede – et dansk-færøsk initiativ

Begyndelsen til en trykt færøsk litteratur fandt sted inden for den danske litterære institution i det tidlige 19. århundrede, og det er de to berømte danske filologer Rasmus Rask (1787–1832) og C.C. Rafn (1795–1864), som vi kan takke for den ældste færøske oversættelse af vestnordisk litteratur. C.C. Rafn samlede teksten til Færingesaga og forberedte en udgivelse af den oldislandske tekst ledsaget af dansk oversættelse. Rask foreslog ham da, at der også skulle følge en færøsk oversættelse med, da han mente, at færing

ville sætte pris på at læse deres egen oldtidshistorie på færøsk. Rask leverede selv et forslag til færøsk ortografi, som var noget mindre fonetisk end Svabos. Den færøske præst J.H. Schrøter (1771–1851), som allerede i 1823 havde fået udgivet sin oversættelse af Matthæusevangeliet hos det nye Danske Bibelselskab, oversatte sagaen til færøsk. Matthæusoversættelsen havde fået en blandet modtagelse, noget som afspejlede de særlige problemer ved at skifte religiøst sprog. Derimod fik oversættelsen af Færingesaga en entydigt positiv modtagelse og den blev en grundsten i etableringen af færøsk skriftlitteratur.

Vestnordiske kulturelle initiativer i det tidlige 20. århundrede

Når det gælder kulturel udveksling mellem Færøerne og henholdsvis Norge og Island, blev der taget initiativer i den første halvdel af det 20. århundrede. I arbejdet med at opbygge en fremadrettet identitet på færøsk grundlag vendte man blikket mod Vestnorden både for at genopdage sin historiske baggrund og for at finde forbilleder og støtte i dannelsen af et moderne færøsk samfund. Digteren Jóan Petur uppi í Trøð (1843–1901) kritiserede (Trøð 1895) den ensidige danske indflydelse og opfordrede til at kigge i andre retninger end ”landsuður“, eller sydøst, for at forbedre oplysningen:

Hví skal alt ljósið í landsuðri liggja?
Heldur vit runt alla havsbrúnna hyggja.
Harav birtist ljósið í Føroyum.

Forsøg på organiseret færøsk samarbejde med det øvrige Vestnorden mødte modstand i Danmark og fra dansksindede kredse på Færøerne. At færinger på egen hånd samarbejdede direkte med nordmænd og islændinge blev set som en trussel mod de bestående forhold mellem Danmark og Færøerne. Fra dansk nationalistisk side blev der i denne periode arbejdet for at styrke dansk som færingers skriftsprog og litteratursprog (Sigurðardóttir 1990: 206; 213, note 7).

Samarbejdet mellem ungdomsforeningerne på Færøerne og Norigs Ungdomslag i de første årtier af det 20. år-

hundrede førte til de ”norrøne stævner“ (Sigurðardóttir 1990:204–205), hvoraf den første blev holdt på Voss i 1908 med 100 færøske deltagere, som blev hentet og sejlet til Bergen. Den radikale formand for Tórshavns ungdomsforening M.A. Winther skrev en beretning om norgesfærden, hvor det fremgår, at der i forvejen var fremsat kritik i den færøske avis *Dimmalætting* af den planlagde rejse, fordi den mentes at repræsentere ”separatisme“, og at den landsdækkende danske avis *Politiken* håbefuldt havde skrevet, at det kun var ”de snævraste Kredse“ på Færøerne, som sluttede op om de norrøne stævner, hvilket M.A. Winther på det bestemteste afviser. I 1911 gjorde færinger gengæld og indbød til stævne på Færøerne. Blandt den store mængde deltagere var Anders Hovden, Lars Eskeland og formanden for Norrigs Ungdomslag professor Gjelsvik. Fra Island deltog Matthías Jochumsson.

Stævnerne havde stor gennemslagskraft, og et minde om den færøske tilslutning finder vi i 1. udgave af *Songbók Føroya Fólks* (1913). Her har afdelingen ”VIII Hin norrøna tjóðin“ under overskriften ”Norrøna stevnan í Noreg 1908“ fire sange, digtet til lejligheden. Kulminationen af ungdomssamarbejdet var udgivelsen af *Robinson Kruso* på færøsk i 1914.

Oversættelse fra norsk og islandsk i de første færøsk-sprogede blade

I 1889 blev den nationale forening Føringafelag stiftet på Færøerne med det formål ”1. at fáa Føroya mál til æru, 2. at fáa føroyingar at ganga fram í øllum lutum, at teir mugu vera sjálvbjargnir“, det vil sige 1. at bringe færøsk sprog til ære og 2. at få færinger til at holde sammen og gøre fremskridt på alle områder, så at de kan være selvberørende. Føringafelag fik uvurderlig betydning for udviklingen af det færøske skriftsprog og dets rettigheder. De fremvoksende ungdomsforeninger¹ gjorde fælles sag med Føringafelag.

Samme år, som Føringafelag blev stiftet, fremsatte den kommende filolog Jakob Jakobsen (1864–1918) nogle over-

¹ Den første ungdomsforening, *Sólarmagn* (= ‘Når solen er højest på himmelen’), blev stiftet i 1895 efter norsk forbillede.

vejsler om færøsk som litteratursprog. Jakobsen, som på dette tidspunkt studerede i København, mente, at landet var for lille til at bære en trykt litteratur, men tilføjede, at dette var ikke nogen grund til bekymring, fordi Færøerne havde en mundtlig forplantet og delvis nedskrevet, det vil sige håndskrevet, digtning, bestående især af kvad og viser. Han tilføjer, at med tiden vil der blive råd til trykte småting på færøsk, først en ABC-bog og en bibelhistorie, men derefter måske småoversættelser, f.eks. af norske folkelige fortællinger (Jakobsen 1957:28–29). Jakobsens forudsigelse er i tråd med den faktiske udvikling frem til begyndelsen af det 20. århundrede. Alligevel gik hans egne ambitioner på færøsk litteraturs vegne ikke kun i vestnordisk retning, men strakte sig til europæisk litteratur. Herpå tyder hans to oversættelser af den samtidige novelleforfatter Guy de Maupassant (1850–1893) i 1891. Med disse rækker Jakobsen ud over sin egen tid, idet det først senere blev almindeligt at oversætte samtidslitteratur fra ikke-nordiske sprog til færøsk. Jakobsens eneste vestnordiske oversættelse kom i 1900, *Søgan um Gunnleyg Ormstungu*.

Føringafelags bestræbelser for at udbrede færøsk som skriftsprog udmøntede sig ikke mindst i foreningens avis *Føringatíðindi* (1890–1906), som udelukkende var skrevet på færøsk. I *Føringatíðindi* ses i færøsk regi en mere beskeden fortsættelse af de store oversættelses- og udgivelsesaktiviteter i 1820-erne og 30erne² fra og til færøsk indenfor den danske litterære institution og på dansk initiativ i den videnskabelige skandinavismes ånd. I begyndelsen har de oversatte tekster i *Føringatíðindi* hverken forfatter- eller oversætternavn, men efterhånden dukker digternavne op, særlig danske, men også enkelte islandske og norske: Nordal Bruun, Ivar Aasen, Kristoffer Janson og Friðrik Friðriksson.

En mere omfattende og kontinuerlig oversættelse af salmer, underholdnings- og skønlitteratur begyndte med børne- og ungdomsbladet *Ungu Føroyar* (1907–10, 1914–

2 De tre første færøske trykte bøger var *Færøske Qvæder om Sigurd Fofnersbane og hans Æt*, samlet og udgivet af Lyngbye i 1822 og med hans danske strofiske oversættelse. Desuden de nævnte oversættelser til færøsk af J.H. Schrøter: *Matthæusevangeliet*, trykt med færøsk og dansk tekst i 1823, og *Færeyingasaga*, trykt på oldislandsk samt på færøsk og dansk i 1832.

15), udgivet og bestyret af Símun av Skarði (1870–1942), forstander for den færøske folkehøjskole, hvis oprettelse (1899) havde været et af Føringsfelags programpunkter. *Ungu Føroyar* lægger stor vægt på norsk og islandsk litteratur. I 1. årgang findes der to oversatte norske eventyr og en sang uden digterangivelse, i 2. årgang et norsk eventyr og i 4. årgang et eventyr af Asbjørnsen og et af Moe. I 1914 har bladet to norske eventyr, det ene fra Asbjørnsen og Moe, og 1915 en dyrefortælling, som er oversat fra norsk men uden forfatternavn. Fra islandsk findes i 1. årgang en børnesalme af Hallgrímur Pétursson og en salme af en unavngivet digter, i 2. årgang to eventyr, en dyrefortælling, en oldislandsk ”þátr“ og en moraliserende læsebogstekst, i 3. årgang en børnesalme af Hallgrímur Pétursson og et salmevers. I 4. og 5. årgang går islændingesagaen *Víggja-Glúms søga* som fortættelseshistorie. I 4. årgang finder vi også digtet ”Klakksvík í Færeyjum“ af Hannes Hafstein, trykt på islandsk og med nogle ordforklaringer, altså en præsentation af en islandsk tekst i stedet for en oversættelse; dette kan ses som udtryk for et ønske om en mere direkte formidling.

Stoffet i *Ungu Føroyar* er hovedsagelig originalt. Foruden de nævnte tekster er der oversættelser fra dansk og svensk, men også fra engelsk og tysk. Taget under ét er der flest oversættelser fra norsk og islandsk. *Ungu Føroyar* hører til tidens nationsbyggende børne- og ungdomsblade og havde sine forbilleder i *Norsk barneblad* (1887–) og *Unga Ísland* (1905–).

Lyrisk fra norsk

Der findes spredte lyrikoversættelser fra Ibsens ”Æðan“³ (”Edderfuglen“), oversat af Rasmus Effersøe (1857–1916), trykt i *Føringatíðindi* 1893, til i dag. J.H.O. Djurhuus (1881–1948) oversatte i 1907 ”Drápa Ørnulfs“ fra Ibsens *Hærmændene på Helgeland*, som han havde planer om at oversætte. Det blev dog ikke ham, men Símun av Skarði, som oversatte *Hærmændene*. Første akt blev oversat til Ibsens hundredårsjubilæum i 1928, og hele skuespillet var færdigt i 1939. *Hærmændene* blev udgivet på færøsk i Símun av Skarðis

3 Oversættelsen er behandlet i *Føroysk bókmentasøga* 1 (Marnersdóttir og Sigurðardóttir 2011:468).

oversættelse i 1949, men drapaen var i Janus Djurhuus' oversættelse. J.H.O. Djurhuus oversatte også et andet digt av Ibsen, "Til eitt tónaskald" (1939), og to digte af Bjørnson, "Bergljót" (1933) og "Ólavur Tryggvason" (1946). Poul F. Joensens (1898–1970) "Av øllum londum í eyst" og "vest" er inspireret af Ole Vig. Mikkjal á Ryggi (1879–1956) har oversat "At liva tað er at elska" af Anders Vassbotn.

Nyholm Debes (1882–1952) fra Tórshavn var som ung i Bergen i rørlæggerlære, og efter at han kom hjem i 1904, tog han, inspireret af sine norske erfaringer, initiativ til Havnar ungmannafoelag. Nyholm Debes oversatte "Til vildar øllum kann eingin gera" (1905) af Ivar Aasen, "Tá norðanstormur brestur á" (1920) af Kristoffer Janson, "Eg gentuna sá" (1920) af Ivar Aasen og "Eg aftur síggi fjall og dal og tindar" (1950) af A. Hovden. Af Torvald Tu oversatte han lystspillet *Vinalig hjún*. Andreas Andreassen (1906–1989) har oversat "Hin lítli firvaldur" af Wergeland og "Nú lotið lítla fræið ber" af Inger Hagerup, begge trykt i 1997.

Oversættelserne er ikke mange, men man må huske, at på Færøerne fulgte man med i dansk og norsk litteratur i original. For eksempel trykte den radikale avis *Tingakrossur*, som hovedsagelig var skrevet på dansk, i 1902 løbende digte af det moderne gennembruds digtere Ibsen, Holger Drachmann, Georg Brandes, I.P. Jacobsen, S. Schandorph og Jonas Lie i original under overskriften "Nordiske Digte".

Den største indsats som oversætter af norske digte har Heðin M. Klein (f. 1950) gjort med sine publikationer i 2004 og 2005. I 2004 kom *Móti tøgyni. Egnar yrkingar og týðingar eftir Olav H. Hauge*. Her er Hauge-oversættelserne 40 digte og de repræsenterer alle Hauges digtsamlinger i den form, de har i *Dikt i samling* 1994. I 2005 kom *Nú ríður tú heim*, også med 40 digte, men alle fra *Dropar i austavind* 1966.

Fra færøsk til norsk

I 1907 udkom heftet *Fraa Færøyarne* som nr. 39 af *Norske Folkeskrifter*. Indholdet var tre essays af Jóannes Patursson (1866–1946): "Natúrin", "Søgan", og "Hvønn dagsyrki". De er trykt med Leiv Heggstads norske oversættelse som paralleltekst. Udgiverne var Norigs ungdomslag og Student-

maallaget. Heftet med anmeldt i *Ungu Føroyar*, som også trykte et stykke af den færøske tekst (*Ungu Føroyar* nr. 2 1908:13–15). *Fraa Færøyarne* kom i 2. udgave i 1925.

I 1936 udkom på Gyldendal Norsk Forlag *Havet song*, et udvalg digte af Hans Andrias Djurhuus (1883–1951) i Peter Molaugs oversættelse. Udvalget består af digte fra *Sjómans-rímur* 1925, *Halgiljóð* 1932 og den første omfangsrige digtsamling af Hans Andrias Djurhuus, *Undir víðum lofti* 1934.

Et interessant og meget personligt udvalg fra 1948 er *Sekstán diktarar med ei innleiding um dikti og diktarane*, på norsk ved Idar Handagard, kendt for sit mindedig om Jakob Jakobsen i 1918. Fra færøsk finder vi to sangtekster fra den mundtlige tradition, ”Kall og Svein unge“ og ”Gjenta og sjørøvarane“ samt et lyrisk prosastykke af Sverri Patursson (1871–1960), ”Færøyar!“ – De andre digtere og tekster i bogen er Claus Friman (1746–1829), Goethe, Longfellow, Jørgen Moe, Andreas Munch, Pilegrimssongen, Runeberg, Ole Vig, Welhaven, Wergeland og Simon Olaus Wolff; desuden ”Hávamál” og ”Til austrland við eg fara”.

I 1979 udkom Ivar Orglands oversættelse af J.H.O. Djurhuus’ digte, *Færøyske dikt av Janus Djurhuus*. Titlen er påfaldende, da J.H.O. Djurhuus udelukkende digtede på færøsk, men har vel sin årsag i ønsket om at fastslå den i Norge ikke så kendte digters herkomst. Samlingen indeholder digte fra *Yrkingar* 1914, *Yrkingar, onnur og økta útgáva* 1923, *Nýggjar yrkingar* 1938 og *Moriendo* 1944.

Idar Stegane har oversat enkelte digte af Chr. Matras (1900–1988) og Rói Patursson (f. 1947), trykt i *Dag og Tid* i 1990 og 1991.

Nyere prosa fra færøsk til norsk

1971: Heðin Brú (1901–1987) *Krossvatn. Noveller i utval.*

Omsette frá færøysk av Knut Skattebu. Oslo.

1974: *Vest i havet. Heinesen og Færøyaner. Noveller og forteljingar.* Ved Ivar Eskeland. Oslo.

1976: Jens Pauli Heinesen (f. 1937) *Bårene leikar over sanden.* Noveller i Asbjørn Hildremyrs oversættelse (samlingen kom på dansk i 1980, *Bølgerne leger på stranden*). Nordisk Bibliotek Band 2. Oslo.

1985: Jens Pauli Heinesen: *Rekgods*. Romanen er oversat af Asbjørn Hildremyr. Oslo.

1993: *Fyrste ferda bort*. Noveller af ti færøske forfattere, oversat af Gudlaug Nedrelid og Idar Stegane. Novellerne er af forfattere født mellem 1933 og 1968 og publiceret i 1980-erne bortset fra en enkelt, som er fra 1980'erne. De er udvalgt af oversætterne i samråd med Turið Sigurðardóttir, som også har en artikel om færøsk prosa i bogen. Oslo.

Børnebøger fra færøsk til norsk

I perioden 1976–1984 blev ni børnebøger af fem færøske forfattere oversat til norsk. Asbjørn Hildremyr stod for fem oversættelser, Per Knutsen to, Svein Arne Karshamn en og Knut Ødegaard en.

Lars Moas oversættelser fra færøsk til norsk efter 2000

Lars Moa har en særstilling som oversætter fra færøsk på grund af sin produktivitet. Han er blevet meget rost i Norge for sine oversættelser og er i 2011 blevet hædret for dem med Andersson-Rysst prisen. Han har oversat flere digtsamlinger af Jóanes Nielsen (f. 1953): *Sting* 2003 (Orkana), *Bruer av svoltne ord* 2004 (Samlaget), *Det fins dei som tar månelys på alvor* 2009 (Orkana) og *Frå alle kantar ber vinden med seg ord og plantar og teikn* 2007, som er et udvalg fra Jóanes Nielsens fem første digtsamlinger fra 1978 til 1993.

Børnebogen *Símun Sámal* af Martin Næs (f. 1953) udkom i Moas oversættelse i 2005 (Melhus), og Raket Helmsdals (f. 1966) *Dei kallar meg berre Hugo*, en roman for store børn, i 2009 (Kapabels forlag, Bergen).

Moa har også oversat flere voksenromaner: Jóanes Nielsens *Glansbildesamlarane* 2005 (Heinesens forlag, Oslo), Oddvør Johansens (f. 1941) *Tider skal komme* 2009 (Fonna) og Carl Jóhan Jensens (f. 1957) *U-historier om djevlskap* på 900 sider i 2010 (Samlaget). I øjeblikket er Moa i gang med at oversætte romanen *Fiskimenn* fra 1946 af færøsk litteraturs mester i realistisk menneske- og samfundsskildring Martin Joensen (1902–1966).

Tidligt norsk færøsk samarbejde om trykning af færøsk litteratur

I 1914 udkom verdensklassikeren *Robinson Kruso* på færøsk. Den var den første roman på færøsk for børn og en af de vigtigste oversættelser til færøsk i første halvdel af det 20. århundrede. Sprogligt har den ikke så meget med intervestnordiske oversættelser at gøre. Men udgivelsesmæssigt er det en vestnordisk publikation. Hverken oversættelser eller original litteratur opstår i et tomt eller neutralt rum, og det rum som oversættelsen af *Robinson Kruso* blev til i, var inspireret af samarbejdet mellem norsk og færøsk ungdomsbevægelse, og den udkom i et rum, som var fuldt af vest- og østnordiske spændinger.

Med den færøske *Robinson Kruso* er vi kommet langt væk fra de første færøske bøger, som udkom med to- og tresprogede tekster og med den danske litterære institution i ryggen i skikkelse af Det Danske Bibelselskab og Det Kongelige Nordiske Oldskriftsselskab. Udgiveren af *Robinson Kruso* var de færøske ungdomsforeningers landsforening, Føroya ungmennafelag, og det var Norigs ungdomslag, som financierede trykningen og gjorde det sådan, at alle færøske skolebørn på 10 år og ældre fik bogen som gave. Oversætteren var Sverri Patursson, stifteren den første færøske ungdomsforening, Sólar magn.

Da *Robinson Kruso* udkom i 1914, var det to år siden, at det var blevet bestemt ved lov, at undervisningssproget på Færøerne var dansk. Samme år fejrede Norge 100-års jubæum for uafhængigheden af Danmark. På denne tid havde Island begivet sig ud på vejen mod uafhængighed, og på Færøerne var et selvstyreparti blevet stiftet i 1906. Det gjorde alt sammen sit til, at nationale kredse i Danmark såvel som dansksindede kredse på Færøerne og i Norge var på vagt over for færøske nationale tendenser. Nyheden om ”den færøske Robinson“, som også kaldtes ”nordmandsgaven“ skabte en ophedet avisdebat. Det norske støtteinitiativ blev opfattet som danskfjendtligt. Norigs ungdomslags leder N. Gjelsvik svarede, at de var villige til at trække sig tilbage, hvis man fra dansk side ville træde til som sponsor. Der kom

en reaktion i den dansksindede færøske avis *Dimmalætting* i form af en notits om, at Danmarks-Samfundet⁴ havde besluttet at sende en gave bestående af ”gode danske bøger“ til Færøerne til at benytte som præmier til ekstra dygtige skoleelever.

Det er kendt, at oversættelse af klassikere er vigtig for transformeringen af et talt sprog til skriftsprog. At oversætte klassikeres betydning for tryksprogsnationalismen er stor, genspejles i forhåndsomtalen, som digteren Rasmus Effer-søe gav *Robinson Kruso* i afholdsbladet *Dúgván*, hvor han glad konstaterer, at denne bog, som er ”oversat til de fleste Kultursprog”, snart vil foreligge på færøsk: ”Trykningen af Bogen er nu påbegyndt.“ Fra et dansk synspunkt symboliserede den færøske – norskstøttede – Robinson faren for endnu et skridt i reduktionen af den danske stat.

I *Norsk Aarbok* 1921 stod en artikel af Símun av Skarði om V.U. Hammershaimb, trykt på færøsk. I 1924 havde seks færøske forfattere artikler i årbogen, hvoraf to er på færøsk: en af Jóannes Patursson om færøske kvadsangere og en af Mikkjal á Ryggi om bådfiskeri. Disse artikler har kun nogle få ordforklaringer og der lægges op til, at de norske læsere forstår skriftlig færøsk.

I 1925 udgav Norigs ungdomslag en bog tilrettelagt af Jóannes Patursson, *Føroysk kvæði um brøgd norðmanna ættarinnar úti og heima*, en rent færøsk bog, som fik stor udbredelse på Færøerne, hvor den gik under navnet *Gyltabók* på grund af forgyldningen på omslaget.

Islandsk litteratur skrevet på norsk i færøsk oversættelse

For den færøske litterære institution har den store opgave været at skaffe relevant læsestof på færøsk til læsere, som er rutinerede læsere af dansk, og oversættelser fra norsk og islandsk har været vigtige for udvidelsen af det færøske tekst-korpus. Romanen *Ströndin bláa* af den islandske forfatter Kristmann Guðmundsson (1902–1983) er et godt eksempel på litterær udveksling inden for det vestnordiske område. Kristmann Guðmundsson skrev og slog igennem på norsk. I

---

4 En forening fra 1908 ”til styrkelse af den danske nationale enhed”.

1931 kom romanen *Den blå kyst*. Símun av Skarði oversatte den til færøsk, og den blev trykt som føljeton fra 1935 til 1937, da oversættelsen udkom i bogform som den første islandske roman i færøsk oversættelse. Det var noget af et særsyn med en færøsk oversættelse af en så ny roman, som desuden var en hymne til den erotiske kærlighed. Romanen udkom på islandsk i 1940 i forfatterens meget forkortede version. En morsom skønhedsplet i den færøske oversættelse er, at det norske ”unge“ for barn er oversat med ”ungi“, som på færøsk giver andre associationer, nemlig kun til fugle- eller dyreunge. Símun av Skarðis oversættelse af *Strondin bláa* er et eksempel på den kendte tendens, at en forfatter oversætter andre slags tekster end dem han eller hun skriver. Fra Símun av Skarði's egne tekster til de erotiske skildringer i *Strondin bláa* er der et stort spring. I oversættelsens samtid blev romanen anset for usømmelig blandt menige læsere⁵, mens den fik ros af mere avancerede læsere.⁶

Danskskrivende færøske forfattere i vestnordiske oversættelser

Forfatterne Jørgen-Frantz Jacobsen (1900–1938) og William Heinesen (1900–1991) skrev på Færøernes gamle skriftsprog, dansk. De er de mest oversatte færøske forfattere og er bl.a. oversat til de vestnordiske sprog.

Jørgen-Frantz Jacobsens eneste roman, *Barbara* (1939), udkom på bokmål i 1940, på islandsk i 1941, på færøsk i 1972 og på nynorsk i 1977.

For William Heinesens romaner gælder det, at *Blæsende gry* (1934) kom på norsk i 1935, på færøsk i 1975 og på islandsk i 1979. *Noatun* fra 1938 kom samme år på norsk, i 1947 på islandsk og i 1975 på færøsk. *Den sorte gryde* (1949) kom på norsk i 1951, på færøsk i 1975 og på islandsk i 1982. *De fortabte spillemænd* (1950) kom på islandsk i 1956, på norsk i 1957 og på færøsk i 1975. *Moder Syvstjerne* (1952) kom på norsk i 1968, på islandsk i 1974 og på færøsk i 1975. *Det gode håb* (1964) kom på islandsk i 1970 og på norsk i 1971; den er ikke udkommet på færøsk. *Tårnet ved verdens*

⁵ Mundtlig kilde: Valdemar Dalsgaard (1929–2004)

⁶ Brev til Símun av Skarði fra Jóhanna Maria Skylv-Hansen (1877–1973).

ende (1976) kom på færøsk og norsk i 1976 og på islandsk i 1977.

Færøske oversættelser fra islandsk

Oversættere af islandske salmer er Jóannes Patursson, Jákup Dahl (1878–1944), Mikkjal á Ryggi, Símun av Skarði og Victor Danielsen (1894–1961), som bl.a. har oversat Hallgrímur Péturssons *Passíusálmar*. Jóannes Patursson samlede i 1925 et hefte med salmer, deriblandt seks oversatte islandske salmer af Valdimar Briem, Helgi Hálfðanarson og Benedikt Grøndal.

Hans Dalsgaard (1899–1970), som under sidste verdenskrig opholdt sig i Island som det færøske lagtings repræsentant, har oversat den islandske lyriker og dramatiker Davíð Stefánsson.

Karsten Hoydal (1912–1990) oversatte modernisterne Einar Bragi og Stefán Hörður Grímsson.

Martin Næs (f. 1953) er en af de mere produktive oversættere fra islandsk til færøsk. Han har oversat digtsamlingen *Heystmyrkrið yvir mær* 1983 af Snorri Hjartarson, som i 1981 fik Nordisk Råds litteraturpris. Martin Næs har desuden oversat ti børnebøger af Guðrún Helgadóttir.

Romanen *Advent* fra 1937 af Gunnar Gunnarsson, som indtil 1939 skrev på dansk, udkom på færøsk i 1975, oversat af Jacob Olsen (1916–)

Nobelprisvinderen Laxness er forholdsvis godt repræsenteret på færøsk. Af hans romaner er udkommet på færøsk *Salka Valka* (1. bd. 1972, 2. bd. 1978; 2. udg. samlet 2005), oversat af Turið Sigurðardóttir, *Íslandsklokkann* (1996), oversat af Sigurð Joensen, samt *Garpatáttur* (2002) og *Undir egið borð* (2007), begge oversat af Þóra Þóroddsdóttir og Martin Næs. Desuden en samling af ni noveller, *Veitsla hjá norna-faðir* (2007), oversat af seks forskellige oversættere.

Som oversætter af nyere islandsk prosa bør nævnes Carl Jóhan Jensen (f. 1957).

Af oldislandsk litteratur findes en del udgivet på færøsk: *Heimskringla* og islændingesagaerne *Bárðarsøga*, *Egilssøga*, *Gíslasøga*, *Grettissøga*, *Søgan um Gunnleyg Ormstungu*, *Laxdøla*, *Njálssøga*, *Víggja-Glúms søga*. *Føroyingasøga*, er

nævnt tidligere og der findes tidlige og nyere oversættelser af enkelte eddadigte. *Snorra-Edda* og *Vølsungasøga* er udkommet på færøsk i 2006 i Poul Vestergaards oversættelse.

Der findes en voksende interesse for islandsk litteratur, som måske delvis skyldes den succesrige krimilitteratur. Efter 1972 kom der fart på oversættelserne, og mens de tidligere ofte var via norsk eller dansk, er de nu direkte fra islandsk.

Afslutning

I ovenstående sondering af oversættelser mellem færøsk og norsk og færøsk og islandsk i tidligere tider og i vor tid omtales kun trykte oversættelser, men for at give et helhedsbillede bør man medtage de mange, tidligere særlig norske, senere særlig islandske, skuespil, som er blevet opført i færøsk oversættelse både i Tórshavn og på scener rundt omkring på Færøerne, ikke mindst i ungdomsforeningernes blomstrinstid. I 1957 blev den færøske radio stiftet, og hørespil og romaner, og deriblandt ikke så få oversat fra islandsk og norsk, har været på programmet i tidens løb, men er ikke blevet trykt. Et centralt satsningsområde siden 1950 har været børnelitteratur på færøsk, og på dette punkt er islandsk og norsk litteratur forholdsvis godt repræsenteret.

Hjörtur Pálsson har skrevet en oversigtsartikel om oversættelse af færøsk litteratur til islandsk og Martin Næs en tilsvarende artikel om oversættelse af islandsk litteratur til færøsk, begge frem til ca. 1992, som jeg vil henvise til. Tilsvarende studier findes ikke endnu, når det gælder oversættelser fra norsk til færøsk og omvendt.

De første trykte færøske bøger, deriblandt *Færingesaga*, var to- og tresproglige udgivelser fra 1820- og 30-erne, produkter fra den danske litterære institution og den videnskabelige skandinavisme. I slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede voksede en færøsk litterær institution frem i modsætning til dansk skriftkultur på Færøerne. For den færøske skriftkulturs udvikling havde vestnordisk, særlig norsk-færøsk, samarbejde stor betydning. Det samarbejde som bl.a. omfattede oversættelser mellem sprogene og udgivelsesstøtte.

I dag har Vestnorden mulighed for at udveksle og samar-

bejde om oversættelser o.a. inden for rammerne af Nordisk Råd og det officielle vestnordiske samarbejde og dette sker også. Det sammenhold som findes i Vestnorden, medfører desuden særlige eksempler på samarbejde, som det, at de islandske bogudstillere, som er årets særlige gæster på den internationale bogmesse i Frankfurt i 2011, har tilbudt Færøerne at dele plads med Island og dermed giver Færøerne en chance for at præsentere sin litteratur i et internationalt forum.

Litteratur

- Defoe, Daniel. 1914. *Robinson Kruso*. Sverri Patursson týddi. Stjórn Føroya ungmennafelags. Tórshavn.
- Hjörtur Pálsson. 1993. "Þýðingar á verkum færeyskra höfundanna á íslensku og viðtökur sem þær hafa hlotið á Íslandi". *Frændafundur*. 58–77. Háskólaútgáfan. Reykjavík.
- Jakobsen, Jakob. 1957. "Nogle ord om færøsk samt et forslag til en ny færøsk retskrivning". *Greinir og ritgerðir*. 23–42. Tórshavn.
- Marnersdóttir, Malan og Turið Sigurðardóttir. 2011. *Føroysk bókmentasøga 1*. Tórshavn.
- Næs, Martin. 1993. "Týðingar úr íslenskum til føroyskt og móttøkan, íslenskar bókmentir hava fingið í Føroyum – Ella: Frá Kolbeini Tumasyni til Bubba". *Frændafundur*. 48–57. Reykjavík.
- Sigurðardóttir, Turið. 1990. "Eftirmæli". *Robinson Kruso*. 179–230. Tórshavn.
- Sigurðardóttir, Turið. 2004. "Formæli". *Strondin bláa*. Tórshavn.
- Skarði, Jóhannes av. 1980. *Jólafundurin 1888 – og eitt sindur um høvuðsmenninar í Føringafelag í Føroyum*. Tórshavn.
- Trøð, Jóan Petur uppi í. 1895. "Hákun í Noegi, konungur vár", *Føringatíðindi* nr. 4. *Songbók Føroya fólks* 2008. *Ungu Føroyar 1907-1910, 1914-1915*. 1969. Tórshavn.

På Islandsk og norsk – til og frå

AV IDAR STEGANE

Den gamle litteraturen

Bjarne Fidjestøl (1994) omtalar den norrøne mellomalderlitteraturen som ein norsk-islandsk felleslitteratur. Og den var skriven på same språket med relativt små variasjonar.

Men i 1500-åra var språkutviklinga komen så langt bort frå norrønt at det trongst omsetjingar. Det var folk i Bergen med kjennskap til dei gamle lovene, men det var også interesse for sagalitteraturen, og Holm-Olsen (1981:17) omtalar Laurents Hanssøn (død 1557 eller 1558), som heldt til i Bergens-miljøet og budde på Sotra, som ”Vår første virkelige sagaoversetter”. Omsetjinga hans, som dei seinare i dette tidsrommet, var sjølvsagt til dansk, sjølv om språket kunne dra med seg både norrøne og samtidsnorske innslag. Mattis Størssøn (1500–1569), lagmann for Bergen og Gulating, omsette og laga samandrag av kongesogene. Det var i det heile eit etter måten rikt miljø i Bergen av kunnige intellektuelle, dei såkalla Bergens-humanistane, som interesserte seg for den norrøne skriftlege arven. Men den kunnigaste av alle var, ifylgje Holm-Olsen (op.cit.24) agderpresten og -prosten Peder Claussøn Friis (1545–1611). Han sette om sjølv og la til Mattis Størssøns omsetjing og samandraging av Sverresoga, men manuskriptet vart ikkje utgitt før ein del år etter at Friis var død. Det kom ut i København i 1633 med tittelen *Snorre Sturlessøns Norske Kongers Chronica*. Omsetjinga kom ut på nytt i 1757, og det var vel denne utgåva som fanst

i mange norske heimar, og som Mauritz Hansen i novella "Luren" (1819) kallar for "vor Snorre".

Islendingen Torfæus (Þormóður Torfason; 1636–1719) vart utnemnd til "Kongelig norsk historiograf" 1660. Han flytte til Noreg 1664 og gifte seg til garden Stangeland på Karmøy. Torfæus gav mellom anna ut *Historia rerum Norvegicarum* (4 band 1711), noregshistorie fram til 1387. Verket kjem no ut i omsetjing til moderne norsk bokmål med professor emeritus Oddvar Nes som ein sentral konsulent.

Romantikkens tid

1800-talet. Romantikken gav ny kraft til mellomalderstudia (Holm-Olsen 1981:45 ff.). Interesse for nasjonale verdiar auka mot slutten av 1700-talet. I 1811 fekk vi universitetet i Christiania, og utetter i fyrste halvta av 19. hundreåret vart det gjort ein stor pionerinnsetning i arbeid med det norrøne språket, litteraturen og mytane av folk som Rudolf Keyser, Peter Andreas Munch, Carl Richard Unger o. fl. Det som vart gjort i Noreg, var det også interesse for på Island. Om det vitnar Guðbrandur Vigfússon's spennande reiseskildring frå 1854, *Ein islending i Noreg*. I Christiania råka han både Ivar Aasen, Keyser, P.A. Munch og Unger. Arbeida av akademikarane fekk også innverknad på norske forfattarar og deira interesse både for mellomalderlitteraturen og samtidig islandsk. Eit vitnemål om det er den i si tid kjende og populære songen til Andreas Munch (1811–1884), "Yderst mod Norden lyser en Ø", datert 13. januar 1846 i *Digte, gamle og nye* (1848). Så seint som i 2005 er diktet med i Ivar Havnevik's antologi *Den store norske diktbogen*.

Yderst mod Norden lyser en Ø
Klart gennem Iisslag og Taage,
Der ved en Bjergild, som aldrig kan døe
Oldtidens Billeder vaage –
Derfra gaaer Sagnet vidt over Søe
Som en Maage.

Op til det sælsomme Eiland drog
Først vore herlige Fædre.

Med sig fra Norge de Høisædet tog
For at opreise det bedre.
Norræna Maal de i eensomme Krog
Skulde hædre.

Medens det synkende Nordens Magt
Deltas og maatte forsage,
Blev der paa Island bevaret og lagt
Livssæd for kommende Dage.
Der nu et Tegn paa Stammernes Pagt
Staaer tilbage.

Skjønt vore Frænder bag iisdækte Muur
Lyde maa fremmede Love,
Kan de dog sende til Norges Natur
Længselens Kvad over Vove.
Hjemligt det naaer til os som en Luur
Dybt fra Skove.

Interessa for Snorres kongesoger hadde elles vore levande i Noreg sidan omsetjinga av Friis kom i 1633, og forteljingane der vart eit viktig incitament for norsk litteratur både under romantikken og under dei politiske tilhøva mot slutten av 19. hundreåret.

Det moderne gjennombrotet

Ja, Snorre er så sjølvsagd i norsk litteratur at vi stundom nesten gløymer han ikkje er norsk. *Heimskringla* gav ein del av bakgrunnen for historiske skodespel hos Ibsen og Bjørnson. Men aller mest vart denne boka dyrka litterært i Per Sivle sine dikt med historiske motiv, og somme av desse er toppunkt i lyrikken hans og i den norske nasjonsbygginga og Venstre-politikken før hundreårsskiftet, så som ”Erling Skjalgson”, ”Svolder” og ”Tord Foleson”. Sivle viste også kor høgt han sette arbeidet til Snorre i hyllingsdiktet til han frå 1898. Diktet har fire strofer på 12 linjer kvar. Eg siterer fyrste og siste halvstrofe:

Med Takk i Hjarta
og Hatt i Hand
i Tanken eg stend ved di Grav,
du Hovding gjæv
frå det harde Land
langt ute der vest i Hav.

Og naar her liver
eit Noreg enn
frå Kjøl og vester til Hav:
vaar Takk, du største
av Islands Menn,
og atter Takk i di Grav!

Det moderne gjennombrøtet

Ingi Sigurðsson (2006, 22) skriv at frå kring 1870 vart det meir utanlandsk påverknad på Island frå andre land enn Danmark, og han nemner særleg auka samband mellom islendingar og nordmenn som førte med seg aukande ideologisk påverknad frå Noreg, ”vaxandi hugmyndaleg áhrif frá Noregi” og legg vekt på den realistiske retninga i litteraturen. Norske forfattarar påverka islendingar kring det naturalistiske tidsskriftet *Verðandi* som kom frå 1882, forfattarar som Einar Kvaran (1859–1938), Hannes Hafstein (1861–1922) og Gestur Pálsson (1852–1891). Desse folka kjende til både Jonas Lie, Alexander Kielland, Bjørnstjerne Bjørnson og Arne Garborg. Det var også kjennskap til Camilla Collett og Magdalene Thoresen, og dei kan sjølv sagt ha vore viktige, ikkje minst for kvinneleg forfattarar som Júlíana Jónsdóttir (1838–1917), som gav ut *Stúlka* (1876), den fyrste diktboka av ei kvinne på Island, Ólöf frá Hlöðum (1857–1933) og Torfhildur Þorsteinsdóttir Holm (1845–1918). Om kvinner i islandsk litteratur kan ein elles lese hos Helga Kress mellom anna i bøkene *Drøm om virkelighet* og *Lystreise og andre islandske noveller*.

Svanfríður Larsen (2006:43) peikar særleg på Bjørnson. Boka hennar *Af erlendri rót* (av utanlandsk opphav) er ein bibliografi over omsetjingar frå andre språk i islandske blad og tidsskrift 1874–1910. Den utlendingen som det er omsett

mest av, er Bjørnson, gjennom heile perioden. Det er mykje dikt og noveller, men òg lengre forteljingar, såleis både *Synnøve Solbakken* (*Sigrún á Sunnuhváli*), *Kátur piltur* (*Englad Gut*), *Fiskerjenten* (*Fiskimærin*) og *Arne* (*Árni*). Dessutan utgreiingar om mange slags emne. ”Det er ingen tvil om at Bjørnson var ein av dei mest avhaldne utanlandske diktarane mellom islandske lesarar på denne tida ...” (”Enginn vafi er á að Bjørnson var eitt ástsælasta erlenda skáldið meðal íslenskra lesenda á þessum tíma ...”) No er det ikkje desse bøkene av Bjørnson som er mest typiske for realismen og naturalismen i det moderne gjennombrotet.

Og for mennene rundt *Verðandi* var nok Kielland, truleg også Ibsen og Garborg viktigare. Ein del av Ibsens *Brand* kom på prent i *Verðandi* 1882 og heile stykket i *Island* 1898. *Peer Gynt* (*Pétur Gautur*) kom 1900 i ei omsetjing av Einar Benediktsson (1864–1940) som er rekna for eit framifrå arbeid. Av Garborg kom *Huliðsheimar* (*Haugtussa*), *Týndi faðirinn* (1903, *Den burtkomne Faderen*) og (*Í helheimi*) (1913, *I Helheimen*). I eit kapittel om positivismen og den realistiske retninga i litteraturen (”Pósítívismi og raunsæis-tefna í bókmenntum”) nemner Ingi Sigurðsson (op.cit.282) særskilt Henrik Ibsen og dessutan Arne Garborg, Alexander Kielland, Jonas Lie og Amalie Skram. Og han framhevar at det sidan 1890-ára rårde den oppfatninga mellom fagfolk at Gestur Pálsson var påverka av Alexander Kielland (op.cit. 289).

Skandinavisk gjennombrotslitteratur vart elles lesen på Island mykje godt uavhengig av kva som vart omsett. Ei lita soge som peikar på det finn vi hos Hulda Garborg i essayet ”Min Edderdunsdyne” som fortel frå ein tur over Island på hesteryggen i 1903 saman med Marie Hauptmann frå Tyskland som var gift med forfattaren Gerhard Hauptmann (H. Garborg (1903:133–173):

Saa dukked det plutselig op en Skygge lige bag os, og en Mand paa en liden hvid Hest red hurtig op på siden af mig. Han hilste venlig og holdt Hesten an. Og saa fik jeg de vanlige Spørgsmaal om Hjemstavn og Navn. Og det var ikke gaat mange Minutter før vi var midt oppe i en livlig Samtale

om skandinavisk Literatur. Han havde en stor Gaard inde ved Myvatn og leved der i stor Ensomhed som Bonde. Men han talte ikke saa daarlig Dansk, og fulgte vel med i nyere nordisk Literatur. De Digtere han kjendte bedst og holdt mest af var Bjørnson og Garborg, og Landsmaal leste han med Lethed, fortalte han. Han holdt ogsaa "Kringsjaa", som han roste i høie Toner. Begeistring for "Kringsjaa" traf jeg ellers oftere paa Island. (162)

[...] Saa kom vi atter ud paa øde Vidder. Og ligesom Natten før dukked atter en Mand op ganske pludselig. (Islanderne rider som rasende.) Og jeg fik samme Spørgsmaal som Dagen før. Da jeg sa mit Navn, smilte han stort og sa: 'Ah, da er De vist Arni Garborgs Kone!' Jo, jeg var da det. Og han smilte igjen gemytlig: 'Da er De en glad Kone!' 'Aa ja saamen.' 'Ja for Arni Garborg er en livsglad Mand!' 'Aaja.'

Ja jeg skal si Dem, jeg har læst flere Bøger efter Arni. Jeg kjender ogsaa Bjørnson. Ogsaa efter ham har jeg læst Bøger. Jeg kjender ogsaa Runeberg og Bellmann. Jeg forstaar Svensk og Nynorsk godt.'

'Saa.'

'Ja ja. Og jeg finder megen Lighed mellom Arni Garborg og Bellmann. Der spiller bagved, naar man læser dem. Man blir glad.'

[...] Ved De hvilken Bog af Arni Garborg jeg holder mest af? Mannfolk. Den er god. Der spiller bagved.' Og han lo hjertelig. Saa sa han Farvel, [...] (167–168)

Dei to islendingane som Hulda nemner, har altså lese skandinaviske språk. Og det gjorde nok mange, sjølv om ho også fortel at dei fleste dei møtte "inde i Landet" ikkje forstod dansk. Men det kan nok hende dei kunne lese det sjølv om dei ikkje forstod henne når ho snakka "dansk". Det er iallfall klårt at det mange stader krigom på Island frå denne tida fanst leselag der ikkje minst norske forfattarar var representerte, både på islandsk og på originalspråket. Ingi Sigurðsson fortel om ei særskild boksamling:

Her må særskilt nemnast boksamlinga til laget Ófeigur í Skörðum og félagar som Benedikt Jónsson á Auðnum sty-

rde (sjå særleg brev om dette). I samlinga der var mellom anna ei stor samling realismeverk, ikkje minst av norske forfattarar. Det er synbert at lesing av desse bøkene hadde stor innverknad på ymse forfattarar frå Þingeyja-distriktet. Norsk påverknad på andre forfattarar var òg sterk.

(Hér má sérstakliga nefna bókasafn félagsins Ófeigs í Skörðum og félaga, sem Benedikt Jónsson á Auðnum stýrði. Í safni þess var m. a. mikið safn raunsæisverka, ekki sízt eftir norska höfunda. Er augljóst, að lestur þessara bóka hafði mikil áhrif á ýmsa þingeyyska rithöfunda. Norsk áhrif á aðra höfunda voru einnig sterk.) (op.cit:289)

1900-talet

Kva så med symbolismen, ekspresjonismen, modernismen i det heile frå 1890-åra og utetter? Hamsun blir ofte nemnd som inspiratur for Laxness. Det siste året har eg vorte vis med ein annan interessant, men mindre kjend import til Island av norsk litteratur. Helga Kress har i innleiinga til ein antologi av islandsk lyrikk av kvinner peikt på ei diktbok av debutanten Sigríður Einars frá 1930. Boka, med tittelen *Kveður í runni* (Det syng i runnen/buska), har ein bolc med omsette dikt, og átte av dei er prosadikt av Sigbjørn Obstfelder. Under vidare etterrøking om dette har Helga laga ein bibliografi over ialt 32 Obstfelder-tekstar på islandsk av 15 ulike omsetjarar mellom 1901 og 2004. Dei fleste tekstane er dikt og prosadikt. Delvis med støtte hos forfattaren sjølv kan Helga peike på sterk innverknad av Obstfelder på den unge Halldór Laxness. Og ho trur at den verknaden Obstfelder har hatt på islandsk litteratur, Laxness og andre, meir har kome frá lesing av originaltekst enn på grunn av omsetjing. Ho nemner også ein viss Obstfelder-resepsjon på Island på den tida hos fleire mannlege forfattarar. Men Sigríðurs bok fekk lite å seie då ho kom ut. Ho vart gjenoppdaga seinare av nye unge menn kring tidsskriftet *Birtingur* i 1950-åra. Det kjem nokre fleire tekstar omsette av Sigríður 1949 og 1957 og 1971 og av Guðmundur Arnfinnsson 1960- og 1970-åra og av den fine lyrikaren Nina Björk Árnadóttir 1968 og 1969.

Originaldiktverk og omsetjing kan vere nokså usamtidi-

ge. Laxness hadde ein stor produksjon i 30- og 40-åra, men kom ikkje på norsk før frå 50-talet; han fekk nobelprisen 1955.

I 1917 kom ein av dei mest kjende og fyrste islandske romanane, nemleg Jón Thoroddsen (1818 eller 1819–1868): *Piltur og stúlka* heilt frå 1850, norsk utgåve *Gut og gjenta*, omsett av Ivar Høvik.

Kva som elles kan ha kome på norsk av islandsk litteratur i mellomkrigstida, har eg inga systematisk oversikt over. Dei større bokmålsforlaga var knapt interesserte. Det nye nynorske forlaget Noregs Boklag (1922) prøvde seg med ein serie omsette romanar/noveller kring 1930. På tre-fire år kom det kring 10 bøker (1929–1931), og to av desse var islandske. Det var Friðrik Ásmundsson Brekkan: *Brørne på grunn* (1929, ved Inge Krokann) og Jon Trausti: *Halla* (1930, ved Adolf Førsund). Det er vanskeleg å sjå noko program i dette. Friðrik var vel ikkje den mest sentrale samtidsforfattaren i 1920-åra. Omsetjinga ser òg ut til å vere forkorta og endra, ”umsett og umarbeidd” av omsetjaren, forfattaren Inge Krokann (1893–1962). Meir tru har eg på Jón Trausti (Guðmundur Magnússon), ein bygdemiljøforteljar som blir rekna som føresetnad både for Laxness og andre prosaforfattarar. *Halla* er det fyrste av fire band i bygdelivsromanen *Heiðarbýlið*. Omsetjaren Adolf Førsund (1892–1972) hadde studert nordisk både i Oslo og (1923–1924) i Reykjavík. (Han gav ut *Islandske småsogor* (omsette noveller) på Norli i 1924.)

Omsetjing av islandsk prosa til bokmål kjenner eg ikkje til i mellomkrigstida. Men det vart også skrive på norsk av islendingar som budde her. Fyrst var det Helgi Valtýsson (1877–1971). Han utdanna seg til lærar i Noreg (Volda 1899) og var aktiv på ymse vis. Han var lærar m.a. på Voss off. landsgymnas 1917–20. Og han var redaksjonssekretær i *Gula Tidend* 1913–1916. Så var Kristmann Guðmundsson ein storprodusent av islandske romanar på norsk bokmål. Og den seinare lyrikaren Snorri Hjartarson studerte på Kunstakademiet i Oslo 1931–1932 og gav ut ein roman på bokmål 1934. Kristmann veit vi hadde stor suksess, og bøkene hans kom også på islandsk og nokre på andre språk, såleis på svensk.

Lyrikk

Islandsk lyrikk ser ikkje ut til å ha kome på norsk, iallfall ikkje i bokform, før lærar i Sauda, Hans Hysten gav ut utvallet *Millum frendar* i 1944 med dikt frå Bjarne Thorarensen tidleg på 1800-talet til Margrét Jónsdóttir i 1930-åra. Rektor på gymnaset i Sauda, seinare kyrkje- og undervisningsminister Kjell Bondevik, rosar i ei innleiing Hylens arbeid, medan Olav H. Hauge (1908–1994) i ein seinare kommentar seier dette:

Ser at Hysten ikkje har makta å gjeva att islandsk lyrikk retteleg godt. Han sette seg fyre å skriva eit slags kjempensk, men makta det ikkje – han nytta seg av fusk. Det kom seg sjølvstøtt av at han hadde for lite herredøme yver versemål og norsk. I stutte dikt, serleg i dei frie, gjeng det godt. Men, han prøvde då å vekkja sans for islandsk dikting, det er noko, det òg. (*Dagbok IV*, ”Straks fyre jol” 1975.).

Kanskje nærmar Hauge seg her eit problem som særleg finst i omsetjingar frå islandsk til nynorsk og kanskje særleg hos Ivar Orkland (1921–1994), som elles har gjort eit kjempestort arbeid med å omsetje islandsk lyrikk. I omsetjingar både frå islandsk og færøysk har det vore eit problem med såkalla ”falske vener”, dvs. historisk sett same ord som med tida har fått ulik tyding. Iblant har det nok òg vore slik at ein har gitt det islandske ordet norsk form utan at det elles blir brukt på norsk. Eller svært sjeldan blir brukt. Slikt kan gi både komisk og arkaisk verknad utan at det er ingrediensar i den islandsk teksten. I Þórbergur Þórðarsons roman *Islandsk adel* (*Íslenzkur aðall*, 1938) finn vi ”baksyn” (baksýn) for bakgrunn når vi ser på eit bilde eller eit landskap, ”fara i sildearbeid” (fara i sild, 37) for fare på sildefiske, ”skruven” (21) for propellen, og elles arkaisering med ”skaldskap” gjennomgåande for dikting, ”andvarp” for pust, andedrag, ”Tauvrande” for fortrollande. Og uttrykk kan vere liksom halvlandske: ”fare i sildearbeid”, ”ram på kraft” om ein som er ramande sterk. Omskrivingar med preposisjonane *át* eller *til* for islandsk genitiv kan bli nokså uelegante: ”yta *át* sjelehavet”, ”det daglege mørkret *át* omskifta”, utsjånaden

til veststranda”. Verre døme finst òg i Tonje Fossnes si hovudoppgåve (Bergen 1993), som er ein studie av fleire skandinaviske omsetjarar i kast med Snorri Hjartarsons diktsamling *Lauf og stjörnur* frå 1966. Fossnes har eit nokså balansert syn på Orglands arbeid med denne boka, og eg siterer frå eit oppsummerande kapittel som gjeld dette:

Ivar Orgland prøver å være trofast når det gjelder oppbygging, tegnsetting, alliterasjon og rim. Han lykkes til dels svært godt i dette, men fokusering på diktets formelle elementer fører ofte til manglende konnotativ ekvivalens som forflater og forvrenger den metaforiske og symbolske karakteren. Islandske og nynorske har i stor grad et ordforråd som er felles, men i og med at ordene ofte aktualiserer ulike assosiasjoner på de to språkene, må en oversetter være årvåken i sin omgang med dem. Det er fristende å benytte ord som har felles språkhistorisk bakgrunn, idet det medfører at man ofte oppnår det samme alliterasjonsmønster som finnes i originalens alliterasjonsmønster (eller klanglige mønster) påvirker og påvirkes av andre aspekter i teksten slik at det oppleves som en helhet. Nå er jeg streng, for vi har jo sett at han også kan lykkes svært godt i sin gjenskapelse av klang og mening, men problemet er at han ikke klarer å gjennomføre dette i et helt dikt. Enkelte av strofene fungerer godt, men så er det som om han plutselig mister grepet; den klanglige og rytmiske ekspressiviteten forsvinner og ordene gir gale konnotasjoner, enten ved at de leder til andre betydningssfærer enn ordene i originalteksten gjør, eller ved at de virker arkaiserende og skaper avstand til leseren. (Fossnes 1993:108 f.)

Arbeidet til Orgland har vore viktig på den måten at svært mykje av den moderne lyriken er gjort tilgjengeleg, med egne utval eller bøker av ei rekkje forfattarar og i tillegg to fyldige antologiar, ein med *Islandske gullalderdikt 1800–1930* (1976), med ei lang innleiing på 70–80 sider og ein med *Islandske dikt frå vårt hundreår* (1975). Orgland har også egne bøker med mange viktige mannlege lyrikarar frå etterkrigstida frå 1955 og utetter, Davíð Stéfansson (1895–1964),

Tómas Guðmundsson (1901–1983), Hannes Pétursson (f. 1931), Stéfan frá Hvítadal (1887–1933), som han også tok dr.graden på, Steinn Steinarr (1908-1958), Hannes Sigfússon (1922–1997), Johannes úr Kötlum (1899–1972), Jón úr Vör (1917–2000), Snorri Hjartarson (1906–1986) og kanskje fleire, alle på Fønna Forlag, Oslo.

I 1976 kom òg diktutvalet *Våren kjem ridand. Islandsk etterkrigslyrikk*, redigert av Ivar Eskeland. Omsetjingane er av forskjellige: Orgland, Eskeland, Eilif Straume, Knut Ødegård og Camilla Carlson.

Og for å seie eit par ord til om lyrikken: Ein betre representant for det moderne enn Orgland er Knut Ødegård (f. 1945) som har omsett diktbøker av islandske forfattarar frå 1970-åra, i alt fem slike. Dessutan har han laga ein antologi med dikt av fleire, *Moderne islandske dikt* (1990). Særleg den har vore vurdert som svært vellukka. Dermed har vi faktisk på norsk representative utval og enkeltbøker så vi dekkjer rikeleg islandsk lyrikk frå 1800 og opp til 1980-åra. Representativt for mannlege forfattarar. Men når ein ser Helga Kress sitt utval av lyrikk av islandske kvinner, skjønar ein fort av dette utvalet likevel manglar vesentlege innslag frå den kanten.

Andre vegen står det kanskje ikkje fullt så bra til. Hannes Sigfússon budde ei tid i Stavanger. Han gav i 1972 ut eit utval nordiske dikt, *Norræn ljóð 1939–1969*. I den norske bolken er dikt frå Jacobsen og Gill til Jan Erik Vold, ni menn og ei kvinne, Gunvor Hofmo. Olav H. Hauge fortel i dagboka om eit utval norsk lyrikk som han har fått frå Þóroddur Guðmundsson 27.11.1980 ”frå nordiske språk til islandsk”, tittel *Ljóðafýðingar frá Norðurlöndum*. Den har eg ikkje sett, men eg veit at Þóroddur dreiv mykje med omsetjing av dikt. Eit lite utval dikt av Olav H. Hauge kom i 2000, *Glermeistarinn fjörutú ljóð*, omsett av Óskar Árni. Det finst heilt sikkert meir norsk på islandsk, gjerne strøyytt ikring i ymse publikasjonar som tilfellet er med Obstfelder.

Romanar

Laxness var ikkje omsett før han fekk nobelprisen. Eg trur knapt det vart omsett islandske romanar til bokmål før det,

men då må det jo ha vorte presserande for bokmålsforlaga. Det var likevel ikkje noko av dei største, men arbeidarparfitorlaget Tiden som gav han ut. Men Laxness' politiske syn var vel ikkje det urimeleg, sjølv om han i femtiåra stod lenger til venstre enn vanlege sosialdemokratar. Ivar Eskeland sette om 10 romanar og eit par essaysamlingar, den fyrste romanen til nynorsk, resten til bokmål. Eskeland er å rekne som ein sentral kulturformidlar frå Island til Noreg. Som omsetjar har han fått mykje ros, han som Orgland. Ei meir kritisk vurdering av folk som kan begge språka har likevel vore mangelvare. Helga Kress gjorde ei undersøking på oppdrag av Laxness. Undersøkinga er ikkje trykt nokon stad, men kort sagt var den kritisk nok til at Laxness sette seg imot å ha Eskeland som omsetjar. Det er likevel trykt ein artikkel av Helga om Eskelands omsetjingsarbeid frå islandsk, basert på romanen *Leigjandinn* (1969) (*Leigebua- ren*, 1976) av Svava Jakobsdóttir. Helga peikar på fleire ting: Utelating av linjer og setningar som må skape mistydingar og leseproblem. Omsetjingsfeil som ofte er same feila som i ei svensk omsetjing som alt var komen. Mistyding eller altfor bokstavleg tyding av faste ordlag og ordtak. Skifte av synsvinkel t.d. frå hovudperson til forteljar. Same ord får ulik omsetjing, gjerne i same avsnitt, der det er eit poeng at det må vere same ord. Artikkelen er svært grundig og heile tida med døme så lesaren kan ta stilling. Somme døme kan nok diskuteras, men det aller meste er skremmande riktig. (Helga Kress 1985)

Trass denne rettkomne kritikken er det ingen tvil om at Laxness har vore ein viktig forfattar for romanlesarar her i landet. At bøkene kom på eit "arbeidarforlag" kan òg ha medverka til at Laxness har vorte godt kjend og lesen.

Ástráður Eysteinnsson (1996) skriv generelt om omsetjing av romanar til islandsk i 1940-åra. Han går særleg inn på året 1947 som døme. Og han nemner særskilt romanar frå andre nordiske land: "Á þessum árum keppast Íslendingar við að þýða Norðurlendahöfunda eða endurútgefa fyrri þýðingar á verkum þeirra." (1996:270) (I desse ára kappast islendingar om å setje om nordiske forfattarar eller gi ut på nytt tidlegare omsetjingar av verka deira.) Dei norske forfattarane

han nemner, er Knut Hamsun, Sigrid Undset og Alexander Kielland.

Ástráður kjem òg inn på omsetjing av skodespel som han ikkje går mykje inn på av di dei for det meste ikkje er tilgjengelege på prent. Han nemner likevel at forfattaren Einar Bragi har gitt ut ei samling omsetjingar av skodespel av Ibsen og Strindberg, og at teaterselskapet Frú Emilía har stått for utgáver av mellom andre Ibsen. (op. cit.269)

Stoda i seinare tid

Laxness fekk nobelprisen og hjelp av den til å kome ut på norsk. Eg trur òg at Nordisk Råds litteraturpris har vore viktig. Det har ført til utgivingar og invitasjonar. Studiefaget Nordisk språk og litteratur har hatt noko å seie, ikkje minst ved at nokre studentar, iallfall i Bergen, ei tid tok eit semester av studiet i Reykjavík. Også enkeltpersonar kan ha vore viktige. Det må ein seie om Ivar Orkland, trass den kritikken ein kan reise. Og absolutt om Knut Ødegård.

Og Helga Kress har ikkje berre vore kritisk, ho har vore ein viktig formidlar også. Ho var islandsk universitetslektor ved Universitet i Bergen nokre år på 1970-talet. Ved sida av det islandske var ho ein del av eit miljø som arbeidde med ”kvinnelitteratur” som kvinnene kalla det den tida. Eg var òg samarbeidspartnar når det galdt omsetjing. Vi gav ut ei utval noveller *Lystreise og andre islandske noveller* (1976) av fire islandske forfattarar (Guðbergur Bergsson, f. 1932, Jakobína Sigurðardóttir 1918–1994, Svava Jakobsdóttir 1930–2004 og Thor Vilhjálmsson, 1925–2011). Helga gav også ut på norsk boka *Drøm om virkelighet. Islandske noveller av og om kvinner* (1979) som ho fyrst hadde gitt ut på islandsk.

Situasjonen vart mykje betre frå den tida og utetter. Ein flittig omsetjar no er Tone Myklebost (f. 1954). Ho har sett om rundt 15 romanar. To av dei er av Laxness og to av Einar Már Guðmundsson. No har ho også sett om novellesamlinga *Milli trjáanna* (2010) som Gyrðir Eliasson (f. 1961) fekk Nordisk Råds litteraturpris for i 2011.

Litteratur

- Ástráður Eysteinnsson. 1996. *Tvímæli. Þýðingar og bókmenntir*. Fræðirit 9. Reykjavík.
- Fidjestøl, Bjarne. 1994. "Felleslitteratur" s. 32–33, i "Norrøn felleslitteratur" i B. Fidjestøl m.fl.: *Norsk litteratur i tusen år. Teksthistoriske linjer*. 30–125. Oslo.
- Fossnes, Tonje. 1993. *Kunsten å oversette – en skapende reproduksjon. Om oversettelse av Snorri Hjartarsons diktsamling Lauf og stjörnur*. Hovedoppgåve. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Garborg, Hulda. 1903. "Min Edderdunsdyne", i hennar *Fra Kolbotnen og andetsteds*. 133–173. Kristiania .
- Hauge, Olav H.: *Glermeisterinn. Fjörtiu ljóð*. Reykjavík.
- Hauge, Olav H. 2000. *Dagbok IV*. Oslo.
- Havnevik, Ivar (red.). 2005. *Den store norske lyrikkboken. Norsk lyrikk gjennom tidene*. Oslo.
- Holm-Olsen, Ludvig. 1981. *Lys over norrøn kultur. Norrøne studier i Norge*. Oslo.
- Kress, Helga. 1985. "Úrvinnsla orðanna. Um norska þýdingu Ivars Eskeland á Leigjandanum eftir Svövu Jakobsdóttur". *Tímarit Máls og Menningar* 1 og 2.
- Kress, Helga (red.). 1979, 1977. *Drøm om virkelighet. Islandske noveller av og om kvinner*. Innl. ved Helga Kress, Tiden, Oslo. Islandsk originalutgåve, Helga Kress valdi sögurnar og sá um útgáfuna: *Draumur um veruleika. Íslenskar sögur um og eftir konur*. Reykjavík.
- Kress, Helga og Idar Stegane. 2010. "– om den store fantasien og fordrømte svermeren da kan ha noe å si lenger til moderne mennesker." Obsterfelter på Island. Bli tilgjengeleg i ein nettversjon av Proceedings frå IASS-konferansen august 2010, arrangert av Litteratur- og språkcentrum.
- Kress, Helga og Idar Stegane (red. og omsett). 1976. *Lystreise og andre islandske noveller*. Etterord om islandsk prosa av Helga Kress. Oslo.
- Larsen, Svanfríður. 2006. *Aferlendri rót. Þýðingar í blöðum og tímaritum á íslensku 1874–1910* = *Studia islandica*. Íslensk fræði 59. hefti. Reykjavík.
- Munch, Andreas. 1848. *Digte, gamle og nye*. Christiania.

- Sigurðsson, Ingi. 2006: *Erlendir straumar og íslenzk viðhorf. Áhrif fjölþjóðlegra hugmyndastefna á Íslendinga 1830–1918*. Reykjavík.
- Sivle, Per. 2007. ”Snorre”, *En Fyrstikke og andre Viser*, Kristiania 1898; her frå *Dikt i samling*. Bergen.
- Vigfússon, Guðbrandur. 1990. *Ein islending i Noreg, Ei reiseskildring frá 1854*. Omsett av Ingeborg Donali. Hamar. På islandsk i *Ný Félagsrit* 1855.

Islandsk møter norsk i eit nytt tusenår

Utfordringar og fordelar i den norske delen av ISLEX-prosjektet

AV MARGUNN RAUSET

Denne artikkelen handlar om det internordiske ordboksprosjektet ISLEX og nokre av dei leksikografiske problemene vi i den norske redaksjonen støyter på i arbeidet med ei moderne ordbok frå islandsk til norsk. Ei ny tid med ny teknologi fører også til nye moglegheiter når ein lagar ei ordbok i digitalt format. All tospråkleg leksikografi byr på utfordringar på ulike nivå og område, og i ISLEX kan vi ofte kan dra nytte av å diskutere slike med dei andre involverte redaksjonane. Andre gonger er utfordringane språkspesifikke, og i denne artikkelen skal vi sjå på nokre av dei områda som representerer særlege utfordringar og fordelar i den islandsk-norske delen av prosjektet, delvis samanlikna med den danske og svenske.

1. Om ISLEX

1.1. ISLEX-prosjektet

ISLEX er eit digitalt ordboksprosjekt med islandsk som kjeldespråk og dansk, norsk (både bokmål og nynorsk), svensk og frå og med februar 2011 færøysk som målspråk. Dei andre redaksjonane starta arbeidet i 2005. Den islandske kjeldespråksredaksjonen held til ved Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum (SÁ) ved Universitetet i Island. Dei har utarbeidd programvara, står for lemmautvalet og avgjer artikkeloppsettet (kva som skal vere med i artiklane av tydin-

gar, diasystematiske markeringar, bruksdøme, kollokasjonar, ordsamband osv. (termar frå Bergenholtz o.a. 1997)).

På målspråkssida held dei fire redaksjonane til ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab i København, Fróðskaparsetur Føroya i Tórshavn, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium ved Universitetet i Bergen og Institutionen för svenska språket ved Göteborgs universitet. Målet har vore at dei skandinaviske redaksjonane skal vere ferdige med sine delar i november 2011; då vert heimesida offisielt opna og vil vere gratis å bruke. Det må presiserast at det er versjon 1 som då vert tilgjengeleg, og det er meininga at ein skal halde fram å utvikle og komplettere ordbøkene i dei ulike landa også etter den tid. Den norske redaksjonen skal etter planen vere ferdig med versjon 1 ved utgangen av 2012. Mellom anna på grunn av at vi omset til to målformer, treng vi noko lengre tid enn den svenske og danske redaksjonen. Artikkane vi er ferdige med, vil verte tilgjengelege saman med det danske og svenske materialet frå november 2011, og så vil resten gradvis verte tilgjengeleg etter som arbeidet skrid fram. Der det førebels er høl i den norske delen, vil brukarane få opp dei svenske og danske omsetjingane. Sidan den færøyske redaksjonen så nyleg kom med i prosjektet, har det ikkje vore rom for å ta arbeidet deira med i denne artikkelen.

1.2. ISLEX-ordbøkene

Meir enn å snakke om ei ordbok, er det rettare å kalle ISLEX ei samling av tre (fire om ein reknar færøysken med) tospråklege ordbøker (Rauset 2010: 7). Heretter skriv eg om den islandsk-norske delen og brukar difor 'ordboka', sjølv om ho inneheld to skriftvariantar. Ordboka har sirka 50 000 oppslagsord. Desse skal spegle det islandske samtidsspråket, og den islandske redaksjonen har basert lemmautvalet på eit korpus med ulike typar tekstar frå dei siste 50 åra. For norsken sin del nyttar vi oss av fleire norskspråklege korpus og søkjer å finne ekvivalentar i eit moderne bokmål og nynorsk.

I dette prosjektet har ein teke nokre medvitne val for å utnytte det digitale mediet. For det fyrste treng ein ikkje

spare på plassen, og ein kan finne mange bruksdøme, kollokasjonar og ordsamband – alle med norske omsetjingar. Ein ny funksjon er at ein ikkje berre kan søkje etter dei islandske oppslagsorda, men også dei skandinaviske ekvivalentane. På den måten kan ein bruke ordboka også den andre vegen – frå norsk til islandsk. Rett nok er dette ein sekundær funksjon, og det oppstår merkbare ekvivalentlaker når sentrale norske ord ikkje har islandske ekvivalentar som er ein del av det sentrale islandske ordtilfanget.

Ein svært nyttig funksjon er at ein gjennom ei lenkje i hovudet på artikkelen kan få tilgang til eit fullt bøyingsparadigme til det islandske lemmaet i basen 'Beygingarlýsing íslensks nútímamáls' (BÍN). Det vil heilt sikkert verte nytta av norske brukarar som ikkje er vane med det islandske kasusystemet. Dei som studerer islandsk ved Universitetet i Bergen har det siste året fått vere testbrukarar av *ISLEX*, og dei har gjeve uttrykk for at dei set pris på denne tette koplinga mellom ordbok og grammatiske opplysingar når dei skal produsere tekst. Ein kan også søkje på former som ikkje står i riktig form, kjønn og tal og likevel få treff på riktig artikkel; skriv du til dømes inn dativforma 'firði', vil du få opp artikkelen 'fjörður'. På same måten styrkjer det *ISLEX* som produksjonsordbok at dei norske ekvivalentane skal verte utstyrte med grammatiske opplysingar, hovudsakleg med tanke på dei islandske brukarane.

Ein kan som brukar velje om ein vil få opp ekvivalentar på alle dei tre skandinaviske språka eller berre eitt av dei. Det same gjeld også om ein vil få opp éi eller begge dei norske målformene. Dette gjer ein enkelt ved å hake av ved dei språka/målformene ein vil eller ikkje vil ha med, sjå pila under. Brukaren kan også velje om han vil ha islandsk eller eit av dei skandinaviske språka som språk i omteksten, som er den teksten som ikkje inngår i lemmalista (jf. Fjeld og Vikør 2008: 145). Går du inn i ordboka gjennom www.islex.no får du nynorsk som omtekstspråk.

Denne artikkelen viser også kor interessant det kan vere å samanlikne dei skandinaviske ekvivalentane, sjølv om ordbøkene ikkje er produserte og kvalitetskontrollerte med tanke på at dei skal fungere som ordbøker mellom målspråka.

hrossagaukur subst m

→ **beying**
hrossa-gaukur

→ www.fama.is

 (dobbelt)bekkasin (i ældre tid også 'horsesgog')
 enkeltbekkasin (også kalt mekregauk)
 enkeltbekkasin (også kalla mekregauk)
 enkelbeckasin (dialektalt och i äldre språk även 'horsgök')

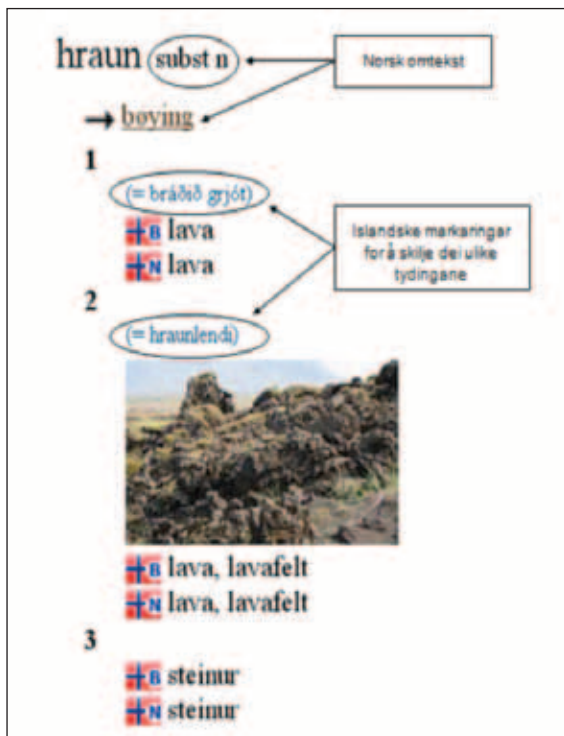

Sidan målgruppene våre er relativt små då dei nordiske landa ikkje har så mange språkbrukarar, må vi leggje til rette både for islandske og norske brukarar. *ISLEX* er frå norsk side primært tenkt som ei L2→L1-ordbok; ei ordbok for brukarar som ikkje har kjeldespråket som morsmål (Svensén 2004:17 ff). Det finst mange typar ordbøker, og redaksjonslinja vår bygger på desse prioriteringane:

- L2→L1 (norske brukarar) meir enn L1→L2 (islandske brukarar)
- resepsjon meir enn produksjon
- passiv omsetjingsordbok meir enn aktiv omsetjingsordbok
- allmennspråkleg meir enn spesialspråkleg
- synkron, ikkje diakron ordbok

Det vil seie at vi i den norske redaksjonen har definert dei norske brukarane som hovudmålgruppe, og ein av grunnane til at vi kan gjere det, er at den islandske redaksjonen gjev ein del opplysningar som hjelper den islandske brukaren, slik vi kan sjå i artikkelen 'hraun':

På dette området tenkjer vi litt ulikt frå den svenske

og danske redaksjonen, slik det mellom anna kjem fram i Sigurðardóttir o.a. 2008. Dei skil mellom at opplysningar om det islandske oppslagsordet skal gjevast på skandinavisk, og at opplysningar om dei skandinaviske ekvivalentane skal

vere på islandsk. Slik vil dei sikre at ein oppnår at ordboka både vert L1→L2 og L2→L1. Vi meiner at det slett ikkje alltid er klart for den norske brukaren kva slags tyding av ordet (ved polysemi) eller kva kontekst den norske ekvivalenten høyrer til i, difor kommenterer eller avgrensar vi også ofte ekvivalentane med norsk tekst. Der vi meiner at både den islandske og norske brukaren har trong for hjelp, vil det vere større sjanse for at den islandske brukaren (som trass alt har lært dansk på skulen) klarer å dra nytte av den norske støtteteksten enn den norske brukaren av islandsk tekst – i tillegg til at den islandske redaksjonen altså i ein del tilfelle gjev islendingane hjelp i form av tydingsskiljarar.

Desse ulike vurderingane mellom dei skandinaviske redaksjonane kan gje seg utslag i asymmetriske bruksmarkeringar som i denne fjerde tydinga av oppslagsordet 'armur'.

Ulike språk (og dermed ulike kategoriar som fører til ulik farge) i forklaringane produserte av dei skandinaviske redaksjonane, kan verke uryddig. Asymmetrien er ein konsekvens av ulike prioriteringar, ulike føresetnadar og rammer for å gå inn i prosjektet, delvis ulike ordbokstradisjonar og

öfuguggi subst m

→ **boying**
öfug-uggi

1

nedsettjande

+n **pervo** (slang/slangpreget);
+n **homo**
+n **pervo** (slang/slangprega);
+n **homo**

2

folketru

→ www.fama.is

+n **en giftig ferskvannsfisk med finnene bak fram**
+n **ein giftig ferskvassfisk med finnane bak fram**

at vi til dagleg arbeider på kvar vår front. To årlege nordiske redaksjonsmøte og e-postkommunikasjon er ikkje nok til å sikre ei heilt samordna redigeringslinje. Det har heller ikkje vore nokon målsetnad. På den andre sida gjer brukarinnstillingane at dersom ein går inn gjennom dei skandinaviske sidene islex.da, .no eller .se, får ein som tidlegare nemnt berre opp eitt målspråk. Ein veit frå brukarundersøkingar at dei færraste brukarar endrar søkjeinnstillingane i digitale ordbøker, så sannsynlegvis er det ikkje mange brukarar som vil ynskje å få opp fleire eller alle målspråka ved sidan av kvarandre. Dei islandske brukarane vil få opp alle målspråka, og i den grad dei ikkje fjernar dei minst aktuelle målspråka, får ein håpe at dei ulike språka kan utfylle kvarandre heller enn å verke forvirrande.

At vi ikkje må ta omsyn til plassen på same måte som i tradisjonelle trykte ordbøker, gjer at det er meir rom for teikningar og ulike illustrasjonar. Særleg vil eg trekkje fram teikningane av flora og fauna (inkludert mytologiske skapningar som 'öfuguggi') laga av den islandske kunstnaren Jón Baldur Hlíðberg. Nokre av teikningane er spesiallaga til dette prosjektet. Det er også ei god hjelp til den norske brukaren at ordboka inneheld ein del fotografi av islandske landskapsformasjonar som vi ikkje kjenner like godt til i Skandinavia på grunn av dei spesielle geologiske forholda på Island (jamfør lava-artikkelen ovanfor).

I utgangspunktet er *ISLEX* tenkt som ei ordbok over allmennspråket, men det er ikkje til å unngå at ho også inneheld ein del fagord, ein del av dei er markerte spesielt som fagord innanfor felt som matematikk, geologi, filosofi, biologi/medisin og så vidare i ordartikkelen. Eit døme på korleis dette ser ut, er teksten *matematikk* i artikkelen 'armur' og *folketru* i artikkelen 'öfuguggi'. Slike fagord må det sjølvsagt stillast ekstra kvalitetskrav til. Når ein skal omsetje ein term til eit anna språk, treng ein referansar til fagleg definerte omgrep for å kjenne seg trygg på at dei aktuelle orda på fleire språk viser nøyaktig til eller ikkje nøyaktig til same omgrepa. I den norske redaksjonen har vi brukt fagordbøker, termlister og allmennordbøker i omsetjingsarbeidet, men på mange felt finst ikkje slike, og det fører til ei uvisse om alle omsetjingane

er korrekte eller presise nok. Det er i denne samanhengen at vi fekk støtte frå Nordplus til å gjennomføre delprosjektet ”Kvalitetssikring av norsk og islandsk fagterminologi” der fagpersonar har lese korrektur på sine felt våren 2011.

Eit sikrere fagterminologisk grunnlagsarbeid for omsetjinga vil auke tilliten til ordboka, særleg blant dei som ønskjer å bruke ordboka i samband med omsetjing av fagspråklege tekstar. Det er allereie noko samarbeid mellom Island og Noreg på fleire fagfelt, dessutan har aktualiteten til denne ordboka auka meir enn vi trudde då prosjektet starta opp i 2005 med tanke på alle som i desse dagar har flytta eller flyttar til Noreg på grunn av arbeid eller studium. Vi er sikre på at det er svært gunstig for desse at fagtermene i *ISLEX* har fått ein grundig gjennomgang av fagfolk.

Meir om prosjektet og ordbøkene kan du finne på den norske redaksjonen sine heimesider. Andre sider ved *ISLEX* vert drøfta i artikkelen knytt til presentasjonen av ordbøkene ved Euralex-konferansen 2008 (Sigurðardóttir o.a. 2008) og i masteroppgåva mi (Rauset 2010).

2. Særlege utfordringar og fordelar i den norske delen av *ISLEX*

2.1. To målformer

Det som tydegast skil arbeidet i Noreg frå dei andre involverte landa, er at vi utrustar artiklane med ekvivalentar både på bokmål og nynorsk. Det er heller ikkje så vanleg at tospråklege ordbøker til og frå norsk brukar begge målformene, sjølv om det har vore ein tradisjon i den seinare islandsk-norske og norsk-islandske leksikografien. Dette gjeld både Orkland og Raastad si *Íslensk-norsk orðabók* (1985) og dei norsk-islandske ordbøkene til Hróbjartur Einarsson (1987) og Orkland og Raastad (1993). I ei islandsk-skandinavisk og færøysk ordbok er det svært interessant å kunne studere likskapar og ulikskapar mellom dei fem språka (inkludert to norske målformer), og eg vil tru at det at vi også omset til nynorsk, vil gjere *ISLEX* ekstra interessant i forskingsamanheng og som pedagogisk hjelpemiddel i alle dei fem landa som er involverte i prosjektet.

I utgangspunktet skulle ein kanskje tru at dei to målfor-

mene ikkje treng by på så store utfordringar så lenge vi har eit digitalt format der vi ikkje treng ta omsyn til komprime-ring og liten plass. Det er trass alt snakk om to variantar, ikkje to språk, og ein kan velje former som gjer at dei langt på veg er parallelle. Rett nok må det presiserast at vi ikkje har ei redigeringslinje som tilseier at vi skal velje radikale former verken på bokmål eller nynorsk; vi prøver å velje former som ligg midt på treet og som vi ser ut frå korpus er i bruk. Vikør kommenterer det nynorske språklandskapet slik:

Tida etter 1970 var prega av sterk interesse for dialektane og ein viss reaksjon mot einsretta språkbruk. Derfor kom det i målpolitiske krinsar opp ein tendens til å tilpasse nynorsken til ulike talemål, i alle fall gjekk ideologien ut på det. Men det ser likevel ut til at mesteparten av bruken i praksis har nærma seg ei slags nøytral ”midtnorm” (Vikør 2002).

Det er også denne midtnorma vi ynskjer å halde oss til. Erfaringa mi etter å ha arbeidd med *ISLEX* i fire år, er at ekvivalentane til oppslagsorda ofte er relativt like i bokmål og nynorsk. Dette heng sjølvstamt saman med at bokmål og nynorsk i løpet av 1900-talet påverka kvarandre, og saman med den offisielle språkpolitikken har dette ført til at dei to målformene har kome nærare kvarandre i rettskriving, bøy-ing og ordtilfang. Over halvparten av orda er felles for dei to målformene (Hovdenak 2001: 95).

På den andre sida spelar det også inn at ”...[e]tter 1960-talet har vi hatt ein del rettskrivingsendringar både for bok-mål og nynorsk, og dei to målformene har ikkje nærma seg til kvarandre i særleg grad, heller tvert om. Det har dermed ikkje vorte enklare å lage fellesnordiske ordlister” (Hovde-nak 2001: 97). Det viser det seg også at det oppstår ein del utfordringar når ein skal lage ei ordbok som går frå islandsk til både bokmål og nynorsk sjølv om Orgland og Raastad har gjort dette, om enn i mykje mindre målestokk, tidlegare. Desse utfordringane vert særleg tydelege når det kjem til det vi kallar kollokasjonar (i *ISLEX*-samanheng definerte som gjennomsiktige einingar med konkret tyding) og særleg

ordsamband (definerte som idiom, samanlikningar og ordtak) (Rauset 2010: 36). Dermed vert dei fraseologiske utfordringane tydeleg aktualiserte i denne ordboka som både går til begge målformene og som har eit svært breitt utval kollokasjonar og ordsamband.

I einspråklege ordbøker kan ein velje å ikkje ta stilling til ein del problematiske formuleringar ved å utelate dei. I tospråklege ordbøker som berre involverer den eine målforma, er det sjølv sagt ikkje eit problem om ein ikkje kan uttrykkje det same med nokolunde same biletspråk på den andre målforma. På islandsk kan ein seie *fallvattleiki lífsins*, og på bokmål uttrykkjer ein det same med 'livets forgjengelighet'. Spørsmålet er då korleis ein løyser utfordringa på nynorsk når det ikkje kling særleg godt med *s*-genitiv 'livets forgjengelegdom' og iallfall ikkje med garpegenitiven 'livet sin forgjengelegdom' – og uttrykket ikkje på ein annan måte enkelt kan omformulerast. Eit anna, nesten ironisk godt døme er *fleyg orð*, som på bokmål vert uttrykt med 'bevingede ord', og som på nynorsk enten kan utrustast med ekvivalenten 'fløygde ord' (som for så vidt ekvivalerer semantisk (Farø 2004), men som pragmatisk er ikkje er noka god løysing sidan det aldri har festa seg som eit uttrykk på nynorsk) eller 'ord med vengjer' som stilistisk ikkje er godt (Rauset 2010a).

Fordelen med at vi finn ekvivalentar på to målformer, er at vi må tenkje oss om to gonger. Det er ikkje så sjeldan at vi går tilbake til den målforma ein har omsett til dømes eit bruksdøme på først og reviderer det etter å ha omsett til den andre. Ikkje minst om svensk og dansk har vore inne i artikkelen tidlegare, kan dette vere ein fordel – og vi kan håpe det hjelper til at vi kan unngå ein del unødvendig smitte mellom mål-språka. Faren for at ein med høge produksjonskrav kan kome til å la seg lure av falske vener i dei skandinaviske språka er ikkje så rett liten, men ikkje minst kan vi takke nynorsken for at meir særnorske vendingar finn vegen inn i ordboka.

2.2. Nærskylde språk og fare for smitte

Norsk ligg nærare islandsk enn både svensk og dansk, og det medfører at vi må vere ekstra på vakt mot smitte mellom

kjelde- og målspåk. Faren for smitte mellom målspåka er meir likeleg fordelt mellom oss. På grunn av at færøysk berre nyleg har kome med i *ISLEX*, har eg, som tidlegare nemnt, ikkje teke med det i desse vurderingane, vi kan berre slå fast at færøysk sjølvsgt er det av målspåka i dette prosjektet som ligg islandsken nærast, og ved seinare høve vil det bli svært interessant å inkludere det i slike samanlikningar. Dei fyrste tilbakemeldingane frå den færøyske redaksjonen er at dei opplever svært mange falske vener mellom færøysk og islandsk, så på dette området har dei nok minst like store utfordringar som oss.

Adjektivet 'eldfimur' representerer eit døme på ord som ein fort kan utruste med ekvivalentar som i større grad viser tilknytninga til islandsk enn til moderne norsk språkbruk. Generelt er dette mest aktuelt for nynorsken då denne målforma har fleire ord med same etymologiske opphav som dei islandske, enn bokmål (med sitt danske opphav). Dette vert illustrert når ein slår opp i dei to tidlegare islandsk–norske ordbøkene. Lehmann og Víglundsson (1967) gjev opp

eldfimur adj

→ **boying**

eld-fimur

1

(efni)

- brandfarlig, letantændelig, let antændelig
- +n brannfarlig, brennbar, lettantennelig
- +n brannfarleg, brennbar, eldfengd
- lättantändlig, eldfarlig

2

(målefrú, ástand)

- sprængfarlig, eksplosiv
- +n eksplosiv, brennbar
- +n eksplosiv, brennbar
- explosiv

ástandið í Miðaustralöndum er eldfimt

- situationen i Mellømsten er sprængfarlig
- +n situasjonen i Midtøsten er eksplosiv
- +n situasjonen i Midtausten er eksplosiv
- situationen i Mellanøstem är explosiv

desse norske ekvivalentane: ”eldfim, eldnæm, eldfengen, fengjeleg” og i Orkland og Raastad (1985) står det ”*eldfengd*, brennbar” (hos dei betyr kursiv at det er ei særform for nynorsk, og umarkerte ord er fellesformer).

I denne samanhengen kan det vere greitt å vite litt om redigeringslinja til Lehmann og Víglundsson:

Målspråket i ordboka er nynorsk, i ei eldre, tradisjonell form frå tidleg på 1900-talet. Valet av ekvivalentar på målspråket følgjer ein regel som er formulert slik: ”Av norske ord er dei sette fyrst som er mest like på det islandske uppslagsordet, deretter andre.” Det vil seie at ordboka legg vekt på å vise slektskapen mellom islandsk og tradisjonell nynorsk, og det gjeld både i rettskriving og ordval. (...) For mange brukarar vil denne måten å velje ut ekvivalentar på vere uvanleg og lite opplysende, til dels misvisande (Hovdenak 2001: 102f).

Av dei fire ekvivalentane som Lehmann og Víglundsson gjev opp, er det berre ’eldfim’ og ’eldfengen’ som i det heile er med i *Nynorskordboka* (Hovdenak o.a. 1993). Alle er med i *Norsk Ordbok* (2014). Søk i korpus viser at ingen av alternativa er hyppige i bruk i dag. Ved enkle søk i norske tekstar på Google, får ein åtte treff på ’eldfim’ (og dei aller fleste av desse er gamle ordsamlingar, berre ei kjelde på reell bruk), null på ’eldnæm’, eit på ’eldfengen’ (igjen ei ordsamling, ikkje døme på bruk) og eitt på ’fengjeleg’ (nok ein gang Aasens tesaurus *Norsk Maalbunad*). Google er ikkje ein fasit på alle livets gåter, men desse søka viser tydeleg at alternativa ikkje er gode ekvivalentar til det daglegdagse og mykje brukte lemmaet, sjølv om dei utan tvil er semantisk ekvivalente. Ekvivalens er så mykje meir enn berre det reint innhaldsmessige, ein må også tenkje på dei til dømes pragmatiske, stilistiske, grammatiske og diakrone aspekta ved ekvivalens (Scholze-Stubenrecht 1995).

Eg vil meine at ein gjer urett mot brukaren om ein av språkpolitiske eller andre årsaker legg for stor vekt på etymologi i ei moderne ordbok. Å studere frekvens i korpus med overvekt av moderne tekstar, til dømes *Norsk aviskorpus*, er eit godt hjelpemiddel for å styre unna litt avleggse

steinþagna v	
→	þoying
	steinþagna
	tie bomstille, forstumme
	tie bom stille, plutselig bli musestille
	teia bomstille, plutselig verta musestille
	tvärtystna, tystna tvärt
<i>börnin steinþagnuðu þegar skólustjórnin kom inn</i>	
	børnene tav bomstille da skoleinspektøren kom ind
	barna ble plutselig bom stille da rektor kom inn
	barna vart plutselig bom stille då rektor kom inn
	barnen tvärtystnade när rektorn kom in

ord, sjølvstapt med unntak dersom det islandske oppslagsordet har slike stilistiske trekk. Løysinga vår i dette konkrete dømet er å gje to mykje brukte og lite stilistisk markerte ekvivalentar fyrst, men å ta med 'eldfengd' som ein siste ekvivalent. Ein veit at brukarar av ordbøker oftast vel den eller dei fyrste ekvivalentane, fordi dei trur at desse er mest korrekte, så ein kan seie at den siste nynorske ekvivalenten er med for dei spesielt interesserte – trass alt er det her eit ord med høg grad av semantisk ekvivalens.

Smitte mellom kjelde- og målspråk treng i norsk samanheng sjølvstapt ikkje vere avgrensa til nynorsk. Lemmaet 'steinþagna' hadde vi på bokmål først utrusta med ekvivalentane 'tie bom stille' og 'tie brått' og på nynorsk 'teia bomstille' og 'teia brått'. Spørsmålet som dukkar opp då, er om 'tie/teia brått' verkeleg er den mest idiomatiske vendinga på norsk. Det er sannsynleg at forslaget er prega av det islandske oppslagsordet, som inneheld 'þagna', og kanskje også den svenske løysinga.

I dette tilfellet har vi endra ekvivalenten til 'plutselig bli musestille' og 'plutselig verta musestille', og det vil nok i mange tilfelle fungere betre. Personleg trur eg at det ofte er så pass nærliggjande å velje former som ligg relativt nært det islandske, at det er fare for at vi bommar. Det er kanskje å dra det langt å kalle det falske vener, men vi kan trygt snakke om lav grad av ekvivalens. I den norske redaksjonen er dette utan tvil ei utfordring. På den andre sida har vi til tider stor glede og fordel av at vi ligg tettare på kjeldespråket

enn svensk og dansk. Det var til dømes ei fryd å omsetje dei semantiske felta som hadde med landbruk og fiske å gjere, der hadde dei mykje større vanskar på svensk og dansk.

2.3. Variasjonsmangfald i norsk. Kva konsekvensar får det?

Vi har svært mange potensielle skrivemåtar av mange norske ord. Både bokmål og nynorsk rommar fleire samantvovne og overlappende språkvarietetar, sjølv om vi berre har to offisielle målformer. Dermed kan det sjå ut til at språkbrukarane kan velje heilt fritt mellom former uavhengige av kvarandre;

Men alle språkkompetente nordmenn vet at det består avhengighetsforhold mellom de valg man kan treffe i en tekst som skal oppleves som stilistisk og varietetsmessig konsistent. Dette betyr at variasjonsmønsteret i det faktiske skriftspråket har en struktur: I det totale tekstkorpus har valgene innenfor rommet av valgmuligheter en tilbøyelighet til å danne klynger, der klyngene utgjør mer eller mindre klart avgrensede varieteter ('moderat bokmål', 'radikalt bokmål', 'tradisjonell nynorsk', 'normkjernenynorsk', osv.) Dyvik 2011.

Eit døme på oppslagsord med mange moglege former, er 'mogeleg', dette kan du skrive på seks ulike måtar på nynorsk, sjølv om to rett nok – enn så lenge – er klammeformer. I april 2011 la Rettskrivingsnemnda for nynorsk fram ei innstilling til revidert nynorskrettskriving, men sidan denne ikkje er ferdig handsama, skal eg ikkje gå djupt inn i dette feltet. Kort kan ein seie at oppdraget til nemnda kom frå styret i Språkrådet, som bad om framlegg til "ei tydeleg, enkel og stram norm for nynorsk, utan sideformer" (Rettskrivingsnemnda for nynorsk 2011). For vår del vil det seie at vi får nokre færre former å velje mellom, men dette vil truleg ha liten praktisk relevans, sidan vi uansett har unngått å bruke klammeformer.

I tråd med det Helge Dyvik skildrar, har vi valt to varietetar

som vi prøver å halde oss til. For bokmål sin del held vi oss til det ein kan kalle Dagblad-normalen. Den inneber mellom anna at substantiv som kan vere både han- og hokjønn, vert hokjønn om det er snakk om konkrete fenomen; t.d. skriv vi 'døra' og 'boka' i bunden form, medan meir abstrakte fenomen vert hankjønn som 'forhistorien' og 'holdningen'. For preteritum og (avleidde) adjektiv sin del gjennomfører vi ending på *-et*, som i 'hoppet' og 'bedrøvet', som også ifølgje Dyvik ikkje er problematisk i kombinasjon med 'døra':

Avhengighetsforholdene mellom bøyingsformer har ofte form av ensidige implikasjoner: Hvis man på bokmål skriver *kasta*, skriver man helst også *døra*, mens *døra* på sin side synes forenlig med både *kastet* og *kasta*. Av dette følger at *døren* på sin side impliserer *kastet*. Blant disse fire formene har altså valg av *kasta* eller *døren* implikasjoner, mens valg av *kastet* eller *døra* ikke har det. (Dyvik 2011)

For nynorsken sin del har vi ikkje ein like klar definert vari-

Nynorskordboka

Oppslagsord	Ordbokartikkel
<p>mogeleg</p> <p>mogelig</p> <p>mogleg</p> <p>moglig</p> <p>muleg</p> <p>mullig</p>	<p>mogeleg [mogelig] el. mogleg [moglig] [muleg el. mullig] ^{a2} (norr <i>móogon, guligr</i>, frå lty, smh med <i>mátte</i>)</p> <p>1 som kan gjerast, gjennomførast, som er råd det er ikkje <i>m-</i> å høyre <i>noko</i> / det er teknisk <i>m-</i> / det er ikkje <i>m-</i> for meg <i>no</i> / så snart som <i>m-</i> / så lite, mykje som <i>m-</i> / reise med minst <i>m-</i> bagasje</p> <p>2 som kan vere el. hende, tenkjeleg det er <i>m-</i> eg kjem i kveld / det er <i>m-</i>, men ikkje sannsynleg / han et nesten alt <i>m-</i> / bruke alle <i>m-</i>e middel / nei, kan det vere <i>m-</i>? / eventuell, potensiell ein <i>m-</i> kjøpar / ei <i>m-</i> forklaring</p>

etet, bortsett frå at vi har valt *a*-ending i infinitiv. I stor grad brukar vi korpus til å velje dei formene som er frekvente og vi finn dekning for i andre ordbøker.

Det er ikkje tvil om at vi i den norske redaksjonen har fleire former å velje mellom enn dansk og ikkje minst svensk, og det kan vere krevjande å halde seg til ei given form i heile materialet, og ikkje mindre at ho skal vere i samsvar med andre ordformer med tanke på Dyvik sin klyngje-modell. I leksikografien generelt er det eit mål at ein skal vere konsekvente, men det er gjerne ikkje til å unngå, og det speglar for så vidt den norske språksituasjonen, at ein kan støyte på ulike variantar som alle kan vere korrekte i ein given kontekst.

3. Avslutning

Alle leksikografiske prosjekt har sine utfordringar. I denne artikkelen har eg peika på nokre av dei mange fordelane og utfordringane vi i den norske redaksjonen har, delvis samanlikna med dei andre skandinaviske landa, i arbeidet med ei ordbok med islandsk som kjeldespråk. Eg har gjeve døme som to målformer i målspråket, nærleik mellom kjelde- og målspråk og alle varietetane av norsk. Dette er meir illustrasjonar enn ei uttømande skildring, til dømes har eg ikkje vore inne på dei mange upersonlege konstruksjonane, passivkonstruksjonane og vendingar i høgstil som vi vanskeleg kan overføre til norsk. To så historisk, kulturelt og geografisk nærskylde språk som islandsk og norsk er, byr likevel på rikeleg med leksikografiske nøtter.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson og Bo Svensén 1997. *Nordisk leksikografisk ordbok*. Vol. 4, *Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi*. Oslo.
- Dyvik, Helge. 2010. Samandrag til Språkvitenskaplig fredagsseminar v/UiB 1. april 2010: <http://www.hf.uib.no/i/LiLi/SLF/sem/SeminarV2011/Dyvik-sammendrag.html>
- Farø, Ken. 2004. Hvornår går man over åen efter vand? Idi-

- omatiske ækvivalensproblemer i leksikografi og leksikologi. Med dansk og tysk som eksempel. I *Lexico Nordica* 11. 85-108.
- Fjeld, Ruth Vatvedt og Lars S. Vikør. 2008. *Ord og ordbøker. Ei innføring i leksikologi og leksikografi*. Kristiansand.
- Hovdenak, Marit. 2001. Bokmål og nynorsk som kjelde- og målspråk i internordiske ordbøker *LexicoNordica* 8: 93–110.
- Rauset, Margunn. 2010. Sorte får og svarte sauer. *Ekvivalensproblematikk og målformskilnader ved ordsamband i den islandsk-norske delen av ordboka ISLEX*. Mastergradsoppgåve i nordisk språk og litteratur. Bergen. <https://bora.uib.no/bitstream/1956/4073/1/69434698.pdf>
- Rauset, Margunn. 2010a. Utfordringar med to norske målformer i *ISLEX*. *Skrifter / Nordisk forening for leksikografi* (11). 446–454. Tammerfors.
- Rettskrivingsnemnda for nynorsk. 2011. *Ny rettskriving for 2000-talet. Innstilling til ny rettskriving for det nynorske skriftmålet*. Oslo. <http://www.sprakradet.no/upload/Rettskrivingsnemnda/Innstilling%20nynorsk.pdf>
- Scholze-Stubenrecht, Werner. 1995. Äquivalenzprobleme im zweisprachigen Wörterbuch. Ein Erfahrungsbericht. *Germanistische Linguistik*
- Sigurðardóttir, Aldis; Anna Hannesdóttir, Halldóra Jónsdóttir; Håkan Jansson; Lars Trap-Jensen; Þórdís. Úlfarsdóttir, 2008. *ISLEX. An Icelandic-Scandinavian Multilingual Online Dictionary*. Innlegg halde ved The XIII EURALEX International Congress i Barcelona.
- Svensén, Bo. 2004. *Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2. utg. Stockholm.
- Vikør, Lars S. 2002. Utviklinga i nynorsk 1950-2000 i *Språknytt* 3-4/2002. Oslo.

Ordbøker

- Einarsson, Hróbjartur. 1987. *Norsk-islandsk ordbok. Norsk-íslensk orðabók*. Oslo.
- Hovdenak, Marit o.a. (red.). 1993. *Nynorskordboka*. Oslo.
- Lehmann, Eigill og Þorsteinn Þ. Víglundsson. 1967. *Íslensk-norsk ordbok*. Björgvin.

Norsk Ordbok 2014. 1966-2014. *Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. Oslo.
Orgland, Ivar og Fredrik Raastad. 1985. *Íslensk-norsk orðabók* Reykjavík.
Orgland, Ivar og Fredrik Raastad. 1993. *Norsk-íslensk orðabók*. Reykjavík.

ISLEX-relaterte nettsider på norsk og islandsk

<http://www.uib.no/1le/ressurser/islex-ei-moderne-islandsk-norsk-nettordbok>

www.islex.no

http://www.arnastofnun.is/page/arnastofnun_ord_islex

<http://bin.arnastofnun.is/>

<http://www.fauna.is/>

Poetikkveven *Brage*

AV KRISTJÁN EIRÍKSSON

1. En poetisk database

Bragi – óðfræðivefur (Poetikkveven *Brage*) er en av databasene til Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum i Reykjavík (Árni Magnússon-institutt for islandske studier).

Dette er en interaktiv database med islandske dikt og deres versemål. I dag fungerer databasen som en islandsk versehistorie i digital form. Som et nytt digitalt verktøy, åpner poetikkveven *Brage* for ny innsikt i utviklingene og de historiske endringene i islandsk metrikk, fra landnåmet og fram til i dag. Databasen gir innsikt i historien til de enkelte versemålene, deres opprinnelse, utbredelse og blomstringsperiode. Versemålenes og melodienes historie og opprinnelse vitner om ulike tiders kulturelle og språklige innflytelser til Island. Samtidig er databasen en unik tekstsamling, og den er et nyttig verktøy for både språkhistorisk og litteraturhistorisk forskning. I den følgende artikkelen presenteres poetikkveven *Brage*, dens formål og oppbygning. Deretter skisseres noen av vevens bruksområder.

2. Bakgrunn og innhold

For tolv år siden tok jeg, som forsker i islandsk ved Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi, Kristján Árnason, professor i islandsk ved Háskóli Íslands, og Þórður Helgason, nå dosent i islandsk ved Háskóli Íslands, initiativ til å skrive en bok sammen om islandsk metrikk og poetikk fra landnámstida og fram til våre dager. Prosjektet ble delt i tre tidsperioder. Den første perioden går fra landnåmet til cirka 1400. Denne

perioden skulle Kristján Árnason ta seg av. Jeg skulle skrive om perioden fra 1400 til 1800, og Þórður skulle ta seg av perioden fra 1800.

Det viste seg snart at for å kunne skrive et slikt verk, trengte man en omfattende oversikt over islandske dikt og deres versemål, særlig fra tiden etter 1400. De kompliserte versemålene til *rímur* gav meg idéen til at det ville være best å illustrere versemålene i grafiske former.

For å gjøre den grafiske framstillingen så lett tilgjengelig som mulig, ble det laget et symbolspråk som datamaskinen forandrer til et grafisk bilde. Dette symbolspråket bygger stort sett på den tradisjonelle framstillingen av versemål, som fins for eksempel hos Hallvard Lie i *Norsk verslære* (1967).

Ennå er ikke alle problemer i den symbolske framstillingen løst, men likevel kan man nå presentere de fleste versemålene fra 1400 til 1900 med denne symbolikken. En stor del av korpuset fra denne perioden er allerede registrert, slik at en kan bygge på disse opplysningene hvis en for eksempel vil sette i gang prosjekt om islandsk metrikk og poetikk gjennom tidene.

3. Strukturen i *Brage*

Poetikkveven *Brage* <<http://bragi.arnastofnun.is/>> er en interaktiv database. Man kan knytte sammen ulike enheter i basen og for eksempel studere hvilke versemål en bestemt forfatter bruker mest. Man kan også oppspore når et bestemt versemål først forekommer i islandsk, og når versemålet har sin blomstringstid. Likedan kan man for eksempel finne ut hvilke versemål som er mest brukt i gravferdssalmer eller i kjærlighetsdikt. Man kan også finne fram til de melodiene som har vært komponert til dikt i det samme versemålet, selv om det ennå ikke er registrert så mange melodier i databasen. Databasen blir som forskningsdatabase stadig viktigere jo større og mer omfattende den blir.

Hovedkomponentene i poetikkveven *Brage* er disse:

en kasse med tre bokser trestavelsestakt med trykk på første stavelse (daktyl). En ring foran verslinjen symboliserer en trykksvak stavelse i begynnelsen (opptakt).

Flere grafiske tegn for taktformer finns ennå ikke i den grafiske symbolikken i *Brage*, men det kan være nyttig å utvikle den videre. Disse kassene med sine bokser danner så verslinjene, og hvis man vil symbolisere cesur i verslinjene, kan man ha litt avstand mellom versføtter eller stavelser.

For å symbolisere rim, blir det brukt man forskjellige farger: rødt rimer mot rødt osv. For å vise halvrim, farger man bare de lydene (representert ved bokstavene) som rimer i stavelsen. I strofen *Hafladalur heitið var* er innrimet framstilt slik i første takten (versfoten) i alle linjene: *fl* har gul farge og *rð* himmelblå. I strofen *Værrar hvíldar nú í nótt* er *tt* i enderimet rødt mens gult symboliserer *ó* og blått symboliserer *ey* (ei) -lyden.

Videre kan man se på *stuðlasetning* (stavrim eller allitterasjon). I manualen bruker man vertikale sorte stolper for å symbolisere støttstavene. – I islandsk tradisjonell diktning har man alltid brukt regelfast stavrim, helt til 1950, og man bruker det stort sett den dag i dag. I *Brage* kan man finne disse reglene i brukermanualen, men man viser likevel ikke støttstavene grafisk i versemålene i oversikten over de enkelte versemål. Grunnen er at varierende stavrim ikke forandrer versemålene slik vi kan se på bildene i manualen.

Siste delen av manualen er en begrepsliste som er ordnet alfabetisk med forklaringer av hvert enkelt begrep. Det er denne delen av manualen som forhåpentligvis kommer til å vokse mest.

***Bragarhættir* (versemål)**

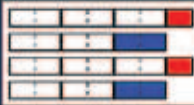
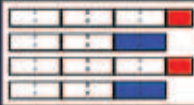
Her skal man først trykke på *Velja kvæðagrein* og siden passer det godt å velge *Rímur* fordi den grafiske tolkningen her beskriver svært godt versemålene til denne kompliserte sjangeren.

Som et eksempel kan nevnes det vanligste versemålet til *rímur*, *ferskeytt*-versemål, *Ferskeytt*. Først presenteres prototypen, *ferskeytt eða ferskeytla: Sólin skín á sundin blá*. Alle strofer som har dette grafiske skjemaet, kalles *ferskeytt*,

BRAGARHETTE   WÖRULDAS   LIÓÐ   LAUSAVIÐ   LÖG   LÖGAFARI

Lið: «Leti Hætturum» «Leti Góðum» «Handó» «Þræging»

Rímur:

Rímur: Áðhent
Rímur: Þræghent
Rímur: Dreðhent
Rímur: Dverghent
Rímur: Ferskeytt
Rímur: Ferskeytt - fléttubönd niðri (vishent - frumtákyliá)
Rímur: Ferskeytt - framhent (mishent)
Rímur: Ferskeytt - framhent (mishent) og frumtákytt
Rímur: Ferskeytt - frumframhent (hálfhent)
Rímur: Ferskeytt - frumframhent (vishent)
Rímur: Ferskeytt - frumframhent (vishent)
Rímur: Ferskeytt - frumframhent (vishent)
Rímur: Ferskeytt - frumframhent (vishent) og frumtákytt (tákyliá)
Rímur: Ferskeytt - hringhent (hringhent ferskeytt) hringhenda
Rímur: Ferskeytt - hringhent - frumtákytt
Rímur: Ferskeytt - hringhent - vishent (frumtákyliá) - ádytt
Rímur: Ferskeytt - oddhent (frumtákyliá) oddhending, stíka eða legusta (jó)
Rímur: Ferskeytt - oddhent - hringhent
Rímur: Ferskeytt - sláhent eða sláhenda
Rímur: Ferskeytt - sláhent (framhent)
Rímur: Ferskeytt - sléttubönd - hringhent
Rímur: Ferskeytt - sléttubönd - óbreytt
Rímur: Ferskeytt - sléttubönd - skothent (framhent)
Rímur: Ferskeytt - sléttubönd - vishent
Rímur: Ferskeytt - vishent
Rímur: Ferskeytt eða ferskeyttia
Rímur: Gagarljóð
Rímur: Hrynjandi
Rímur: Langhent
Rímur: Nyhent
Rímur: Samhent
Rímur: Skammhent
Rímur: Stáhent
Rímur: Stáfahrun
Rímur: Stákyliá
Rímur: Stákyliá
Rímur: Stákyliá
Rímur: Urkaat
Rímur: Valhent
Rímur: Valstýtt
Rímur: Váhent

Rímur: Ferskeytt

Ferskeytt eða ferskeyttia

Ferskeytt eða ferskeyttia er ferhendur háttur og eru fjórar kvæður í frumlinum en þrjár í síðlinum. Frumlinur eru stýlbar en síðlinur óstýlbar. Öðreyttur er hátturinn með vikurinn og án innrims. - Ferskeyttur háttur er jafnan talinn elstur rímnáttu og undir honum er kvæðin Ólafs ríma Haraldssonar sem er mun laust eftir mjóla 14. Síð. Höfundur hennar er Einar Gilsson lögmaður. Er rímin varðveitt í Flateyjarbók, þá er rímdú er um 1300. Í aðrenna rás hefur ferskeyttur háttur verið algengastur rímnáttu og lausevinsna og mána hefur verið kvæði undir honum á Íslandi en nokkurn öðrum þræghentli.

Strofur: aBbB
Línur: 4
Strofur: 4 [c]-x[x] 4,3,4,3 aBbB

Dæmi:

Sólin skín á sundin bíá,
þann er mál að rísa.
Við mér blása við og ná
veldi morgundags.

Guðfína Jónsdóttir frá Tægi

Lög:

Buxur, vesti, brók og skó

Fjúga hvítu föndin

Yfir kaldan eyðisand

Lióð undir þessum hætti:

Net: (Þjóðum - er án fyrirsagnar)
Fyrsta strofa: Hvað sem einn er fetur í þám
Nöfnun: Þjarni Gissurarson (1621-1712)

Net: Á Bessá ytri borinn er
Fyrsta strofa: Á Bessá ytri borinn er
Nöfnun: Jón Þorláksson (frumsmíð)

Net: Á undan brúðkaupi
Fyrsta strofa: Kominn er eg aptur enn
Nöfnun: Jón Þorláksson (frumsmíð)

Net: Anna Jónsdóttir 1642 - 4. júlí
Fyrsta strofa: Ami þykist feygur og fær
Nöfnun: Stefan Ólafsson (um 1619-1688)

Net: Blíeams rímur I, 1
Fyrsta strofa: Þú fírlast tungu mælikunnátt
Nöfnun: Jón Magnússon í Laufási

Net: Blíeams rímur I, síðasta vísa
Fyrsta strofa: Stýttist þragur en ströna jóð
Nöfnun: Jón Magnússon í Laufási

mens forskjellige innrim spesifiserer versemålet mer nøyaktig i undertyper til *ferskeytt*. Her kan man for eksempel se på *ferskeytt – hringhent* og *ferskeytt – sléttubönd*, som man også kan lese bak fram.

Man kan også se på prototypen til *hrynjandi*, *hrynjandi – óbreytt*, *Oní djúpið ægikalda*, og to forskjellige versemål som hører til denne gruppen, *hrynjandi – hringhent*, og en sjelden og komplisert type: *hrynjandi – vatnsfelld sléttubönd með af-*

BRAGARHETTIR	HÖFUNDAR	LEIÐ	LAUSAVÍSIS	LOG	LÍKASAFN
<p>Bæði eftir fyrsta þjóðna og á milli: A ÁRÍÐI DÍL EIP REIHIHJÁ KLÍMÍRÍÐIÓI PÍÐI RÍSTIÐU (VÍÐI) VÍÐI VÍÐI VÍÐI VÍÐI</p>					
<p>Á páskaðeginn sem æðstur er</p>			<p>Ágæt vil eg þér óðinn færa</p>		
<p>Á þessu ytri borlinn er</p>			<p>Fyrsta þjóðna: Ágæt vil eg þér óðinn færa</p>		
<p>Á bókum vatna í Babilón</p>			<p>Höfundur: Óþekktur höfundur</p>		
<p>Á þig skini endalaust</p>			<p>Þröngmálur: Þjóðar linur (tvíliður) ferkvætt:AAAo</p>		
<p>Á sjötta mánuði ændar var</p>			<p>Vandvæli: Íslenskt miðeldkvæði II - henditt</p>		
<p>Á þeim tíma ríði í Rom</p>			<p>Laghöf: Englíng</p>		
<p>Ágæt vil eg þér óðinn færa</p>			<p>Atfangandi: Nafn Máriu er alitaf endurtekið í lok seinustu línu sem í eru einmitt tvíliðir.</p>		
<p>Ánni þykist flýgur og fær</p>			<p>Kvæði höfundar:</p>		
<p>Átta, sem glögg og greina vann</p>			<p>HÉI: Adamsódur. Afgamalt kvæði um mannsins sköpun og fall.</p>		
<p>Á líkandi vængjunum bæst hann um gæm</p>			<p>Fyrsta þjóðna: Allta hlutanna er upphaf</p>		
<p>Á sætra brauðu upphafdag</p>			<p>Þröngmálur: Átta linur (tvíliður) fer- og þrikvætt:BaBaBcc</p>		
<p>Á þig aðeins Jesu Krist</p>			<p>HÉI: Agnesardiktur</p>		
<p>Á þér herra hef eg nú von</p>			<p>Fyrsta þjóðna: Hæstur guð með heidri skapti</p>		
<p>Á Guð trú eg þann</p>			<p>Þröngmálur: Sex linur (tvíliður) ferkvætt:AbAbAb</p>		
<p>Á elkarstofni örninn hám</p>			<p>HÉI: Ágrip hins heilaga Katekismi eður innihald kristlegra fræða</p>		
<p>Ár var, þess Guðrún</p>			<p>Fyrsta þjóðna: Elska Guð, sé skaltu sverja</p>		
<p>Ástunda náðar allra best</p>			<p>Þröngmálur: Sex linur (tvíliður+) ferkvætt:AbAbAb</p>		
<p>Á einum Guði er allt mitt traust</p>			<p>HÉI: Ágæt vil eg þér óðinn færa</p>		
<p>Á einn Guð set þú allt þitt traust</p>			<p>Fyrsta þjóðna: Ágæt vil eg þér óðinn færa</p>		
<p>Á milli okkar Gunnars var alls engin ást</p>			<p>Þröngmálur: Þjóðar linur (tvíliður) ferkvætt:AAAo</p>		
<p>Á hölmum eg sat undir hálaufgu tré</p>			<p></p>		
<p>Ár var alda í þat er arar gullu</p>			<p></p>		
<p>Á Læmbókum þessjaheió</p>			<p></p>		

drætti. Ordet *afdráttur* betyr at man drar fra (tar bort) den første bokstaven i alle ordene i første halvdel av strofen, og danner med det den siste halvdel. Alle ordene i strofen rimer, men *vatnsfellur* betyr at rimet er så dekkende at det ikke kan komme vann imellom versfóttene, og selvfølgelig kan man også lese strofen bak-*fram* (*sléttubönd*).

Ótilgreint

En annen sjanger kalles *Ótilgreint*. Til den hører de fleste andre versemålene, som fins i denne oversikten. De er registrert etter linjetallet i hver strofe, og her kan man for eksempel se på ti linjer, særlig på *ljómalag* og *Skáld-Sveinsháttur*. Begge disse versemålene er todelte; en slags *kansone*-versemål. Det finns ikke mange dikt i disse versemålene, og de som fins er ganske gamle. Det samme gjelder faktisk for alle ti-linje versemålene.

Höfundar (forfattere)

Hvis man for eksempel ser på poeten Arngrímur lærði, så fins det hittil bare ett dikt av ham i oversikten. De fleste av diktene i dette versemålet er gamle, noen er fra katolsk

BRAGARHATTUR	NOFF-LEIÐAR	LÖG	LAUSAVÍSUR	LÖG	LÖG	LÖG	LÖG
--------------	-------------	-----	------------	-----	-----	-----	-----

Leit í leit í lausavísur • Leit í góðsamtal • Hæðind • Bragþing

Adams barn, synd þín svo var stór
Af djúpri hryggð ákalla eg þig
Af föðurs hjarta barn er borið
Allfagurt ljós oss birtist brátt
Allir kálsínir gleðjast nú mér
Almáttugur Guð, allra stétta (Lilja)
Bláinn er sveinn í Bláttóhem
Breiðfórtingavísur
Buxur, vesti, brók og skó
Dýrð, vald, virðing og vegeðad hæst
Einn herra eg best ætli
Ekki er í sjálfvald ætli
Endurlausnari vor, Jesú Krist
Englasveit kom af himnum há
Faðir vor sem á himnum ert
Fagurt gataði fuglinn sa
Fíflbrekka, gróin grund
Fjúga hvítu fótrólin
Guð þann engi sinn Gabriel
Guð, vor faðir, vert þú oss hjá
Guðsson í grímnu dauðans bönd
Guðsson kallar, kemið til mín
Gæsku guðs ver þrisum
Halt oss, Guð, við þitt heilga ótt
Helðra skulum vér herra Krist
Heimili vort og husin með
Herra himins og lands

Upp, upp mín sál og allt mitt geð

Hljóð:

Sækja hljóðskrá (míldi skrá)

Passíusálmur nr. 1
Upp, upp mín sál

Hallgrímur Pétursson

»Skrattu til að sjá stærri mynd.

Kvaði:

Upp, upp mín sál og allt mitt geð, upp mitt hjarta og rómur með, hugur og tunga hjálpi þí, herrans þínu ég minnest við.

Erindi við þetta lag:

Heit	Fyrsti Passíusálmur
Fyrsta þjóðin	Upp, upp mín sál og allt mitt geð
Bragarmáttur	Þjórar sínar (tvíliður+) ferkvætt: aabb (hymnalag)

mer ekstra stavelser (en optakt og/eller en daktyl) i enkelte verslinjer.

Lausavísur (lauseviser)

I denne enheten har en registrert *lausaviser* i sin helhet, deres forfattere, og når og hvorfor visene ble diktet. Man fortsetter nå å samle inn flere opplysninger i denne enheten og sette inn flere typer. La oss nøye oss med å se på en vise i denne samlingen, *Aldrei sá ég ættarmót*. (Se *Leit í lausavísur*). Ísleifur Gíslason, kjøpmann på Sauðárkrókur, sendte denne første halvstrofen til sin venninne, Ólína Jónasdóttir, og hun føyet til sluttlinjene.

Lög (melodier)

Her kan man studere melodien til for eksempel opphavssalmen til *Pasjonssalmene* av Hallgrímur Pétursson, *Upp, upp mín sál og allt mitt geð*.

Vi kan høre melodien, og man kan dessuten se om det finns andre melodier til dette versemålet ved å trykke på *bragarháttur*. Det er hittil registrert åtte andre i melodioversikten.

BRAGATITILL	HOFLINGAR	LEIÐ	LAGSÁFNI	LOG	LJÓÐSAFNI
<p>Þetta er fyrsta bólinn á þessari síðu. Þú getur fundið fleiri dikt í þessari síðu. Þú getur fundið fleiri dikt í þessari síðu.</p>					
<p>Vörkvæði</p> <p>Fyrsta bólinn: Nú lær hon vörnsins fyrsta só Höfundur: Regin Dahl (1918–2007) Brágmálur: Sex línur (tvíliður+) fer- og þríkvætt: aællccB Vörkvæði: Tríkíní, Tóshavn 1978.</p> <p>Vörkvæði</p> <p>1. Nú lær hon vörnsins fyrsta só og lívgar vörnsins fyrsta hó við máðríkum jóði, og sóin bræðr blött í þó, so angastark nýborin fót ur vetrarmykum fjósi.</p> <p>2. Enn liggur hvítt um hvoga réð men vörð leikar síni lag, og ein skryður lungu; og fannir fána víða hvar og skilvör bræðna við hvert skærð – so fara vit til gongu.</p> <p>3. Tu gongur undir líð á mæð, eg kærnt, hvor títt eyga lær upp mótt blíðum brandi; þin fótur stílar freyst og stítt, þi nú er loftið afur vítt, og vörð víðar landið.</p>					
<p>At fóðurnum sób eingetinn Allra hlutanna er upphaf Ákab hét kóngur Annad sinn drottinn eftir það At líðans landeign gekk, Jesús ut Atí sendi / ar til Gunnars Auveit minn drottinn dýr Auri, minn Guð, allt þá nauð Ára, dýrust drósa Allra sugu í senn At fóðurs hjarta barn er boríð At djúpri hryggð hepa og til þin At Adam er um allan tíð At morgni þegar eg áttu uppsta At efni sönnu ynglingmönnum ævintýr Alleina traust fyrir utan ef At kvæði Jugar fra eg ferri At kvæði þess sama þrottdags ann Angreftir varat öllum Adam sakna Abels hlaut / ævi sína lenga At pálmavítinum Davíð dregur Ámáttigr guð allra sterna / yfirjóðandi engla ok fjóða Auðugur maður einn var sá At huga hreinum kvæðan klár</p>					

4. Oppsummering og konklusjóner

Mange forskjellige brukergrupper vil ha stor nytte og gagn av poetikkveven *Brage*. De viktigste grunnene er disse:

Oversikt over versemål: Når man har registrert versemålene til alle eller de fleste islandske dikt i databasen, har man faktisk fått en islandsk vershistorie i digital form. En kan da finne opprinnelsen og historien til de enkelte versemålene, og dessuten se hvilke versemål som passer best til bestemte tema eller sjangre.

Forholdet mellom melodi og versemål: Ettersom databasen er interaktiv, gir den et godt grunnlag for å studere forholdene mellom melodier og versemål (jfr. melodi-enheten: *lög*). Denne gir også anledning til å granske opprinnelsen til enkelte melodier (og versemål), og dessuten opplysning om fra hvilket land de kommer og når kom de til Island osv.

Diktene i fullversjon: På mange måter vil nok enheten *Ljóðsafn* (diktsamling) etter hvert bli den nyttigste av alle. Der har man diktene i sin helhet – i tillegg til versemålene og andre opplysninger – på det språket som de opprinnelig var

diktet på ifølge den kunnskapen vi har i dag. På grunn av de strenge diktformene (for eksempel med hensyn til rim, alliterasjon og korte og lange stavelser) kan man her kan finne svært gode språkhistoriske kilder. *Bragi* vil være svært viktig for særlig å forske på litteratur og litteraturhistoriske emner.

5 Sluttord

Bragi – óðfræðivefur er allerede blitt et nyttig redskap for studier av islandsk språk og litteratur gjennom tidene, og nytteverdien ville øke betraktelig dersom det fantes databaser av samme slag i andre land, særlig i de nordiske. Ved å kunne søke i tilsvarende databaser i de andre nordiske landene, ville det bli mye lettere å studere og dokumentere litterær og språklig inflytelse fra land til land. — Det ville være passende å begynne med et slikt prosjekt på vestnordisk basis. Da kunne man etter hvert registrere *Vestnordisk diktkontakt gjennom 1200 år*.

Litteratur

Lie, Hallvard. 1967: *Norsk verselære*. Oslo.

Norrøne navne – især personnavne – på Færøerne fra vikingetiden til i dag

AV ANFINNUR JOHANSEN

1. Indledning

Som titlen angiver vil der blive givet en kort indsigt i norrøne navne, især personnavne, på Færøerne fra vikingetiden til i dag, men da temaet er vestnordisk sprogkontakt, vil der først blive omtalt nogle stednavne og afslutningsvis også nogle ord, der kan sættes i forbindelse med Norge.

2. Historisk rids

Irske munke kom som de første til Færøerne i 600-tallet, men i begyndelsen af 800-tallet blev de fortrængt af norske vikinger, der gennemførte en større bosættelse. Øerne blev dermed sprogligt, handelsmæssigt, politisk, religiøst og kulturelt en del af vikingetidens nordatlantiske og norrøne helhed.

De første generationer var formodentlig religiøst knyttet til den nordiske gudetro. Samspillet mellem udbredelsen af kristendommen og den norske kongemagts centraliseringsbestrebelse resulterede i, at Færøerne fra ca. 1035 blev et skatteområde under Norge. Herefter øgedes kirkens og kongens magt langsomt på øerne. I 1271 lagde kongen Færøerne ind under den norske Gulatings ret, og i 1298 fik øerne af kongemagten deres egen grundlæggende retsbog, *Seyðabrævið* (Fårebrevet) (DF 2–19).

I 1152 var Nidaros (Trondheim) blevet ærkebispesæde for Norge, og frem til ca. 1540 var Færøerne et bispedømme under Nidaros, selvom det i perioder var sjældent, at de

udnævnte bisper faktisk befandt sig på Færøerne. Kirkens og bispedømmets centrum i middelalderen var Kirkjubøur. Her blev kong Sverri, Sverri Sigurdsson ca. 1151–1202, opfostret og uddannet til præst og præsteviet. I 1176 drog han til Norge.

Politisk og handelsmæssigt var øerne i middelalderen knyttet til Bergen. I 1380 fulgte Færøerne med Norge under den danske krone, hvor de forblev sammen med Island og Grønland indtil 1815.

3. Navnegrupper

3.1. Bygde- og bylingnavne¹

Her vil der blive givet et kort overblik over en navnegruppe bestående af bygde- og bylingnavne, hvis første navneled er et proprium, det være sig personnavn, inkolentbetegnelse eller gudenavn. Arne Thorsteinsson har behandlet disse navne (Thorsteinsson 1994:79–85).

De propriier, som findes – eller som man har ment at finde – som første led i vores bygde- og bylingnavne fra de ældste tider og frem til ca. år 1600 er til sammen 24 eller knapt 10 % af alle navnene. Men blandt disse er der tvivlsomme navne, som ikke er medtaget her.

Kun et gudenavn findes i materialet. Det er gudenavnet *Tórur*, som er første led i navnene *Tórshavn* og *Hósvík*. *Tórshavn* er første gang nævnt i *Færingesaga*, *Pórshöfn*, og *Hósvík* er første gang belagt i Norske Lensrekneskapsbøger fra 1567 (NL, V:83), y *Torsuig*, og dette er den danske navneform, som vi finder i alle yngre dansksprogede dokumenter. De danske navneformer er sikkert opstået ved reformationstiden. Med hensyn til *þ* fulgte færøsk for så vidt norsk, og i de fleste ord udviklede *þ* sig til *t*-, men i pronominer og adverbier har færøsk *h*- over for norsk *d*- (*hesin*, *har*, *haðan* af *þessi*, *þar*, *þaðan*). *Þ*- > *h*- findes nu også i fx *hósdagur* (*þórs*-), (på Suðuroy siger de dog *tórsdagur*), *Hórisgøta* (< *Þóris*-) og *Hósvík* (< *Þórs*-). *Tórshavn* og *Hósvík* må være navngivet i vikingetiden, for det er næppe tænkeligt, at en

1 Færøsk *bygd* betyder 'landsby' og *býlingur* 'bydel'.

hedensk gud skulle blive anvendt i forbindelse med navngivning i den kristne middelalder.

I tre bygdenavne finder vi navneled, som bliver tolket som inkolentbetegnelser, som kan fortælle os, hvorfra de mennesker kom, som har bosat sig der. Chr. Matras har behandlet to af disse navne (Matras 1957:28–32).

Bygdenavnet *i Øravík* anser Chr. Matras for at være et oprindeligt *Hørðavík*, hvis første led er inkolentbetegnelsen *hørðar*, ‘mennesker fra Hordaland’. I *Hundabrævið* fra 1350–1400 er den middelalderlige færøske skriftform *Ordavík*, og den danske form er *Ørdevig*, så her er ingen grund til at tvivle på, at Chr. Matras tolker navnet rigtigt. Frem til århundredskiftet 1800–1900 blev der også skrevet *Ørðavík*, men nu er skriftformen *Øravík* af uforståelige grunde autoriseret som den eneste rigtige. At h’et i *Hørðavík* forsvinder, så vi får formen *Ørðavík*, kalder Chr. Matras ”h-fall”. Det må være det samme som i norsk bliver kaldt alvemål eller halvemål.

Det er lidt forskelligt, om bostedet *á Signabø* bliver opfattet som bygd eller som byling i *Kollafjórður*. Chr. Matras tolker første led som *sygnir*, ‘folk fra Sogn’, hellere end mandnavnet *Signi* eller kvindenavnet *Signý*. Skønt den danske skriftform, som vi kender siden 1584 (Jordebogen 1584:48: *Signneboe*), er *Signabø* og ikke *Sygnabø*, anser Chr. Matras det ikke forhindrer hans tolkning, for *i* og *y* havde i 1584 længe haft den samme lydverdi. Det er svært at finde nogen årsag til ikke at godkende denne tolkning.

Det tredje bygdenavn indeholdende en inkolentbetegnelse er *Vestmanna*, den norrøne navneform er *Vestmanna-höfn*, det er ‘folk fra *vestrlönd*’, dvs. Storbritannien og Irland og de omliggende øer’.

I Island findes selvfølgelig flere sådanne inkolentbetegnelser. I værket *Nordisk Kultur*, bd. 5, fra 1939, skriver Ólafur Lárusson om sådanne navne: ”Navne som *Hörðabólstaður*, *Gaulverjabær*, *Vorsabær*, *Sygnakleif*, *Háleygjabunga* hentyder til fra hvilken Landsdel i Norge de Folk stammede, der gav Anledning til Navngivelsen, og disse Navne stammer sandsynligvis fra Landnamstiden.”

Men hvad fortæller så disse tre navne os? For det første fortæller de kun, at *hørðar* har bosat sig i en vig på den syd-

lige side af Trongisvágur, at *sygnir* har grundlagt en gård på den sydlige side af Kollafjørður og at *vestmænd* har bosat sig på den vestlige side af Streymoy. For det andet fortæller navnene, at de stammer fra selve landnamstiden, at her er tale om landnamsbosættelser. Og for det tredje fortæller de også noget om de andre landnamsmænd på Færøerne. For at *hørðar*, *sygnir* og *vestmænd* overhovedet kan være navngivende for sine bosættelser, må et eller andet særpræg knytte sig til dem. De har været sjældne, måske ikke på Færøerne i sin helhed, men i hvert fald på de kanter, de bosatte sig.

Antal bygder og bylinger, som indeholder et personnavn som første led, er 11 eller 4,3 %. Det er disse bygdenavne:

Árni findes i bygdenavnet *Árnafjørður*.

Fróði findes i bygdenavnet *Froðba*.

Halldór findes i bygdenavnet i *Haldarsvík*.

Haraldur findes i bygdenavnet i *Haraldssund*.

Oyvindur findes i bygdenavnet i *Oyndarfjørður*.

Sølmundur findes i bygdenavnet i *Søldarfjørður*.

Navne på bylinger:

Eirikur i *Eirikstofir* i Miðvágur.

Eyðun i *Eystrum* i Porkeri.

Leivur i *Leivsgarður* i Hov.

Sjúrdur i *Sjúrdargarður* i Fámjin.

Torkil i *Torkilsheyggjur* i Toftir.

Desuden disse 4 nedlagde bebyggelser:

Árni i bebyggelsen *Árnatoft* i bygden Sandur.

Bárður i bebyggelsen *á Bárfløtti* i bygden Vágur.

Hóraldur i bebyggelsen *Hóraldstoftir* mellem bygderne

Hvalvík og Saksun.

Skeggi i bebyggelsen *Skeggjatoftir* i bygden Søldarfjørður.

De 11 navne på bygder og bylinger, som fandtes ca. år 1600, foruden de 4 nedlagde bebyggelser, indeholder alle et mandsnavn som første led. Der findes overhovedet ikke noget kvindenavn. Noget som også er interessant er, at alle disse mandsnavne uden undtagelse er af nordisk proveniens.

Der er ikke et eneste bibelsk navn eller noget navn af anden kirkelig oprindelse. Dette fortæller os, at navne på bygder og bylinger med et mandsnavn som første led som navnegruppe er ældre end den kristne navnepåvirkning i middelalderen.

Værd at nævne er også runestenen fra *Sandvágur*, der blev fundet i 1917. Den er dateret til ca. 1200. På den står:

Porkæl Onondarson || austmaþr af ruha || lande x bygg
þe : þena : staþ : fyst (Brøndum-Nielsen 1923:111–122).

3.2. Personnavne

Hovedværket om Færøerne og færinger i middelalderen er *Færeyinga saga*, som skildrer begivenheder på Færøerne i 900- og 1000-tallet. Den må være skrevet i Island ca. 1200, men er kun overleveret brudstykkevis som indskud i sagaerne om Olav Tryggvason og Olav den Hellige. Hovedpersonerne er den hedenske og troldkyndige *Pránder i Gøta* – af mange i nyere tid betragtet som nationalsymbol – og hans modstander, den kristne heltetype *Sigmundur Brestisson*, der er den norske konges redskab.

I Færingesaga forekommer der 38 leksikalske navne fordelt på 44 løbenavne². Alle navnene er af nordisk oprindelse med undtagelse af to navne, *Cecilia*, Sigmunds Brestessons moder, og *Gilli lögmaðr*.

Kildematerialet i færøsk middelalder er meget sparsomt, men ved at gennemgå samtlige færøske personnavnekilder fra de ældste tider til reformationen kommer man frem til det resultat, at der forekommer 95 leksikalske navne fordelt på 147 løbenavne – og da er de forekommende patronymer medregnet. Af de leksikalske navne er de 77 af nordisk oprindelse fordelt på 103 løbenavne, dvs. 73,5 %, og de to hyppigste navne er *Sjúrdur* og *Ólavur*. 21,8 % er af kirkelig oprindelse, de to hyppigste er *Símun* og *Niklas*. 2,7 % er af tysk oprindelse med navnet *Albrikt*, og 1,4 % er af keltisk oprindelse med navnet *Gilli* og et hybridnavn (0,7 %).

Fra 1500–1600-tallet bliver kilderne mere omfattende, men administrationen var allerede på den tid dansk, og det

² Løbenavne er det samlede antal navne i et givet materiale. Leksikalske navne er det samlede antal forskellige navne, som den totale navnemasse fordeler sig på.

danske sprog var helt dominerende. De få færøske sprogprøver fra den tid fremtræder som en blanding af dansk og færøsk. Lucas Debes skrev i 1673 om færingerne, at ”deres sprog er norsk, nu dog mest dansk”.

Den første og vigtigste kilde efter reformationen er *Jordebogen* fra 1584. I den er der nævnt 385 personer, 377 mænd og 8 kvinder. De bærer 98 leksikalske navne fordelt på 385 løbenavne. 35 leksikalske navne er af nordisk oprindelse fordelt på 107 løbenavne (27,9 %). Det hyppigste navn er navnet *Oluf*. Hvis man sammenligner disse fornavnetal med patronymtallene i samme jordebog, ser de således ud: De kristne navne udgør 58 % og navne af nordisk oprindelse 34,9 %. Man bør mærke sig, at i løbet af kun en generation er de nordiske navne gået tilbage med 7,1 %.

Med folketællingen fra 1801, hvor der boede 5265 mennesker på Færøerne, fik vi for første gang en samlet oversigt over den færøske befolkning og dermed også over den totale navnebestand. Da udgjorde de nordiske navne kun 6,8 % af den samlede navnebestand. De kirkelige navne udgjorde 86,7 %.

Færingesaga er allerede blevet nævnt. Den færøske præst Johan Henrik Schrøter var den første, der beskæftigede sig med oversættelse til færøsk. Hans første oversættelse var *Matt-hæus Evangeliet*, der udkom i 1823. Schrøters andet hovedværk var hans oversættelse af *Færeyingasaga*, som på Rasks foranledning tillige med en dansk oversættelse kom til at ledsage C. C. Rafns udgave af sagaen, der blev trykt i 1832. Bagest i bogen er som sædvanligt i sådanne udgaver en oversigt over alle de personer, som forekommer i teksten, og bagest er der en liste over ”Subscribenter paa Færøerne” fra 1828. Det er folk på Færøerne, 86 til sammen, som abonnere på bogen. Dette har været et stort antal efter datidens forhold.

Ser vi på navnene på de færinger, som forekommer i sagaen og som har levet ca. år 1000, og så på navnene på dem, som har købt bogen godt og vel 800 år senere, lægger vi mærke til, at der er sket store forandringer med hensyn til navnematerialet. Den, som ellers ikke kender noget til den historiske udvikling, men kun skal gøre sig et indtryk af situationen ud fra disse to navnelister med folk på Færøerne med et tidsinterval på ca.

800 år, tænker måske at udrede denne kolossale forandring, at den oprindelige befolkning var uddød og at et nyt landnam havde fundet sted fra Sydskandinavien, for på den første liste har alle navnene en norrøn form, men på den sidste er alle navnene skrevet i en dansk form. Men den største forskel er især den, at på den første liste er 95,5 % af navnene af nordisk oprindelse, mens det er kun 5,8 % af navnene på den sidste liste, der er af nordisk oprindelse.

Navnene af nordisk proveniens i folketællingen fra 1801 udgjorde som nævnt 6,8 %. I femårs-perioden 1851–55 blev der født og døbt 1127 børn på Færøerne. Navnene af nordisk oprindelse udgør 7,2 %. At de nordiske navne nu har en fremgang, skyldes måske den romantiske strømning med interesse for gamle og nationale værdier, der så småt begyndte at gøre sig gældende på Færøerne i første halvdel af 1800-tallet. Men de nordiske navne fik først rigtig fremgang efter 1900, og det skyldes først og fremmest den nationale bevægelse, Føringafelag, som blev stiftet i 1889 til fremme af kulturel og national bevidsthed. Foreningen havde sin forudsætning dels i en ældre forening med samme navn, dannet i 1882 blandt færøske akademikere i Danmark, dels i danske højskolemiljøer og i modsvarende nationale udtryk i Norge og Island. Formålet var ”at fáa Føroya mál til æru”, og ”at fáa føroyingar at halda saman og ganga fram í øllum lutum, at teir mugu verða sjálvbjargnir”. Føringafelags vigtigste bedrift var udgivelsen af *Føringatíðindi* (1891–1901 og 1906), den første regelmæssige avis på færøsk. Bladet fik stor udbredelse og vænnede færingerne til, at ikke kun dansk, men også færøsk var et skriftsprog.

I *Føringatíðindi* 18. juni 1896 skriver en nordmand, hvis navn er Herbrand Arnesen, et indlæg, som er oversat til færøsk. Det har overskriften *Tey góðu gomlu nøvnini* (dvs. De gode gamle navne). Det bliver gengivet her i min danske oversættelse.

Det glæder en nordmand meget at se, hvor højt færinger endnu agter og ærer det gamle smukke modersmål. Sproget, som ”Føringatíðindi” anvender, synger som strengeleg, det er som havgus omkring øer og skær, ligesom bølgeslag

imod klipper, det er ligesom larm af vandfald og susen i skovene hjemme i Norge.

Men hvad er blevet af de gamle smukke navne? Har færinger gjort som dalefolket i Norge og antaget svage og usle ord fra det fede fladland? Sådanne kraftesløse og smagløse navne er ikke passende for et fjeld- og søfolk.

Måske er det samme gået for sig på Færøerne som flere steder i Norge. De gamle navne var ikke ”fine” nok, nej, fremmede navne, det var noget andet. Bare de var udenlandske, så var det godt nok; mesopotamisk, bibelsk eller andre steder fra, det kom ud på ét. I Norge blev det solide navn Olafr forandret til det danske Oluf og Ole, og nu har vi masser af det meningsløse Olsen i stedet for det kraftige Olafsson. Torgeir er forandret til Torger, Sigurd til Syvert, Thorstein til Thosten, Øystein til Østen.

Heldigvis er det nu anderledes i Norge. Nu er det til gengæld fint at bruge norske navne; embedsmændene er begyndt, siden har resten af befolkningen fulgt efter. En gang må det være slut at opkalde Abraham, Isak og Jacob, Andreas, Johannes, Jens, Ole og andre navne, fordi vores slægt er hverken fra Jødeland eller Danmark.

Nu hedder drengene snarere: Ragnvald, Øystein, Torgeir, Thorleif, Sverre, Sigurd og pigerne: Ragnhild, Sigrid, Gudrun, Bergljot, Hjørdis, Hildur, Valgerd, Ingeborg osv.

Er det ikke således? Er disse navne ikke lige så smukke som et dansk Søren eller engelsk Charles, tysk Friderich eller mesopotamisk Zebedæus Abrahamsen?

I børnenes navne ligger en respekt for sit land og forfædre.

Herbrand Arnesen,
Nordmand

Den 16. juli samme år svarer en mand, der underskriver sig ”Oyarskeggi”, dvs. øbeboer, som uden tvivl er bladredaktøren, som på det tidspunkt var Jóannes Patursson (1866-1946). Artiklen har overskriften ”*Vinur er sá, ið vomu sær*”, dvs. den viser sig som ven, der retter en andens fejl.

Herbrandur, min ven, fremsætter en skarp kritik af personnavnene på Færøerne. Det gør han med rette. Ingen skulle

være mere glad end jeg, hvis han havde smidt dem der sydpå, hvorfra de er kommet, fordi et er sikkert: de passer meget dårligt, og det lyder straks så usædvanligt småligt, ja, jeg er ganske sikker på, at mange erkender, at det ligefrem gør en rigtig færing til en mindre mand ved at kalde ham fx ”Johannes” eller endnu værre ”hr. Johannessen”. Er det ikke lidt respektløst, fx en ”hr. Johannessen” som formand for et grindedrab! Hvordan passer det: ”Hr. Johannessen” står som en knag i forstavnen med løftet hvalspyd parat til det første stik! Lyder det ikke som om nogen havde klædt denne samme formand i kvindetøj og han nu stod i kjole og bluse og stak hvalen?

Men heldigvis, for her er et stort men. Færing, som i mangt og meget er delte, har også to slags navne. Det er i bund og grund meget mærkeligt. Hver eneste færing hedder et navn, men ”skrives” noget andet. Når to færinger træffes og A. spørger B. hvad han hedder, sker det aldrig, at han fx siger: Jeg hedder Joen Johannessen, men han siger noget som: Jeg hedder Jógvan, de kalder mig Jógvan á Laði, De har måske hørt mig omtalt, min far hed Jóannes, Jóannes í Búð, som de kaldte.

Men så kommer noget andet. A. kommer ind til B. og vil tage noget på borg fra ham. Når B. skal skrive regningen, spørger han ikke efter, hvad manden hedder, fordi det har ingen betydning for ham, men han spørger: Hvorledes skrives De, og da svarer den anden: Joen Johannessen.

Dette er nøjagtigt det samme, som vi kender på en anden måde; hvor mange gange er vi ikke blev spurgt, hvorledes den og den mand bliver skrevet, fx hvorledes skrives Jógvan á Laðnum?

Derfor hedder færing ikke mere end på halvt Hans, Joen, Jacob, Johannes osv., og de hedder slet ikke hr. sonur eller hr. ”sen” til sin far eller bedstefar. Når Jógvan er voksen, da er han Jógvan og ikke som i andre lande intet uden fader- eller bedstefaders søn.

Dette til oplysning for min frænde, som jeg har forsøgt at få det bedste ud af. Men nu vil han måske svare: Jeg får intet andet ud af dette, end det som jeg før har sagt: De gamle nordiske navne har I smidt væk og antaget disse usle

sydlandske i stedet for, og selv om I tvinder en færøsk snoning i dem, så forbliver de det, de er.

Jo, det er ganske rigtigt, og derfor vil jeg komme med en stærk formaning til mine landsmænd om at være mere forne med hensyn til personnavne end de er nu. For dette passer os slet ikke, disse Hans, Jens, Peter osv., det er mærkeligt hvornår og hvordan vi har fået denne pærevælling. Og det er endnu mere mærkeligt, at vi har mistet så mange af de gamle navne, da vi endnu har ordsproget, som lyder: Ikki verður dugandi maður, ið kallaður verður úr ætt, dvs. det bliver ikke nogen dygtig mand (den mand vanslægtet), som ikke bliver opkaldt efter sin egen slægt. Men engang må færinger have opkaldt uden for slægten, så det forslår. Nu burde de gøre det endnu en gang.

Ærbødigst
Oyarskeggi

Her anmoder ”Oyarskeggi” sine landsmænd om at bryde med opkaldsesskikken for at få forandring i navngivningen i en færøsk retning. Og der sker en forandring. Man søgte efter hjemlige navne i de kilder, som fandtes på det tidspunkt dvs. *Færingesaga*, kvad, stednavne og sagn, og særdeles stor værdi havde navneregisteret i *Færøsk Anthologi* (1891) og *Færøske folkesagn og æventyr* (1898–1901).

I folketællingen 1801 var som allerede nævnt 6,8 % af navnene af nordisk oprindelse. Tager vi femårs-perioden 1851–55 blev der født og døbt 1127 børn på Færøerne. Navnene af nordisk oprindelse udgjorde 7,2 %. I femårs-perioden 1951–55 blev der født og døbt/navngivet 3778 børn. Navnene af nordisk oprindelse udgjorde 33,5 %. I 1992 trådte den første færøske personnavnelov i kraft på Færøerne. Fra 1992 til udgangen af 2009 er der født og døbt/navngivet 11740 børn. Navnene af nordisk oprindelse udgør 37 %.

Nedenfor vises der tre diagrammer. På det første diagram ses mands- og kvindenavne af nordisk oprindelse i *Sandoy* syssel for årene 1869–1961. På det næste ses nordiske mandsnavne på *Eysturoy* i tidsrummet 1870–1982. På det tredje ses tre 5-års perioder, perioden 1851–55, hvor der blev født og døbt 1127 børn, og navnene af nordisk oprindelse

udgjorde her 7,2 %, og perioden 1951–55, hvor der blev født og døbt/navngivet 3778 børn, navnene af nordisk oprindelse udgjorde 33,5 %, samt perioden 1992–2009, hvor der blev født og døbt/navngivet 11740 børn, og navnene af nordisk oprindelse udgjorde 37 %. Disse diagrammer viser, at personnavne af nordisk oprindelse har haft en betydelig fremgang de sidste 150 år. Det samme ses på fig. 4, som viser forholdet imellem nordiske og kirkelige mandnavne på *Eysturoy* i godt og vel 400 år, inddelt i 13 perioder. Den første periode, 1540–1583, og den sidste periode, 1960–1984, er næsten identiske.

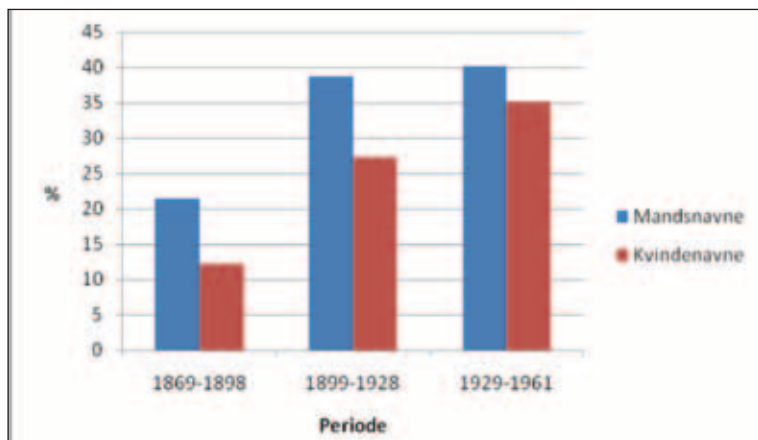

Fig. 1. Nordiske mands- og kvindenavne i Sandoy syssel 1869–1961

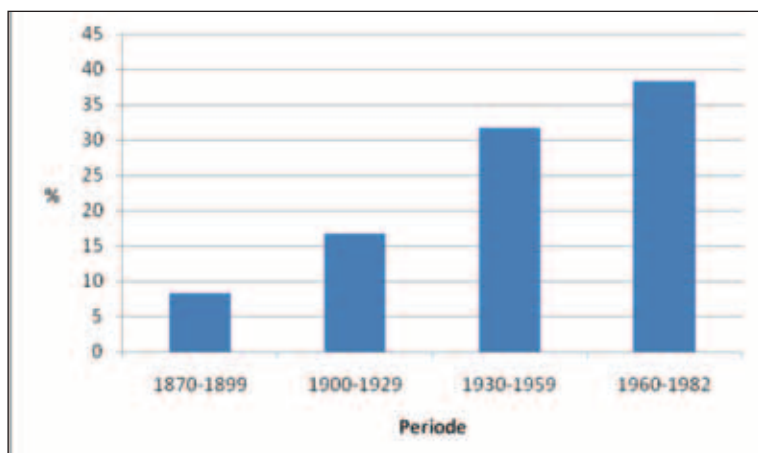

Fig. 2. Nordiske mandnavne på Eysturoy 1870–1982

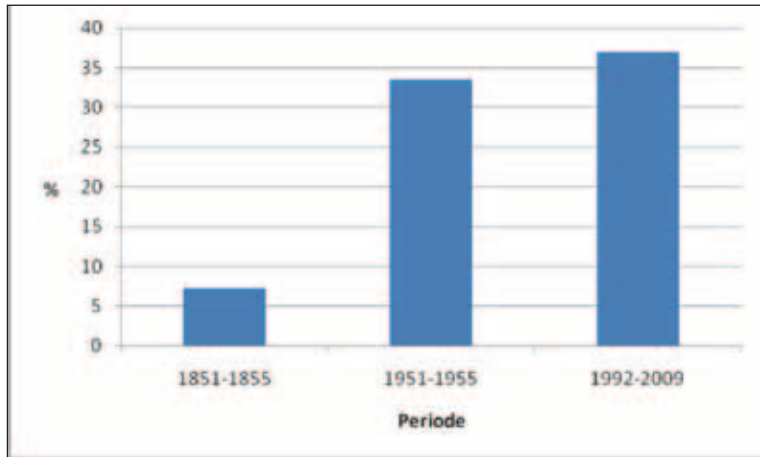

Fig. 3. Nordiske mands- og kvindenavne på Færøerne i tre perioder

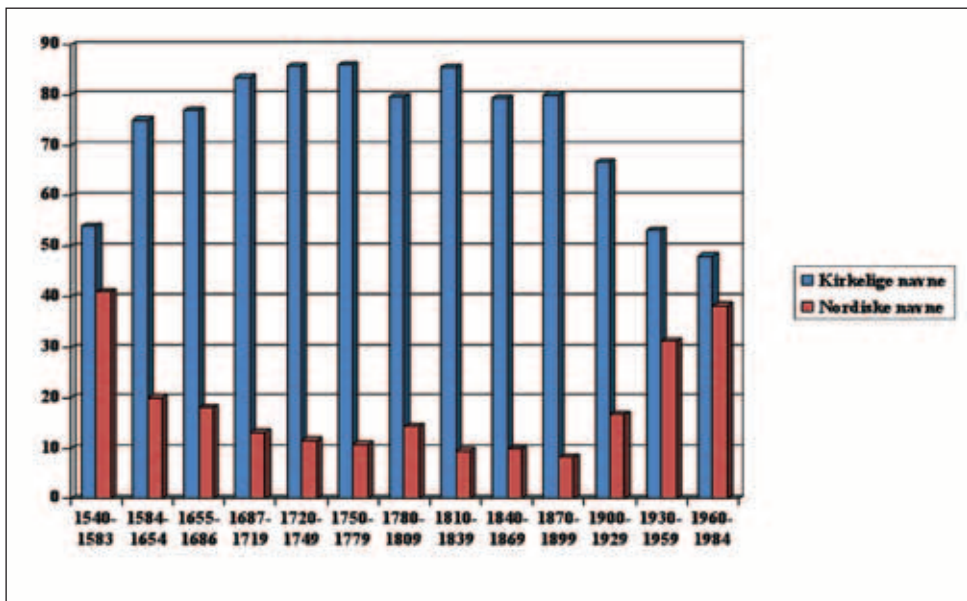

Fig. 4. Forholdet imellem nordiske og kirkelige mandsnavne på Eysturoy ca. 1540–1984

3.3. Tilnavne

I det foregående er der vist nogle navnekontakter fra Norge til Færøerne. Hvad navne angår, skal tre tilnavne fra *Sverris saga* omtales, der muligvis viser kontakt den modsatte vej.

Ifølge *Sverris saga* var Sverre 5 år gammel, da han kom til Færøerne, og han var 24 år gammel, da han drog tilbage til Norge, hvor han var konge 1177–1202. Som bekendt vrimler det med tilnavne i *Sverris saga*.

De tre tilnavne er Nikolás *kúfungr*, Páll *fliða* Nikolásson (far og søn) og Sigurðr *dotafinnr*.

Det er særligt de to sidste tilnavne, der er tolket ret forskelligt. Hvad angår det første, *kúfungr*, hersker der ikke nogen tvivl om: Finnur Jónsson (1907:312), E. H. Lind (1920–21:223) og Þorleikur Hauksson (2007:79) mener alle, at det har betydningen 'søsnegl'. Den færøske form er *kúvingur* med samme betydning.

Derefter *fliða*. Finnur Jónsson (1907:323–24) mener, at dette tilnavn er identisk med no. *fleda* (el. *flida*), hvis betydning er 'en tynd skive, især en som er afsprængt, afskællet eller aflænget'; eller også en 'flad splint, flis eller flænge'. E. H. Lind (1920:21, 85) sætter tilnavnet også i forbindelse med nynorsk *fleda* eller *flida*, hvis betydning efter hans mening er 'stort, hudløst sår eller flænge'. *Norsk Ordbok 2*, sp. 1478, anfører under I *flede* el *flide* f Finnur Jónssons betydning, og i sp. 1479 under III *flede* f E. H. Linds betydning. I sp. 1478 f II *flede* f er der en henvisning til færøsk *fliða* 'albueskæl'. Þorleikur Hauksson (2007:81) nævner også det færøske ord *fliða* med samme betydning. Han bemærker også, at dette kan være et slags ordspil, for *Páll* er søn til *Nicolás kúfungr*. For en færing, som er opvokset med stranden som sin legeplads, er det helt naturligt at sætte disse to genstande – færøsk *kúvingur* og *fliða* – i forbindelse med hinanden, for de hænger så at sige uløseligt sammen. Man skal have in mente, at kong Sverre voksede op i *Kirkjubøur* på Færøerne, der ligger nede ved stranden.

Om det sidste tilnavn, *dotafinnr*, hersker der også stor tvivl med hensyn til dets tolkning. Finnur Jónsson (1907:320) mener, at det "sidste led er utvivlsomt 'Finne, Lap', men det første er usikkert; der kendes i no.-isl. intet *dot-*; der bør vel ikke læses *dotta-*?, til vb. *dotta* 'at småsove', 'den søvnige Lap'?, hvorved Sigurðr må forudsættes at være af lappisk herkomst". I *Norsk Ordbok 2*, sp. 29, I *dot m*, bliver det norrøne tilnavn anført. E. H. Lind (1920–

Billede af kúvingur
(*Neptunea*) (t.v.) og
fliða (*Patella vulgata*)
(t.h.). Foto: Tina
K. Jakobsen.

21:62) anfører, at *dot* er et moderne øgenavn på nordlandsfiskere. H. Koht (Koht 1910:100) forklarer *dot* som et øgenavn beboerne i Tromsø brugte om folk fra landdistrikterne deromkring. Þorleikur Hauksson (2007:161) mener, at der burde stå *doddafinnr* i overensstemmelse med Finnur Jónssons tolkning'. Det er netop dette maskulinumsord, *doddafinnur*, som findes i færøsk, hvis betydning er 'tåspids på fåreskindssko'. Det findes også i udtrykket *tað dregur ikki um doddafinn(in)* 'søen inde ved land er fuldstændig rolig'. Sandsynligheden for, at det er dette ord, der indgår i tilnavnet, er overbevisende stor.

Jóhan Hendrik W. Poulsen har mundtligt over for mig nævnt disse tre tilnavne. Han mener, at der er sprogræk i Sverris saga, der muligvis kan sættes i forbindelse med Færøerne eller færøsk. De efterfølgende eksempler, blandt flere andre, der kan have relation til færøsk, er hentet fra Gustav Indrebøs udgave af *Sverris saga* fra 1920.

Et sprogræk er præpositionen *við*, hvor man i norrønt skulle forvente *með*: *við vápnum* (5,8), *við bréfum* (9,12), *við þessu fagrmæli* (9,17), *við því liði* (18,3), *hesta við gylltum søðlum* (21,30), *við Valdemar konungi* (55,13).

Et andet træk er idiomer: *ekki má feigum forða* (50,23) – (færøsk: *fátt man feigum forða*), *ok er gott heilum vagni heim at aka* (81,56) – (færøsk: *best er heim at aka, meðan vagnurin er heilur*), *þá sé ek engan útvegin annan* (79,26) – (færøsk: *tá síggi eg ongan annan útveg*), *sárt bítr soltin lús* (106,19) – (færøsk: *sárt bítur soltin lús*).

4. Ord og udtryk

I færøsk findes en del ord og udtryk, som har sine rødder i naturfænomener, som ikke er færøske, men snarere norske og som derfor må have overlevet på Færøerne siden det norske landnam ca. år 800 eller muligvis tidligere. De fleste af disse ord har skiftet betydning, så at man i dag ikke lægger mærke til deres oprindelige betydning. Jóhan Hendrik W. Poulsen har behandlet nogle af disse ord (Poulsen 1996:265–269).

Vargur er í seyðinum 'fårene er meget vilde', kan oprindeligt være forårsaget af, at en ulv er kommet i fåreflokken, som derfor er blevet bange og vild. *Revur er komin í hagan* 'skygger af drivende skyer ses på jorden' (siges når solen om foråret igen skinner så stærkt, at skyernes skygger aftegner sig tydeligt på jorden). *Bjarnterri* 'tørrende vind omkring eller efter mikkelsdag (29. sept.) hen imod 14. okt.', jfr. norsk *bamseterre* 'tørrver sist i oktober (som bjørnen ett f(olke)trua nyttar til å tørka mosen til hiet sitt)' og *bjørketørk* 'tørrversbolke (som bjørnen ett f(olke)trua nyttar å tørka mosen til hiet sitt) i tida september-oktober'. *Orragoggur* 'vædderlam når det har sprunget', vistnok oprindeligt *orrakokkr 'urfugle-han' (*Lyrurus tetrrix*), som er kendt for at være ustyrlig i sin parringsleg. Færingar har ikke haft kendskab til denne fugl i tusind år, og kunne dette derfor også være et minde fra tiden før landnamet. *Skjórutur* 'stærkt broget (med mange farver)', særligt om får, afledt af *skjór*, oldnordisk ord for skade (*Pica pica*). Denne fugl findes ikke på Færøerne. Derfor må ordet stamme fra tiden før landnamet. *Børka* 'roden af tormentil (*Potentilla erecta*)', anvendt til at barke med, afledt af oldnordisk *børkr*. *Nytur* 'øresten (på fisk)' < *hnytr pl. af oldnordisk *hnot* 'nød', anvendt i et spil, hvor nødder oprindeligt må have været anvendt i Norge før landnamet. *Sól fer til viðar* 'solen går ned', ordret 'solen går ned bag skoven'. Dette idiom har overlevet i dette skovløse land.

5. Afslutning

Færøsk navne- og ordforråd er præget af, at Færøerne er blevet koloniseret fra Norge. Bemærkelsesværdigt er det hvor

sejlivet ord og idiomer kan være, efter at den virkelighed, som de er udsprunget af, for lang tid siden er gået i glemmebogen. Det er først og fremmest dyr og planter, som ikke findes på Færøerne, men som findes i Norge. I de fleste tilfælde er der tale om overført betydning. Man kan heller ikke udelukke, at der i enkelte tilfælde kan være tale om påvirkning fra Færøerne til Norge, fx det omtalte tilnavnet 'dotafinnr'.

6. Litteraturliste

- Brøndum-Nielsen, Johannes. 1923. Sandevåg-runestenen (Vågø, Færøerne). I: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*, Tredje Række, Bd. 13.
- Debes, Lucas Jacobsen. 1673. *Færoæ & Færoa Reserata. Det er Færøernis oc Færøeske Indbyggeris Beskrivelse*. (Genudgivet 1903, 1950 og 1963). København.
- DF: Diplomatarium Færoense, Føroyskt fodnbrævasavn. I: *Miðaldarbrøv upp til trúbótarskeiðið við søguligum rannsóknum av Jakob Jakobsen*. 1907. Tórshavn – København.
- Føringatíðindi 1890–1906. [Ljósmyndað Offset-endurprent 1969]. Tórshavn.
- Johansen, Anfinnur. 2005. Den genfundne navneskat. I: *Person- og stadnamn under den nordiske namnerenessansen*. Kristiansand.
- Jónsson, Finnur. 1907. Tilnavne i den islandske oldlitteratur. I: *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*. II. Række. 22. Bind.
- Jordbog aff Fero paa alle Øers Indkomst på Kongelig Maiestættis wegne aff Aar 1584*. Føroya Landsskjalsavn. Utrykt.
- Koht, Halvdan. 1910. I: *Maal og minne*. Kristiania.
- Lárusson, Ólafur. 1939. Island. I: *Stednavne. Nordisk Kultur*, bd. 5. Stockholm.
- Lind, Erik H. 1920/21. *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden samlade och utgivna med förklaringer av E.H. Lind*. Uppsala.
- Matras, Chr. 1957. Rygir, Sygnir og Hørðar í Føroyum. I: *Varðin* 32.

- NL: *Norske lensrekneskapsbøker 1548–1567. V. Rekneskap for Bergenhus len 1566–1567.* 1943. Oslo.
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. Bd. II.* 1978. Oslo.
- Poulsen, Jóhan Hendrik W. 1996. Vargur og revur í Føroyum. I: *Mål i sikte. Studier i dialektologi tillagnade Lennart Elmevig.* Uppsala.
- Sverris saga etter Cod. AM 327 4°. Utgjevi av Den Norske Historiske Kildeskriftkom misjon ved Gustav Indrebø.* 1920. Kristiania.
- Sverris saga. Þorleifur Hauksson gaf út. Íslenzk fornrit, XXX. bindi.* 2007. Reykjavík.
- Thorteinsson, Arne. 1994. Nøvn í bústaðarnøvnum. I: *Sýnisstubbbar.* Tórshavn.

Nokre fellestrekk ved vestnordiske stadnamn

Korleis vestnordiske stadnamn representerer felles språklege, kulturelle og topografiske tilhøve

AV GUNNSTEIN AKSELBERG

1. Innleiing

Vulkanen ved *Eyjafjallajökull* sørvest på Island hadde utbrot frå den 21. mars i 2010 og utover i april. Denne vulkanen ligg eigenleg på halsen mellom *Eyjafjallajökull* og *Mýrdalsjökull*, to store isbrear. Den 14. april 2010 kom så det store utbrotet frå vulkanen under *Eyjafjallajökull*. Ein frykta at dette utbrotet skulle utløysa eit endå større utbrot hjå den store vulkanen *Katla* som ligg under den opp til 600 meter tjukke *Mýrdalsjökull*. Dette ville verta eit mykje større utbrot, ikkje berre målt i storleiken på eldtungene og

Bilete av Eyjafjallajökull.

mengda av flytande magma, men mest målt i omfanget av røyk, damp, skadelege partiklar og giftige gassar som ville bli spreidde over store område av Europa og endå vidare, når den svære iskappa vert smelta ned. Utbrota vart ei tid større og større, før dei etter kvart avtok og til slutt døydde ut på ettersommaren.

Eyjafjallajökull er vorten verdskjend, men Island har også mange andre namn på isbrear som er sette saman med hovudlekken *jökull*, som t.d. *Vatnajökull*, *Hofsjökull*, *Langjökull* og *Öræfajökull*. Også i Noreg kjenner vi denne namnelekken godt nytta i namn på isbrear, som t.d. *Hardangerjøkulen*, og dessutan nytta i tydinga 'istapp'. På Voss er den tradisjonelle talemålsforma ein /jùkle/.

I denne artikkelen vil eg peika på særtrekk ved stadnamn i dei vestnordiske språka, representert ved nokre særlege namnekomponentar (grunnord) og særlege namnekategoriar (særleg gardsnamn), som representerer eit språkleg felleskap innom dette språkområdet. Eg vil sjå på stadnamnmateriale frå Vest-Noreg, Færøyane, Island og Shetland.

Perspektivet mitt er både historisk og samtidig, med vekt på tilhøvet mellom historie og samtid. Vestnordisk stadnamnmateriale syner klart samanhengen mellom språk, kultur og natur, på same måten som stadnamnmaterialet også syner språklege, kulturelle og topografiske fellestrekk innom dette språkområdet. Samstundes syner stadnamnmaterialet språklege, kulturelle og topografiske skilnader innom området, men desse skilnadene er ikkje hovudtemaet i denne artikkelen.

2. Vestnordisk kulturkontakt

2.1. Vestnordiske språkrelasjonar

Dei nordiske språka har eit felles språkhistorisk utgangspunkt det i urnordiske språket, som vi reknar med fanst i perioden 200–500/700 etter Kristus. Det felles urnordiske språket, som er ei grein (for å nytta den tradisjonelle tremetaforen om språkhistoria) av det urgermanske språket, vart etter 500/700 etter kvart delt i ei vestnordisk og ei austnordisk grein.

I denne artikkelen skal eg ta føre meg den vestnordiske språkgreina representert ved eit felles vestnordisk stad-

namnmateriale, og eg skal leggja vekt på den felles språklege bereevna som er representert ved stadnamn.

Eg fokuserer på det vestnorske, islandske, færøyske og shetlandske språkområdet, av di det er innom dette geografiske området kontakten har vore stor og tett i over tusen år.

Stadnamn er gode språklege indikatorar på natur- og kulturtilhøve, og dessutan representerer dei språkleg kontinuitet – både gjennom skriftleg form og gjennom såkalla nedarva uttale – og dei har dessutan hatt mange viktige funksjonar som t.d. identifisering av lokalitetar.

2.2. Vestnordisk kulturkontakt

Gjennom hundrevis av år har endåtil små bygdemiljø i det vestlege Noreg vore i nær kontakt med dei nordatlantiske øyane. Til dømes har det vore tette band mellom innlandsbygda Voss som ligg ca. 100 kilometer aust for Bergen, og den færøyske kongsbonden (kongsbóndi) og familien hans på Kyrkjebø (Kirkjubær), den gamle busetjinga i nærleiken av Tórshavn. I vikingtida kunne det i godt vær vera råd å segla frå Bergen til Shetland på rundt 24–48 timar, og frå Vest-Noreg til Island tok det i mellomalderen vanlegvis 4–7 dagar om ein hadde god bøl.

I høgmedalderen og i vikingtida, og endå før vikingtida, var den kulturelle påverknaden frå dei skandinaviske landa

på dei nordatlantiske øyane, og særleg frå Vest-Noreg, sentral. Ein av dei viktige nordiske påverknadene har vore den språklege påverknaden, t.d. representert ved tusenvis av stadnamn spreidde omkring i dette store området.

Grunnen til at eg konsentrerer meg om desse områda, er at den kulturelle kontakten i dette nordområdet har vore særleg sterk, noko som m.a. kjem til uttrykk i fleire felles talespråklege trekk, særleg mellom vestnorske dialektar, færøysk og islandsk. Som segmentering (eks. *ll* > *dl*), differensiering (eks. *rn* > *dn*), diftongering av norrøn *á*, ordtilfang osv.

3. Leksikon og onomastikon

3.1. Leksikon/onomastikon og endring

Språket endrar seg over tid, både talespråket og skriftspråket. Talespråket er nok meir uregjerleg enn skriftspråket, sjølv om ein i Norden i nyare tid har prøvd å styra utviklinga av begge. Alle delar av språket endrar seg, fonologi, supra-segmentale trekk, morfologi, syntaks og leksikon.

Leksikonet, som utgjer ordtilfanget i språket, er nok den delen av språket som endrar seg raskast, av di leksikonet tek opp i seg nye appellativ og proprium kontinuerleg, samstundes som eldre delar av leksikonet forsvinn. Grunnen til den heller raske endringa av leksikonet, er at det stendig kjem til nye nemningar og namn i takt med utvikling og endring av materielle og mentale tilhøve, særleg endring av materielle tilhøve (ny teknologi, nye reiskapar, osv.) (jfr. Akselberg 2003:156).

3.2. Leksikon/onomastikon og stabilitet

Samstundes med at det stendig skjer ei endring av leksikonet, er det ein del av ordtilfanget som er relativt stabil over lange periodar, i hundrevis – ja, stundom i eit par tusenår eller meir. Når det gjeld dei allmenne appellativa, er det nemningar for vitale slektsrelasjonar, kroppsdelar og grunnleggjande menneskelege fysiske og mentale aktivitetar som held seg best, som t.d. nemningar for mor, far; hovud, føter, hender; tenkja, gå, sova, eta osv. (Jfr. Akselberg 2003:156 f.).

Ein stor del av appellativa i språket er viktige nemningar og byggjesteinar i stadnamn, og dei kan vera svært stabile

over hundrevis av år, samstundes som svært mange av dei einskilde stadnamna kan vera det. Stadnamn høyrer ofte til den mest stabile delen av leksikonet.

Den delen av leksikonet som omfattar namn, *propria*, kallar vi eit *onomastikon* (jfr. m.a. Akselberg 2005a). Det finst ulike typar onomastikon. I dette innlegget tar eg utgangspunkt i eit felles *vestnordisk onomastikon* – som omfattar dei viktigaste byggjesteinane i namna, hovudlekken eller grunnordet, og nokre særlege namnegrupper, som omfattar gardsnamn.

3. Stabilitet i onomastikon

Særleg stabile er ein stor del av stadnamna i språket, dette gjeld både naturnamn og kulturnamn. *Naturnamn* er namn på naturlokalitetetar som fjell, vatn, elvar, øyar, fjordar osv., medan *kulturnamn* er namn på kulturlokalitetetar som gardar, vegar, åkrar, bruer, bygningar, bygder, byar osv.

Studerer vi det vestnordiske geografiske området som eg har avgrensa i denne artikkelen, vil vi sjå at det finst eit felles *vestnordisk onomastikon* som omfattar både felles ein-skildnamn, felles typar av namnekomposisjonar og felles byggjesteinar, grunnord. Grunnen til at vi kan operera med eit felles vestnordisk onomastikon, er at det finst ein sterk stabilitet i dette namnematerialet over tid. Eg skal gje nokre døme på både felles grunnord og felles komposisjonstypar.

4. Eit felles vestnordisk onomastikon

4.1. Felles vestnordiske grunnord

Hovudlekken i stadnamn kallar vi for *grunnord*. Dei er namnelekkar som oftast fortel om eit viktig topografisk særtrekk ved lokaliteten – anten direkte, som t.d. *berg, haug, djuv* – eller indirekte ved samanlikning eller i overført tyding, som t.d. *hals, rygg, man, paradis, helvete*. Grunnorda er oftast sistelekken i eit stadnamn, som t.d. appellativet norr. *vík*, ‘min-dre (ofte trong) innskjerung i strandlina, liten fjordarm; kil, våg’, i namnet *Reykjavík*, eller som usamansett namn, t.d. namnet *Vágar* på Færøyane, som er laga til til appellativet norr. *vágr* ‘bukta, smalt sjøstykkje som skjær inn i landet (min-dre enn ein fjord, men større enn ei vik)’.

Studerer vi vestnorske, færøyske, islandske og shetlandske stadnamn, finn vi at dei har mange felles grunnord. Eg gjev her ei oversikt over nokre av desse grunnorda grupperte etter lokalitetstype.

4.2. Oversyn, grunnord

Grunnorda er særleg interessante av di dei ikkje berre er eller har vore sentrale nemningar i dei respektive språka, og såleis også representerer den felles språkhistoriske bakgrunnen til desse fire språka, men også av di dei fortel noko om felles naturtilhøve og felles kulturelle særtrekk.

Grunnorda som eg presenterer her finst i alle dei fire språka, og representerer såleis det felles språklege, topografiske og kulturelle. Eg har berre gjort eit lite utval grunnord som døme på det felles vestnordiske onomastikonet, eit utval som mange kan kjenna seg att i.

Grunnorda har eg gruppert etter kva for lokalitetstype eller denotatum dei namngjev som del av eit samansett eller som usamansett stadnamn.

Av di desse grunnorda språkhistorisk har opphav i eit felles norrønt språktrinn, har eg i oversyna nedanfor fyrst sett opp den felles nordiske forma, det vil seia den norrøne forma, som referanse.

• *Grunnordtype 1 – Ferskvatn*

Norrønt: *vatn* ('vatn, ferskt vatn', 'vatn, tjørn, innsjø', 'vasstraum, elv, bekk')

Islandsk: *vatn*

Færøysk: *vatn*

Norsk: *vatn*

Shetlandsk: *vatn*

Norrønt: *lækr* ('løk, bekk, bekk som renn stilt')

Islandsk: *lækur*

Færøysk: *løkur*

Norsk: *løk*

Shetlandsk: *ljog*

Norrønt: *kelda* ('kjelde, ile, brønn, bekk', 'vasshol i myr, myrsik')

Islandsk: *kelda*

Færøysk: *kelda*

Norsk: *kjelda*

Shetlandsk: *kelda*

Norrønt: *fors* ('foss', 'brottsjø')

Islandsk: *foss*

Færøysk: *fossur*

Norsk: *foss*

Shetlandsk: *fors*

Norrønt: *á* ('å, elv')

Islandsk: *á*

Færøysk: *á*

Norsk: *å*

Shetlandsk: *o*

Norrønt: *tjørn* ('tjørn, tjern, lite vatn', 'pytt, dam')

Islandsk: *tjörn*

Færøysk: *tjørn*

Norsk: *tjørn*

Shetlandsk: *sjøn*

- *Grunnordtype 2 – Dalar og dalføre*

Norrønt: *dalr* ('dal', 'hole, grop')

Islandsk: *dalur*

Færøysk: *dalur*

Norsk: *dal*

Shetlandsk: *dal*

Norrønt: *gil* ('gjel, bergkløft')

Islandsk: *gil*

Færøysk: *gil*

Norsk: *gjel*

Shetlandsk: *gil*

Norrønt: *grøf* ('grøv', 'grøft', 'hole')
Islandsk: *gróf*
Færøysk: *grógv*
Norsk: *grov*
Shetlandsk: *gref*

Norrønt: *botn* ('botn', 'botn – det inste i fjord eller dal')
Islandsk: *botn*
Færøysk: *botnur*
Norsk: *botn*
Shetlandsk: *botten, boiten*

Norrønt: *skarð* ('skar, fjellskar')
Islandsk: *skarð*
Færøysk: *skarð*
Norsk: *skard*
Shetlandsk: *skord*

Norrønt: *hola* ('høle', 'høl')
Islandsk: *hola*
Færøysk: *hola*
Norsk: *hola*
Shetlandsk: *hola*

• *Grunnordtype 3 – Fjell og høgder*

Norrønt: *fell/fjall* ('fjell')
Islandsk: *fell/fjall*
Færøysk: *fjall*
Norsk: *fjell*
Shetlandsk: *fel*

Norrønt: *berg/bjarg* ('berg, berggrunn', 'fjell', 'stein')
Islandsk: *berg/bjarg*
Færøysk: *berg/bjørg*
Norsk: *berg/bjørg*
Shetlandsk: *berg/bjarg*

Norrønt: *kollr* ('koll, rund topp')

Islandsk: *kollur*

Færøysk: *kollur*

Norsk: *koll(e)*

Shetlandsk: *koll*

Norrønt: *kambr* ('kam, fjellkam, jordrygg')

Islandsk: *kambur*

Færøysk: *kambur*

Norsk: *kamb, kam*

Shetlandsk: *kamb, kam*

Norrønt: *tindr* ('tind, fjellpigg')

Islandsk: *tindur*

Færøysk: *tindur*

Norsk: *tind*

Shetlandsk: *tind*

- *Grunnordtype 4 – Fjordar og vikar*

Norrønt: *fjørðr* ('fjord', 'innsjø')

Islandsk: *fjörður*

Færøysk: *fjørður*

Norsk: *fjord*

Shetlandsk: *fjord*

Norrønt: *vík* ('vik, lita bukt', 'bøyging av elv eller bakkedrag')

Islandsk: *vík*

Færøysk: *vík*

Norsk: *vik*

Shetlandsk: *wik*

Norrønt: *vágr* ('våg, bukt, vik')

Islandsk: *vogur*

Færøysk: *vágur*

Norsk: *våg*

Shetlandsk: *vo*

Norrønt: *hópr* ('vik, bukt', 'bøyg')
Islandsk: [*hópur*]
Færøysk: *hópur*
Norsk: *hop*
Shetlandsk: *hub*

• *Grunnordtype 5 – Øyar og skjær*

Norrønt: *ey* ('øy, kringfløytt land', 'flatt land attmed vatn eller elv')
Islandsk: *ey*
Færøysk: *oy, oyggj*
Norsk: *øy*
Shetlandsk: *e, a, ay, ey*

Norrønt: *hólmr* ('holm, holme, lita øy')
Islandsk: *hólmur*
Færøysk: *hólmur*
Norsk: *holm(e)*
Shetlandsk: *holm*

Norrønt: *sker* ('skjær i sjøen', 'berg som stikk opp av jorda')
Islandsk: *sker*
Færøysk: *sker*
Norsk: *skjær*
Shetlandsk: *sker, skerri*

• *Grunnordtype 6 – Innhegningar*

Norrønt: *hagi* ('hage, hamnegang for feet, inngjerdt jordstykke')
Islandsk: *hagi*
Færøysk: *hagi*
Norsk: *hage*
Shetlandsk: *hoga, hag*

• *Grunnordtype 7 – Vegar og stiar*

Norrønt: *gata* ('gate, veg')

Islandsk: *gata* (*götu*)

Færøysk: *gøta*

Norsk: *gata, gota*

Shetlandsk: *got*

Norrønt: *stigr/stígr* ('sti, fotsti, veg')

Islandsk: *stígur*

Færøysk: *stígur, stíggjur*

Norsk: *stig*

Shetlandsk: *stig*

Desse døma viser altså korleis det vestnordiske onomastikonet representerer felles namnespråklege byggjesteinar (grunnord), korleis det illustrerer ein felles topografisk og geografisk struktur, og korleis det uttrykkjer ein sams historisk og kulturell bakgrunn.

4.3. Felles vestnordiske stadnamnklassar

Stadnamn kan vi gruppera etter kva for grunnord dei er sette saman av. Gjer vi det, får vi det vi ofte kallar for ein *stadnamnklasse*. Særleg har ein studert klassar av namn på busetjing, helst *gardsnamn*, såkalla *gardsnamnklassar*. Desse klassane er nettopp avgrensa, eller definerte, i høve til kva for grunnord *gardsnamna* som dei omfattar er sette saman med. Ein *gardsnamnklasse* utgjer ein del av ein *stadnamnklasse*, der *namna* er sette saman med eit særleg grunnord.

Også innom *stadnamnklassane* og *gardsnamnklassane* finst det eit felles vestnordisk onomastikon. Eg skal gje døme på nokre vestnordiske *stadnamnklassar* som omfattar sentrale *gardsnamn*. I nokre av *stadnamnklassane* kan grunnordet finnast både i *naturnamn* og i *gardsnamn* i alle dei fire områda. I andre av *stadnamnklassane* kan grunnordet finnast både i *naturnamn* og i *gardsnamn* i nokre område, og berre som *naturnamn* eller *kulturnamn* som ikkje er *gardsnamn* i andre.

Dei stadnamnklassane som eg tar med, er dei såkalla *staðir*-namna (som er sette saman med grunnordet *staðir* (*staðir*-klassa; norsk *-stad*), *heimr*-namna som er sette saman med grunnordet *heimr* (*heimr*-klassa, norsk *-heim*, islandsk og færøysk *-heimur*), *bær*-namna som er sette saman med grunnordet *bær* (*bær*-klassa; norsk *-bø*), *land*-namna som er sette saman med grunnordet *land* (*land*-klassa) og *vin*-namna som er sette saman med grunnordet *vin* (*vin*-klassa). Innom alle desse stadnamnklassane finst det viktige gardsnamnklassar i fleire eller i alle dei fire vestnordiske områda som vert studerte her.

Av desse fem namneklassane skil *vin*-namna seg ut ved at dei berre finst i Noreg og på Shetland. Likevel tek eg dei med av di dei set stadnamn og gardsnamnfordelinga i eit interessant vestnordisk perspektiv – språkhistorisk og kulturelt.

Den geografiske fordelinga av desse fem stadnamnklassane på dei forskjellige landa som vert jamførte her, er slik:

staðir-namn (No, Is, Fæ, Shet)

heimr-namn (No, Is, Fæ, Shet)

bær-namn (No, Is, Fæ, Shet)

land-namn (No, Is, Fæ, Shet)

vin-namn (No, Shet)

- *Staðir*-namn

Det finst *staðir*-namn i alle fire områda Noreg, Island, Færøyanne og Shetland. I Noreg, på Island og på Shetland finst *staðir*-namna som gardsnamn. På Færøyanne finst *staðir*-namna som bygdenamn og som naturnamn. I Noreg er *staðir*-namna ein av dei aller største gardsnamnklassane med ca. 2500 gardsnamn (jfr. t.d. Olsen 1939b). Også på Island er *staðir*-namna ein stor gardsnamnklasse med ca. 1160 gardsnamn (jfr. m.a. Lárusson 1939). På Shetland finst det ca. 25 *staðir*-namn som gardsnamn (jfr. Akselberg 2005b). *Staðir*-namna på Færøyanne er hovudsakleg naturnamn, men det finst også som eit bygdenamn (jfr. m.a. Matras 1939, Jakobsen 1936, Stewart 1987).

Det har vore vanleg å tidfesta dei norske *staðir*-gardane

til vikingtida (ca. 700–1000 e.Kr.). Ein har knytt desse namna til oppløysinga av storfamilien og framveksten av ein-skildindividet (einskildmannen) si sentrale rolle i samfunnet, m.a. realisert gjennom vikingferdene og kolonisering av vesthavsøyane. Fyrstelekkane i *staðir*-namn har difor i stor grad vore tolka som personnamn eller persontilnamn, dvs. oftast som mannsnamn. Nyare norsk og dansk gransking har derimot vist at *staðir*-namn har kome til over ein mykje lengre periode (hovudsakleg ca. 400–1000 e.Kr., og ein-skildnamn endå seinare), og at mange av fyrstelekkane ikkje er personnamn, men t.d. nemningar på naturlokalitetar (jfr. Akselberg 1984).

Fleire av *staðir*-gardane har vore store og sentrale gardar. Dei har ofte hatt god og produktiv jord og har hatt høg status i samfunnet. Eksempel på slike storgardar er den gamle kongsgarden *Álreksstaðir* i Bergen og det gamle hovdingsetet *Bessastaðir* like sør for Reykjavík.

Staðir som namnelekk i gardsnamn tyder ‘stad’ eller ‘grunn der bustad ligg eller kan liggja’. Hovudlekken er norrønt *staðir* som er ei fleirtalsform av den norrøne nemninga *staðr* ‘stad, bustad’.

• *Heimr*-namn

Også *heimr*-namn finst i alle fire områda Noreg, Island, Færøyane og Shetland. I Noreg er *heimr*-namna ein heller stor gardsnamnklasse med om lag 1000 namn (jfr. m.a. Olsen 1939b). På Island er det heller fåe *heimur*-namn som bygdenamn/gardsnamn (jfr. m.a. Lárusson 1939). Også på Færøyane er det fåe *heimur*-namn, og berre eitt av desse er gardsnamn (jfr. m.a. Matras 1939). På Shetland finst *heimr*-namn hovudsakleg som marknamn, men også som gardsnamn og bygdenamn (jfr. m.a. Olsen 1939b).

Heimr-namna er gamle gardsnamn, og dei fleste er komne til i perioden frå kring Kristi fødsel til utgangen av folkevandringstida, ca. 600 e.Kr. Svært ofte er *heim*-gardane store, dei ligg sentralt i bygdene og dei har hatt god avkastning. At fleire *heimr*-gardar har vorte kyrkjestader, fortel om den høge statusen desse gardane må ha hatt i eldre tid.

Namnelekken *heimr* har ei germansk form **haimi-*, **hai-*

ma-, som har samanheng med gresk *keimai* 'ligg'. I den eldste tida har truleg tydinga vore 'liggjestad, opphaldsstad' nytta om bygder og større område til ei større folkegruppe. Seinare har tydinga vorte 'bustad' i den meir avgrensa tydinga 'gard, ættebustad', og så har tydingsinnhaldet etter kvart vorte avgrensa til 'einskildgard, heim' – slik vi kjenner det i dag.

- *Bær*-namn

Denne stadnamnklassen finst også i alle dei fire områda Noreg, Island, Færøyane og Shetland. Også *bær*-namnklassen er stor som gardsnamnklasse i Noreg med 1100 namn (jfr. m.a. Olsen 1939b). På Island er det om lag 170 *bær*-namn som gardsnamn (jfr. m.a. Lárusson 1939). Færøyane (jfr. m.a. Matras 1939) og Shetland (jfr. m.a. Olsen 1939b) har også nokre *bær*-namn som gardsnamn.

Nemninga hadde i norrønt formene *bær* og *býr* som rett og slett tyder 'gard, bustad', og som er avleidd av rota i det norrøne verbet *búa* som tyder 'bu', og som har ei eldre tyding 'dyrka'.

Nemninga *bø* eller *by* finst i mange stadnamn, og særleg i gardsnamn.

Usamansette gardsnamn på *bær* høyrer ofte til dei aller eldste gardsnamna i ei bygd. Mange av dei er komne til lenge før vikingtida (ca. 700–1000 e.Kr.), og fleire av desse namna kan vera frå dei næraste hundreåra etter Kristi fødsel.

Bær-gardane har ofte vore store gardar, og dei ligg som regel sentralt i ei bygd. Det er kanskje her ein fyrst har slått seg ned i ei bygd og tatt til med jordbruk. Seinare er desse sentrale gardane delte opp i mindre gardar. På Voss er dei tre *bær*-gardane m.a. delte opp i fleire *vin*-gardar. Vi kallar difor *bær*-gardane for morgardar. Garden *Bø* i Tjukkabygdi er morgard til *vin*-gardane *Endeve*, *Melve*, *Helleve*, *Vinjo*, *Tøn*, *Hylle* og *Ygre*. Desse *vin*-gardane ligg mest som i ein krins rundt morgarden *Bø*.

Nemninga *bø/by* finst i svensk og dansk i forma *by* med tydinga 'landsby', og i gamalengelsk *bý* med tydinga 'bustad'. Urnordisk form er **būwia* 'buplass', som er ei avleiing til **bōwan*, **bōwam* 'bu'. Den germanske forma er **būja-* og **bōwja-*.

- *Land*-namn

Land-namn finst det i dei tre områda Noreg, Island og Shetland. Færøyane ser ut for å mangla *land*-namn. Også denne stadnamnklassen inneheld ein stor gardsnamnklasse i Noreg med ca 2000 namn (jfr. m.a. Olsen 1939b). På Island er det om lag 80 *land*-namn som gardsnamn (jfr. m.a. Lárusson 1939), og på Shetland finst ca. 75 *land*-namn som gardsnamn (jfr. ma. Stemshaug 1985).

Sistelekken i namnet, *-land*, tyder ‘mark, jord, jordstykke’.

Land-namna er karakteristiske for Noreg. Det er mange gardsnamn i Noreg som har *land* som sistelekk, om lag 2000. *Land*-namngardane er såleis ei av dei største gardsnamngruppene i Noreg. Dessutan er det om lag 200 norske stølsnamn som har namnelekk *land*. Dei fleste *land*-namna finst i området frå Telemark til Hordaland. I dette området ligg om lag 80 % av *land*-gardane, og innanfor dette området er det regionen Vest-Agder og Rogaland har flest *land*-gardar. I Hordaland finst det over 300 *land*-namn.

Fleire av *land*-gardane i Rogaland vart busette under ein ekspansjonsperiode frå ca. 200 til 550 e.Kr. *Land*-gardane er såleis ofte utkantgardar i høve til eldre og sentrale gardar. I Agder er det samanheng mellom ein jordbrukseksponasjon og *land*-namngardar i perioden 400–600 e.Kr. Det er såleis ein nær samanheng mellom jernalder, folkevandringstid, jordbrukseksponasjon og framveksten av *land*-gardar i Noreg.

På vesthavsøyane var denne namneklassen derimot produktiv noko seinare, i vikingtida. Såleis representerer *land*-namna både eit indre landnåm *fram mot* vikingtida og eit ytre landnåm i vikingtida. Vi reknar med at det etter år 1000 er kome til få *land*-gardar i Noreg.

- *Vin*-namn

Vin-namn finst i området vårt berre i Noreg og på Shetland. *Vin*-namna er ei stor gardsnamngruppe i Noreg med 1000 namn (jfr. m.a. Olsen 1939b). På Shetland finst *vin*-namn som naturnamn (jfr. m.a. Olsen 1939b). Elles manglar *vin*-namn på Island og Færøyane.

Namnelekk *vin* tyder ‘naturleg eng, beite, grasmark’,

og appellativet er alt gått ut or det klassiske norrøne språket. I norrøn tid fanst *vin* berre som samansetjingslekk i stadnamn. Ein reknar at dei eldste *vin*-namna kan ha vorte laga i dei næraste hundreåra etter Kristi fødsel. Dei yngste *vin*-namna reknar ein med kan vera komne til rundt år 1000.

I Noreg er *vin*-gardane ofte store og sentrale gardar. Ofte er *vin*-gardane såkalla sekundære gardar. Det vil seia at dei er skilde ut frå ein eldre hovudgard, ein såkalla morgard. Slike morgardar er svært gamle gardar med ei stor flatevidd. Namnet på ein morgard er ofte eit usamansett naturnamn i ubunden form. Opphavleg har *vin*-namna vore natur- eller teignamn ei stuttare tid – før dei vart gardsnamn.

At *vin*-gardar berre finst i Noreg, og dessutan som naturnamn på Shetland og Orknøyane, og manglar heilt på Island og Færøyane, kan tyda på at namnet *Vinland* ikkje har nemninga *vin* som fyrstelekk.

5. Språkleg berekraft, stadnamn og dei små vestnordiske språksamfunna

5.1. Namn og onomastikon som representantar for språkleg berekraft

Eg har nemnt i denne artikkelen at onomastikonet ofte er ein svært stabil del av leksikonet, og såleis også ein svært stabil del av språket. Det tyder likevel ikkje at alle delane av onomastikonet er like stabile. Mange nylaga namn kan ha kort levetid av di dei har ei avgrensa bruks- og funksjonstid, som t.d. *Petrograd* for *St. Petersburg* (byen heitte *St. Petersburg* fram til 1914; i perioden 1914–24 var namnet *Petrograd*; namnet var *Leningrad* i perioden 1924–1991; frå 1991 er bynamnet igjen *St. Petersburg*).

Her har eg fokusert på namn og namneelement med hovudsakleg lang levetid og med ein mangslungen brukarkrins. Slike namn og namnelekkar kan vi seia er *beredyktige*. Det vi kan kalla *språkleg berekraft* meiner eg må knytast til ein *mangslungen bruk* av språket, og bruken må igjen knytast til ein *mangslungen brukarkrins*. At stadnamn og stadnamnelement vert nytta av mange sosiale grupper, gjer at namna og onomastikona er beredyktige. Såleis kan vi snakka om ei *onomastisk berekraft*.

Det vestnorske onomastikonet, slik eg har avgrensa det her, er beredyktig i dag – og vil truleg vera det i lang tid framover – av di det har vore nytta i lang tid og blir nytta i dag av eit mangfald brukarar. Det vestnordiske onomastikonet uttrykkjer dessutan noko karakteristisk ved den vestnordiske naturen og topografien, den vestnordiske kulturen og den vestnordiske identiteten. Det finst altså ein samansett bruk, ein samansett funksjon og ein samansett brukarkrins.

I tillegg til at namna vert brukte av eit mangfald brukarar, vert dei sentrale byggjesteinane i stadnamna, som t.d. grunnorda, nytta om att og om att i nye namn og i nye namnekonstruksjonar. Denne språkleg *leksikalske gjenbruken*, eller meir spesifikt den *onomastiske gjenbruken*, er eit tredje viktig element i det vestnordiske onomastikonet si berekraft – i tillegg til dei to første elementa: den mangslungne aktive namnebruken og den mangslungne brukarkrinsen.

Det er i praksis berre den shetlandske delen av det vestnordiske onomastikonet som skil seg ut ved at den engelsk-språklege påverknaden – gjennom skotsk-britisk administrasjon og politisk styring, ved at det gamle språket norn mista mykje av sin tidlegare funksjon, og gjennom den allmenne engelske kulturpåverknaden og engelsk språknormering – har ført til at skriftform og uttale skil seg frå det vestnordiske stadnammaterialet i Vest-Noreg, på Island og på Færøyane.

5.2. *Det vestnordiske språkområdet si språklege berekraft*

Språka innom det vestnordiske språkområdet – med eit visst unntak for Shetland – har fleire språklege fellestrekk, der særleg leksikonet merkjer seg ut ved å representera eit viktig felles språkfelt. Innom dette felles vestnordiske leksikonet skil onomastikonet seg ut ved at det representerer språkleg berekraft og uttrykkjer topografiske og kulturelle fellestrekk, samstundes som det symboliserer ein felles identitet. Dessutan representerer denne vestnordiske språkkrinsen ein felles nordisk kultur.

Det felles nordiske språkgrunnlaget er ein ressurs som kan nyttast til intern nordisk språkleg kommunikasjon langt inn i framtida. I vestnordisk og i allmennnordisk samanheng

vil det felles nordiske språkgrunnlaget gje større evne til språkleg kommunikasjon mellom dei nordiske landa. Ved å revitalisera den internordiske språklege kommunikasjonen, vil ein også auka berekrafta til dei nordiske språka i framtida. Dette er ein viktig måte å ta vare på den felles nordiske framtida.

Ved at dei nordiske landa står saman som ein samla kulturell og språkleg region, vil det vestnordiske og nordiske området kunna utgjera ei viktig nord-vesteuropeisk tyngd.

Det finst tre sentrale språkfunksjonar: språk som kommunikasjonsmiddel, samanhengen mellom språk og tanke, og språket sin symbolverdi.

Eit språk er eitt sentralt *kommunikasjonsmiddel* som *formidlar idéar* innom ein særleg kultur og mellom kulturar.

Eit språk har ein sentral *kognitiv funksjon*. Det er nært knytt til vår evne til å tenkja av di assosiasjonar og konnotasjonar er knytte til ord og uttrykk. Vi uttrykkjer oss sjølve på ein meir funksjonell adekvat måte og med større lettheit ved å nytta morsmålet vårt.

Eit språk har ein *symbolsk verdi*, dvs. språklege uttrykk er knytte til sosiale vurderingar og er brukte til å uttrykkja identitet og sosiale, nasjonale og regionale grenser – på godt og vondt.

Det vestnordiske onomastikonet representerer desse tre funksjonane, og dette onomastikonet som ein sentral del av det vestnordiske språket elles, gjev dette vestnordiske området ei viktig felles kulturell og språkleg tyngd.

6. Konklusjon

Eg har i denne artikkelen prøvt å presentera nokre eksemplar som illustrerer eit felles vestnordisk namnemateriale, i tillegg til å peika på korleis dette materialet reflekterer kontakt gjennom hundrevis av år, ei felles historie og felles topografisk og kulturell identitet. Eg har også peika på den sentrale funksjonen det vestnordiske onomastikonet har og korleis det er nytta på kreative og innovative måtar for å laga nye namn.

Vulkanen i den sørvestre delen av Island, som er plassert på ryggen mellom *Eyjafjallajökull* og *Mýrdalsjökull*, var

aktiv i om lag ein måned – før det større utbrotet i *Eyjafjal-lajökull*. Begge stader har det laga seg nye fjellformasjonar, og desse må få namn. Kanskje har dei alt fått namn for det eg veit. Ein naturlokalitet må ha eit namn, og det primært eit namn som fungerer i ein nordisk samanheng. Det er difor truleg at desse nye namna vil byggja på namneelement og namnestrukturar som alt finst i eit islandsk – og vestnordisk – onomastikon.

Då Ingolfr Arnarson kom som den fyrste landnåmsmannen på Island på slutten av 800-talet, hadde han ingen serviert med seg på den om lag fire døger lange ferda frå Vest-Noreg – slik Icelandair framhevar (sjå illustrasjonen nedanfor). Og kvifor skulle han det? Han hadde neppe lagt seg til slike moderne påfynster, men turka nok fingrane i kjortelen. Derimot hadde Ingolfr og felagane hans frå dei vestnorske bygdene med seg ein annan sentral bagasje av mental karakter, nemleg eit vestnorsk onomastikon som dei straks fekk trong for å aktivera då dei slo seg ned på øya – av dei di møtte nye naturlokalitetar. Både for å kunna orientera seg, identifisera sentrale naturressursar og topografiske tilhøve, og markera grenser, måtte dei namngje det nye landskapet. Denne namngjevinga var ein viktig føresetnad for å overleva i den nye verda dei kom til. Ved å aktivisera det mentale onomastikonet dei hadde med seg, gjorde dei det ukjende kjent. Denne mentale bagasjen hadde stor onomastisk og språkleg berekraft. Andre landnåmsmenn hadde med seg sine mentale onomastikon til Shetland og Færøyane. Til saman vart dette grunnlaget for det vestnordiske onomastikonet.

**Ingólfur Arnarson was the first
settler in Iceland, more than
1100 years ago.**

**His trip from Norway lasted four
days and there were no napkins.**

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein. 1984. Vikingtidsindividualisme eller naturnemnerelasjonar? Om utmerkingslekkane i staðir-namn på Voss og i grannebygdene i indre Hordaland sett på bakgrunn av eldre og nyare nordisk gransking. *Namn og Nemne* 1. 51–82.
- Akselberg, Gunnstein. 2003. Talevariasjon i Noreg. I: Mæhlum, Brit m.fl. (red.) 2003. 144–165.
- Akselberg, Gunnstein. 2005a. The structure of the onomasticon and the name classification. I: Brylla, Eva m.fl. (red.) 2005. 67–78.
- Akselberg, Gunnstein. 2005b. Names Composed in *-staðir* in Shetland and Western Norway. Continuity or Discontinuity? I Gammeltoft, Peder, Carole Hough og Doreen Waugh (red.) 2005. 5–24.
- Brylla, Eva m.fl. (red.). 2005. *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences Uppsala 19–24 August 2002*. Uppsala.
- Gammeltoft, Peder, Carole Hough og Doreen Waugh (red.).

2005. *Cultural Contacts in the North Atlantic Region. The Evidence of Names*. [Lerwick:].
- Jakobsen, Jakob. 1936. *The Place-Names of Shetland*. London/København.
- Lárusson, Ólafur. 1939. Island. I: Olsen, Magnus 1939. 60–75.
- Matras, Christian. 1939. Færøerne. I: Olsen, Magnus 1939. 53–59.
- Mæhlum, Brit m.fl. (red.). 2003. *Språkmøte*. Oslo.
- Olsen, Magnus. 1939a. *Stedsnavn. Nordisk kultur V*. Stockholm–Oslo–København.
- Olsen, Magnus. 1939b. Norge. I: Olsen, Magnus 1939. 5–59.
- Stemshaug, Ola. 1985. *Namn i Noreg*. 3. utgåve. Oslo.
- Stewart, J. 1987. *Shetland Place-Names*. Lerwick.

Dialektbrugere i spændetrøje?

Om dialektbrug i et lille, tæt sprogsamfund

AV JÓGVAN Í LON JACOBSEN

Formål og baggrund

Siden jeg omkring tusindårsskiftet begyndte at interessere mig for sociolingvistik, har jeg været helt fascineret af denne disciplin. Kort sagt, fordi: “Style refers to ways of speaking – how speakers use the resource of language variation to make meaning in social encounters”, som Coupland udtrykker det på bagsiden af sin bog *Style* (Coupland 2009). Jeg vil i det følgende fokusere på nogle dialektbrugere og deres holdninger til egen dialekt og deres erfaringer med at tilpasse sig centralfærøsk.

Denne artikel er af sociolingvistisk art og beskæftiger sig med det overordnede spørgsmål om dialekt versus standard. Egentlig prøver jeg at nærme mig spørgsmålet om holdninger til dialekt og standard i det færøske sprogsamfund – et lille øsamfund på ca. 48.000 indbyggere, og som består af en række indbyrdes forståelige dialekter.¹ I den færøske sprogdiskurs forventes det, at man er stolt af dialekterne, fordi en dialektal mangfoldighed har en værdi i sig selv. Det lærer vi bl.a. i skolen. Med andre ord er det politisk korrekt at være dialektentusiast. Og når færinger bliver spurgt om deres holdning til dialekt, er de generelt positive (jf. Petersen 2009). Men jeg har lyst til at udfordre denne positive holdning til dialekterne. Er vi færinger egentlig så positive til

---

¹ Der er især fonologiske samt en del morfologiske forskelle, jf. Hagström (1967: 162 ff.).

dialekt, som vi giver udtryk for, når vi bliver spurgt om det? Eller føler vi måske, at vi *bør* være positive omkring færøske dialekter? Der er noget, der tyder på, at der forventes en positiv holdning til dialekter.

Det er et velkendt faktum i sociolingvistikken, at sprogbrugere varierer deres sprogbrug efter den sociale kontekst, jf. fx Chrystal (2003:6). Min hypotese er, at en del af de færøske dialekttalende føler sig fastspændt i en dialektal spændetrøje, hvilket indebærer, at det er yderst vanskeligt at anlægge sig en ny sproglig praksis, hvis det skulle være ønskeligt af en eller anden grund, og at denne fastspændthed kommer til udtryk, når dialektbrugere fra periferien bosætter sig i Tórshavn. De vil gerne konvergere henimod centralfærøsk, men tør ikke pga. risiko for sociale sanktioner fra deres lokale dialektbagland. Den dialektale spændetrøje varierer i styrke og intensitet, og det er i særlig grad dem med dialektbaggrund på Suðuroy, der føler sig fastlåst i deres dialekt, hvilket skyldes, at dialekterne på Suðuroy har nogle træk, som ikke findes i andre dialekter (se senere). Jeg vil forsøge at diskutere dette kompleks inden for rammerne af teorien om sociale netværksstrukturer og akkomodationsteorien (jf. Coupland 2009:62). Jeg vil også inddrage Mæhlums overvejelser (Mæhlum 2007:54–67). Men først vil jeg knytte min hypotese om den dialektale spændetrøje direkte til det norske begreb *knot*.

Sproglig variation

Udgangspunktet for denne artikel er, at sproglig variation er en realitet. Nikolas Coupland siger om dialektal variation (Coupland 2009:2), at “Dialects are social styles”, dvs. at til forskellige udtryksmåder er der knyttet nogle værdier. Coupland siger videre, at “Their [dvs. sprogbrugernes] speech will often, for example, show a mixture of ‘standard’ and ‘non-standard’ forms of the same speech feature” (Coupland 2009:5). Det enkelte individ er altså ikke konsekvent i sin brug af dialektale drag, og dét er i al sin korthed emnet i denne artikel. Moderne sociologer, fx Giddens og Beck, hævder, at der i dagens samfund sker en frigørelse fra tradition og traditionelle værdier over alt i samfundet – også

ude i bygderne (jf. Skjekkeland 2009:47). I små, tette og multiplekse bygdesamfund kan en sådan frigørelse få alvorlige konsekvenser for den enkelte “udbryder”. Og det kan medføre, at en frigørelse fra traditionen og de lokale værdier – inklusive dialekten – kan ende med, at “udbryderne” får en irettesættelse for upassende opførsel. Og så kan man spørge sig selv, om det er det værd. Den sociale kontrol og forventningerne til sproglig ensartethed er så store ude på bygderne, at mange undlader at frigøre sig. Moralens er: Skomager, bliv ved din læst.

Man kan naturligvis anskue denne form for sproglig variation som en variation mellem standardformer og ikke-standardformer. Det er også oplagt at anskue det som et spørgsmål om identitet og solidaritet osv. Resultatet er ofte en form for tilpasning, hvor den enkelte tilpasser sit sprog til en ny varietet (dialekt, standard osv.). Selve den proces at fjerne sig fra sin oprindelige dialekt og anlægge en anden sproglig praksis kaldes på norsk for *knot*, som ifølge norske lingvister er en yderst negativ term. Og en, som knoter, udsættes ofte for sociale sanktioner. Bull (Bull 2009:51) siger at “Den som vurderer språket til ein annan som *knot*, har ikkje mykje til overs for det”, og Skjekkeland siger med henvisning til Jahr (Skjekkeland 2009:36), “at den som knotar, viser at han ikkje fullt solidariserer seg med heimlassen, at talemålet ikkje er godt nok”. Videre siger Skjekkeland, at *knot*-begrebet giver lokalsamfundet et socialt magtmiddel, der forhindrer dialektbrugere i at fjerne sig fra sin dialekt og lokale værdier i øvrigt. Det samme siger Molde (2007²) og tilføjer, at grunden til den negative holdning til *knot* er bl.a., at dialekterne har høj status samtidig med, at man i Norge ikke har noget normeret talesprog. Gennem den sociale kontrolinstans, som *knot*-begrebet repræsenterer, kan lokalsamfundet forsvare sig mod alt, som bliver opfattet som en trussel mod dialekten og lokale værdier. *Knot* bruges både om en som “endrer språket sitt i retning av ein annan dialekt, altså ein annan “subvarietet” av norsk, og om ein går over til å snakke det vi kunne kalle “skriftnorsk”, altså

2 Kilden er en lydsekvens med et interview med Else Berit Molde på internetadressen: <http://soundcloud.com/sprakteigen/ynskjereprise-om-knot>

ein uoffisiell standardvarietet av norsk” (Bull 2009:51–52). Bull siger videre, at en person, som ændrer sit talesprog “risikerer å bli skulda for den store språksynda, som knotet representerer” og at de sprogsociale forhold i Norge ikke er så idylliske, som man ellers har indtryk af (s. 57). Nordmænd er stolte af deres dialekter, og derfor er dialektblanding en lingvistisk synd, som Molde udtrykker det. Og det skyldes ikke mindst forestillingen om det rene sprog og ægte dialekter. Og *knot* går jo direkte imod denne forestilling. I det følgende bruger jeg termen *konvergering*.³ Molde nævner ordet *rikse* (anvende riksmål) som en negativ term om det at knote.⁴

En anden mulig teoretisk tilgang kunne være at anvende Ramptons term: *language crossing* eller *code crossing*. Ben Rampton beskriver *language crossing* som “code alternation by people who are not accepted members of the group associated with the second language they employ” (Rampton 1995:280). *Language crossing* er egentlig en identitetshandling, hvorigennem taleren prøver at tilpasse sig de nye sociale omgivelser. Uanset hvilken teoretisk tilgang vi anvender, så drejer det sig om at få inblik i de mekanismer, der er på spil, når personer ændrer hhv. ikke ændrer deres sprog i tilfælde af, at de flytter.

Termen centralfærøsk

Termen standardfærøsk eksisterer i færøsk, men vi har kun en vag fornemmelse af dens indhold, dvs. begrebet er ikke klart defineret. Jeg bruger termen standardsprog om den sprognorm, som generelt anses for at være den mest neutrale, dvs. et sprog, der ikke rummer specielle træk af regional eller social art. Standardsproget er derfor oftest undervisningsnorm, når sproget tilegnes som fremmedsprog, og almindeligvis også referencen ved studiet af sproglig variation. Jeg vil i det føl-

3 Chrystal definerer konvergens på denne måde: “A term used in sociolinguistics to refer to a process of dialect change in which dialects become more like each other” (Chrystal 2003:108). Her bør det måske pointeres, at konvergering bare delvis dækker indholdet i begrebet *knot*, da *knot* beskriver konvergering, som er evalueret negativt.

4 Der findes et tilsvarende begreb til det norske *knote* på Shetland, nemlig verbet *knap*, som defineres: “to speak with affectation, especially Shetlander trying to speak ‘proper’ English”. *Hear’s du him knappin awa laek a föl* ‘hører du ham knote afsted som en torsk’. <http://www.shetlanddialect.org.uk/john-j-grahams-shetland-dictionary.php?word=1315>.

gende bruge termen *centralfærøsk* om den variant af færøsk, der tales i og omkring hovedstaden, Tórshavn, og som lægger sig tæt op ad skriftsproget, altså en slags skriftsprogsbaseret udtale. I min argumentation er centralfærøsk ikke nogen egentlig dialekt, men en overdialektal prestigefyldt variant. Centralfærøsk er ikke eksplicit defineret, men fungerer som norm eller standard, fx i udtaleangivelser i ordbøger og grammatikker.⁵ Typisk for centralfærøsk er fx:

- At diftongen <ei> udtales /ai/, fx *bein* /bain/, selv om ca. halvdelen af færinger udtaler den som /oi/
- At diftongen <ó> udtales som /åu/, fx *sól* /såul/, selv om ca. halvdelen af færinger har udtalen /eu/
- At diftongen <á> udtales som /åa/, fx *bátur* /båatur/ – i modsætning til de nordlige dialekter, som har udtalen /a:/
- At ord med <-ógv-> udtales /-egv-/ , fx *sjógvur* /sjegvur/ – i modsætning til Suðuroy-dialekten, som har udtalen /sjågvur/
- At <a> foran <-ng-> og <-nk-> udtales som /e/ – i modsætning til Suðuroydialekten, som har udtalen /a/
- At diftongen <æ> udtales som /ea/, fx *læra* /leara/ – i modsætning til Suðuroy-dialekten, som har udtalen /e/.
- At kort <ó> udtales som /ø/, fx *fólk* /følk/.

Foruden disse sprogstrukturelle forskelle er der en del dialektforskelle på ordniveau. Det personlige pronomen i 1. og 2. pers. plural hedder *vit* og *tit* over hele landet, mens det på Suðuroy hedder *okur* og *tykur* (egl. udviklet fra oblike kasus af dualisformen i norrønt), og 1. person sg. af det personlige pronomen kan hedde *jeg* [je:] på Suðuroy, mens det i resten af landet er *eg* [e:]. Og modalverberne *skula* og *munna* kan hedde *skulja* og *munja* på Suðuroy. Der eksisterer således en forestilling om en standardudtale, om end den ikke er ekspliciteret. De sociale sanktioner er fortrinsvis knyttet til “utroskab” mod de mest karakteristiske træk, fx *okur* og *tykur*.

Det er et veldokumenteret faktum i litteraturen, at der

⁵ Den dansk-færøske ordbog (Petersen 1995) har dog /eu/ for <ó>.

knytter sig forskellige værdier til hhv. dialekt og standard, dvs. at symbol- og signalfunktionen på de to størrelser er yderst forskellig på det lingvistiske marked – hvis vi tænker på dialekt og standard som to idealiserede og stereotype ekstremer. Der eksisterer en kobling mellem den geografiske lokalitet og dens dialekt – en kobling der signalerer nogle traditionelle værdier, som man helst ikke skal bryde med (jf. Mæhlum 2007:57). Det sted, hvor en dialekt tales, er ikke kun et fysisk sted, men en størrelse, der er fyldt med socialt og kulturelt indhold, og dialektbrug signalerer nogle socio-kulturelle værdier. Ydermere knytter den temporale dimension (kontinuiteten og sammenhængen mellem fortid og nutid) sig til traditionen og fremstår således som formidler af traditionen. Det stedspecifikke sprogsystem bliver således en repræsentant for tradition, kontinuitet, identitet, solidaritet osv. På den anden side findes der en eller anden kobling mellem centralfærøsk og det moderne og det prestigefyldte.⁶ Faglitteraturen giver mange eksempler på, at standardtalsprog giver associationer henimod prestige og kompetence, dvs. statuskvaliteter, mens dialektale varianter signalerer integritet og troværdighed, dvs. loyalitets- og solidaritetskvaliteter (jf. fx Mæhlum 2007).

Tórshavnsdialekten har vel en anden status end hovedstadsdialekter ellers har. Historisk set har den ikke været opfattet som nogen prestigedialekt. I gamle beskrivelser af Tórshavnsdialekten beskrives den som en blanding mellem færøsk og dansk⁷, og denne stereotypi lever stadig væk. Grunden til denne stereotypi er den enkle, at Tórshavn var stedet, hvor ekstremiteterne mødtes. I 1600- op til 1800-tallet var Tórshavn en lille bygd, befolket med på den ene side dansksprogede embedsmænd og på den anden side færøske proletarer. Og man kan ikke fortænke Tórshavns indbyggere i, at de har ladet sig påvirket af de danske embedsmænds sprog – enten bevidst eller ubevidst. Så historisk set har Tórs-

6 Dette er ren intuition (i betydningen *fornemmelse af hvordan noget forholder sig*) og bygger altså ikke på empiriske observationer.

7 Jf. fx Matras 1970:xviii der omtaler Tórshavnsdialekten som den, der er “mest fordærvet”; og Grundtvig 1845 [1978:37], der siger, at hovedstadsdialekten “er saa fordærvet og blandet med Dansk, at det ikke fortjener stort bedre end at kaldes “en Blanding” af Færøisk og Dansk”.

havnsdialekten ikke haft de nødvendige forudsætninger for at opnå den nødvendige status og prestige. Og desuden var Tórshavn en lille bygd. I 1814 boede der 522 mennesker i Tórshavn og det var 10 % af landets befolkning. I dag bor der ca. 17.000 mennesker i Tórshavnsområdet, hvilket svarer til en tredjedel af den samlede befolkning.

Centralfærøsk – en prestigefyldt variant

Et problem i min argumentation er, at på Færøerne har vi ikke noget kodificeret standardtalesprog. Det samme gør sig også gældende i Norge (jf. Mæhlum 2007:60). Nordmænd og færinger kan tale dialekt stort set i alle situationer, og man kan høre folk i statusfyldte positioner tale dialekt offentligt. Og nu kommer jeg til mit egentlige ærinde. Hele min argumentation bygger på den antagelse, at centralfærøsk i dag har en vis prestige i forhold til dialekterne. Og denne asymmetri medfører, at dialekttalende, som fx flytter til Tórshavn, har tendens til at konvergere henimod centralfærøsk. Den relative prestige, som er knyttet til centralfærøsk, virker tiltrækkende på tilflyttere fra periferien. Men vi oplever ikke nogen hæmningsløs konvergering. Jeg tror, at den relativt moderate konvergering skyldes, at man frygter for reaktionerne fra ens dialektale bagland. Det kommer jeg tilbage til. Konvergering har derfor forskellig styrke, som i høj grad er knyttet til den enkelte sprogbruger og de enkelte dialektområder. Det forekommer mig, at de med dialektbaggrund på Suðuroy har et større sprogsocialt "handikap" eller føler et større sprogsocialt pres end dem nordfra, og derfor er mere tilbøjelige til at konvergere end folk fra andre dele af landet. Dette sprogsociale pres udmønter sig som konvergering delvis på enkeltordsniveau og delvis i selve sprogstrukturen. Dvs. at markerede dialektord og ordformer, der opfattes som udstikende eller ekstreme i forhold til centralfærøsk, erstattes af mere umarkerede ord og ordformer, fx det personlige pronomen i 1. pers. pl. *vit* i stedet for *okur*. Men jeg vil påminde om, at konvergeringen trods alt er begrænset.

Modstridende kræfter på spil

Der er kræfter ude i lokalsamfundene, der aktivt fremmer konvergering, samtidig med at der er modkræfter, der prøver på at stoppe denne tendens. Den sproglige konformitet, som man skulle forvente, bliver brudt. På makroniveau kan vi konstatere tendenser, som resulterer i større grad af sociokulturel homogenitet end tidligere, mens vi på mikroniveau oplever kræfter ude i lokalsamfundene, som fremstår langt mere heterogene og komplekse, fordi det enkelte individ eksponeres for alternative praksisformer, og må derfor hele tiden foretage valg i forhold til disse alternative praksisformer (jf. Mæhlum 2007:6 og Skjekkeland 2009:47 ff.).

Samtidig med at vi oplever en homogenisering på landsplan, opererer der modstridende, intense kræfter ude i lokalsamfundene. Og det resulterer i, at dialektbrugere oplever situationen som et dilemma. På den ene side er der en forestilling om en overdialektal standardvariant, som knytter sig til det moderne, prestigefyldte, status osv., dvs. en moderne livsstil, der giver en vis grad af social og kulturel frihed. På den anden side er det en praksisform, der er forankret i en dialekt, som knytter sig til et lokalsamfund, der opfattes som traditionelt, provinsielt og delvis stigmatiseret. Men *dér* bor éns familie og venner, dvs. størrelser, der peger hen imod identitet, solidaritet, kontinuitet osv.

Interviews

I efteråret 2010 interviewede jeg nogle radio- og tv-journalister og en politiker med dialektal baggrund hhv. på Suðuroy og i det nordlige dialektområde om deres holdning til dialekt og dialektbrug. Der var ikke tale om nogen videnskabelig undersøgelse i egentlig forstand. Jeg var blot interesseret i finde nogle interviewpersoner, som ville besvare nogle få spørgsmål om holdning til dialekt og dialektbrug. Det eneste krav var, at informanterne skulle repræsentere de to hoveddialektområder, det sydlige og det nordlige. Og min hensigt med at interviewe disse personer fra periferien var at få et indtryk af, hvilken rolle dialekten spiller, når de udtrykker sig offentligt. Med repræsentanter for hoveddialektområderne kunne jeg undersøge, om der var forskelle

og/eller ligheder mellem informanterne fra syd og nord, når det gælder holdning til dialekt og dialektbrug. Jeg udførte et kort interview med dem via telefon ud fra nogle spørgsmål, som jeg havde formuleret i forvejen. Interviewene varede ca. 15 minutter hvert. Spørgsmålene var fokuseret omkring spændingsfeltet centralfærøsk vs. dialekt.

Informanterne arbejder og bor i Tórshavn. Det drejer sig om fire informanter fra Suðuroy. To er ansat i Kringvarp Føroya, som er den offentlige radio- og fjernsynskanal. Den ene er en mandlig nyhedsoplæser i 50'erne, den anden er en ung kvindelig musikstudievært, ca. 20 år gammel. Den tredje arbejder på Rás 2, som er en privat radiokanal, hvor hun er nyhedsoplæser og vært på et formiddagsprogram. Hun er midt i 20'erne. Og den fjerde informant fra Suðuroy er en kvindelig politiker i 30'erne. Og så havde jeg fire radiojournalister fra det nordlige dialektområde, hvoraf tre er nyhedsoplæsere i Kringvarp Føroya, to mænd på hhv. ca. 40 og 50 år og en kvinde i 30'erne. Og den fjerde er en kvinde midt i 20'erne og ansat på den private Rás 2.

Resultat fra Suðuroy

Det er hævet over enhver tvivl, at informanterne fra Suðuroy er mere eksponeret for konvergering end dem nordfra. De gør et bevidst valg, når de fravælger nogle dialektale former. Informanterne fra Suðuroy anser deres dialekt som mindre prestigefyldt i forhold til centralfærøsk end de nordlige informanter gør i forhold til centralfærøsk. Og samtidig opfatter informanterne fra Suðuroy deres dialekt som mere afvigende, ukorrekt og stigmatiseret. En sådan tilkendegivelse finder jeg ikke hos informanterne fra det nordlige dialektområde. Politikeren fra Suðuroy siger direkte, at hun vil tale "korrekt" færøsk, og journalisten på Rás 2 siger, at hun vil tale "ordentlig" færøsk, når hun udtaler sig offentligt. Dvs. at de knytter korrekthedsbegrebet til centralfærøsk. Og disse ting sammen med et ønske om at tale som majoriteten af færingers medførere, at disse personer fra Suðuroy konvergerer mere end dem nordfra.⁸

⁸ Dette må undersøges mere systematisk for at få et indtryk af graden af konvergering fra syd og nord.

En sådan konvergering er ikke omkostningsfri, men på trods af, at de får alvorlige reprimander fra deres dialektale bagland, sker der en konvergering. Den kvindelige politiker kunne således fortælle mig, at når hun er i medierne, er hun meget bevidst om at tale “korrekt”, som hun udtrykte det. Og det betyder, at hun dropper de mest ekstreme dialekttræk, når hun fx holder tale i lagtinget med manuskript, og nærmer sig således centralfærøsk. På den anden side taler hun Suðuroydialekt, når hun bliver interviewet i radio eller fjernsyn, dvs. når hun taler spontant. Hvis hun ikke gør det, får hun at vide, at hun har udvist en upassende opførsel – når hun kommer på besøg på Suðuroy. Da den unge musikradiovært i Kringvarp Føroya begyndte i radioen, var hun overbevist om, at hun ikke skulle bruge dialekt i sit musikprogram, fordi som hun siger: “centralfærøsk var mere cool”. Men reaktionerne var voldsomme på Suðuroy, og efter et enormt pres fra de lokale om at udvise større respekt for dialekten, gav hun efter og genoptog nogle af sine dialekttræk. Hun kunne ikke modstå presset og blev banket på plads. Den unge musikvært fortalte i øvrigt, at hun havde ændret sit sprog, efter at hun var flyttet til Tórshavn. Hun bruger mindre dialekt og mere centralfærøsk i sin tale, for det første fordi det er mere cool, for det andet gør hun det for at undgå mobning pga. dialekten og for det tredje er det nemmere at bruge centralfærøsk, siger hun. Men samtidig kom der kritik fra hendes hjembygd på Suðuroy fordi hun havde ændret sin sproglige praksis. Denne kritik gik på, at hun var “mega snobbet” og “kikset”, og hun fik Janteloven smidt lige i ansigtet med ordene: “Du må ikke tro du er bedre end os”.⁹

Den unge kvindelige radioværten på Kanal 2 kunne fortælle, at hendes sprogbrug “falder ikke i god jord”, når hun kommer på besøg på Suðuroy. Reaktionen på hendes nyhvervede centralfærøske praksis er, at hun foragter eller ignorerer “sin arv.”

En af radiojournalisterne på Kringvarp Føroya – en mand i halvtredsårsalderen – fortalte mig, at han helt bevidst

⁹ Jf. Petersen (2009), som viser, at informanterne fra Suðuroy er yderst positive til deres egen dialekt.

havde valgt sin dialekt fra, da han begyndte på gymnasiet i Tórshavn. Den egentlige årsag var, at han blev mobbet med sin dialekt. Derfor anlagde han sig en ny sproglig stil for at undgå mobningen. Og han pointerer, at han med sin konvergering opnåede større accept blandt sine jævnaldrende. I dag er han totalt dialektløs og taler udelukkende centralfærøsk, og han siger direkte, at centralfærøsk er smukkere end andre varianter. Men til forskel fra de øvrige informanter fra Suðuroy fortalte han ikke noget om nogen form for irettesættelse fra venner og bekendte på Suðuroy.

Det var en kort gennemgang af det, som mine informanter kunne fortælle mig om deres erfaringer med og holdninger til dialekt og standard. Tre af de fire informanter fra Suðuroy står altså i et dilemma. De føler sig tiltrukket af centralfærøsk og konvergerer til en vis grad, men er samtidig klar over, at deres nye sproglige praksis kan have sine omkostninger i form af irettesættelser hjemmefra. De bliver påmindet om, at de ikke udviser den nødvendige solidaritet med deres bygdefæller på Suðuroy, og samtidig med konvergeringen formindskes deres forbindelse til den lokale identitet. De føler, at de svigter traditionen. Jf. citatet ovenfor, hvor radioværtten på Kanal 2 fik at vide, at hun foragtede eller i bedste fald ignorerede "sin arv." Derfor oplever informanterne fra Suðuroy denne situation som et dilemma. De føler sig tiltrukket af hovedstaden med dens centralfærøske udtale, men ved godt inderst inde, at en sproglig tilpasning kan blive opfattet som en nedvurdering af den hjemlige dialekt på Suðuroy. Derfor befinder de sig egentlig i en slags dialektal spændetrøje.

Resultatet fra det nordlige område

Indtrykket af informanterne fra det nordlige dialektområde er ganske anderledes. De dialektale træk i de nordlige dialekter, der afviger fra centralfærøsk, ser ikke ud til at være lige så stigmatiserende som de sydlige dialektdrag er i forhold til centralfærøsk. Fx udtales diftongerne <ei> og <ó> som hhv. [ɔi] og [œu] i de nordlige dialekter, men der er ingen tegn på, at disse lyd kvaliteter opfattes som udstikkende i forhold til centralfærøsk, og der sker heller ingen konver-

gering mht. disse lyd kvaliteter henimod centralfærøsk [ai] og [ɔu]. Til gengæld opfattes [a:]-udtalen af diftongen [ɔa] som ekstrem og udstikkende og dermed stigmatiserende, så den udskiftes hyppigt med [ɔa]. En mandlig nyhedsoplæser i Kringvarp Føroya i halvtredsårsalderen fra den nordlige Eysturoy har helt droppet sin [a:]-udtale af [ɔa]. Da jeg spurgte ham om det, sagde han, at han ikke var klar over det i det hele taget. Ændringen er ifølge ham sket helt ubevidst. Til gengæld holder han fast ved [ɔi] og [œu] for <ei> og <ó>. En anden mandlig radiovært i den offentlige radiokanal med dialektbaggrund i den nordlige del af Streymoy siger, at han føler absolut ingen trang til at konvergere imod centralfærøsk. Den tanke har aldrig strejft ham i det hele taget, siger han. Han synes, at det ville lyde krukke og skabagtigt, hvis han begyndte at tale med [ai] og [ɔu]. Og så tilføjede han det, som vi kender så godt fra Suðuroy: Hvordan ville folk reagere, hvis jeg gjorde det? Et sådant udsagn er vel ikke helt uden interesse, fordi det er egentlig et tegn på de stærke dialektale bånd, der lægger en dæmper på en eventuel konvergering henimod centralfærøsk. Da den mandlige nyhedsoplæser ikke har tænkt sig at konvergere, så fortæller det jo, at det ikke nødvendigvis er et modsætningsforhold mellem det at være moderne og samtidig bruge umarkerede dialektale træk. En kvindelig nyhedsoplæser på Kringvarp Føroya fra det nordlige a-området siger, at [a:] opfattes som et ekstremt dialektdrag, og derfor undgår hun den udtale. Altså, et bevidst fravalg af en bestemt lyd kvalitet, fordi, som hun siger, et så ekstremt dialekttræk flytter fokus fra indholdet til formen. På den anden side bevarer hun [ɔi]- og [œu]-udtalen for <ei> og <ó>. Det er uden tvivl fordi de opfattes som umarkerede.¹⁰ Det lange [a:] er altså markeret og stigmatiseret, mens [ɔi] og [œu] ikke er det. Og det forekommer mig, at de dialektdrag, der ikke understøttes i skriftsproget og retskrivningen er mere eksponeret for konvergering end dem, der understøttes i skriftsproget, fx *okur* til *vit*. Derfor er det først og fremmest dialektord og dialektale bøjninger, der ændres, når konvergering sætter ind. Det kan forklare

10 Dvs. neutrale former, som ikke er udstikkende på nogen måde og som derfor ikke tiltrækker sig nogen speciel opmærksomhed.

det faktum, at dem fra det nordlige dialektområde (den nordlige del af Streymoy, Eysturoy og Norðuroyggjar) fx ikke ændrer deres [œu] til [u]. En anden ting, der også bør nævnes er selve den geografiske udbredelse af et sprogligt fænomen. En udtalevariant, som omkring halvdelen af færinger bruger (fx [ɔi] for <ai>), har vel alt andet lige større chance for at overleve i og med at den er så almindelig. På den anden side bruges [a:]-udtalen af <á> i et mindre geografisk område (Norðuroyggjar og det nordligste Eysturoy), og det medfører, at dialektdrag fra dette område virker mere udstikkende og ekstreme og dermed mere udsat for stigmatisering og eksponeret for en mere standardnær form. Derfor har standardskriftsproget stor betydning i denne sammenhæng.¹¹

En spørgeundersøgelse

Omkring samme tid som jeg lavede telefoninterviewene, udførte jeg en kvantitativ spørgeundersøgelse blandt gymnasielever i Tórshavn og studerende på Institut for færøsk. Jeg var interesseret i, hvad unge færinger, der bor i hovedstadsområdet, synes om dialekt og dialektbrug generelt. Jeg fik svar fra 59 informanter, hvoraf 52 var mellem 16 og 24 år gamle. Jeg stillede seks spørgsmål om holdninger til dialektvariation.¹² Spørgsmålene var følgende:

1. Hvilken lyd synes du er smukkere: [ai] <ei> eller [ɔi] <oy>.
2. Hvilken lyd synes du er smukkere: [ɔu] <ó> eller [œu] <ó>
3. Hvem taler du dialekt med? Svaralternativerne var: 1. Med venner; 2. Med familie, 3. Med mor og far, 4. Taler altid dialekt
4. Hvad synes du om personer, der skifter dialekt, hvis de fx flytter til en anden bygd på Færøerne? Svaralternativerne var: 1. Det er korrekt; 2. Det er forkert
5. Hvilken betydning har din egen dialekt for dig? Svar-

11 Mit materiale tillader mig ikke på nuværende tidspunkt at udtale mig om, hvorvidt folk uden for Norðuroyggjar og det nordligste Eysturoy synes, at a-udtalen er styg.

12 Jf. Petersens spørgsmål (Petersen 2009)

alternativerne var: Yderst stor betydning; 2. Ingen betydning

6. Hvilken færøsk dialekt er smukkeste og hvorfor? Det var et åbent spørgsmål.

Grunden til at jeg valgte at stille to værdiladede spørgsmål af æstetisk karakter (spm. 1 og 2) var, at jeg har en formodning om, at folk synes, at det lyse [ai] er en smukkere lyd end det mørke [ɔi]. Hvis det er tilfælde, ville det være et incitament til at konvergere henimod centralfærøsk. Årsagen til spm. 4 var, at folk er meget mere mobile i dag end før i tiden, og det kunne måske være en bevidst strategi at tilpasse sit sprog til de nye lokale omgivelser. Men hvordan ser unge færinger på en sådan tilpasning? Spm. 5 er problematisk rent metodologisk, fordi erfaringerne viser, at informanter er generelt positive til egen dialekt, når de er bevidste om spørgsmålet, bl.a. fordi de har lært i skolen, at man bør være stolt af dialekterne – det, som Tore Kristiansen kalder for ”Den herskende ideologi på området” (http://dialekt.ku.dk/sprogholdninger/bevidste_sprogholdninger). På den anden side udviser informanter ofte en mere skeptisk eller direkte negativ holdning til dialekt og en tilsvarende positiv holdning til standardsproget, når man anvender en indirekte metode, fx en masketest (http://dialekt.ku.dk/sprogholdninger/underbevidste_sprogholdninger). Men min erfaring med at anvende masketester på Færøerne er, at det er yderst vanskelig at udføre en sådan, simpelt hen fordi den sproglige bevidsthed er så stor og samfundet så lille.¹³ Spm. 6 bygger på den præmis, at der findes forskellige varianter af færøske dialekter, der kan placeres på en æstetisk skala med smuk hhv. grim som ekstremer.

Resultater

Den procentuelle fordelingen mellem de lingvistiske varianter var følgende:

Sp. 1: Hvilken lyd er smukkere: [ai] 84,7 % [ɔi] 6,8 %.

Sp. 2: Hvilken lyd er smukkere: [ɔu] 61,0 % [ɛu] 25,4 %

¹³ Men det betyder ikke, at man ikke kan anvende masketester på Færøerne. Jeg siger bare, at mine erfaringer med at anvende dem ikke lykkedes.

- Sp. 3: Hvem taler du dialekt med? Taler altid dialekt: 84,7 %
- Sp. 4: Hvad synes du om personer, der skifter dialekt? Korrekt: 37,3, forkert: 42,4; ved ikke: 20,3
- Sp. 5: Hvilken betydning har din egen dialekt for dig? Yderst stor: 50,8 %; Ingen: 33,9; ubesvaret: 15,3 %
- Sp. 6: Hvilken dialekt er smukkest? Hovedstadssproget: 28,8 %. De øvrige fire femtedele fordeler sig nogenlunde lige mellem de øvrige svaralternativer.

Det betyder, at [ai] og [ɔu] anses for at være smukkere lyde end [ɔi] og [ɛu]. Den store forskel mellem [ai] og [ɔi] kan skyldes, at der var overvægt af informanter, der var opvokset i hovedstadsområdet. Idéen med de æstetiske spørgsmål (sp. 1 og sp. 2 om hvilken lyd, der er smukkere [ai]/[ɔi] og [ɔu/ɛu]), var at finde ud af informanternes præferencer. Jeg ville undersøge, hvorvidt præferencerne kunne forklare en evt. konvergering henimod centralfærøsk. Men besvarelserne giver ikke nogen hentydninger i det hele taget. I stedet for er der en klar sammenhæng mellem lydlig præference og det dialektområde, hvor informanten er opvokset. Det gennemgående mønster er, at de informanter, som er opvokset i et [ai]-område, siger, at [ai]-lyden er smukkere, mens dem, der er opvokset i et [ɔi]-område, siger, at [ɔi]-lyden er smukkere. Dvs. at de informanter, der er opvokset i Tórshavn (med Argir og Kirkjubøur), på Suðuroy, Sandoy og Vágur er enige i, at [ai]-lyden er smukkere end [ɔi]. I mit materiale ser det altså ikke ud til, at den lyse [ai]-lyd virker lokkende på sprogbrugere fra [ɔi]-områderne. Jeg tør ikke udtale mig mere om det, fordi antallet af informanter fra [ɔi]-området er for spinkelt til at kunne trække vidtgående konklusioner på baggrund af.

Denne svarprofil svarer meget godt til det, som Nikolas Coupland fandt i sin undersøgelse af holdninger til forskellige engelske varieteter: "Several regional groups were especially 'loyal' to their own varieties (giving them higher ratings than other groups did)" (Coupland 2009:99). Den samme loyalitet fandt Hjalmar Petersen (Petersen 2009:132) i sin undersøgelse af unge informanternes holdninger til Suðuroydialekten, da han bad sine informanter om at anlægge en

æstetisk dimension på færøske dialekter: “Så skulle de [dvs. informanterne] sige, hvilken færøsk dialekt er smukkeste. Igen her svarede de fleste, at det var Suðuroydialekten” (s. 132, min oversættelse).

Besvarelserne til sp. 4 viser, at ca. 40 % af informanterne accepterer konvergering, når man flytter til Tórshavn. Måske kan vi tolke den positive holdning til konvergering som udtryk for en underbevidst tilkendegivelse af, at færinger ikke er så store dialektentusiaster som de giver udtryk for i direkte spørgsmål. Sp. 4 var tænkt som et “lumskt” spørgsmål, fordi spørgsmålet gik netop ikke på selve dialekten men på dialektbrugerne. Besvarelserne til sp. 5 indikerer, at blandt de unge har dialekten måske ikke så stor betydning.

Den kvantitative del er naturligvis interessant, men de kommentarer, som informanterne fik mulighed for at knytte an til de forskellige spørgsmål på spørgeskemaet er også interessante. I nogle af kommentarerne fremgår det, at de unge accepterer en eller anden form for konvergering: “Man skal helst tale sin egen dialekt, men hvis man vil ligne de andre, kan man begynde at tale som dem i stedet for” (17-årig mand). En anden siger, at “man vænner sig til, hvordan de andre [dvs. de lokale] er [rent sprogligt]” (16 årig mand). Et andet citat, som viser en positiv holdning til konvergering er dette: “Det er helt i orden, synes jeg. Hvis de føler, at de bedre passer ind ved at ændre på sin dialekt, så kan man vel det” (17-årig kvinde); “Man kan ikke sige, at det er rigtigt eller forkert [at skifte dialekt]. Man vænner sig til sproget [dialekten], som er i den bygd/by (man kan ikke gøre for, at man skifter dialekt)” (19-årig kvinde).

Det gennemgående i disse kommentarer er, at det både kan være en bevidst sproglig tilpasning til den nye dialekt og en mere underbevidst påvirkning. Dem, der siger, at det er forkert at skifte dialekt i tilfælde af at man flytter, argumenterer med, at man som dialektbruger har et ansvar for at opretholde sin oprindelige dialekt, fordi der ellers er fare for, at den kan uddø: “Jeg synes, at man skal bære sin dialekt videre i samfundet” (16-årig mand), og “man skal bevare sin oprindelige dialekt” (17-årig pige), og “man skal forsøge at

bevare sin dialekt, ellers uddør den” (18-årig kvinde). Det er et tydelige solidaritets-, identitets- og traditionsargumenter, hvor den enkelte dialektbruger har et ansvar for den fremtidige beståen og videreførelse af sin egen dialekt. Vi kan sammenfatte dette spørgsmål og sige, at “man påvirkes af dem, man taler med, det er intet korrekt eller forkert i det” (22-årig mand).

Informanterne siger, at sproglig konvergering er en personlig sag, hvor den enkelte selv bestemmer, om han eller hun vælger at konvergere i tilfælde af flytning til et andet dialektområde. Besvarelserne fra mine informanter viser ikke, at konvergering til centralfærøsk opfattes negativt af den enkeltes bygdefæller. Det kan skyldes, at det ikke var tematiseret på spørgeskemaet, jf. ellers hvad journalisterne og politikerne fra Suðuroy kunne fortælle om reprimander hjemmefra.

Der er noget der tyder på, at dialekten har større betydning for den enkelte dialektbruger ude i periferien end i centrum. Således siger 80 % af informanterne, der er opvokset på Suðuroy og 85,7 % af dem, der er opvokset på Vágar, at dialekten har yderst stor betydning for dem, mens dette tal er betydeligt lavere for informanterne fra Tórshavn (44,8 %). Det kunne tyde på, at holdningen til egen dialekt på det bevidste plan er betydeligt stærkere ude i periferien end i centrum. Og det typiske argument for dialektens store betydning er, at den fungerer som identitetsmarkør. Og da den fungerer som identitetsmarkør ikke blot for en enkelt dialektbruger men for en lokalt geografisk afgrænset gruppe, ligger der samtidig et stort socialt pres på den enkelte individ. Det er ikke vel set at bryde med den lokale identitet, fordi man derved bryder med traditionen og den lokale solidaritet. Og gør man det, kan man være sikker på, at der opstår reaktioner. Det tætte multiplekse samfund forstærker disse mekanismer, fordi alle kender alle, også selv om man flytter til hovedstaden eller andre steder. Det ligger lige til højre benet at forklare dette med Milroys netværksteori, som siger, at der i et lille samfund med tætte og multiplekse bånd er stor kontrol af sproglig konformitet og mange restriktioner, og derfor er de sproglige udfoldelsesmuligheder begrænsede. Selv om ingen siger det direkte i

sine besvarelseskommentarer, så er jeg overbevidst om, at sprogbrugerne uden for det centralfærøske område føler et stort press i form af kontrol, som begrænser deres sproglige udfoldelsesmuligheder.

I en meningsmåling (Jacobsen 2006), som jeg udførte i 2002, havde jeg et spørgsmål om holdning til dialektbrug i medierne. Ca. 30 % var negative til dialektbrug i medierne på landsplan, så man kan sige, at færinger generelt er positive til dialektbrug i radio og fjernsyn. Men holdningen er ikke lige positiv alle steder i landet. Mindst positive er dem, der bor på Suðuroy og på Vágur (hvor 45,0 % var negative til dialekt i radio og fjernsyn). Årsagen kan være, at man på disse steder i større udstrækning end andre steder sætter dialekt i forbindelse med ekstreme sprogræk. Dialekten på Vágur og på Suðuroy har nogle træk, som ikke findes andre steder i landet, og det kan være, at dialektbrugerne anser det for upassende at bruge disse træk i radio og fjernsyn. Selv om man generelt er positiv over for dialektbrug i medierne, så er der mange, der mener, at man bør undgå de mest ekstreme dialekttræk i radio og fjernsyn. Konklusionen i meningsmålingen kunne derfor formuleres på følgende måde: Dem med de mest markante dialektale særpræg er mest negative (eller måske snarere: mindst positive) til dialektbrug i radio og tv.

Konklusion

Der er konvergeringstendenser henimod centralfærøsk, som har forskellig styrke i nord og syd. Konvergering henimod centralfærøsk er ikke generel, men i vid udstrækning steds-specifik. Den er størst på Suðuroy og mindre nordpå, og samtidig strammer spændetrøjen mest på Suðuroy.

Petersens undersøgelse af gymnasieelevers holdninger til deres egen dialekt på Suðuroy viste, at de fleste var overbevidste om, at de ville holde på deres dialekt, og syntes, at det ville være skabagtigt og krukke at skifte dialekt, fordi man bosætter sig et andet sted. Og i det hele taget var de yderst positive til deres egen dialekt (Petersen 2009). Min indvending er, at Petersen undersøger bevidste holdninger, og da er svarene givet på forhånd. Fordi dels vil eleverne vise soli-

daritet med sin lokalitet, dels har dialekten identitetsmæssig betydning for dem, og så er det også politisk korrekt at være positiv til sin egen dialekt. En sådan direkte undersøgelse kommer ikke bag om facaden. Derimod synes jeg, at mine interviews med de udvalgte informanter giver – i al beskedenhed – kvalitative oplysninger om de sociale og socialpsykologiske mekanismer, der er på spil i konfrontationen mellem dialekt og standard.

Mine norske referencer viser, at færøsk og norsk har mange lighedspunkter, når det gælder holdninger til dialekt og dialektbrug. Derfor kan vi lære meget af de norske forskningsresultater. Hvordan får vi indsigt i de mekanismer, der er på spil i spørgsmålet om dialekt og standard? For mig at se er udfordringen af metodologisk karakter, og min hypotese om en dialektal spændetrøje er et første forsøg på at trænge ind i det sociale og socialpsykologiske kompleks, som dialektspørgsmålet er en del af. Jeg vil ikke påstå, at jeg har fundet de vises sten, men der er indicier i mit materiale om, at enkelte dialektbrugere ønsker at tilpasse sit sprog i retning af centralfærøsk, men risikoen for reprimander hjemmefra lægger en dæmper på konvergeringen. Et større empirisk repræsentativt materiale, som bygger på hypotesen om en dialektal spændetrøje, kunne måske give interessante oplysninger om holdninger til dialekt og standard i det færøske sprogsamfund.

Jeg vil takke for de to anonyme fagfællebedømmelser af artiklen. Dr. Hjalmar P. Petersen skal også have tak for konstruktiv kritik og fornuftige kommentarer.

Litteratur

- Bull, Tove. 2009. Knot. I: Hovmark, Henrik, Iben Stampe Sletten og Asgerd Guddiksen (red.): *I mund og bog. 25 artikler om sprog tilegnet Inge Lise Pedersen på 70 årsdagen d. 5. Juni 2009.* 47–58. København.
- Crystal, David. 2003. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Fifth Edition.* Oxford.
- Coupland, Nikolas. 2009. *Style. Language Variation and Identity.* Cambridge
- Grundtvig, Svend. 1845 [1978]. *Dansken paa Færøerne Side-*

- stykke til Tysken i Slesvig*. Genudgivet med efterord af Hans Bekker-Nielsen. Odense.
- Hagström, Björn. 1967. *Ändelsesvokalerna i färöiskan. En fonetisk-fonologisk studie*. Stockholm.
- Jacobsen, Jógvan í Lon Jacobsen. 2006. "Færøerne". 2006. I: Tore Kristiansen & Lars S. Vikør (red.): *Nordiske språkhaldningar. Ei meningsmåling*. I serien "Moderne importord i språka i Norden" bd. IV. 40–60. Oslo.
- Matras, Chr. 1970. *Dictionarium Færoense. Færøsk-dansklattinsk ordbog*. Af J.C. Svabo. Udgivet efter håndskrifterne af Chr. Matras. II. Indledning og registre. København.
- Molde, Else Berit. 2007. *Knot: omgrepet, definisjonane og førestellingane*. Upubliseret masteropgave. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Molde, Else Berit. 2007. <http://soundcloud.com/sprakteigen/ynskjererprise-om-knot>
- Mæhlum, Britt. 2007. *Konfrontasjoner*. Når språk møtes. Oslo.
- Petersen, Hjalmar P. 1995. *Donsk-føroysk orðabók*. Tórshavn.
- Petersen, Hjalmar P. 2009. Hvat siga suðuroyingar um suðuroyarmálførið? I: Andreassen, Poul (red.): *Varðin* bd. 76. 130–135. Tórshavn.
- Rampton, Ben. 1995. *Crossing: Language and Ethnicity Among Adolescents*. London.
- Skjekkeland, Martin. 2009. *Språk og samfunn i endring. Ein studie av tilhøvet mellom lokal identitet og talemålsutvikling*. Oslo.
- http://dialekt.ku.dk/sprogholdninger/bevidste_sprogholdninger
- http://dialekt.ku.dk/sprogholdninger/underbevidste_sprogholdninger
- <http://www.shetlanddialect.org.uk/john-j-grahams-shetland-dictionary.php?word=1315>

Nordisk språksosialisering i ei spennande framtid

AV MAGNHILD SELÅS

Innleiing

Barn lærer det språket dei har rundt seg, men ikkje i alle detaljar. I språkinnlæringa er det vanleg å tenke seg at ei viktig kjelde til nydanningar i språket er at innlærarane ikkje lærer målspråket identisk som førre generasjon. I denne overgangen kan det skje nydanningar i språket. Avgjerande for om desse nydanningane får fotfeste, er mellom anna sosiale strukturar; samfunnet må gje rom til at innovasjonane i språket får fotfeste og får spreie seg. Ulike samfunnstypar gir ulikt spelerom for slike nydanningar. Eit kjent døme er korleis ulike samfunnsforhold på Island og Færøyane bidrog til ulik språkutvikling: Der Island har få dialekttrekk, har eit øvd færøysk øyra inntil nyleg og delvis framleis, kunna høyre kva for bygd ein færøying kjem frå (Zakaris S. Hansen, personleg kommunikasjon). Ein har tenkt seg at dette måtte komme av at busetnaden på Island tradisjonelt var i einbølte gardar, der folka på garden ofte kom frå ulike landsdelar (sjå t.d. Sandøy 1977:79). Ein var avhengig av kontakt over større geografiske område for å få dekka behova sine. I tillegg gjorde den sosiale kontrollen at dialektale innovasjonar ikkje fekk spreie seg. På Færøyane var det annleis, der budde folk i bygder som fungerte som sosiale og økonomisk sjølvstendige einingar (sjå t.d. Torp 1998:54). Eg vil her freiste å vise korleis dei ulike samfunna i vest-Norden opnar for språklege innovasjonar, og sjå om det går an å finne ut noko om korleis språka vil endre seg i takt med eventuelle samfunnsendingar.

Fram til for to eller tre generasjonar sidan var dei vest-nordiske språksamfunna aldersheterogene. Barn lærte språk av dei som var eldre enn seg. Nå er barn omgitt av jamnaldringar store delar av dagen, og møter menneske med ulike dialektbakgrunnar oftare enn barn gjorde før. I tillegg har den geografiske kontakten auka. I denne framstillinga vil desse to forholda bli vurdert som viktige i den sosiolingvistiske kvardagen til vest-nordiske barn:

1. Graden av kontakt mellom generasjonane
2. Graden av geografisk kontakt

Viss ein bruker den iaugefallande forskjellen på dialektal utvikling mellom Island og Færøyane som utgangspunkt for teoretisering, burde faktor (1) medføre at lite kontakt mellom generasjonane gir rom for språklege nydanningar, mens faktor (2) burde tilseie mindre lokal eller dialektal variasjon ettersom kontakten aukar over geografiske område. Kan hende vil desse faktorane samla sett gje auka rom for aldersbaserte dialektstilje, der ungdommen har høve til å markere variabelen *ungdom* gjennom språklege signal, og at desse signala er gyldige i større geografiske område.

Barn tar opp og bearbeider det språket dei har rundt seg. Undersøkingar viser at språket til barn reflekterer trekk ved foreldra sitt språk systematisk (sjå t.d. Labov 2001:423 f). Ei undersøking frå Dalarna i Sverige viser at dersom foreldra snakkar dalmål, er det mykje større sjanse for at barna snakkar dalmål enn dersom ein av foreldra snakkar dalmål. Dersom begge foreldra har andre talemål, snakkar ingen av barna dalmål (Helgander (1996:117). Eva Aniansson skriv at barn med lokale foreldre har sterkare dialekttrekk enn barna til innflyttarar i same by (1996:112). Dersom foreldra ikkje har same dialekt som barna, ser det altså ut til å spele ei rolle for korleis barna lærer dialekten der dei bur.

Etter kvart som barna blir eldre, blir jamnaldringar viktigare. Som Kerswill og Williams skriv (2000:68):

Starting from a parent-centered orientation, young children expand their range of social contacts to other, often

older children, eventually forming distinctive teenage peer-groups with their attachment to youth culture and opposition to adult norms.

Heile tida reflekterer barn språket til dei som dei ser på som viktigast i livet. Når barna blir vaksne, er foreldra igjen viktige. Ifølgje samfunnsvitaren Kari Blom (2004:82) er

i motsetning til hva mange tror, [...] kontakten med den nærmeste familien sterkere i dag enn tidligere. Flere har sine foreldre i live gjennom hele oppveksten, og kontakten mellom voksne barn og foreldre er blitt styrket. Derimot er kontakten med naboer blitt redusert.

Det har vore vanleg å tenke seg at ein ikkje endrar dialekten i særleg grad i vaksen alder, særleg dersom ein er geografisk stabil, sjølv om undersøkingane til Reidunn Hernes (2006) modererer dette biletet når det gjeld unge vaksne. Særleg tidleg i barndommen er foreldra viktige. Min påstand er at statistisk sett møter dagens familiar meir språkleg variasjon enn før. Eg trur òg at denne samfunnsendringa er noko som dei andre språka i Norden har opplevd før oss, og at dei vest-nordiske språksamfunna nå kan stå føre ei utvikling som liknar på den Sverige og Danmark alt har gått gjennom.

Språklege premissar

Barn lærer språk frå dei får hørsel, dvs. som ca 20 veker gamle foster. Gjennom fostervatnet oppfattar dei visse trekk ved språket, i hovudsak språket til mora. Til dømes høyrer dei intonasjonen til mora. Når dei blir fødde, må dei lære fleire nyansar som blir relevante utanfor magen. Ein har til dømes testa spedbarn ved å la dei høyre mange /b/-ar etter kvarandre, for så å spele ein /p/ og sjå om hjartefrekvensen eller suttetakten aukar. Slike testar har vist at ein månad gamle barn høyrer skilnad på /p/ og /b/ (sjå t.d. O'Grady 2005:145).

I denne alderen produserer barna sjølv mange lydar, både lydar dei seinare får bruk for i morsmålet/-måla, og meir irrelevante lydar. Når barna har nådd 6–7 månader, begynner dei å sortere ut dei lydane som er i omgjevnadene rundt

seg, og produserer ikkje lenger så mange lydar som ikkje er relevante i dei språklege omgjevnadene dei er i. Visse språklege delsystem, kanskje særleg fonologi og morfologi, er vi disponerte for å lære ein viss periode, mens andre språklege delsystem, som t.d. ordtilfang, semantikk og sosiolingvistisk kompetanse utviklar ein ideelt sett gjennom heile livet.

Tale som er direkte retta mot og tilpassa barn, blir kalla barneretta tale (Child Directed Speech) eller Motherese. Typiske trekk ved slik tale er roleg tempo, lengre pausar, overdrive trykk og variasjon i intonasjon og gjennomsnittleg høgare pitch. Der er òg typiske syntaktiske og semantiske trekk og trekk ved ordvalet (sjå t.d. Ferguson 1975:182). Det er uvisst kor stor effekt slik barneretta tale har på talen til barn. For det første er det avhengig av korleis ein ser på den barneretta talen, som mangelfull eller som eigentleg ikkje så veldig annleis enn vaksenspråket. I tillegg er det avhengig av om ein ser barnespråket som noko barn konstruerer ut frå språket rundt seg eller som eit medfødd sett av strukturar som, avhengig av at barnet mottar språk, set på eller skrur av visse innstillingar. I det siste tilfellet er det ikkje så mykje språkleg innputt som skal til før hjernen vel den eine eller den andre innstillinga, og dermed speler ikkje dei eventuelle tilpassingane ein gjer i den barneretta talen særleg rolle. Somme forskarar meiner mødrer er meir villige til å tilpasse språket sitt til barna, mens fedrar er mindre villige til å akkomodere og dermed blir ei slags bru til det vanlege språket som barna vil møte utanfor familien (sjå t.d. Barton og Tomasello 1994:112). Dei språklege inntrykka barn er eksponerte for, er dermed sentrale for korleis deira eige språklege uttrykk blir (sjå t.d. Kerswill og Williams 2000: 67). Som vi alt har sett, blir talen til omsorgspersonane viktig for talen til barna.

Akkomodasjonsteorien seier noko om korleis språkbrukarane prøver å tilpasse språket sitt avhengig av språklege omgjevnader. I orda til Giles og Powesland (1995:233): “[...] an individual can induce another to evaluate him more favourably by reducing dissimilarities between them.” Den barneretta talen kan tolkast som tale der sendaren har eit ønske om å redusere språkleg ulikskap med mottakaren. Ein tilpassar seg det ein tenker mottakaren vil sette pris

på. Dette er ikkje nødvendigvis det same som det som er pent eller allment akseptert. Kor stort det språklege variasjonsrommet ein har til å gjere slike justeringar, varierer frå person til person, men dei fleste har eit språkleg register å variere ut frå. Slik kan bergensaren Anders, 2;10, bruke sitt språklege register til å velje det uttrykket som gir han størst gjennomslag: ”Harald, legg den frå deg! Legg den frå deg! Legg den *fra* deg!” Etter to forsøk med ”frå”, truleg lært av foreldra, finn han ut at til broren er det truleg meir vellykka å mase på bergensk. For å få broren til å vurdere seg mest mogleg positivt bruker han variasjonen i registeret sitt, og akkomoderer. (Døma er henta frå to brør, busette i Bergen, med mor frå Sørlandet og far frå Nordvestlandet.) Giles og Powesland skriv vidare at ein må gå ut frå at det er litt krevjande å tilpasse seg språkleg, og at ein derfor må kunne anta at ein gjer det fordi ein får løn for strevet. Denne løna er sosial godkjenning, som må vere så attråverdig at ein godtar å måtte justere sin språklege identitet, eller, annleis formulert, utnytte spennet som finst i den språklege identiteten. Løna kan òg vere meir konkret, som då same Anders ønskte seg is, og argumenterte på sørlandsk til si sørlandske mor: ”De’ e’ nydli vêr, de’ e’ sommer, vettu!”

Den språklege identiteten til eit menneske blir forma av personane rundt. Ein kan truleg ikkje gå ut frå at det er ein direkte samanheng mellom kor ofte eit individ har kontakt med menneske med andre dialektar og kor store språklege tilpassingar individet gjer; ein kan godt tenke seg tilfelle der ein fjern kontakt er så tiltalende at ein prøver å tilpasse språket sitt utan å ha hatt tovegs kontakt. Likevel er det rimeleg å tenke seg at langvarig, mangetåtta kontakt med ein eller fleire andre språkvarietetar vil ha sterkare påverknad enn kortvarig, eintåtta eller einvegs kontakt. Dette blir ein føresetnad for denne framstillinga. (kjelde)

Ein kan bruke metaforen *smelting* om mange moderne samfunn, samfunn der ulike dialektar er samla og har stadig kontakt. Helge Sandøy (2004:58) har utvikla ein formel for det innbyrdes styrkeforholdet mellom dei ulike faktorane som er i smeltingen (’>’ betyr ’viktigare enn’):

Høg andel innflyttarar > (regionale senter > ruralt) regionalt område > grammatisk forenkling > skriftleg kode/standard > prestisje

Etter hans syn er altså ein høg andel innflyttarar den mest innflytelsesrike faktoren i smeltegryta. Dette er ein faktor dei typiske smeltegrytestadane, som Odda og Høyanger, har felles med mange moderne samfunn, mellom andre dei samfunna eg vil beskrive.

Randi Solheim skriv om Høyanger-målet, som eit døme på eit diffust smeltingssamfunn som gjennom tre generasjonar har blitt språkleg fokusert. Ho nemner at i slike samfunn utløyser dialektkontakt ein språkleg forhandlings-situasjon, som gir nivellering, lokal tilpassing og forenkling (sjølv om forenklingbegrepet blir problematisert). Utfallet blir dialektale mellomløysingar av ulike slag (Solheim 2010: 249). Kanskje vil samfunnsutviklinga gjere at vi vil sjå tilsvarende utviklingar i det ein tidlegare har tenkt på som stabile samfunn, og vi vil få auka lingvistisk spelerom.

Barns språkleg-sosiale oppvekst i vest-Norden (inkl Shetland)

Norske barn

Dagens situasjon i Noreg er at fleire bur i tettstader, og fleire bur i tettbygde strok.¹ Norske barn er ofte fødte inn i dialektblanda familiar, der ein eller fleire av foreldra eller dei nære omsorgspersonane kan komme frå eit anna dialektområde enn det barnet sjølv veks opp i. Dette er særleg tydeleg i pressområde og i det relativt nye utdanningsamfunnet.

Når barna rundar eitt år, begynner dei i barnehage. Dette er nytt, dagens barnehagebarn er kan hende første generasjons barnehagebarn, eller første generasjon som begynte i barnehagen så unge. I 1963 gjekk ca. 2 % av barna under sju år i barnehage (Blom 2004:40), mens pr 15.12.2010 gjekk 97,3 % av norske femåringar i barnehage.² Dette er resultatet av ei storstilt barnehageutbygging dei siste seks-sju åra.

I Noreg oppsto dei første barneinstitusjonane på 1880-ta-

1 <http://www.ssb.no/befytt/> [Lasta ned 11. 10.2011]

2 <http://www.ssb.no/barnehager/> [lasta ned 10.5.2011]

let. I *barneasyla* var barna heile dagen mens mødrene arbeidde. *Barnekrybbene* tok hand om dei minste barna, og også der var barna heile dagen. I *barnehagane* og *-parkane* var barna bare nokre timar kvar dag for å få litt sosial avveksling og fleire å leike med. I 1952 kom det offentlege forskrifter om opningstider i barnehagar og dagheimar, der fire timar blei normalen, seks timar dersom mor arbeidde, men meir enn sju timar blei sett på som skadeleg for barna. (Blom 2004:32.) Før var det altså svært få barn som gjekk i barnehage, men barna blei heller ikkje nødvendigvis passa av mødrene. Mange barn dreiv rundt, somme var med foreldra på arbeid, men den aldershomogene barndommen vi ser nå, fanst ikkje.

Dagens barnehagar når altså mange fleire barn enn dei gjorde tidlegare. I tillegg er ein lenger i barnehagen, og der er fleire barn pr vaksen. I barnehagen møter det typiske, moderne, dialektblanda barnet andre barn med tilsvarende dialektblanda bakgrunn, og vaksne med ymse dialekt- og språkbakgrunnar. I denne verda er 87 % av norske barn 40 timar eller meir i veka. Mange timar kvar dag blir brukt saman med andre barn. Ein veit at det kan vere vanskeleg for dei tilsette å få tid med kvart barn kvar dag, så dei språklege forbilda er for ein stor del dei jamaldrande, eller kanskje helst litt eldre barn.

I forhold til språkleg akkomodasjon tenker ein seg at ein tilpassar seg språket til dei ein er i lag med eller ønsker å vere i lag med. Den sosiale røyndommen som mange norske barn veks opp i, spelar derfor ei sentral rolle for korleis språket vil utvikle seg. Det er stor variasjon i den dialektale bakgrunnen til innbyggjarane i ein gjennomsnittleg barnehage, jf punkt (1) over. I forhold til punkt (2) er dei språklege restriksjonane mindre strenge i dagens barnehagar i forhold til heime i familieane eller hos dagmamma, fordi der er færre vaksne pr barn. Ut frå dette kunne ein tenke seg at det ville vekse fram meir ideolektal variasjon eller gruppespråk, der alder er den viktigaste faktoren bak gruppeinndelinga.

Shetland

Det shetlandske språksamfunnet skil seg litt frå det norske, men har visse likskapar med det færøyske og til dels det is-

landske i dei sterke sentraliseringstendensane. Folketalet på om lag 22 000 minkar med omtrent 70 kvart år, og Shetland er til ei viss grad prega av forgubbing. Mange vil helst bu i kort pendlaravstand til Lerwick, der over 9 000 av innbyggjarane bur. Mange mindre stader, særleg på nordøyane, slit med avfolking. Nokre tettstader har bare småskule, og eldre elevar må reise med ferje til meir sentrale strosk. Typisk nok bur dei mest tradisjonelle dialektbrukarane i periferien.

På Shetland har dialekten ei høg grad av språkleg autonomi på grunn av geografi og isolasjon frå sørlegare dialektar. På grunn av eit særprega vokabular, mellom anna med ein del ord frå norn og ein viss patriotisme, blir den stundom kalla for og behandla som eit eige språk.

Denne dialekten er meir vanleg i offentleg bruk enn dialekt er mange stader i Skottland elles. Inntil nyleg har det ikkje vore så vanleg å veksle mot ein standard, ein kan kanskje seie at registervariasjonen ikkje har vore så stor, eller i alle fall ikkje varierer på same måte som andre stader i Skottland. Shetlandsk har inga offisiell rettskriving, ingen normert uttale, og store dialektale skilje mellom øyane (jf. Færøyane). Inntil nyleg var det mogleg å gå inn på offentlege kontor og bli møtt med shetlandsk dialekt. Det kan sjå ut til at unge i Lerwick går over til å snakke standard engelsk med lokal aksent, og at det er meir dialektbruk andre stader enn i Lerwick. Det ser òg ut til at det typisk shetlandske ordforrådet sakte forsvinn. Dette er kanskje ikkje så rart. Som eit døme ser norn-delen av ordforrådet ut til å vere særleg stadnamn, men òg ordforråd knytt til vind, vêr, havet, ulike typar humør og rørsler, og gamle namn for fargar på husdyr (Jakobsen1928/1985:XX), eit ordforråd ein ikkje er like avhengig av lenger.

På Shetland har alle rett på 2,5 time gratis preschool kvar dag i 38 veker i året frå dei fyller tre år. Der er i underkant av 30 slike preschool-centres. Nokre av desse tilbyr lengre dagar mot betaling. I tillegg finst det mange institusjonar der ein er saman med barna sine for at dei skal treffe andre barn. Den tida dei ikkje er i preschool og ikkje i slike opne barnehagar, ser det ut til at barn blir passa heime eller av dagammaer.³

---

3 <http://www.shetland.gov.uk/education/PreSchool.asp>

Færøyane

På Færøyane blir tre av fire barn mellom eitt og to år passa av andre enn foreldra (ansað úti), og ein har omtrent full barnehagedekning.⁴ Det finst ulike typar institusjonar avhengig av alderen til barna, men maksimal opphaldstid er ni timar pr dag. Somme mindre kommunar samarbeider med nabokommunane om barnepass. Dette vil sjølvsagt òg auke kontakten med andre dialektar. Truleg blir det vanskelegare å høyre om ein kjem frå Hvalba om ein store delar av barndommen har vore i barnehage i Tvøroyri. Den færøyske språkpolitiske rapporten *Málmørk* (2007) legg vekt på at barnehagane er språklege dannelsesarenaer og at dei som arbeider der, er sentrale språklege forbilde for barna. *Málmørk* listar opp ei rekke tiltak, frå å få nemnt språkleg danning direkte i barnehagelova, via å forske på barnespråk til å dubbe barnefilm (2007:35).

Dei minste barna går på skule i bygdene, mens litt større barn blir skyssa med buss til sentralskular. I tillegg er det sterke sentraliseringstendensar på Færøyane. Kvart år flyttar det t.d. mange frå Suduroy og Sandoy til Tórshavn. Rundt Tórshavn er det blitt ein stor arbeidsmarknad. Med dei undersjøiske tunnelane til Vágur og til Klaksvík kjem ein svært langt i bil på ein time. Dette gjer dialektkontakt til eit viktig tema, og her kjem det heilt sikkert til å komme dialektale endringar. Sameleis gjer utdanningssamfunnet og ei sentralisering av busetnaden i Tórshavn at ulike former for dialektvariasjon forsvinn eller kjem til å forsvinne.

Avhengig av økonomiske svingningar er det svært vanleg å reise utanlands ei stund, noen år, for så å komme tilbake når arbeidsmarknaden er betre. Dette påverkar sjølvsagt korleis dei språklege omgjevnadene til barna er. Dessutan påverkar det den vestnordiske kontakten, og naboSpråksforståinga, som er svært god frå før. Kvart år flytter ein del færøyingar ut, og litt færre flyttar tilbake. Grunnen til at det færøyske folketalet likevel aukar, er at færøyske kvinner har den høgaste fødselsraten i Norden, med 2,3 barn pr kvinne. (Island har 2,2, Noreg har 2,0.) Den færøyske utvekslinga

4 http://www.hagstova.fo/portal/page/portal/HAGSTOVAN/Hagstova_Foroya/news_repos/NSY%202009

av innbyggjarar vil rimelegvis ha noe å seie for dialektinnlæringa.

Island

Den islandske arbeidsdagen er lang og islandske barn er lenge i barnehage. Av statistikkane frå Hagstofan⁵ ser det ut til at omtrent alle går i barnehage. I tillegg er det mange islendingar som reiser utanlands i ein periode for å søke arbeid. Viss dei flyttar tilbake, vil eventuelle barn ha god nabospråksforståing, men eit mindre utbygd islandsk. Effektane av utdanningssamfunnet er også dei same i alle dei undersøkte språksamfunna: Ein reiser bort i ein viktig periode av livet, finn seg make med lik eller ulik språkleg bakgrunn, får eitt, to eller fleire barn og flyttar, kanskje heim til heimstaden til den eine, kanskje til suburbia der det er mange andre med ulik språkleg bakgrunn. Kompisane barna får, har den same dialektblanda bakgrunnen. Alt dette vil ha effekt på morsmåls læringa. Mange er bekymra for at kontakten mellom generasjonane er for dårleg. Som det står i den islandske språkpolitikk-rapporten *Íslensku til alls* (2009:37):

Hraðinn í nútímasamfélagi er mikill og lítil samskipti barna við eldri kynslóðir hafa margs konar áhrif, meðal annars á tungutak ungs fólks. Teikn eru á lofti um að íslenskt málkerfi sé nú að breytast meira en áður eru dæmi um. Rannsóknir⁶ sýna að málkennd ungs fólks nú um stundir er töluvert önnur en eldra fólks og málbreytingar á ýmsum sviðum málkerfisins virðast nú vera fleiri og ganga hraðar fyrir sig en áður.⁷

5 <http://hagstofa.is/?PageID=780&src=/temp/Dialog/varval.asp?ma=SKO01001%26ti=B%F6rn+%ED+leiksk%F3lum+eftir+aldri+barna+og+lengd+vi%F0veru+1998%2D2010+%26path=../Database/skolamal/lsNemundur/%26lang=3%26units=Fjöldi> [Last ned 27.6.11.]

6 Forskinga rapporten viser til, er Höskuldur Þráinsson (red.) 2010.

7 Tempoet i det moderne samfunnet er høgt og lite kontakt mellom barn og eldre generasjonar har mange slags effektar, mellom anna på språklæringa til dei unge. Teikn tyder på at det islandske språkssystemet endrast meir enn ein såg døme på før. Forsking viser at språkkjensla til dagens unge er monaleg annleis enn hos dei eldre, og språkendringar i ulike delar av språkssystemet ser ut til å vere fleire og gå fortare enn før. (Mi omsetjing.)

Når generasjonane møtest sjeldan, blir det vanskeleg å få overført den kunnskapen som skal til for at språket skal bli tradert uendra mellom generasjonane.

Også i barnehagane er det folk av ymse opphav. I *Íslensku til alls* skriv forfattarane bekymra om at nå er det vanleg at ein av tre eller ein av fire av dei tilsette i barnehagane er utanlandske. Ein minner om at ein må passe på andelen utanlandske språkbrukarar i barnehagen, og om at barnehagane kan sette rammer om andel utanlandske språkbrukarar, kunnskap om islandsk og definere arbeidsområda deira. Sjølv om denne rapporten ikkje skriv særleg mykje om munnleg språk, er det altså ei bekymring for at ein ikkje får lært islandsk godt nok dersom ein er for mye i kontakt med andre som heller ikkje beherskar språket til fulle. Lite kontakt med eldre generasjonar påverkar språklæringa til barn og unge (2009:37). Om ikkje tala er identiske i dei andre landa, er situasjonen samanliknbar.

Særtrekk ved den vest-nordiske språklæringssituasjonen

Dei same sentraliseringstendensane gjeld på Island som på Færøyane, Shetland og til dels i Noreg: Folk flyttar oftare, og dei flyttar til hovudstadsområdet eller andre landsdels-sentra. Dette gjer at dialekttrekk som tradisjonelt har høyrte til på ulike stader, møtest. Auka mobilitet gir auka kontakt, som fort kan føre til språklege endringar. Som Kerswill og Williams oppsummerer det (2000:69):

Children brought up in a migrated family have, as primary input, language varieties originating elsewhere, albeit modified ones; and it would be surprising if this fact did not have consequences for their future language development.

Ein typisk vest-nordisk barndom og oppvekst vil vere at ein har foreldre frå ulike stader, men ikkje nødvendigvis så langt frå kvarandre. Velferdsauken på 1970-talet gjorde det vanleg å forvente to inntekter i kvar familie, og barna er derfor store delar av barndommen i barnehage. Likevel påverkar dialektbakgrunnen til foreldra språket til barna, ikkje minst fordi ikkje-lokale foreldre ikkje klarer å føre vidare lokale

dialekttrekk. Dermed får ein, med Randi Solheim, nivellerings, utjamning av dialekttrekk og forenkling.

Etter opp mot tretten års skulegang, omgitt av lokale, foreldre frå mange stader, dialektblanda kompisar og tilflytta lærarar, flyttar språkbrukaren sjølv. Vedkommande tar med seg dialekten sin, men justerer den. Så lenge språkbrukarane held fram med denne flyttinga og barna dermed får langvarig kontakt med ulike dialektar, vil ein ikkje få ei fokusering av dialekten, slik ein fekk (i løpet av tre generasjonar) i Høyanger og (i løpet av to–tre generasjonar) i Milton Keynes (Solheim 2010 og Kerswill og Williams 2000:110). Ein vil truleg, i alle fall ei stund til, ha ein diffus språksituasjon. Det er vanskeleg å forutseie når den diffuse situasjonen vil bli fokusert, fordi det ikkje er nokon grunn til at samfunna skal bli meir stabile enn dei er nå.

Oppsummert er altså det nye for dagens dialektinnlærarar i vest-Norden:

1. auka mobilitet, internt og over landegrensar
  - a. sentraliseringstendensar i alle dei diskuterte områda, utkantar blir flytta frå
  - b. immigrasjon og emigrasjon, i samvariasjon med verdsøkonomien
2. ein meir aldershomogen oppvekst
3. ein meir dialekt- og språkblanda oppvekst, kanskje særleg i dei tidlege barneåra.

Alt dette gjer at vest-Norden ser ut til å nærme seg ei språkutvikling tilsvarande den vi har sett i andre land i Europa.

Plosivar på Shetland, i Noreg, på Island og på Færøyane

Ikkje alle område i språkssystemet endrast like lett. Visse delar av språkssystemet ser ut til å vere meir utsett for påverknad. Kva for språktrekk som lettast blir påverka, går det an å få innsikt i gjennom å samanlikne endringar ein veit har gått føre seg eller går føre seg nå. Eg har valt å bruke eitt språktrekk, realisasjonen av plosivane, som døme på korleis det moderne samfunnet spelar inn på språket. Denne variabelen er valt fordi den er systematisk interessant i alle

dei undersøkte språksamfunna, og fordi variabelen er undersøkt i fleire av språksamfunna.

James M. Scobbie har undersøkt kor viktig foreldrebakgrunn er for realisasjonen av stemte og ustemte plosivar på Shetland (2005). Alle informantane i undersøkinga hans var fødde og oppvaksne på Shetland, men realisasjonen blei gruppert etter om foreldra til informantane var frå Shetland, Skottland elles, eller England.

Voice onset time (VOT) er den tida det tar frå ein lagar eit plosivlukke til ein set på stemtheita, eller til førsteformanten kjem på (andre- og tredjeformanten blir skrudd på først, og VOT er den tida det tar før førsteformanten viser på spektrogrammet (sjå t.d. Eimas, Siqueland, Jusczyk and Vigorito s. 280)). Det finst ein slags skala: frå at lydane er det ein kallar Prevoiced, altså at plosivane er stemte heile vegen, via ustemte, uaspirerte plosivar, til ustemte, aspirerte. Alt babyar på 1 mnd. og 4 mnd. oppfattar skilja mellom dei stemte og ustemte formene av desse plosivane (same kjelde).

Shetland har tradisjonelt hatt to plosivrekker, og kontrasten har vore mellom stemt (Scobbie: prevoiced) /b, d, g/ [b, d, g,] mot ustemt, uaspirert /p, t, k/ [p, t, k]. Skotske dialektar har operert med to sett plosivar, der det eine er ustemt, uaspirert /b, d, g/: [p, t, k], mens det andre er ustemt aspirert /p, t, k/: [p^h, t^h, k^h] (Scobbie 2005:2). Scobbie fann ut at informantane hadde den tradisjonelle opposisjonen mellom stemte og ustemte, uaspirerte dersom dei har foreldre frå Shetland, og at VOT aukar dersom foreldra er frå Skottland eller England. Då får informantane ein annan opposisjon mellom dei to plosivrekke. Informantar som ikkje har begge foreldra frå Shetland, ser ut til å lage seg eit maksimalt gjennomiktig system der ein unngår den ustemte, uaspirerte plosivrekka. Dette funnet støttar tanken om at for å få tileigna seg ein del språklege nyansar, må ein ha foreldre frå staden. Dessutan kan det seie noko om kva for opposisjonar språkbrukarane ser ut til å foretrekke.

Nå er desse plosivrekke og realisasjonen av dei interessant i fleire av dei nordiske språka. Langs sørlandskysten frå Arendal til Karmøy har dialektane lenisering av /p, t, k/,

enten til ustemt, uaspirert [p, t, k] eller til stemt /b, d, g/. Ein går ut frå at plosivane tidlegare var aspirerte. Leniseringa kunne oppstå fordi /p, t, k/ i framlyd blei aspirerte. Intervokalisk og postvokalisk sto ikkje /p, t, k/ i opposisjon til /b, d, g/ pga. urnordisk overgang til /f, ð/ og allofonen [ɣ]. I desse posisjonane kunne /p, t, k/ derfor gradvis få svekt uttale, og etter kvart bli assosierte med /b, d, g/ (Sandøy 1985:186). I Noreg ser det ut til at utbreiinga for dette dialekttrekket krympar litt både i aust, vest og i innlandet, og lenisering er heller ikkje produktivt i nyord. Som ein kuriositet kan eg nemne at mine bergensarbarn kjenner tre-fire av dei fem vandreorda som kan ha blaute konsonantar i austre delar av Sørlandet og seier /side/ og /Cød/ for 'sitte' og 'kjøt', sjølv om dette trekket elles er i ferd med å døy ut i det tradisjonelle utbreiingsområdet.

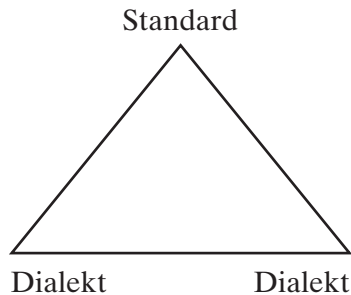
Dette er ei utvikling som vi også kjenner frå sør-Island. Eitt av dei få dialektskilja ein har hatt på Island, har vore skiljet mellom det nordlandske *hardmæli*, der ein har ustemt, aspirert [p^h, t^h, k^h] etter lang vokal, mens sørlandet har ustemt, uaspirert [p, t, k] (alternativt skrive [b̥, d̥, g̥]) med såkalt *linmæli* (lenisering). I enkelte lånord kan hardmælte dialektar ha ustemt, uaspirert plosiv etter lang vokal, som viser at det er opposisjon mellom desse to plosivrekken. På Island er dette eit dialekttrekk som har halde seg relativt stabilt, sjølv om linmælte talarar er i fleirtal og prosenttalet aukar. (Sjå t.d. Kristján Árnason og Höskuldur Þráinsson 2003:172 f.)

Også i færøysk er realisasjonen av plosivane eit dialektkjennermerke. På Sandoy og Suðuroy har ein fått ein overgang frå aspirerte til uaspirerte plosivar /p, t, k/ (alternativt [b̥, d̥, g̥]) etter lange vokalar eller mediant framfor [l] (unntatt / tl/) og [r] (Lockwood 1977:22), mens resten av øyane har aspirerte plosivar. Her er det dei leniserte plosivane som er i mindretal. Både Sandoy og Suðuroy er fråflyttingsområde, noko som kan gjere at dialekttrekket er meir utsett for endring.

Kva kan skje i språkkontaktområde?

Peter Auer og Frans Hinskens (1996:6 f.) presenterer ein trekantmodell for dialektnivellering, der dialektar er plas-

serte i ein todimensjonal akse. Den vertikale dimensjonen er variasjon i forhold til ein standard (spissen i trekanten), mens den horisontale aksene er variasjon i forhold til andre dialektar:

Dialektar kan bli likare kvarandre (konvergere) eller meir ulike (divergere), og begge delar kan skje både horisontalt og vertikalt. (For ein diskusjon av modellen og begrepa, sjå Selås 2004:71.)

Det ser ut til at lokale dialekttrekk med avgrensa geografisk utbreiing forsvinn først, og ein endar mest truleg opp med meir eller mindre fokuserte regionale dialektar. Kompromiss- og mellomformer kan komplisere bildet. Dette ser ut til å vere ein pågåande prosess utan noko endepunkt. Det er lite i samfunnsutviklinga som tilseier at ein får ein heilt einskapleg dialekt, i alle fall ikkje utan ein god del variasjon. Som Peter Auer skriv (2000:13):

If we look at convergence as a process, it is obvious that convergence does not lead to a reduction, but rather an increase in variation; for the loss of contrast between two varieties does not necessarily imply that the old, more distinct forms disappear entirely and all of a sudden. Thus, variation within the repertoire increases instead of decreasing at the beginning of a process of convergence, simply because new and old forms co-exist.

Eg trur ikkje femårige barn i barnehagen duger til å lære bort kompliserte fonologiske reglar til dei fire og eit halvt år gamle kompisane sine, fordi dei har ikkje lært dei sjølve. Derimot kan desse barna blande dialekttrekk som høyrer

heime på heilt ulike stader geografisk, men som møtest i liva til språkbrukarane. Slik kunne Harald (4;9) kombinere det intransitive 'sitte' i staden for det transitive 'sette', eit trekk som er karakteristisk for bergensk, med ein sørlandsk lenisert konsonant i 'sitte'. Resultatet blei "Så kan du sidde deg ne", ein heilt ny kombinasjon av dialekttrekk som går an å bruke fordi variasjonen i det språklege repertoaret er så stor.

Sosiolingvistikk er som kjent å sjå språket opp mot samfunnet, og sjå kva for sosiale faktorar som er relevante for språkbrukaren. Dei undersøkte vest-nordiske språksamfunna er ulike med omsyn til graden av dialektvariasjon og synet på dialektar og standard. Dette gir ulike føresetnader for endring. Derimot er samfunna relativt like i forhold til ei pågåande omstrukturering av barndommen. Eit spørsmål i samband med det blir om den diffuse språksituasjonen dagens barn veks opp med, vil bli fokusert i løpet av ein generasjon eller tre, slik vi har sett i Høyanger, Milton Keynes og andre språklege smeltediglar. Truleg er dette usikkert. Det er ingen grunn til å tru at neste generasjon vil bli meir geografisk stabil enn denne.⁸ Dermed vil den diffuse situasjonen fortsette. Det vil gi oss ein ny, stabilt ustabil språksituasjon med stor variasjon. Viss ein tenker seg at endringane i språket kjem primært når neste generasjon lærer eit anna språk enn den førre generasjonen, ligg det an til mykje moro for språkforskarane framover.

Litteratur

- Aniansson, Eva. 1996. *Språklig och social identifikation hos barn i grundskoleåldern*. Uppsala.
- Auer, Peter og Frans Hinskens 1996. "The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area." I: *Sociolinguistica* 1–30.
- Auer, Peter. 2000. Horizontal and vertical convergence in Germany. I: *Målbryting*. 9–26.
- Barton, Michelle E. og Michael Tomasello. 1994. "The rest

8 Framskrivningane til Statistisk Sentralbyrå reknar med omtrent like mange forventa flyttingar gjennom levetida framover, jf <http://www.ssb.no/emner/08/05/10/oa/200506/folkfram04.pdf> [lasta ned 11.10.2011]

- of the family: the role of fathers and siblings in early language development”. I: Gallaway, Clare og Brian J. Richards: *Input and interaction in language acquisition*. Cambridge
- Blom, Kari. 2004. *Norsk barndom gjennom 150 år. En innføring*. Bergen.
- Coupland, Nikolas og Adam Jaworski. 1997. *Sociolinguistics. A reader and coursebook*. Hampshire and New York.
- Dahl, Árni m.fl. 2007. *Málmørk. Álit um almennan málpólitikk*. Tórshavn.
- Ferguson, Charles A. 1978/2004. “Talking to children: A search for universals”. I: Lust, Barbara C. og Claire Foley 2004: *First Language Acquisition. The Essential Readings*. Oxford.
- Giles og Powesland. 1997. Accomodation theory. I: Coupland, Nikolas og Adam Jaworski 1997: *Sociolinguistics. A reader and coursebook*. Hampshire og New York.
- Hernes, Reidunn. 2006. *Talemål i endring? Ein longitudinell studie av talemålsutvikling og språkleg røyndomsopfatning hjå ungdomar i Os*. Avhandling til doctor artium-graden. Nordisk Institutt, Universitetet i Bergen.
- Höskuldur Práinsson (red.). 2010. “Tilbrigði í íslenskri setningagerð”. Háskóli Íslands.
- Jakobsen, Jakob. 1928/1985. *An etymological dictionary of the norn language in Shetland*. Lerwick.
- Kerswill, Paul og Ann Williams. 2000. “Creating a New Town koine: Children and language change in Milton Keynes”. I: *Language in Society* 29. 65–115.
- Kristján Árnason og Höskuldur Práinsson. 2003. ”Fonologiske dialekttræk på Island”. I: Akselberg, Gunnstein, Anne Marit Bødal og Helge Sandøy (red.): *Nordisk dialektologi*. Oslo.
- Labov, William. 2001. *Principles of linguistic change. Social factors*. Malden/Oxford.
- Lockwood, William Burley. 1977. *An introduction to modern Faroese*. Tórshavn.
- Lust, Barbara. 2006. *Child language. Acquisition and growth*. Cambridge.

- Lust, Barbara C. og Claire Foley. 2004. *First Language Acquisition. The Essential Readings*. Oxford.
- O'Grady, William. 2005. *How Children Learn language*. Cambridge.
- Richards, Brian J. 1994. "Child directed speech and influences on language acquisition". I: Gallaway, Clare og Brian J. Richards: *Input and interaction in language acquisition*. Cambridge.
- Sandøy, Helge. 1977. Island: "Historia ligg gjømt i språket". I: Vikør, Lars S.: *Språkpolitikk på fem kontinent*. Oslo.
- Sandøy, Helge. 1985. *Norsk dialektkunnskap*. Oslo.
- Sandøy, Helge. 2004. "Types of Society and Language Change in the Nordic Countries". I: Gunnarsson, Britt-Louise m.fl. (red): *Language Variation in Europe. Papers from ICLaVE 2*. Uppsala.
- Scobbie, James M. 2005. "Interspeaker variation among Shetland Islanders as the long term outcome of dialectally varied input: speech production evidence for fine-grained linguistic plasticity". Queen Margaret University Center: QMUC Speech Science Research Centre Working Paper WP2.
- Selås, Magnhild. 2004. *Dialektal variasjon og endring aust på Agder- beskrive og forklart ved to språklege variablar*. Avhandling til doctor artium-graden. Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.
- Solheim, Randi. 2010. *Sosial smeltedigel – språklege legeringar. Om talemålsutviklinga i industrisamfunnet Høyanger*. Trondheim.
- Torp, Arne. 1998: *Nordiske språk i nordisk og germansk perspektiv*. Oslo.

Demografisk press og språkskifte på Shetland

AV REMCO KNOOIHUIZEN

1. Innledning

I seinmellomalderen var Shetlandsøyene nord for Skottland i sentrum av Vestnorden og på handelsrutene mellom vikingkoloniene i vest og hanseatiske Bergen i øst. I dag ligger Shetland derimot i periferien. Øyene utgjør den aller nordligste delen av Skottland, som de ble politisk del av under ‘pantsettelsen’ i 1469 (f.eks. Crawford 1969); kulturelt og språklig er de ikke lenger del av Vestnorden, selv om nordisk identitet ligger i folkeminnet til shetlenderne ennå i dag (Melchers 1981).

Vestnordisk språkhistorieskrivning på Shetland blir dominert av ett tema, som også blir hovedemnet her: språkskiftet fra norn til skotsk. I denne artikkelen presenterer jeg kort resultater fra to prosjekter om dette språkskiftet. Det første prosjektet bruker historiske demografiske opplysninger for å kaste lys på hvordan befolkningen på øyene utviklet seg etter pantsettelsen; det andre er en analyse av dialektkontakt i opphavshistorien til shetlandsdialekten. Resultatene fra disse to prosjektene viser hvordan skotske innvandrere spilte en avgjørende rolle i språkskiftet. Denne forskningen passer innenfor et nytt syn på språkhistorieskrivning som jeg kommer til å beskrive først.

2. Forskningsparadigma

De siste tiårene har kjent en endring i språkhistorieskriving med nytt kildemateriale og nye analysemetoder. Tradisjonell språkhistorie er som oftest basert på offisielle dokumenter

og høytidelig språkbruk: diplom, avisspråk og skjønnlitteratur. Også når det gjelder den ytre språkhistorien er det store politiske endringer og språkpolitikk som danner den viktigste rammen for forskningen.

Særlig siden midt på 1990-tallet har det vært mye forskning med grunnlag i større korpus av historisk hverdagspråk. Dette er samlinger av f.eks. privatbrev, dagbøker og gjengivelser av muntlige vitnemål fra rettsbøker. Historisk-sosiolingvistisk forskning av dette materialet gir mer omfattende innsikter om språkbruk ikke bare blant eliten men også blant andre, ikke-profesjonelle, (skrift)språkbrukere og sjangrer. Denne formen for språkhistorieskriving har fått navnet 'språkhistorie nedenfra', i motsetning til det tradisjonelle synet 'ovenfra' (se Elspaß 2005:12–20 for en beskrivelse av forskningsprogrammet).

På dette punktet er det viktig å understreke at språkhistorie nedenfra ikke er ment som angrep på tradisjonell språkhistorie, men heller som komplement. Opplysningene fra historiens hverdagspråk former en ny brikke i puslespillet som bidrar til å få et klarere bilde; det nytter slett ikke bare å kaste bort alle de gamle brikkene som allerede har skapt vår kunnskap om språklig utvikling. Der denne artikkelen fokuserer på en analyse nedenfra og setter forskjellene mellom de to tilnærmingene på spissen, er det altså for retorikkens skyld. Utviklingene som de blir skissert her foregikk ikke i et språkhistorisk tomrom, men må alltid sees i sammenheng av en ramme som settes av 'tradisjonelle' faktorer.

For å kunne forklare språkskiftet på Shetland hadde det vært ideelt å kunne forske vanlige folks språkbruk på øyene på 1500- og 1600-tallet, spesielt øyboernes bruk av norn og skotsk. Dessverre finnes bare svært få dokumenter fra denne perioden (Ballantyne & Smith 1994, 1999; Barclay 1962, 1967; Donaldson 1954, 1991). Disse er utelukkende offisielle – diplom, offisielle brev og rettstekster – og er skrevet på engelsk, skotsk, latin eller forskjellige former for nordisk, som dog ikke kan klassifiseres som norn (Barnes 1998:16). Kildematerialet er altså i første omgang ikke tilstrekkelig for en analyse av alminnelig språkbruk i denne perioden ved å bruke tekstbaserte analysemetoder som variasjonssosioling-

vistikk og diskursanalyse. I stedet for slike metoder går det likevel an å forske språksituasjonen ved å se på større språksosiologiske utviklinger. Det er da viktig fortsatt å fokusere på de vanlige språkbrukerne og å skrive historie nedenfra.

3. Tradisjonelle forklaringer på språkskiftet på Shetland

På grunn av akkurat denne mangelen på tekstlig kildemateriale er det disse språksosiologiske utviklingene som tradisjonelle forklaringer på språkskiftet på Shetland er basert på. Disse utviklingene skal ha ført til en økt rolle for skotsk overfor norn når det gjelder kirke, utdanning, handel, landsstyre, og til slutt befolkningsforhold.

Allerede før pantsettelsen i 1469, sier den tradisjonelle analysen, hadde skotsk blitt tatt i bruk som kirkespråk. Etter svartedauden kunne nemlig Norge ikke lenger levere nok prester til Shetland og Orknøyene, og denne prestemangelen ble supplert fra Skottland. Etter den skotske reformasjonen i 1560 ble engelsk bibelspråket og det sier seg selv at også utdanningen i sogneskolene foregikk på engelsk eller skotsk. I tillegg skal også handelen ha omorientert seg mot Skottland og andre ikke-nordiske handelspartnere forholdsvis tidlig, og denne fokusen blir enda sterkere etter pantsettelsen. Ved at Shetland og Orknøyene ble innlemmet i det skotske kongeriket ble skotsk også administrasjons- og rettsspråket (Barnes 1984:353).

Den store innflytningen av skotter midt og sent på 1500-tallet skal også ha satt sine spor. I den tradisjonelle forklaringen legges stor vekt på at mange av de skotske innvandrerne var rikere handelsmenn og storbønder som overtok kongsjorden etter reformasjonen. Slik ser vi at skotsk ikke bare blir hovedspråket i de viktigste offentlige domener, men at det også kom til å bli assosiert med de rikere og suksessrike blant befolkningen. Ingen under at skotsk var et prestisjefullt språk som den shetlandske lokalbefolkningen ønsket å lære seg!

Som et første steg på en forklaring nedfra må vi ta et kritisk blick på denne veven av tradisjonelle forklaringer. Det er for eksempel ikke visst at skotsk var kirkespråket på Shetland eller at en engelskspråklig bibel skal ha hatt så

stor betydning. Bibelen på latin hadde jo heller ikke mye å si for folkespråklige forhold i Europa i middelalderen. Dessuten finnes det en anekdote om at nettopp en prest måtte reise til Norge i 1590-årene – altså akkurat i den aktuelle perioden for reformasjon og kirkelig språkskifte – for å lære seg norsk ettersom menigheten ikke forsto engelsk (bl.a. Murison 1969:124). Vi må altså sette spørsmålstegn ved at engelsk uten videre ble prekespråk etter pantsettelsen eller reformasjonen.

Vi kan gjøre liknende bemerkninger om engelsk som administrasjons- og rettspråk. Rettsbøkene fra de første tiårene i 17. århundre er skrevet på engelsk, men dette betyr ikke at alle måtte, eller kunne, snakke engelsk i retten. Det er fullt mulig at rettsaker kunne foregå på norn og at bare dommen ble registert på engelsk; vi har ikke noe klart bevis på det. Det samme gjelder andre administrative dokumenter: Den endelige registreringen skjedde på engelsk, men bakomliggende prosesser kan like godt ha vært på norn eller en kombinasjon av norn og engelsk. Det skriftlige sluttproduktet er ikke tilstrekkelige bevis på talespråksituasjonen. Shetlandsk utdanningshistorie er blitt beskrevet av Graham (1998). Det er noen få kilder som peker på formell utdanning på Scalloway på 1600-tallet, men detaljene er uklare og det er ikke visst hvor mange shetlendere ble utdannet her, og om undervisningsspråket var norn eller skotsk. Den første skolen på Shetland som vi har klart bevis på, var en ambulerende skole som ble opprettet i 1713. Dette må ha vært svært basal utdanning, og ettersom alt peker på at de fleste shetlendere hadde skotsk som førstespråk om år 1700, altså før denne skolen ble opprettet, er det lite sannsynlig at skolen hadde så stor innflytelse på språkskiftet (mots. f.eks. Wiggen 2002).

Til slutt er det en annen side ved immigrasjonen av skotter som må trekkes fram. Det er sant at en del av innvandrerne var rikere handelsmenn og storbønder, men det var også mange skotter med lavprestisjeyrke som flyttet til Shetland: skomakere, snekkere, småbønder og fiskere (Donaldson 1983:12). Å si at skotsk språk må ha hatt høy prestisje fordi det kunne lenkes til høyprestisjeyrke er en klar forenkling

av situasjonen. Det er ikke å si at immigrasjonen ikke spilte noen rolle. Tvertimot: akkurat fordi mange av de skotske innvandrerne hadde liknende yrke som den shetlandske lokalbefolkningen, er det sannsynlig at immigrasjonen påvirket språkskiftet. Fordi skotter og shetlendere hadde samme yrke og hørte til samme samfunnsklasse, må de ha omgått. For å komme til en analyse nedenfra er det viktig å se på akkurat denne interaksjonen og å drøfte den demografiske utviklingen av Shetland i perioden like etter innvandringen.

4. Demografisk utvikling

Før pantsettelsen av Shetland skal det ha vært relativt få skotter på øyene (Donaldson 1983:10). Det er likevel uklart akkurat når innvandringen av skotter i stor skala fant sted. Ifølge Donaldson (1983:13) peker språksituasjonen på at de fleste innvandrerne kom seint på 1500-tallet. Murison (1954: 255, 257) hevder at innvandrere kom til den søndre delen av Shetland seint på 1400-tallet, altså kort etter pantsettelsen, og til den nordre delen ikke før et hundreår seinere. Wiggen (2002:37) påstår at betydelig innvandring ikke kom i gang før 1750, men dette synet må forkastes ettersom rettsbøker indikerer at en tredjedel av befolkningen tidlig på 1600-tallet hadde skotske navn (Donaldson 1983:13).

Tidligere kommentarer om innvandringen taler om Skottland og Orknøyene som opphavsområder for innvandrerne (Stewart 1964:163–164), og når vi ser på handelsforbindelser mellom Shetland og det skotske fastlandet er det sannsynlig at de fleste innvandrerne kom fra grevskapene Angus, Fife og Lothian på østkysten – byene Dundee, Kirkcaldy og Edinburgh og omegn. Innvandrernes opphav er relevant for drøftingen av språkkontaktsituasjonen nedenfor; her skal vi likevel først fokusere på hvordan de skotske innvandrerne integrerte seg inn i det shetlandske lokalsamfunnet.

4.1. Kildemateriale

Det finnes dessverre ingen folkeregistre eller andre statistiske kilder over befolkningen på Shetland på 1500- og 1600-tallet, og vi er derfor avhengig av andre kilder som inneholder denne slags informasjon på sekundært nivå. Rettsbøker, for

eksempel, gir en rekke navn på personer, men inneholder for lite informasjon om hvem som omgikkes hvem for å kunne være til nytte. En bedre kilde er en indeks over et testamentregister fra 1611 til 1649 (Grant 1904). Dette registeret inneholder i overkant av 1000 navn. Av disse er 266 gifte kvinner, som går fram av at de blir beskrevet som en manns ektefelle (*spouse*) eller enke (*relict*). Alle navnene blir oppført med stedsnavn og dato. Registeret ser altså ut til å være en utmerket kilde til en undersøkelse av ekteskapsmønstre.

Vi må først ta et kritisk blick på kildematerialet, og spørre hvem disse personene i registeret var. Testamentregisteret er et oversikt over testamenter som ble utført mellom 1611 og 1649. Ettersom testamenter på den tiden vanligvis ble utført under to år etter dødsdato, er det ikke urimelig å betrakte utførelsesdato fra testamentregisteret som mer eller mindre representativ for dødsdato.¹ Levealderen i Skottland tidlig på 1600-tallet kunne godt være så høy som 50 eller 60 år. Det er altså ikke urimelig å hevde at personene i testamenteregistere var født i andre halvdel av 1500-tallet, og at de levde grovt regnet samtidig med den skotske innvandringsperioden og den første generasjonen etterpå. Tidsmessig høver registeret altså godt til en analyse av hvordan innvandrere og shetlandsfødte integrerte seg.

Vi må likevel være bevisst på at registeret ikke umiddelbart er representativt for befolkningen på Shetland. Sognene i nord-Shetland er overrepresentert med omkring halvparten av materialet. Derimot blir sognene i midt- og sør-Shetland ikke nevnt så ofte, selv om større og viktige bygder som Scalloway and Lerwick ligger i denne delen av øyene. Dessuten er det en sosial skjevhet i materialet også, ettersom ikke alle kunne skrive testament. Man måtte ha en viss sosial status: 'No persone may have ane air bot he who is aither ane prelat, burges, or in fie undenueded.' Heller ikke galninger, stumme og døve, og barn fikk skrive testament. Kvinner var tillatt å skrive testament på visse betingelser:

---

¹ Hvor lang tid gikk før testamenter ble utført varierte i høy grad. Sammenlikner vi dato for utført testament fra kildematerialet med registrert dødsdato i et biografisk leksikon over prester i den skotske kirken (Scott 1928), er to år et representativt anslag, selv om det i enkelte tilfeller kunne være i overkant av åtte år.

‘Ane womane being frie, and not subject to no man, may make ane testament, bot, if she be under the pouer of her husband, she may not dispoun upon any goods without his consent’ (Clyde 1937: 285–286 og 312). Det finnes altså noen tydelige begrensninger med testamentregisteret som kilde-materiale for samfunnsanalyse, men fordi dette er det eneste materialet som overhodet kan brukes, er det likevel verdt å se hva registeret forteller om hvordan de skotske innvan-drerne integrerte seg i lokalsamfunnet.

Da er det ett stort problem igjen som kildematerialet ikke har noe direkte svar på: Hvem av disse menn og kvinner i registeret hadde norn som førstespråk, og hvem hadde skotsk som morsmål? Det eneste som kan peke på slik språktilhø-righet er personnavn. Bruk av en eventuell kobling mellom navn og språktilhørighet er blitt utsatt for kritikk, men under visse forhold — relativt gode opplysninger om navneskikk i et samfunn og god forståelse av språk- og kulturkontaktsi-tuasjoner som ikke ennå har vart så lenge — er denne meto-den ikke bare forsvarlig, men også rimelig pålitelig (jfr. f.eks. Fellows-Jensen 1968: xvi–xviii om nordiske personnavn i mid-delalder-England). For å kunne vise tendenser i interetniske ekteskapsmønstre er det altså nødvendig å få greie på både nordiske og skotske navneskikk på Shetland på 1500-tallet.

4.2. Navneskikk på Shetland

Schmidt (2006) gir en oversikt over personnavn på Shetland som forekommer i et klagebrev fra 1577: Han analyserer i overkant av 750 navn, og selv om de fleste av disse er manns-navn, må konklusjonene gjelde kvinnenavn også. Når det gjelder fornavn, fordeler Schmidt navnene i tre kategorier: nordiske navn (30 %), internasjonale navn (55 %), og britiske navn (15 %). Schmidt fokuserer framfor alt på navnenes etymologi, ikke på deres form – dette betyr at han gjør ingen skilnad på britisk/internasjonalt *John* og nordisk *Hans*, for eksempel. Ved hjelp av analysen til Schmidt, i tillegg til en liknende drøfting av Hermann Pálsson (1993), er det likevel mulig å kategorisere fornavnene i testamentregisteret.

Schmidt fant tre typer etternavn i klagebrevet: stedsnavn (f.eks. *Inkster*), tilnavn (*White*) og patronymer (*Johnson*).

Navn i alle disse tre kategoriene kan være produktive, dvs. at inneholdet i etternavnet virkelig beskriver navnebæreren, eller faste, dvs. at barn arver etternavnet etter faren uansett om de er sønnen til John, er lyshårete, eller vokste opp på en bestemt gård. Det går fram av analysen til Schmidt at skotske etternavn hadde blitt faste på 1500-tallet, mens det er eksempler på produktive etternavn på Shetland helt fram til tidlig på 1900-tallet (Black 1946:xxv). Det er ikke urimelig å si at faste etternavn i overveiende grad indikerer skotsk bakgrunn, mens produktive etternavn indikerer shetlandsk lokalbakgrunn.

Tilnavn forekommer i klagebrevet nesten utelukkende med engelske fornavn, og peker derfor på skotsk språkbakgrunn. Det samme gjelder stedsnavn, også når det gjelder gårder på Shetland eller Orknøyene. Selv om klagbrevet inneholder eksempler på produktive stedsnavnsbaserte etternavn, viser min egen analyse av disse navnene i testamentregisteret at ingen av de stedsnavnsbaserte etternavn stemmer overens med bærerens bosted. De er derfor blitt faste, som også peker på skotsk heller enn shetlandsk bakgrunn. Patronymene er vanskeligere å kategorisere, fordi mange faste skotske etternavn opprinnelig var (mannlige) patronymer, f.eks. *Johnson*. Det er trygt å si at navn på *-dotter* er produktive og sannsynligvis peker på shetlandsk bakgrunn, men de mannlige patronymene kan bare kategoriseres dersom farens fornavn tydeligvis peker på en av de to språkbakgrunnene.

Det er derfor denne siste navnetypen som gjør det vanskelig å si noe spesifikt om språkbakgrunnen til mange personer i testamentregisteret. Det er 266 gifte kvinner i testamentregisteret, og 266 av deres ektefeller, i alt 512 personer som ønskes kategorisert som enten med skotsk eller med nordisk språkbakgrunn (et utdrag fra testamentregisteret med eksempel på navnene finnes i Tabell 1). Ofte var det fornavnet eller etternavnet som ga en indikasjon av språkbakgrunn, men enda måtte femti ekteskap kastes ut av datasettet fordi det viste seg å være umulig å si noe klart om bakgrunnen til en eller begge ektefellene. Til slutt var 216 ekteskap igjen for analysen.

Henryson, Mans, in Crosbister in the Isle of Fetlar	19 July 1627
” Magnus, in Rosbuster. <i>See</i> Lewis, Bessie.	
” Shewart, in Clisbo. <i>See</i> Petersdochter, Gairthrow.	
Hermanson, Magnus, in Failzie. <i>See</i> Nicholsdochter, Sinevo.	
Hog, Patrick, minister at Fetlar	1 Sept. 1624
Hunter, Bessie, spouse to John Manson, in Cheldasetter in Quhalsay	3 Aug. 1615
” Robert, in Isbister, Isle of Quhalsay	20 Sept. 1628
Inglistrichson, John, in Toftis in Yell	9 July 1613
Ingsetter, Elspeth, spouse to Donald Williamson, in Brewick, par. of Northmaven	16 Sept. 1635
” James, in Sandwick in Burray	23 Sept. 1615
” Janet, spouse to Laurance Sinclair, in Nisbister, par. of Tingwall	10 Oct. 1633
” Robert, in Graven, par. of Delting	8 Sept. 1648
Irving, Arthor, in Laxo. <i>See</i> Crichton, Jean.	
” Barbara, spouse to Laurence I., in Coule	27 May 1648
” Isobel, spouse to Magnus Erasmusson, in Brugh in Delting	16 July 1613
” Malcolme, in Mo. <i>See</i> Grig, Elspeth.	
” Margaret, spouse to Edward Manson, in North Hamersland, par. of Tingwall	2 Sept. 1628
” Marion, spouse to Andrew Gudlit, in Sandabrick, par. of Gulberwick	16 Sept. 1635

Tabell 1. Utdrag fra testamentregisteret.

4.3. Språk og ekteskap

Dersom vi vet hvor mange nordisk- og skotsktalende menn og kvinner som er i datasettet, kan vi beregne hvordan ekteskapene ville vært fordelt mellom eksogame (blandede) ekteskap og endogame ekteskap der både mann og kvinne er enten nordisk- eller skotsktalende, dersom språkbakgrunn ikke blir tatt i betraktning i valg av ektefelle. Denne forventede fordelingen kan så sammenliknes med fordelingen som finnes i det historiske datasettet. Tallene gis i Tabell 2.

	<i>n</i>	NN	NS	SN	SS	<i>p</i>
Nord-Shetland	109	47	16	30	16	0.396
Midt-Shetland	63	28	9	9	17	0.003
Sør-Shetland	34	4	2	5	23	0.051
uklart	10	2	2	2	4	
Shetland i alt	216	81	29	46	60	0.000
forventet	216	65	45	62	44	

Tabell 2. Inter-etnisk ekteskap på Shetland (nordisk- og skotsktalende) seint på 1500-tallet. N står for nordisktalende, S for skotsktalende ektefelle; mannen er nevnt først. Nord-Shetland består av Unst, Yell, Fetlar og Northmavine sogn. Midt-Shetland består av Delting, Whalsay, Nesting & Lunnasting, Walls & Sandness, Sandsting & Aithsting, Foula og Papa Stour sogn. Sør-Shetland består av Lerwick, Whiteness & Weisdale, Bressay Burra & Quarff, Cunningsburgh og Dunrossness sogn. Flere av sognene forekommer i kildematerialet også i delt form, f.eks. North Yell, Mid Yell og South Yell sogn, osv.

Tallene viser at for Shetland som helhet var det betydelig færre blandede ekteskap enn forventet. En kjikvadrattest gir en *p*-verdi på mindre enn 0.001, dvs. at sannsynligheten for at avviket fra den forventede fordelingen er tilfeldig er mindre en 0,1 %. Dette peker på at språkbakgrunn var en faktor i valg av ektefelle på Shetland seint på 1500-tallet.

Dersom vi likevel ser på de forskjellige områdene innenfor Shetland, viser det seg at denne signifikante forskjellen skyldes bare ekteskapene fra Midt-Shetland. Både i nord og i sør gir kjikvadrattesten *p*-verdier på over 0.05 (5 %) som betyr at her var det ikke signifikante avvik fra den forventede fordelingen. Det er uklart hvorfor forskjellige deler av øyene skulle vise så ulike bilder, fordi vi mangler detaljert sosialhistorisk informasjon om integrasjon av innvandrerne på Shetland. En mulig forklaring er at innvandringen ser ut til å ha funnet sted sørfra og nordover, og at den regionale variasjonen svarer til forskjellige stadier i integrasjonsprosessen.

Disse stadier i integrasjonsprosessen kommer nemlig også fram dersom vi ser på diakron variasjon i materialet.

Årtiene i Tabell 3 indikerer når kvinnens testament ble utført. Deres ekteskap fant trolig sted flere tiår tidligere, selv om det er umulig å si nøyaktig når på grunn av variasjon i dødsalder som vi ikke kan rekonstruere. Går vi ut fra rimelig homogene grupper når det gjelder dødsalder, viser denne diakrone analysen at kort tid etter immigrasjonen begynte ble språkbakgrunn en viktig faktor i valg av ektefelle, men etter hvert hadde gruppene integrert seg og giftet de seg uten hensikt til språkbakgrunn. Nord-Shetland representerer i så fall en situasjon der innvandrere er i klart mindretall og deres språkbakgrunn ikke ennå legges merke til.

	<i>n</i>	NN	NS	SN	SS	<i>p</i>
1610-årene	67	37	3	18	9	0.017
1620-årene	68	25	13	10	20	0.016
1630-årene	36	13	5	7	11	0.093
1640-årene	45	6	8	11	20	0.889

Tabell 3. Inter-etnisk ekteskap på Shetland, per tiår.

4.4. Foreløpig konklusjon

Denne undersøkelsen er basert på relativt lite materiale fra en datakilde som bare implisitt gir de opplysningene som er mest relevante for Shetlands sosiolingvistiske historie. Analysene viser likevel et par tydelige mønstre, og det er verdt å vurdere hvordan de passer inn i det historiske bildet. Det er klart at de skotske innvandrerne integrerte seg i det shetlandske samfunnet. Denne integrasjonen kom ikke i gang straks etter innvandringen, men særlig etter ca. år 1600 var dette en rask prosess.

Integrasjonen medførte at skottene og den shetlandske lokalbefolkningen giftet seg med hverandre. Selv om blandede ekteskap ikke fantes så ofte som man kunne forvente på grunn av andelen skotter og shetlendere i befolkningen, i alle fall dersom vi ser på datamaterialet alt i ett, så utgjorde de likevel 35 % av ekteskapene totalt. Skottene som giftet seg med shetlendere tok skotsk språk inn i hjemmedome- net. Shetlenderne hadde fått et motiv og en mekanisme for språkskifte – det var viktig å kunne skotsk for å kunne snak-

ke med familien, og det var nettopp de skotske familiemedlemmene som kunne lære bort språket til shetlenderne.

Analysene både ovenfra og nedenfra peker altså på en viktig rolle for de skotske migrantene på Shetland, men de har tydelig forskjellige forklaringer på hvordan immigrasjonen påvirket språksituasjonen. Spesielt når det gjelder andrespråksopplæring kommer de to analysene med motsatte forutsigelser. Kort sagt forutsier analysen ovenfra, som fokuserer på skotsk som høystatus- og undervisningsspråk, at shetlenderne ville lære et mer formelt standardspråk med få dialektale trekk. Dette karakteriserer f.eks. 'Highland English' som erstattet fastlandsgælisk i Skottland fra 1700-tallet framover (Clement 1997). Analysen nedenfra innebærer derimot at shetlenderne lærte skotsk i personlig kontakt med innvandrerne, som kunne godt ha hatt dialekttrekk i målet sitt. Vi skifter altså nå fokus til den andre komponenten av historisk sosiolingvistikk, fra samfunnshistorie til historisk språkvitenskap og utviklingen av shetlandsdialekten i den første perioden etter den skotske innvandringen.

5. Shetlandsdialekten

5.1. Hvordan ble shetlandsdialekten til?

Det har vært diskusjon om opphavet til shetlandsdialekten helt siden slutten av 1800-tallet, da den færøyske språkforskeren Jakob Jakobsen reiste til Shetland for å samle opprinnelig nordiske dialektord. Fra begynnelsen har det vært en bevissthet over at det finnes både en skandinavisk og en skotsk-engelsk komponent i dialekten (Jakobsen 1897, Flom 1929) og debatten har fokusert mye på både hvorfor og hvordan disse to komponentene smeltet sammen og hvordan den skandinaviske komponenten så ut like før norn som selvstendig språk døde ut (Rendboe 1984, 1987; mots. Smith 1996, Barnes 1998, m.fl.). Det er bare relativt nylig at det er kommet mer interesse for den skotsk-engelske komponenten i dialekten, men det er akkurat denne komponenten som kan kaste lys på grunnene til språkskiftet og på selve språkskifteprosessen.

Dikotomien mellom standardspråket fra analysen ovenfra og dialektpreget talemål fra analysen nedenfra kom-

mer også fram i litteraturen om skotsk på Shetland. Wiggen (2002:63) kommer ut sterkest på standardsiden i sin drøfting av skolens rolle i språkdød på Shetland: 'tidligere var det ikke noen lokalt utvikla eller rotfesta, men en importert, fastlandsetablert skotsk normvarietet øyboere hadde hørt'. Hvilke bevis Wiggen har på dette kommer ikke fram av drøftingen hans, men at standardspråket spilte en viktig rolle, eller til og med var den eneste faktoren i shetlandsk-skotsk språkhistorie, virker å være en viktig premiss i de aller fleste studier, inkludert de som handler om norn og skandinaviske innflytelse på dialekten.

Denne antakelsen er blitt angrepet i de siste få årene, med bakgrunn i en økende forståelse av dialektkontakt, spesielt Trudgills (2004) teorier om forming av 'nye dialekter' i kolonisituasjoner. Alternativet som er blitt presentert av Millar (2008) og Knooihuizen (2009) ser en større rolle for dialektpreget talemål i shetlandsk språkhistorie, og betrakter shetlandsdialekten som et lokalt utviklet, heller enn fastlandsbasert, kolonial dialekt.

Ifølge Trudgill utvikler en kolonial dialekt seg som følger: I første omgang har vi bare førstegenerasjonsinnvandrere, som hver snakker sin egen lokaldialekt fra sitt eget hjemmedistrikt. Ingen av dialektene har høyere status enn de andre. Fordi alle snakker ulike dialekter er det nødvendig med akkomodasjon, og en del sjeldne og muligvis forståelseshemmende dialekttrekk forsvinner fra målet på dette stadiet, fordi de ikke lenger brukes. Andre forskjeller mellom dialekter kan nøytraliseres ved å utvikle såkalte 'interdialekttrekk', en slags kompromisstrategi som vanligvis fører til systemforenkling. Dette talemålet, som er rensset for de mest 'markerte' målmerker, danner mønsteret for andre generasjonsinnvandrerne som får sin språkopplæring i selve kontaktsituasjonen. Det er fortsatt en del variasjon igjen i andre generasjonsdialekten, men den virker å være rimelig tilfeldig og uten sosial betydning. Det er til slutt den tredje generasjonen som gir den nye dialekten fokus, som blir kvitt tilfeldig variasjon og som danner et sammenhengende språkssystem med sosial variasjon.

Teorien til Trudgill er deterministisk (Baxter m.fl. 2009:

262), dvs. at dersom vi vet hvor førstegenerasjonsinnvandrerne kom fra, og hva slags dialekt de snakket, er det mulig å rekonstruere prosessen, som Trudgill har gjort for nyzealandsk engelsk. Tar vi altså utgangspunkt i analysen nedfra som sier at også shetlandsdialekten er en ny dialekt, må det være mulig å forklare formen for dialekten som et resultat av dialektkontakt mellom forskjellige innvandrerdialekter innbyrdes og mellom disse dialekter og andrespråksvarietetten av skotsk som vi må gå ut fra at shetlendere med norn som morsmål snakket.

5.2. *Shetlandsdialekten som 'ny dialekt'*

Det er mulig å rekonstruere historisk dialektal variasjon i skotsk talemål på grunnlag av historiske dokumenter, stavemåter, rim i dikt osv., og på grunn av dagens variasjon kombinert med kunnskap om skotsk språkhistorie og historisk lingvistikk generelt. En detaljert oversikt over dialektal variasjon i både lyd- og formsystemet i skotsk på 1600-tallet kan finnes i Johnston (1997). Dialektene som er aktuelle her er de fra innvanderområdene Angus, Fife og Lothian, og 'øyskotsk' som er et samlenavn på orknøy- og shetlandsdialektene. Dialektkontaktsituasjonen blir beskrevet i detalj av Millar (2008) og Knooihuizen (2009); her kommer fokus til å ligge på et utvalg av ikke-standardtrekk fra både innvandrerdialektene og andrespråksvarietten som vi kan finne spor etter i shetlandsdialekten.

Et trekk som kan spores tilbake til norn er at ustemt og stemt *th* blir uttalt som *t* og *d* i shetlandsdialekt. Det virker som om norrønt *þ* og *ð* hadde blitt til *t* og *d* i norn (selv om Marius Hægstad hevder at norrønt *t* under visse vilkår hadde blitt *th*, jfr. Barnes 1991:436) og at norntalende derfor hadde vanskelig for å lære seg den korrekte skotske uttalen av *th*-lydene. Formell språkutdanning ville ha fokusert på å rette denne språkfeilen, men uformell språklæring ville ha vært mer tolerant overfor slike feil, og til og med gitt mulighet for at lokal identitet ble knyttet til dette målmerket.

Også vokalen /ø/ blir ofte forklart som skandinavisk innflytelse, men her er det ny-dialektforming som kan gi et

bedre svar. Standarduttalen for BOOT-ordklassen i skotsk (etter engelsk tradisjon bruker vi nøkkelord for å beskrive ordklasser, heller enn fonemiske kategorier som kan bli forvirrende på grunn av kompliserte lydutviklinger i engelsk) var trolig en trang, bakre, rundet vokal /u/, og det er ingen grunn til å tro at norntalende ikke ville kunne lære den uttalen ettersom /u/ fantes i vokalinventaret for norn (Barnes 1984:358–359). For å forklare /ø/-vokalen i shetlandsdialekten må vi da ponere en separat lydendring i dialekten. Ser vi derimot på innvandrerdialektene, finner vi igjen /ø/-uttalen i BOOT-klassen også i både Lothian- og Fife-dialektene. Vokalen var altså del av språktilbudet til skotsklærende på Shetland, og dette gir en enklere forklaring på opphavet til denne vokalen i shetlandsdialekten: Nettopp det at /ø/ fantes i både skotske innvandrerdialekter og norn har sannsynligvis bidratt til at vokalen overlevde språkkontakten.

Et annet eksempel kommer fra CUT-ordklassen. Johnstons analyse peker på at Shetland hadde en form for allofoni der uttalen var [ʊ ~ ö] foran stemte plosiver, frikativer og labialer, og [ǫ] ellers. Det er svært usannsynlig at et slikt ‘split CUT’-system var del av en fastlandsetablert normvarietet, men vi finner den samme fordelingen i Angus-dialekten, som til og med også hadde [ǫ]-vokalen. Igjen kan teorien om ny-dialektforming forklare aspekter av shetlandsdialekten som et fokus på normvarieteter ikke kan.

6. Konklusjon

Vi kan nå legge sammen de to studiene som er blitt presentert her. Den demografiske undersøkelsen av den skotske innvandringen til Shetland viser at omkring år 1600 hadde en stor del av den shetlandske befolkningen skotsk språkbakgrunn. Innvandrerne giftet seg med den shetlandske lokalbefolkningen, og selv om begge befolkningsgrupper foretrakk å gifte seg med noen fra sin egen bakgrunn var det mange blandede ekteskap som brakte skotsk språk inn i hjemmene til norntalende shetlendere. Det er ikke usannsynlig at dette var både et motiv og en mekanisme for språkopplæring, og den korte drøftingen av hvordan den nåværende shetlandsdialekten oppstod i dialektkontakt mellom shetlendere og

innvandrere med forskjellig dialektbakgrunn viser at en del sære dialekttrekk fra innvandrerdialektene finnes tilbake i shetlandsdialekten. Dette peker på en viktig rolle for innvandrerne, og for kontakt mellom shetlendere og innvandrere, i shetlandsk språkhistorie, ikke minst i språkskiftet fra norn til skotsk.

Dette forskningsprosjektet viser at nye perspektiver på språkhistorie som setter den vanlige språkbrukeren i fokus gir verdifulle nye innsikter i språksituasjoner som i fortiden endret seg. Framfor alt er det viktig å være åpen for forskningsmetoder og -resultater fra forskjellige fagområder – i dette tilfellet historisk demografi og historisk dialektologi. Innsiktene vi får fra slike analyser kommer ikke istedenfor tidligere forskning, men heller i tillegg til: Et neste steg vil være å prøve å kombinere analysene ovenfra og nedfra og komme til en lesning av shetlandsk språkhistorie der både vanlige språkbrukere og de større sosiale og politiske strukturer de levde i spiller en rolle.

Takk til

Takk til April McMahon, Graeme Trousdale, Wilson McLeod, Peter Trudgill, Adam Fox, Doreen Waugh og Brian Smith for deres hjelpsomme kommentarer på forskjellige stadier av de forskningsprosjektene som blir presentert her, og til Nanna Haug Hilton for korrekturlesning av manuset. Deler av denne artikkelen er tidligere blitt publisert som enkeltstudier (Knooihuizen 2008, 2009). Vær oppmerksom på at befolkningsstatistikken har forskjeller fra den i 2008-artikkelen; et par feil i statistikken er blitt rettet her.

Litteratur

- Ballantyne, J.H. & Smith, B. (red.). 1994. *Shetland documents 1580–1611*. Lerwick.
- Ballantyne, J.H. & Smith, B. (red.). 1999. *Shetland documents 1195–1579*. Lerwick.
- Barclay, R.S. (red.). 1962. *The court book of Orkney and Shetland 1612–1613*. Kirkwall.
- Barclay, R.S. (red.). 1967. *The court book of Orkney and Shetland 1613–1614*. Edinburgh.

- Barnes, M.P. 1984. Orkney and Shetland Norn. I: Trudgill, P. (red.), *Language in the British Isles*. Cambridge. 352–366.
- Barnes, M.P. 1991. Reflections on the structure and demise of Orkney and Shetland Norn. I: Ureland, P.S. & Broderick, G. (red.) *Language contact in the British Isles: proceedings of the Eighth International Symposium on Language Contact in Europe, Douglas, Isle of Man, 1988*. 429–460. Tübingen.
- Barnes, M.P. 1998. *The Norn language of Orkney and Shetland*. Lerwick.
- Baxter, G.J., Blythe, R.A., Croft, W. & McKane, A.J. 2009. Modeling language change: an evaluation of Trudgill's theory of the emergence of New Zealand English. *Language Variation and Change* 21. 257–296.
- Black, G.F. 1946. *The surnames of Scotland: their origin, meaning, and history*. New York.
- Clement, R.D. 1997. Highland English. I: Tristram, H.L.C. (red.), *The Celtic Englishes*. 301–307. Heidelberg.
- Clyde, J.A. (red.) 1937. *Hope's Major Practicks 1608–1633*, bind 1. Edinburgh.
- Crawford, B.E. 1969. The pawning of Orkney and Shetland: a reconsideration of the events of 1460–9. *Scottish Historical Review* 48. 35–53.
- Donaldson, G. (red.). 1954. *The court book of Shetland 1602–1604*. Edinburgh.
- Donaldson, G. 1983. The Scots settlement in Shetland. I: Withrington, D.J. (red.), *Shetland and the outside world 1469–1969*. 8–19. Oxford.
- Donaldson, G. (red.). 1991. *Court book of Shetland 1615–1629*. Lerwick.
- Elspaß, S. 2005. *Sprachgeschichte von unten: Untersuchungen zum geschriebenen Alltagsdeutsch im 19. Jahrhundert*. Tübingen.
- Fellows-Jensen, G. 1968. *Scandinavian personal names in Lincolnshire and Yorkshire*. København.
- Flom, G.T. 1929. The transition from Norse to Lowland Scotch in Shetland, 1650–1800: a study in the decay of one language and its influence upon the language

- that supplanted it. *Saga-Book of the Viking Society* 10. 145–165.
- Graham, J.J. 1998. *A vehement thirst after knowledge: four centuries of education in Shetland*. Lerwick.
- Grant, F.J. (red.). 1904. *Commisariat Record of Orkney and Shetland: Register of Testaments*. Edinburgh.
- Hermann Pålsson. 1993. Norse personal names in early Shetland, I: Cheape, H. (red.), *Tools and traditions: studies in European ethnology presented to Alexander Fenton*. 247–255. Edinburgh.
- Jakobsen, J. 1897. *The dialect and place-names of Shetland: two popular lectures*. Lerwick.
- Johnston, P. 1997. Older Scots phonology and its regional variation, i: Jones, C. (red.), *The Edinburgh history of the Scots language*. 47–111. Edinburgh.
- Knooihuizen, R. 2008. Inter-ethnic marriage patterns in late sixteenth-century Shetland. *Local Population Studies* 80. 22–38.
- Knooihuizen, R. 2009. Shetland Scots as a new dialect: phonetic and phonological considerations. *English Language and Linguistics* 13. 483–501.
- Melchers, G. 1981. The Norn element in Shetland today: a case of ‘never-accepted’ language death. I: Ejerhed, E. & Henrysson, I. (red.) *Tvåspråkighet*. 254–261. Umeå.
- Millar, R.M. 2008. The origins and development of Shetland dialect in light of dialect contact theories. *English Worldwide* 29. 237–267.
- Murison, D.D. 1954. Scots speech in Shetland. I: Simpson, W.D. (red.) *The Viking Congress. Lerwick, July 1950*. 255–260. Edinburgh.
- Rendboe, L. 1984. How ‘worn-out’ or ‘corrupted’ was Shetland Norn in its final stages? *NOWELE* 3. 53–88.
- Rendboe, L. 1987. *Det gamle shetlandske sprog*. Odense.
- Schmidt, T. 2006. Torwald of Hoverstad and Williame Makriche: the complexity of the names of the ‘Commownis and Inhabitantis of Yetland’ in 1577. I: Gammeltoft, P. & Jørgensen, B. (red.) *Names through the looking glass: Festschrift in honour of Gillian Fellows-Jensen*. 254–274. København.

- Scott, H. (red.). 1928. *Fasti ecclesiae scoticae: the succession of ministers in the Church of Scotland from the Reformation*. Bind 7. Edinburgh.
- Smith, B. 1996. The development of the spoken and written Shetland dialect: a historian's view. I: Waugh, D.J. (red.), *Shetland's Northern links: language & history*. Edinburgh: Scottish Society for Northern Studies. 30–43.
- Stewart, J. 1964. Norn in Shetland. *Fróðskaparrit* 13. 158–175.
- Trudgill, P. 2004. *New-dialect formation: the inevitability of colonial Englishes*. Edinburgh.
- Wiggen, G. 2002. *Norns død, især skolens rolle: kommentarer til en dispuut om nedgangen for det nordiske språket på Orknøyene og Shetland*. Oslo.

Hvat fyri hvør?

Ei samanlikning av spørjande nominalfrasar i vestnordisk med vekt på færøysk

AV ØYSTEIN ALEXANDER VANGSNES

1. Innleiing

Spørjande nominalfrasar vert laga på forskjellige måtar i nordiske mål, og i denne artikkelen skal eg fokusera på syntaksen og morfologien til slike nominalfrasar i islandsk, færøysk og norsk, både skriftspråk og talemål. Som ein første illustrasjon på den variasjonen vi finn, kan vi sjå på døma i (1)-(3).

- (1) a. Kva (for (ein)) bil har du? (TYPE) norsk
b. Kva (for (ein)) bil er din? (EKSEMPLAR)
- (2) a. Hvønn/[hvat fyri] bil hevur tú? (TYPE) færøysk
b. Hvør/hvat fyri bil er tín? (EKSEMPLAR)
- (3) a. Hvernig/hvaða bíl áttu? (TYPE) islandsk
b. Hvaða bíll er þinn? (EKS¹)

Utan nærmare kontekst etterpør a-setningane i desse døma helst ein *type* bil, medan b-setningane etterspør eit *eksempel* av ein bil, og vi ser at i (ny)norsk kan *kva/kva for/kva for ein* saman med eit substantiv brukast i begge tilfelle. Færøysk har også eit liknande adnominalt uttrykk, *hvat fyri*, som kan brukast på tilsvarande måte og det bøygde determinativet *hvør*. I islandsk kan ein bruka anten *hvernig* 'kor-

1 Eks = Eksempel

leis' eller det ubøygde ordet *hvaða* til å etterspørja type, og *hvaða* kan også brukast til å etterspørja eksemplar.

Med desse døma har vi illustrert det grunnleggjande repertoaret av spørjande nominalfrasar (heretter 'kv-nominalar') i språka, og strukturen i den følgjande framstillinga vil bli organisert etter dei tre typene kv-nominalar i (1)–(3). I del 2 skal vi sjå på determinativ av typen *hvør*, i del 3 er emnet uttrykk av typen *kva for (ein)*, og i del 4 tek vi kort føre oss den adnominale bruken av spørjeord som elles fungerer som spørjande måtesadverb, dvs. *hvernig* og *korleis* og liknande. Det islandske uttrykket *hvaða* vil bli diskutert i del 3 av grunnar som vil framgå nedanfor. Uttrykk som inneheld eit eksplisitt typeord, slik som *slags*, *kyns*, *konar*, vil også bli handsama i del 3.

Diskusjonen av færøysk vil delvis byggja på undersøkingar eg gjorde i samband med eit større gruppefeltarbeid på Færøyane i august 2008.² Vidare vil ein del norske og færøyske talemålsdøme vera henta frå (NDC³) og eg vil òg visa til døme henta frå verdsveven.

2. Enkle kv-determinativ

2.1. Oversyn

Færøysk er det einaste nordiske språket som framleis nyttar ein direkte etterkommar av det norrøne *hverr* både som personleg pronomen og som determinativ.⁴ Dette er omtalt i Thráinsson et al. (2005:126 f.) og det kan illustrerast med døma i (4) som syner at *hvør* stå både aleine og tilsvara norsk 'kven' og saman med eit substantiv i eit kv-nominal.

- (4) a. Hvør vann kappingina? *færøysk*
'Kven vann konkurransen?'
b. Hvør leikari skal skiftast út?
'Kva for spelar skal bytast ut?'

2 Feltarbeidet vart organisert av nettverksprosjekta Nordic Center of Excellence in Micro-comparative Syntax (NORMS) og Nordic Language Variation Network (NVLN) som i sin tur har vore finansierte av NOS – HS og Nord Försök.

3 Sjå Johannessen et al. (2009), Vangsnes og Johannessen (2011) og <http://www.tekstlab.uio.no/nota/scandiasyn/index.html>.

4 Strengt teke kan ein hevda at *hvør* kjem av norrønt *hvorr* 'kven/kva av to', men distinksjonen mellom *hverr* og *hvorr* har falle saman i færøysk.

Sjølv om uttrykket *hvat fyr* skal handsamast først i del 3, kan vi med ein gong merkja oss at *hvat fyr* ikkje kan brukast pronominent slik som *hvør*, jf. (5a).

- (5) a. *Hvat fyr vann kappingina? *færøysk*
 ‘Kva for vann konkurransen?’
 b. Hvat fyr leikari skal skiftast út?
 ‘Kva for spelar skal bytast ut?’

Både som pronomen og determinativ blir *hvør* bøygd i genus, numerus og kasus. Døma i (6) og (7), som er henta frå verdsveven, illustrerer dette for determinativbruken.

- (6) hvønn lit skal eg lita mæ?? *færøysk*⁵
 kv.M.SG.AKK farge.SG.AKK skal eg måla meg
 ‘Kva for farge skal eg måla meg (med)?’

- (7) Í hvørjum standi eru dekkini, *føroysk*
 i kv.M.SG.DAT stand er.PL dekka
 og hvørjum bili eru dekkini undan?⁶
 og kv.M.SG.DAT bil.SG.DAT ER.PL dekka under
 ‘I kva for stand er dekka og kva for bil er dekka på?’

Døma i (8) viser at norrønt *hverr* kunne brukast både som personleg pronomen og som determinativ: (8a) illustrerer den pronomielle bruken og (8b) den determinative. Døma er frå *Strengleikar* og er ekserperte frå Medieval Nordic Text Archive (<http://menota.org/>, manuskript DG 4–7).

- (8) a. ... huerr hævir hana hængat flutt ... *norrønt*
 (DG 4–7)
 ‘Kven har flytta henne hit?’
 b. oc spurði hann þui nest or huerio lande hann
 var komenn.
 ‘og spurde han deretter frå kva land han var kommen.’
 (*Strengleikar*, DG 4–7)

5 <http://www.arto.com/section/blog/ViewEntry.aspx?id=2150887&EntryID=4297612>

6 <http://torg.fo/node/12571>

I moderne islandsk blir *hver* berre brukt pronominelt: Den determinative bruken er borte. Såleis er (9a) ei muleg islandsk setning, men (9b) ikkje.

- (9) a. Hver hefur flutt hana hingað? *islandsk*
'Kven har flytta henne hit?'
b. *Hann spurði hverju landi hann var kominn.

Sjølv om færøysk er det einaste nordiske språket som framleis har både ein pronominell og ein determinativ bruk av *hvør*, finst det andre nordiske mål som nyttar same *kv*-ord som personleg pronomenen og som determinativ. Dette finn vi mellom anna i austnorske dialektar rundt Oslo-fjorden. Døma i (10) er henta frå Nordisk Dialektkorpus og er ytra av to ulike informantar frå Fredrikstad. (Koden '01um' angir at informanten er ein ung mann, '04gk' at det er ei eldre kvinne.)

- (10) a. vemm skoLe æ ru ha gått på a
'Hvilken skole er [det] du har gått på, da?'
fredrikstad_01um
b. vemm ær såmm æie re nå a?
'Hvem er [det] som eier det nå, da?'
fredrikstad_04gk

Vemm, som kjem av den eldre dativforma *hveim* av *hverr*, er rett nok ubøygd til skilnad frå færøysk *hvør*. Dette gjeld sjølvstøtt òg for den skriftspråklege forma *hvem* i bokmål (som altså berre kan brukast pronominalt).

Også i elvdalsk kan eitt og same spørjeord nyttast som pronomenen og determinativ, men dette ordet, *ukin*, er kognat med norrønt *hvílikr* (jf. *hvilken*) snarare enn *hverr*, og det er også kognat med norske og svenske dialektformer som *hoken* og *hukken* og liknande (Sjå Vangnes under utg.).

- (11) a. Ukan al du råk i Stokkol? *elvdalsk*
kven skal du treffa i Stockholm
b. Ukin bil ir denn?
kven bil er din

- (15) a. Vemm bil er din?
 b. *Vemm bil har du?

Elvdalsk *ukin* er derimot til liks med *hvør* slik at den kan brukast både i spørsmål etter type og eksemplar, men *ukin* kan i tillegg også brukast predikativt i spørsmål etter eigenskap, der færøysk i staden vil bruka *hvussu*.

- (16) a. Ukin bil ir denn? *elvdalsk*
       ‘Kva for bil er din?’
 b. Ukin bil ar du?
       ‘Kva for bil har du?’
 c. Ukin sir an aut?
       ‘Korleis ser han ut?’

Ei nærmare utgreiing av dei morfosyntaktiske eigenskapane til elvdalsk *ukin* finst i Vangsnes (under utg.).

Denne gjennomgangen kan samanfattast som i tabell 1 der vi ser dei semantiske eigenskapane til færøysk *hvør* samanlikna med overlappande spørjeord i nokre andre mål. (Dei grå felta angir eigenskapar orda *ikkje* har.)

Tabell 1: Samanlikning av spørjeord som kan etterspørja PERSON i islandsk, austnorsk, færøysk og elvdalsk

	PERSON	EKSEMPLAR	TYPE	EIGENSKAP
islandsk	<i>hver</i>			
austnorsk		<i>vem</i>		
færøysk			<i>hvør</i>	
elvdalsk				<i>ukin</i>

I det neste avsnittet skal vi ta føre oss meir samansette adnominale spørjeuttrykk av typen *hvat fyr* og tilsvarande.

3. *Hvat fyr* N og tilsvarande konstruksjonar

3.1. Oversyn

Kombinasjonen av *kva* og preposisjonen *for* og eventuelt ubestemt artikkel finst i alle dei skandinaviske språka, og

for både tysk (*was für*) og nederlandsk (*wat voor*) finst det ein ganske omfattande faglitteratur om emnet (sjå Leu 2008 og referansar der). I (17)–(18) er det gitt nokre døme frå dansk og svensk henta frå verdsveven.

- (17) a. Hvad for en telefon er rigtig for mig?⁸   *dansk*
b. Hvad for telefon har du?⁹

- (18) a. Vad för en telefon skall jag välja?¹⁰   *svensk*
b. Vad för telefon borde jag satsa på för
att i första hand ringa med?¹¹

Ein påfallande skilnad mellom dansk og svensk er at medan ubestemt artikkel som regel alltid er med på dansk, synest det å vera mest vanleg å ikkje ha ubestemt artikkel med på svensk. Eit google-søk (juli 2011) gir til dømes 42 treff på strengen “hvad for en telefon”, men berre eitt for “hvad for telefon” i dansk. Dei tilsvarande tala for svensk er to treff for “vad för en telefon” mot 85 for “vad för telefon”. (Sjå også Vangsnes 2009: 243 f.)

I norsk synest *kva for*-konstruksjonen først og fremst å vera brukt i nynorsk. Ein finn døme også i bokmål, men dei er ikkje like frekvente. I Oslo-korpuset av tagga tekstar finn ein til dømes 19 døme på konstruksjonen i bokmålsdelen mot 177 i nynorskdelen, og når vi samtidig veit at bokmålsdelen har 18,3 millionar ord medan nynorskdelen berre har 3,8 millionar, er det ganske klart at konstruksjonen i sterkare grad knyter seg til nynorsk enn til bokmål.

Det er vidare større grad av balanse mellom døme med og utan ubestemt artikkel i nynorsk enn i dansk og svensk. I Oslo-korpuset har 49 av dei 177 nynorske døma ubestemt artikkel. Tilsvarande gir eit nettsøk (avgrensa til .no-domener) på strengen “kva for (ein) bil” 23 treff med ubestemt artikkel og 33 utan.

For alle dei skandinaviske måla gjeld det at konstruksjo-

8 <http://www.mobildebat.dk/archive/index.php?t-119055.html>

9 http://www.hundegalleri.dk/html/for_messageDetail.asp?MSG_ID=431817

10 <http://forum.macworld.se/topic/20099-vad-foer-en-telefon-skall-jag-valja/>

11 <http://forumoverview.com/sv/overview/Mobiltelefoner/MzA4Nzc=>

nen kan splittast opp slik at berre *kva/hvad/vad* blir flytta fram, medan restan av nominalfrasen står att i utgangsposisjonen. Såleis kan vi til dømes ha følgjande

- (19) a. Hvad har du for en telefon? *dansk*
b. Vad har du för telefon? *svensk*
c. Kva er det for krøter som får dette fôret (sau, geit)?¹² *nynorsk*

For dansk og nynorsk er det vidare slik at *hvad/kva* kan førekomma utan *for* (og ubestemt artikkel), altså med det vi kan kalla “naken *kva*”.

- (20) a. hvad telefon skal jeg købe¹³ *dansk*
b. Kva vedsekker er best?¹⁴ *nynorsk*

Slike dømme med naken *kva* er elles ganske vanleg i norske talemål, kanskje særleg i vestnorsk.

Med dette som bakgrunn kan vi sjå litt nærmare på den færøyske *hvat fyr*-konstruksjonen.

3.2. *Hvat fyr*-konstruksjonen

Til skilnad frå determinativt *hvør* blir ikkje sjølve spørjeordet, *hvat*, samsvarsbøygd i *hvat fyr*-konstruksjonen: Det er ubøyeleg, og det same ser ein i t.d. tysk som elles også har rik bøyning på ulike determinativ.

Preposisjonen *fyr*, som elles styrer akkusativ og dativ i færøysk, tilordnar ikkje kasus til kjernesubstantivet i *hvat fyr*-frasar. Dette ser vi av (21) – nominalfrasen står i ein syntaktisk posisjon som gir nominativ kasus, og noko anna er heller ikkje muleg på kjernesubstantivet.

- (21) Hvat fyr bilur/*bil/*bili er hetta?
kva for bil.NOM/bil.AKK/bil.DAT er dette

I færøysk synest nominalfrasar med *hvat fyr* å kunna etter-

12 <http://www.norskfolke.museum.no/PageFiles/1587/8.pdf>

13 <http://www.ezz.dk/151007-hjaelp-hvad-telefon-skal-jeg>

14 <http://www.gardsdrift.no/id/32665/viewtopic/4006>

spørja både type og eksemplar. Dømet i (22a) er det mest naturleg å tolka med type-lesing ('kva for type musikk'), medan det i (22b) er meir naturleg med eksemplar-lesing, særleg på den siste av dei to frasane (*hvat fyri program*).

- (22) a. *hvat fyri musikk dámar tykkun best?*¹⁵ *færøysk*
'Kva for musikk likar de best?'
- b. *Hvat fyri kamera hava tit brúkt at tikid upp vid, og hvat fyri program hava tit brúkt til at klippa og redigera vid?*¹⁶
'Hva for kamera har de brukt til å ta opp med, og hva for program har de brukt til å klippa og redigera med?'

Også i færøysk finn ein døme både med og utan ubestemt artikkel i *hvat fyri*-konstruksjonen. Følgjande døme er frå verdsveven.

- (23) *Hvat fyri ein handil dáma tit best og hví dáma færøysk tit hann so væl?*¹⁷
'Kva for ein butikk likar de best og kvifor likar de han so godt?'

Døme med ubestemt artikkel synest likevel noko mindre frekvente enn døme utan. Ei overflatisk nettundersøking til-seier at i om lag 1/3 av alle døme blir *hvat fyri* etterfølgd av ubestemt artikkel. Med det liknar færøysk meir på nynorsk snarare enn dansk, i og med at ubestemt artikkel er nærmast obligatorisk i dansk men i større grad valfri i nynorsk.

I spørjeundersøkinga eg utførde i 2008 var det rett nok ingen informantar som heilt avviste døme med artikkel etter *hvat fyri*. Derimot var det nokre informantar – om lag ein fjerdedel – som ikkje godtok eksemplar-lesing av *hvat fyri*-konstruksjonen. Dette går fram av setningane i (24) og (25): Det første talet i parentes er kor mange som godtek

15 <http://www.arto.com/section/club/ClubInfo.aspx?id=124892&TabPage=Forum&TabContent=ViewThread&ThreadID=709503>

16 <http://www.tunny.ch/the-enigma-part-one-polar-films-sci-fi-shortmovie/>

17 <http://www.arto.com/section/club/ClubInfo.aspx?id=172236&TabPage=2&TabContent=ViewThread&ThreadID=905108>

setninga, det andre talet kor mange som finn henne tvilsam og det siste kor mange som avviser henne.

- (24) a. Hvat fyrí bil eigir tú? (42/1/0 = 43)
b. Hvat fyrí bilur er tín? (29/3/11 = 43)
- (25) a. Hvat fyrí ein bil eigir tú? (40/3/0 = 43)
b. Hvat fyrí ein bilur er tín? (35/1/7 = 43)

Dette tilseier såleis at for nokre talarar av færøysk blir *hvat fyrí*-konstruksjonen helst brukt til å etterspørja type, då altså til skilnad frá *hvør N* som er jamgod både i type- og eksemplar-spørsmål. Spørjeundersøkinga avdekte ikkje noko geografisk mønster – dei informantane som avviste (24b) og (25b) var meir eller mindre jamt fordelte over heile øygruppa.

3.3. *Naken hvat*

I undersøkjinga av *kv*-nominalar under NORMS/NLVN-feltarbeidet testa eg også ut døme med naken *hvat*, dvs. utan *fyrí* (og ubestemt artikkel) av den typen vi såg i avsnitt 3.1 for nynorsk og dansk. Forventninga var at dette ikkje skulle godtakast, og sjølv om dei fleste av informantane avviste slike døme, var det like fullt nokre som godtok dei, høvesvis ti for type-testsetninga og sju for eksemplar-testsetninga. Tala framgår i parentesane etter døma i (26).

- (26) a. Hvat bil eigir tú? (10/2/31 = 43)
b. Hvat bilur er tín? (7/1/35 = 43)

Ein finn elles forholdsvis lett døme på naken *hvat* på verdsveven.

- (27) a. hvat bil hevur tu keypt?¹⁸ færøysk
'Kva bil har du kjøpt?'
b. Tá vit settu okum at eta, søgdu skiltir hvar øll skuldu sita, og hvat mat vit áttu.¹⁹

18 http://www.myspace.com/marjun_p/comments

19 <http://heima.olivant.fo/~rannvaba/dagbok.htm>

‘Då vi sette oss for å eta, fortalde skilta kor alle skulle sitja og kva mat vi fekk.’

- c. men so steðgar hann og rópar niður til teir á bátinum og spyr, hvat veg hann nú skal fara.²⁰
‘Men so stoppar han og ropar ned til dei i båten og spør kva veg han no skal fara.’

I og med at slik naken *hvat* finst i både dansk og nynorsk, kan det vera nærliggjande å sjå på førekomsten av det i færøysk som påverknad frå skandinavisk. Men det er i denne samanhengen viktig å påpeika at ein også i norrønt finn naken *hvat*. Følgjande døme er tekne frå J. Fritznerns ordbok, og som vi ser, samsvarar ikkje *hvat* med kjernesubstantiva i genus, numerus og kasus.

- (28) a. spurði hún eptir, hvat islenskra manna væri á skipi
spurde ho etter kva islandske.PL.GEN menn.GEN
var på skip
‘Ho spurde kva islandske menn som var på skipet.’
b. hestrinn kenndi hvat hrossi þetta var
hingsten kjende kva hoppe.DAT dette var
‘Hingsten kjende kva hoppe dette var.’

Det vi derimot ser, er at kjernesubstantiva i desse døma har genitiv og dativ kasus. Det kan tyda på at vi har ein partitiv struktur internt i nominalfrasane. Sjølv om tilsvarande ikkje gjeld for moderne færøysk, er det like fullt muleg at naken *hvat* er nedarva frå eldre språksteg. I så fall kan naken *hvat* like gjerne vera på veg ut av språket snarare enn på veg inn som resultat av språkkontakt.

3.4 Eksplisitte type-spørsmål

For *hvat fyr*i såg vi ein viss tendens til at type-lesing er det føretrekte. For naken *hvat* er det ikkje grunnlag for å seia om det særleg førekjem i type- eller eksemplarspørsmål.

Samtidig gjeld det for færøysk som for dei skandinaviske språka at *hvat fyr*i-konstruksjonen kan byggjast ut med eit

20 <http://www.heimabeiti.fo/default.asp?menu=148>

type-substantiv slik at det nominalfrasen eksplisitt blir type-
etterspørjande. I færøysk gjer ein dette ved å leggja til *slag*
av etter *hvat fyrri*, og kjernesubstantivet står då i dativ, styrt
av preposisjonen *av*.

- (29) a. Hvat fyrri slag av skóta er tú?²¹ *færøysk*
‘Kva for slags speidar er du?’
b. Hvat fyrri slag av bili havi eg í løtuni?²²
‘Kva for slag bil har eg for tida?’

Her ser vi altså ein skilnad mellom *fyrri* og *av* med omsyn til
kasustilordning.

Tilsvarande nominalfrasar med eksplisitt type-substantiv
finn vi i dei andre nordiske måla også. (Sjå elles Vangnes
2008:242ff for ytterlegare diskusjon.)

- (30) a. Kva for slags speidar er du? *nynorsk*
b. Vad för sorts scout är du? *svensk*
c. Hvad for en slags spejder er du? *dansk*
d. Hvers konar skáti ertu? *islandsk*

Legg her merke til at kasus på kjernesubstantivet i det is-
landske dømet ikkje blir påverka av sjølvve spørjeuttrykket
(*hvers konar*). Snarare utgjer spørjeuttrykket ei eiga kasus-
eining i heile nominalfrasen: Både spørjeordet og type-ordet
ber genitiv kasus. Her ser vi altså ein interessant strukturell
skilnad mellom islandsk og færøysk.

Preposisjonen *fyrri* treng ikkje vera med i slike eksplisitte
type-spørsmål. Nokre døme er gitt i (31).

- (31) a. Hvat slag av høvuðsstarvi hevur ella hevði tú?²³
færøysk
‘Kva slags hovudyrke har eller hadde du?’
b. Hvat slag av skutara eigur tú?
Og hvat slag heldur tú er best (coolast)?²⁴

21 http://www.skoti.fo/index.php?option=com_poll&id=16:hvat-fyri-slag-av-skota-er-tu

22 <http://www.truefriendtest.com/friendtest/1433077>

23 <http://www.mantal.fo/spurningar/spurningar-til-einstaklingar/article/e44-hvat-slag-av-hoevudsstarvi-hevur-ella-hevdi-tu/>

24 <http://www.arto.com/section/club/ClubInfo.aspx?id=144384&TabPage=2&TabContent=>

‘Kva slags skuter har du? Og kva slags tykkjer du er best (kulast)?’

Det same ser vi i dei skandinaviske språka. Preposisjonen *for/för* kan utelatast i nominalfrasar av typen *kva for slags N*, og som vist i Vangsnes (2008:242ff), synest fråver av preposisjonen å vera det mest vanlege i norsk, og då særleg i nynorsk. Forholdstala for ±*for/för* basert på eit filtrert google-søk var 1:15,3 (+ vs. – *for*) for Nynorsk, 1:6,5 for bokmål, 1:3,6 for dansk og 1,8:1 for svensk.²⁵

Også på dette punktet verkar det som om færøysk liknar mest på norsk. Eit tilsvarande google-søk i november 2009 ga eit forholdstal på 1 til 5,3 (med og utan *fyri*) for nominalfrasar av typen *hvat (fyri) slag av N*.

3.5 *Hvaða og kva til*

Innleiingsvis såg vi at islandsk nyttar det ubøygde ordet *hvaða* både til å etterspørja type og eksemplar. Følgjande døme frå verdsveven viser dette.

- (32) a. Hvaða veður þou þau ekki?²⁶ *islandsk*
kva-til vêr toler dei ikkje
‘Hva for vêr toler dei ikkje?’
- b. Hvaða dag í mánuðinum kemur gestgjafinn út?²⁷
kva-til dag i månaden kjem ‘gestgjafinn’ ut
‘Kva dag i månaden kjem Gjestgjafinn ut?’

I desse døma er *hvaða* blitt omsett med *kva-til*. Det er ein grunn til det. Opphavet til uttrykket skal nemleg vera nor-

---

ViewThread&ThreadID=744707

25 Eit anna forhold som blir diskutert i Vangsnes (2008) gjeld “type-forsterking”. Særleg i norsk er det ganske vanleg å sjå eit ekstra type-substantiv i nominalfrasar med *kva slags* slik at ein får *kva slags type N*. Forklaringa på dette kan vera at *kva slags N* i norsk synest å ha mista sin eksplisitte type-spørjande eigenskap i og med at ein lett finn døme på slike uttrykk brukt til å etterspørja eksemplar. Tilsvarande synest ikkje å vera tilfelle for svensk og dansk.

26 <http://www.malefnin.com/ib/index.php?s=9a03d7dee7f4f08747a36efd66ad2be1&showto pic=100500&pid=1169256&mode=threaded&start=>

27 <http://www.gestgjafinn.is/matarspjall/faq/faqnr/697/>

rønt *hvat at*, og i eldre mål tilordna då preposisjonen dativ kasus til kjernesubstantivet slik som i følgjande døme.

- (33) Ottarr kvað sva vera, ok segir hvat at sættum
varð með þeim.²⁸

‘Ottar stadfesta og sa kva for avtaler det vart med dei.’

I overgangen til moderne islandsk har altså uttrykket mista sin kasustilordnande eigenskap.

Kombinasjonen ubøygd spørjeord plus preposisjon gjer at vi kan sjå på *hvat at/hvaða* som ein variant av *hvat fyri* og tilsvarende variantar i andre nordiske mål. Interessant nok finn vi ytterlegare ein variant i norske målføre der preposisjonen er *til*. Døma i (34) er frå Lom i Gudbrandsdalen og stammar frå Nordisk Dialektkorpus. (Koden ‘01um’ viser at informanten er ein ung mann, ‘02uk’ at det er i ung kvinne.)

- (34) a. må jo finne ut ko te farrgu du vill hå   lom_01um
          ‘Må jo finna ut kva til farger du vil ha’
      b. ko te bakkst ska åss ha i jurn da?   lom_02uk
          ‘Kva til bakst skal vi ha i jula då?’

Konstruksjonen er også kjent frå Hallingdal (og Valdres). Dømet i (35a) er ei line frå songen *No ha eg tenkt å gå* av gruppa Hellbillies og dømet i (35b) er teke frå verdsveven.

- (35) a. Ko te mat æ’ræ att åt meg, som skaffa alt te hus?
      b. Men han sa deg ko te stjernetegn din
          tilkomande mått ha, om eit samliv skull gå bra.²⁹

Det finst altså ulike variantar av ubøygd spørjeord pluss preposisjon i *kv*-nominalar i nordiske mål. Det er potensielt interessant at alle preposisjonane (*fyr*, *at*, *til*) kan seiast å ha retning som eit felles semantisk trekk, og det er elles eit godt grunnlag for meir djuptgåande teoretiske spekulasjonar basert på den morfosyntaktiske variasjonen ein finn. Men det skal vi lata liggja her.

28 Takk til Eiríkur Rögnvaldsson for dette dømet som stammar frå *Hallfredar saga vandræðaskálds*, kapittel 3.

29 <http://www.numedalsnett.no/default.aspx?ArticleID=39515&MenuID=5735>

I neste avsnitt no skal vi kort ta føre oss den siste typen *kv*-nominalar, nemleg den der eit spørjande måtesadverb også blir brukt nominalfraseinternt.

4. Måtesadverb brukt nominalfraseinternt

4.1. Norsk og islandsk

Den nominalfraseinterne bruken av det som elles i språket er eit måtesadverb, er særleg utbreidd i islandsk og norsk. Døma i (36) viser islandsk *hvernig* brukt først som type-spørsmål og deretter som måtesadverb.

- (36) a. Hvernig veður var þegar þú fæddist?³⁰ *islandsk*
korleis vêr var då du føddest
'Kva for vêr var det då du føddest?'
- b. Hvernig væri að skella sér á Vesturlandið
korleis hadde-vore å hiva seg til Vesturland
og ríða í Dalina?³¹
og ri i Dalir
'Korleis hadde det stikka til Vesturland
og ri i Dalir?'

Døma i (37) stammer frå verdsveven og viser nominalfraseintern bruk av *korleis* og *åssen* i norsk.

- (37) a. Det kan bli endringar, litt avhengig av korleis
nynorsk
ver det blir den dagen.³²
- b. Åssen vær har dere i dag?³³ *bokmål*

I islandsk synest nominalfraseintern bruk av *hvernig* å vera akseptert både i skrift og tale. I norsk er det grunn til å tru at denne bruken av *korleis*, *åssen* og *hvordan* særleg knyter seg til talemål, og det same gjeld då dei utallige variantane av måtesadverbet (sjå oppslaget for *korleis* i *Norsk Ordbok*, band VI; sjå også diskusjon i Vangsnes 2008a).³⁴

30 <http://www.hugi.is/tilveran/threads.php?page=view&contentId=3652396>

31 <http://www.seljaland.is/2011/03/hello-world/>

32 <http://www.valderoyb.no/?artID=1523&navB=1>

33 <http://www.babyverden.no/Nettsamfunn/Forum/Rom/Innlegg/?topicId=1351847>

34 Slik bruk av *hvordan* er også dokumentert i danske talemål. *Jysk Ordbog* oppgir mellom anna døme frå Vendsyssel, og ifølgje Karen Margrethe Pedersen (personleg korrespondanse) er konstruksjonen også kjend frå andre delar av Danmark og dokumentert

I islandsk blir nominalfraseintern *hvernig* berre brukt til å etterspørja type. Det er illustrert i (38).

- (38) a. Hvernig bíl áttu? *islandsk*
korleis bíl eig-du
b. *Hvernig bíll er þinn.
korleis bíl er din

Norske dialektar skil seg át på dette punktet. Som vist i Vangsnes og Johannessen (2011) er det eit samanhengande område på Austlandet der ein berre godtek type-spørsmål med *assen/hvordan* medan det i Nord-Noreg er eit stort område der informantar godtek både type- og eksemplarspørsmål med *korsn* og andre former. Det kan tyda på at denne nominalfraseinterne bruken gjennomgår ei tilsvarande utvikling som den vi ser for *kva slags* i norsk der ein opprinneleg type-lesing blir utvida slik at både type- og eksemplarlesing blir muleg. (For ytterlegare diskusjon av dette frå ein teoretisk ståstad, sjå Vangsnes 2008b:245 ff.)

4.2. *Færøysk hvussu vordin*

Under NORMS/NLVN-feltarbeidet i 2008 testa eg ut nominalfraseintern bruk av *hvussu*, og det vart avvist av alle informantar.

- (39) a. *Hvussu bíl hevur tú? *færøysk*
korleis bíl har du
b. *Hvussu bílur er tín?
korleis bíl er din

Men det finst like fullt ein nominalfraseintern bruk av *hvussu*, då i kombinasjon med *vordin*. Det interessante med denne konstruksjonen er at den utelukkande spør etter farge. Det finst ein heil del døme på uttrykket *hvussu vordin* (inklusive bøygde former av *vordin*), men nesten alle er predi-

---

i *Ømålsordbogen* så vel som i *Ordbog over det danske Sprog*. I svensk finn ein ikkje nominalfraseintern bruk av *hur*, men *hurdan* blir brukt i type-spørsmål. Ordet *hurdan* skil seg frå dansk-norsk *hvordan* ved at det ikkje kan brukast som måtesadverb, berre predikativt til å etterspørja eigenskapar: Ein kan såleis ikkje seia *Hurdan skal du lösa problemet?* medan *Hurdan ser han ut?* er muleg.

kativt brukte: Det einaste autentiske dømet eg har funne på adnominal bruk, er det i (40):

- (40) Hvussu vorðin eygu havi eg?³⁵ færøysk
korleis voren auge har eg
'Kva slags auge har eg?'

Fleire færøyske kollegaer stadfestar den nominalfraseinterne bruken overfor meg, og då også det forholdet at uttrykket utelukkande etterspør farge.³⁶

I utgangspunktet er det ikkje noko ibuande i uttrykket *hvussu vorðin* som skulle tilseia at det berre kan gjelda farge. Det tilsvarande demonstrative uttrykket *sovordin* ('såleis, slik') er ikkje referensielt avgrensa til farge. Vidare finst det eit mor fologisk sett tilsvarande uttrykk i eit norsk målføre, nærmare bestemt namdalsmål, som har forma *kerrvolin* (Marit Mevassvik, e-post-korrespondanse), og dette uttrykket er heller ikkje avgrensa til farge. Det vil såleis vera interessant med ei nærare undersøkjing av korleis *hvussu vorðin* har fått ein så snever semantikk.

5. Konklusjon

Denne gjennomgangen av *kv*-nominalar bør ha vist at det er stor grad av variasjon både innanfor og mellom dei vestnordiske måla når det gjeld oppbygging av spørjande nominalfrasar. Språkbrukarane har jamt over fleire konstruksjonar dei kan nytta seg av.

Sjølv om dei ulike språka til dels nyttar seg av like eller tilsvarande konstruksjonar, er det vanskeleg å sjå openberre utslag av vestnordisk språkkontakt på detaljnivå i *kv*-nominalar. Det er likevel interessant å merkja seg at den færøyske *hvat fyr*-konstruksjonen om noko er meir lik norsk enn dansk. Dels gjeld det eit hyppigare fråvær av ubestemt artikkel etter preposisjonen *fyr* enn i dansk og dels gjeld det også eit hyppigare fråvær av preposisjonen *fyr* når det synlege type-uttrykket *slag av* er til stades. Med tanke på at

35 <http://www.truefriendtest.com/friendtest/1448267>

36 Eg takkar Zakaris Svabo Hansen for å ha gjort meg merksam på konstruksjonen og i tillegg Hjalmar Petersen og Jógvan í Lon Jacobsen for diskusjon omkring den.

den færøyske nominalfrasen elles også deler visse eigenskapar med norsk heller enn med dansk, mellom anna dobbel bestemtheit, kan dette vera eit muleg utslag av språkkontakt og felles utvikling med norske målføre.

Gjennomgangen bør elles ha vist at dette grammatiske feltet er sær dynamisk, og det er såleis sannsynleg at ein del utviklingar kan seiast å vera “naturlege” frå ein universalgrammatisk ståstad og difor har vakse fram uavhengig av påverknad frå andre mål.

Litteratur

- J. Fritzners ordbok*. <http://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi?appid86&tabid1275>.
- Johannessen, Janne B., Joel Priestley, Kristin Hagen, Tor A. Åfarli og Øystein A. Vangsnes. 2009. The Nordic Dialect Corpus – an Advanced Research Tool. I: Jokinen, Kristiina and Eckhard Bick (red.): *NEALT Proceedings Series*. Vol. 4, 73–80.
- Jysk Ordbog*. <http://www.jyskordbog.dk/ordbog/>.
- Leu, Thomas. 2008. The Internal Syntax of Determiners. Doktoravhandling, New York University.
- Norsk Ordbok*. Vol. 6. Oslo: Det Norske Samlaget. 2007.
- Thráinsson, Höskuldur, Hjalmar P. Petersen, Jógvan í Lon Jacobsen og Zakaris Svabo Hansen. 2004. *Faroese. An Overview and Reference Grammar*. Tórshavn.
- Vangsnes, Øystein A. 2008a. Decomposing manner how in colloquial Scandinavian. *Studia Linguistica* 62:1. 119–141.
- Vangsnes, Øystein A. 2008b. *What kind of Scandinavian?* On interrogative noun phrases across North Germanic. *Nordic Journal of Linguistics*. 31:2. 227–251.
- Vangsnes, Øystein A. Under arbeid. ‘The polyfunctionality of *which* in Övdalian,’ kjem i K. Bentzen og H. Rosenkvist (eds.) *Studies in Övdalian Syntax*.
- Vangsnes, Øystein A. og Janne B. Johannessen. 2011. Reconciling corpus and questionnaire data in microcomparative syntax: A case study from Scandinavian. I: F. Gregersen et al. (red.) *Language Variation – European Perspectives III*. 135–148. Amsterdam.

Om fugesammensetninger i vestnordisk

AV ÞORSTEINN G. INDRÍÐASON

1. Innledning

I færøysk, islandsk og norsk fins det samme slags eller lignende typer sammensetninger, enten det er *stammesammensetninger* eller *fugesammensetninger*. Her blir det lagt vekt på å sammenligne fugesammensetningene i disse språkene, dvs. hvor det i fugen mellom forledd og etterledd befinner seg forskjellig materiale, som enten har vært tolket som genitivsendelser eller bindeelementer. I norske grammatikkbøker fremkommer det gjentatte ganger at de gamle genitivsendelsene *-ar*, *-a*, *-u* og *-na* (fra gammelnorsk) har vært *omtolket* til bindeelementet *-e*, og genitivs *-s*-en til bindeelementet *-s*. I islandsk og færøysk har ikke omtolkningen skjedd i samme grad med unntak av genitivsendelsen *-s* og derfor kalles disse fugesammensetningene *genitivssammensetninger* i både færøysk og islandsk.¹

Spørsmålet om hvorfor ikke omtolkningen har skjedd i samme grad i islandsk og færøysk vil stå sentralt i artikkelen. I (1) vises eksempler om fugesammensetninger i alle språkene, genitivsformer i færøysk og islandsk, men sammensetninger med bindeelementer i norsk:

- (1) a. *Færøysk*: fragd-**ar**-ljóð, bók-**a**-hill, land-**s**-lóg,
nýr-**na**-bruni, teld-**u**-stýrdur, nátt-**ar**-friður

¹ Genitiven i færøyske sammensetninger er ikke alltid like gjennomført som i islandsk, jf. eksempler som *gentu-bátur* og *kvinnu-kór* hvor man kunne forvente *genta-bátur* og *kvinna-kór*. Det kan ha sin årsak i en svekket genitiv, jf. diskusjon i kapittel 5.

- b. *Islandsk*: vél-**ar**-hljóð, bók-**a**-hilla, land-**s**-lög, nýr-**na**-aðgerð, tölv-**u**-útskrift, nær-**ur**-gisting
- c. *Norsk*: land-**s**-by, gard-**s**-drift, barn-**e**-bok, fisk-**e**-mat

Eksemplene fra norsk er hentet fra Faarlund et al. (1997:69) og der presiserer de at binde *-e* og *-s* er det vanlige, men at det også finns sporadiske sammensetninger med *-er*, *-en* og *-a*, jf. rett-**er**-gang, øy-**en**-bryn og t.d. ferd-**a**-folk. Leira (1994:72) mener så at en del forledd i norsk kan betraktes som bøyde, jf. sammensetningene *leve-måte*, *brukt-bil* og *femukers-kupong*. Det at det muligens fins bøyde forledd i sammensetninger er selvsagt interessant fra lingvistisk ståsted. Årsaken til det er at flere morfologiske teorier ikke regner med at regelmessig bøyning kan forekomme der, jf. følgende sitat fra Thráinsson et al. (2004:205):

The so-called genitive compounds are quite common, although it is sometimes maintained that inflectional endings do not occur inside compounds.

Eksemplene fra færøysk og islandsk utgjør en spennende utfordring for disse teoriene, spesielt fordi selve sammensetningsmetoden ser ut til å være høyst produktiv i dag. Temaet om hvordan eller etter hvilke prinsipper morfologiske teorier gjør rede for bøyde forledd blir ikke sentralt her og heller ikke hvordan man innen lingvistiske modeller gjør greie for hvordan disse endelsene eller bindeelementene blir hengt på i produksjonen av sammensetningene.² I sammensetninger er det slik at siste leddet (etterleddet) bestemmer bøyningen av hele sammensetningen, ofte også nevnt *hodet*. Slik er det i germanske språk; i romanske språk kan hodet forekomme i forledd. Hodet er relevant for syntaktiske regler på den måten at man kan bare referere til hodet med pronomener eller deiktiske ord, men man kan ikke referere på samme måte til forleddet. De syntaktiske reglene har derfor

² Se f.eks. Perlmutter (1988) og Booij (1994) for å få ytterligere oversikt over diskusjonen om forholdet mellom ordlagning, bøyning og syntaks og problemer som oppstår med regelmessig bøyning inne i sammensatte ord.

ikke tilgang til den indre strukturen i sammensetningene, jf. Katamba (1993:299–300) som sier bl.a. følgende: ”/.../whatever internal structure a compound has, that structure is inaccessible to the rules of syntax” og ”Syntactic rules can manipulate the elements inside phrases but they cannot manipulate the elements inside words”. Det at syntaktiske regler ikke kan ’se inn’ i sammensetninger, kan forklares nærmere med eksemplene i (2) og (3):

- (2) a. **Leigan** (nom., ent., f.) var of há. **Hún** (nom., ent., f.) var lækkuð fljótlega.
 ’Husleien var for høy.’ Den ble snart redusert.’
 b. **Rússland** (nom., ent., n.) er stórt land.
Það (nom., ent., n.) er samt mjög spennandi.
 ’Russland er et stort land. Det er likevel veldig spennende.’

I (2) a. og b. viser pronomenene *hún* og *það* til henholdsvis *leigan* og *Rússland*. Men hva skjer hvis *leigan* og *Rússland* er forledd i sammensetninger og vi prøver å vise til forleddene med pronomen? I (3)a. og b. vises slike eksempler:

- a. **Leig-u** (gen., ent., f.) – *bíllinn* (nom., ent. m.) var skilinn
 eftir á bílastæðinu. ***Hún** (nom., ent. f.) var lækkuð fljótlega.
 ’Leie-bilen (drosjen) var etterlatt på parkeringsplassen. Den ble snart redusert.’
 b. **Rússland-s** (gen., ent., n.) – *ferðin* (nom., ent., f.) var mjög erfið. ***Það** er samt mjög spennandi.
 ’Russlandsreisen var svært vanskelig.
 *Det er likevel veldig spennende’

Som det fremkommer i (3) a. og b. er det ikke mulig å vise til forleddene i de sammensatte ordene *Leigu-bíllinn* og *Rússlands-ferðin*, hverken med pronomenet *hún* (*hennar*, gen.) eller med pronomenet *það* (n.). Syntaksen kan bare forholde seg til etterleddet i disse sammensetningene.

Forleddet har så alltid genitivsform uansett om sammen-

setningen blir bøyd i alle kasus. Dette kan man se i (4) og (5) som viser henholdsvis nominativ- og akkusativformene av to genitivssammensetninger i islandsk og færøysk, *fílsrani* og *landsverkfrøðingsskrivstovan*:

- (4) a. Þetta er fíl-s (gen., ent.)-ran-i (nom., ent.)
'Dette er en elefantsnabel'
b. Þeir gripu fast um fíl-s (gen., ent.)-ran-ann
(akk., ent.)
'De holdt elefantsnabelen fast'
- (5) a. Hetta er landsverkfrøðing-s (gen., ent.)
-skrivstov-an (nom., ent.)
'Dette er Kontoret til den nasjonale ingeniøren'
b. Hann arbeiðir á landsverkfrøðing-s-(gen.,ent.)
-skrivstov-uni (dat., ent.)
'Han jobber på Kontoret til den nasjonale ingeniøren'

Her har forleddene genitivsform enten sammensetningen er i nominativ eller akkusativ. Dette hindrer likevel ikke islandske språkbrukere i å tolke forleddet som bøyd og til dels kan man si det om de færøyske også og det kommer jeg tilbake til senere.

Artikkelen er organisert på følgende måte: I kapittel 2 vil jeg gi oversikt over typer av fugesammensetninger i vestnordiske språk, og deretter vil jeg i kapittel 3 spekulere litt i hvor produktiv denne sammensetningsprosessen er, og illustrere det med valgte eksempler fra websiden *slangur.is* som huser de siste produktene av islandske slangord. I kapittel 4 vil jeg diskutere en del momenter som bidrar til at elementene i fugen blir sett på som bindeelementer. Deretter kommer jeg i kapittel 5 til å drøfte det sentrale spørsmålet ovenfor, dvs. hvorfor ikke genitivsendelser har vært omtolket til bindeelementer i færøysk og islandsk i samme grad som i norsk og hva kan være mulige årsaker til det. Til slutt er det så noen konkluderende merknader i kapittel 6.

2. Oversikt over fugesammensetninger i vestnordisk

I de fleste norske grammatikkbøkene jeg har undersøkt, er det stor enighet om at de gammelnorske genitivsendelsene har vært omtolket til bindeelement i norske fugesammensetninger. Dette ser ut til å være den generelle oppfatningen, enten man slår opp i Løkke (2009) eller Faarlund et al (1999). Dette er samme slags utvikling og har skjedd f.eks. i språk som svensk, engelsk og russisk, jf. oversikt fra Krott (1999). I (6) har jeg satt opp en oversikt over hva de diverse norske grammatikkforfatterne har sagt om fugesammensetningene i norsk og om de ser på fugen som bindeelement eller endelser:

(6) *Oversikt over det som sagt er om fugesammensetninger i et utvalg norske grammatikkbøker.*

Omtale om sammensetninger	Bindeelement/endelser
"Ved Sammensætningen er Hovedsagen den sidste Del, hvis Betydning nærmere bestemmes og begrænses ved den første. Derfor beholder det sammensatte Ord det Kjøen og den Bøjning, som det sidste Sammensætningsled har, naar det staar alene." (187)	-s og –e som bindeelement "/.../ligesaa er e oftest en Levning av den gammel Genitivform (oldn. <i>ar</i> eller <i>a</i>)." (188) Jakob Løkke (2009/1855)
"/.../Hovedregelen blir her, at det bestemmende Ord, Biordet, naar det udgjør den første del af Dobbelordet, taber sin Bøjning, altsaa overhoved sin Personlighed som Ord. Substant. taber altsaa Kjøen, Tal, Forholdsformer (Kasus) og Artikkel /.../ (254)	-s og –e som bindeelement "/.../ er dog Brugen af dem <i>nu</i> langt mere udstrakt, idet de anvendes som Bindemiddel mellem Ledene i Sammensætningen /.../" (256) Knud Knudsen (2002/1856)

<p>”/.../ Det første Ord i Sammen-sætningen er sædvanlig udelukket fra al Bøining og fra al Forbindelse med andre Ord i Sætningen udenfor det Ord, som det er sammensat med, da nemlig Slutningsordet alene opstiller sig som Sætningsled og beholder sin egen Bøining usvækket. For en stor Deel er det saaledes kun Roden af det første Ord, som bruges i Sammensætningen; imidlertid er dette dog ikke altid Tilfældet /.../. Substantivet faar meget ofte en Endelse, som netop falder sammen med Ordets Eieform eller Genitiv og altsaa er en Bøiningsform.” (233)</p>	<p>neutr. –s: <i>Liv-s-tid</i> mask. –s: <i>Dag-s-leid</i> mask. –ar: <i>Son-ar-son</i> fem. –ar: <i>Hand-ar-bak</i>. Aasen omtaler at formene av og til får tilføyet –s (bindeelementer) isf. endelse, jf. <i>Naal-s-odd</i> og <i>Vitne-s-maal</i>. (234, 235)</p> <p>Ivar Aasen (1965/1864)</p>
<p>Sier en del om bindeelementer men nevner ikke bøyde former: ”Med bindeljud. Dei vanlegaste bindeljudane er <i>s</i> og <i>e</i>, sjeldnare er <i>ar</i>, <i>a</i>, <i>ne</i>; dei er alle gamle genitivendingar.</p> <p><i>s</i> brukar ein helst ved sterke hankyns- og inkjekynsord, t.d. <i>dagsljøs</i>, <i>årstal</i>, <i>merkesmann</i>, <i>havandslaus</i>, stundom ogso ved hokynsord: <i>tidsalder</i>, og serleg ved ord på –ing: <i>bygningkunst</i>.</p> <p><i>e</i> brukar ein no regelrett i staden for dei gamle genitivendingane <i>ar</i>, <i>a</i>, <i>u</i>, <i>na</i>, t.d. <i>soneson</i>, <i>mannemun</i>, <i>vikedag</i>, <i>øyreverk</i> (gn. <i>sonarsonr</i>, <i>mannamunr</i>, <i>vikudagr</i>, <i>eyrnaverkr</i>).</p> <p><i>ar</i>, <i>a</i>, <i>ne</i> brukar ein no berre ved nokre einskilde ord, t.d. <i>festarmøy</i>, <i>ferdamann</i>, <i>augnebrun</i>.” (53)</p>	<p>bindeelementene –s og –e, noe sjeldnere –ar, -a og –ne. (53)</p> <p>Leiv Heggstad (1975/1931)</p>

<p>Om –s i sammensetninger: ”Her er sammenhengen med fri genitiv tydelig, også i tonelaget, som bestemmes av førsteleddet.” (396).</p> <p>Om bindevokalen –e sier han: ”Den har sitt opphav i gamle genitivsformer; -ar, -a, -u: bekkefar, drengestue, gjesterom, sønnesønn.” (396). Om bindevokalens rolle i moderne norsk sier han følgende: ”I moderne N er bindevokalen blitt et eufonisk element. Den mangler hvor den kunne vært som kasusrest, og den kommer ofte med for å hindre kons.-oppheving /.../” (396)</p>	<p>Holder på –s som genitivsendelse, jf. <i>mann-s-emne</i>, <i>gard-s-folk</i>. Ser på –e derimot som bindeelement.</p> <p>Olav Næs (1979)</p>
<p>”Forleddet er oftest en ubøyd form av ordet: <i>gatekjøkken</i>, <i>syrefast</i>, <i>brennmanet</i>. Enkelte ganger kan den være en bøyd form: <i>fedreland</i>, <i>nyttår</i>. Men ikke sjelden har forleddet fått et tillegg, som regel –s eller –e: <i>landsmann</i>, <i>barnevogn</i>. Dette er opprinnelig genitivs- endelser, men de har i moderne norsk snarere en slags sammen- bindingsfunksjon.” (62)</p>	<p>–s og –e har i moderne norsk enslags sammen- bindingsfunksjon.</p> <p>”Den såkaldte genitivsen- delsen –s regnes ikke som kasusendelse i moderne norsk.” (19)</p> <p>Faarlund et al (1999)</p>

Løkke (2009), Knudsen (2002), Aasen (1965), Heggstad (1975) og Faarlund et al. (1997) er alle inne på at elementene mellom forledd og etterledd i sammensetninger for det meste er bindeelementer med opphav i gamle genitivsendelser. Noen av dem nevner eksplisitt at –e har erstattet gamle genitivsendelser, og i enkelte tilfeller nevnes det at –ar, -a og –ne brukes fortsatt i enkelte sammensetninger som *fest-ar-møy*, *ferd-a-mann* og *aug-ne-brun*, jf. Heggstad (1975:53). Næs (1979:396) går lengst i å si at –s-en er en genitivsendelse,

i eksempler som *mann-s-emne* og *gard-s-folk*. På linje med de andre forfatterne betrakter han *-e* som bindeelement. Faarlund et al. (1997:62) nevner at forleddet kan være bøydd i eksempler som *nytt-år* og *fedre-land*, men sier også at *-s* ikke kan regnes som kasusendelse i moderne norsk (jf. Faarlund et al. 1997:16). Her er det derfor nokså generell oppfatning av at forleddet ikke er et sted for bøyning og at vi har å gjøre for det meste med bindeelementer av typen *-e* som opphavlig er genitivsendeler eller *-s*, som kan i noen tilfeller fungere som kasusendelse. I tillegg finner man så en del eksempler hvor de gamle norrøne genitivsendselsene er bevarte i sammensetninger men slike sammensetninger ser ut til å være uproduktive, arkaismer fra et eldre språkstadium.

I *færøysk* og *islandsk* er situasjonen noe annerledes. Der har de gamle genitivsendselsene ikke vært omtolket i noen stor skala. Man finner de fortsatt i de fleste fugesammensetningene, jf. (7) fra islandsk, genitivsformene er først vist i sammensetningene og deretter som selvstendige former. Det som er vært å merke seg her er at det ikke er noen forskjell mellom forleddsformene og formene når de står selvstendige:

(7) *Islandsk: Forledd i genitivssammensetninger og som selvstendige ord i genitiv*

<i>Genitivsformer som forledd</i>	<i>Selvstendige genitivsformer</i>
-ar vél- ar -hljóð 'maskin-lyd', rót- ar -ávöxtur 'rot-grønsak', mánað- ar -frestur 'måneds- frist'	vél- ar 'maskin', rót- ar 'rot', mánað- ar 'måneds'
-a bók- a -hilla 'bok-hylle', mynd- a -sýning 'bilde-utstilling', hús- a -kaup 'hus-kjøp'	bók- a 'bøker', mynd- a 'bil- de', hús- a 'hus'
-s land- s -lög 'landets lov', fíl- s -rani 'elefant-snabel', skrif- borð- s -fótur 'skrivebords- bein'	land- s 'lands', fíl- s 'elefants', skrifborð- s 'skrivebords'

-na sag- na -maður 'forteller- mann', nýr- na -aðgerð 'nyre- operasjon', lung- na -þemba 'lunge-emfysem'	sag- na 'fortellinger', nýr- na 'nyrer', lung- na 'lunger'
-u kirkj- u -skip 'kirke-skip', kon- u -brjóst 'kvinne-bryst', tölv- u -útskrift 'data-utskrift'	kirkj- u 'kirke', kon- u 'kvin- ne', tölv- u 'datamaskin'
-ur sæng- ur -kona 'barsel- kvinne', mjólk- ur -kælir 'melk-kjøler', næt- ur -gisting 'overnatting'	sæng- ur 'dyne', mjólk- ur 'melk', næt- ur 'natt'

Samsvarende eksempler fra færøysk er vist i (8):

(8) *Færøysk: Forledd i genitivssammensetninger og som selvstendige ord i genitiv*

<i>Genitivsformer som forledd</i>	<i>Selvstendige genitivsformer</i>
-ar bygd- ar -vegur 'bygde-vei', havn- ar -skrivstova 'havne- kontor', úthurð- ar -lykill 'ytterdørs-nøkkel'	bygd- ar 'bygd', havn- ar 'havn', úthurð- ar 'ytterdør'
-a bygd- a -gøta 'bygde-gate', bók- a -messa 'bok-messe', mann- a -vit 'folke-vett'	bygd- a 'bygd', bók- a 'bøker', mann- a 'menn'
-s land- s -handil 'bygde-han- del', skip- s -maður 'beset- nings-medlem', hav- s -neyð 'havs-nød'	land- s 'bygd', skip- s 'skip', hav- s 'hav'
-na eyg- na -lækni 'øyen-lege', sag- na -ringur 'fortellings- samling', lung- na -hinna 'lunge-hinne'	eyg- na 'øyne', sag- na 'fortel- linger', lung- na 'lunger'

-u kon- u -fólk 'kvinn-folk', teld- u -stýrður 'data-styrt', regl- u -bundin 'regel-messig'	kon- u 'kvinne', teld- u 'data-maskin', regl- u 'regel'
--	--

I både islandsk og færøysk har man eksempler om de gamle genitivsendelsene i sammensetningene. I tillegg har begge språkene arkaiske bindeelementer som ikke har noen spesielle relasjoner til endelser, og deres rolle i sammensetninger er ikke alltid klar, jf. (9) for islandsk:

- (9) a. *-u-*: ráð-**u**-natur, 'konsulent'
 b. *-a-*: tóm-**a**-hljóð, 'stumt lyd'
 c. *-i-*: eld-**i**-viður, 'firingsved'

I færøysk finner man samsvarende bindeelementer i (10):

- (10) a. *-i-*: kók-**i**-plata, 'kokeplate', fí-**i**-bjølgur, 'blåsebelg'
 b. *-u-*: sag-**u**-lað, 'stativ for saging av ved'
 c. *-a-*: prædik-**a**-stólur, 'talerstol'

Her har jeg konsentrert meg om sammensetninger med substantiv i forledd. Det fins også tilsyneladende bøyde adjektiver som forledd i sammensetninger, t.d. i norsk: *minstepensjon* (gradbøyning) og *tung-t-vann* (samsvarsbøyning). Disse typene blir ikke omtalt her spesielt men man ser relasjoner umiddelbart mellom sammensetninger og fraser, d.v.s. mellom eksemplene ovenfor og frasene *minste pensjon* og *tungt vann*.

3. Sammensetninger og produktivitet

Sammensetninger med fugeelementer på par med de som ble vist i (7) og (8) ser ut til å være produktive i vestnordisk, enten man betrakter fugene som genitivsendelser eller bindeelementer. Sammensetningene er ihvert fall ikke arkaiske selv om de kan ha en lengre historie bak seg. Tvertimot, ved å sammenligne sammensetninger i islandsk har man kommet fram til at genitivssammensetninger er i hvert fall

omtrent like vanlige som stammesammensetninger (jf. Bjarnadóttir 1996:128), eventuelt noe mer vanlige, jf. Kristinsson (1991:50). I slangspråket og på bloggen fremkommer det ofte nyskapninger i morfologien, og det er vanligvis sett på som et tegn på produktiviteten av vedkommende morfologiske prosess, enten det er sammensetning eller avledning. På websiden *slang.is* kan man t.d. finne flere islandske nyskapninger i form av genitivssammensetninger, jf. eksemplene i (11) og (12):

- (11) a. stjörn-**u**-tálgari
litt. 'stjerne-snitte'
'privat trener for kjendiser'
- b. lag-**a**-svampur
litt. 'låt-svamp'
'MP3-spiller'
- c. þarm-**a**-varmi
litt. 'tarme-varmer'
'setevarmer'
- (12) a. helferð-**ar**-stjórnin
litt. 'holocaust-regjeringen'
'katastrofalt dårlig velferdsregjering'
- b. þátíð-**ar**-samkoma
litt. 'fortids-samling'
'rejunion'

I tillegg finner man eksempler som *útfar-**ar**-kaffi* litt. 'minnesamvær' brukt i slang over 'ta-med-kaffe', der *útfarar* betyr her 'å gå ut', og *burð-**ar**-biti* litt. 'bærebjelke', brukt i slang om 'hurtigmat for å ta med.' Disse er da ikke nyskapninger morfologisk sett (nye strukturer), men mer semantiske nyskapninger, tradisjonelle ord brukt i uventet og overført betydning.

4. Forhold som peker i retning bindelementer i vestnordisk

Som før var kommet frem i kapittel 2 er den generelle oppfatningen blant norske grammatikkforfattere at *-e*- og *-s* er bindelementer, omtolket fra de gamle genitiviske endelse-

ne. I tilfelle *-s-* har den som sagt gått fra å være genitivs-
endelse til å få utvidet rolle som bindeelement med større virk-
ningsområde. Det som støtter dette er t.d. at det ser ikke
ut til å være noen klare regler om når man bruker *-s-en* i
norsk, som er nokså uvanlig hvis dette var bøyningssending.
Faarlund et al. (1999:70–72) nevner flere tilfeller om dette,
t.d. at forledd med og uten *-s-* kan forekomme side om side
i relativt like ord, jf. (13):

- (13) a. land-mann – lands-mann
b. rådhus – råds-møte
c. havbruk – havs-nød
d. minneord – minnes-merke
e. årgang – års-verk

I tillegg kan *-s-en* vise skillet mellom forledd og etterledd og
hva som hører sammen i sammensetningen hvor forleddet
selv er en sammensetning, jf. Faarlund et al. (1999:72):

- (14) a. vinflaske – brennevins-flaske
b. bordplate – skrivebords-plate
c. daglønn – halvdags-lønn
d. vegtrafikk – sporvegs-trafikk
e. tøybutikk – legetøys-butikk

-s-en forekommer også, noe selektivt, etter visse avlednings-
suffikser, jf. (15):

- (15) a. avdelings-lege
b. utdannings-minister
c. barndoms-minne
d. følelses-liv
e. søknads-frist

Det fins unntak fra eksemplene i (15), nemlig *kylling-lår*,
dronning-krone og t.d. *flyktning-mottak* som da ikke ville
forekomme hvis det dreide seg om produktiv bøyning her.

I islandsk og færøysk ser man den samme utviklingen av
genitivs-*s-en* i flere tilfeller, dvs. hvor den får utvidet bruk.

I islandsk forekommer *-s*-en i ord som til vanlig ikke får genitivsendelse, hverken *-s* eller noen annen endelse. Dette gjelder ubøyelige femininsubstantiver som ender på *-i* som i (16):

- (16) a. bræði-**s**-kast, gen. bræði/*bræði-**s**, 'raserianfall'
- b. feimni-**s**-legur, gen. feimni/*feimni-**s**, 'som ser sjenert ut'
- c. hræsni-**s**-fullur, gen. hræsni/*hræsni-**s**, 'hyklerisk'

I (17) vises det eksempler hvor *-s*-en erstatter en endelse ordet allerede har:

- (17) a. áhrif-**s**-breyting, 'analogi', gen. áhrif-**a**/*áhrif-**s**
- b. unað-**s**-bót, 'nyttelsesauke', gen. unað-**ar**/*unað-**s**
- c. Afturelding-**s**-búningur, 'drakten til Afturelding', gen. Afturelding-**ar**/*Afturelding-**s**
- d. Guðmundur Guðmund-**s**-son, gen. Guðmund-**ar**/*Guðmund-**s**
- e. kúpling-**s**-diskur, 'klutsjdisk', gen. kúpling-**ar**/*kúpling-**s**

I tillegg kan det nevnes eksempler hvor det hersker noe forvirring om bruken av genitiv entall og flertall. I (18) kunne man semantisk sett forvente genitiv flertall i forleddet grunnet semantikken i etterleddet, men får genitiv entall:

- (18) a. plöt-**u**-búð, *plat-**na**-búð, 'platebutikk'
- b. land-**s**-leikur, *land-**a**-leikur, 'landskamp'
- c. kök-**u**-tombóla, *kak-**na**-tombóla, 'kaketotteri'

Lignende eksempler forekommer i færøysk, jf. Thráinsson et al (2004:204-212). Der er genitivsendelser i forledd ofte erstattet med binde *-s*-, som i islandsk, jf. (19):

- (19) a. gularót-**s**-pakki, gen. gularót-**ar**/*gularót-**s**, 'gulrotpakke'
- b. úthurð-**s**-lykill, gen. úthurð-**ar**/*úthurð-**s**, 'ytterdørsnøkkel'

- c. Húsavík-s-líð, gen. Húsavík-**ar**/*Húsavík-s,
'Húsavíkliá'

Og hvor man kunne forvente genitiv flertall i færøysk kan det forekomme genitiv entall, og av og til er flertallsformen ugrammatisk, jf. (20)b., jf. også (18):

- (20) a. gularót-**ar**-pakki, gularót-**a**-pakki, 'pakke med gulrøtter'
b. plát-**u**-handil, *plát-**na**-handil, 'platebutikk'

I en del tilfeller kunne man så forvente genitiv entall, men da forekommer det genitiv flertall, d.v.s. begge formene kan forekomme, jf. (21) hvor *mjólk*-a ikke fins som flertallsform i færøysk:³

- (21) mjólk-**ar** (gen.ent.)-pakki, mjólk-**a**
(gen.flt.)-pakki, 'melkepakke'

Eksemplene i dette kapittelet viser på en eller annen måte at forleddet i sammensetninger i islandsk og færøysk ikke er en stabil plass for bøyningssendelser; mye annet kan forekomme der som ikke har noe med bøyning å gjøre. Likevel kan flertallet av forleddene som forekommer i genitiviske sammensetninger i disse to språkene fortsatt tolkes som genitivsformer. Den tolkningen er antakeligvis noe klarere i islandsk enn i færøysk av årsaker som fremkommer i neste avsnitt.

5. Hvorfor går omtolkningen tregt i færøysk og islandsk?

Det som da begynner å bli interessant å se på er denne forskjellen som åpenbart er mellom **norsk** på den ene side med omtolkede genitivsendelser og **færøysk** og **islandsk** på den andre side som ennå ikke i noen stor skala har gjennomført denne omtolkningen. Man kan spørre seg hvorfor ikke denne omtolkningen er kommet lenger på vei i islandsk og færøysk enn bare å omfatte *s-en*, eventuelt noen av voka-

³ Her er det sannsynligvis slik at man ikke hører *-r-* i uttalen, slik at uttalen, blir *mjólk-a-pakki* selvom ordet skal skrives *mjólk-ar-pakki*.

lene og riktignok en del avvik i færøysk spesielt. Og hvilke momenter er det som bidrar eller har bidratt muligvis til å sakte ned denne utviklingen i færøysk og islandsk i forhold til norsk? Kan man relatere dette til forskjellig utvikling av kasussystemene i språkene? Vi kan begynne med å se på nåværende status av kasussystemene, dvs. i hvilken grad bøyingsformene er brukt i skrift og tale, jf. (22):

(22) *Tabell over kasussystemet i færøysk, islandsk og norsk*

KASUS	FÆR	ISL	Standard NOR
nominativ	+ skrift og tale	+ skrift og tale	+ skrift og tale
akkusativ	+ skrift og tale	+ skrift og tale	- (+ pronomener)
dativ	+ skrift og tale	+ skrift og tale	- (+ pronomener)
genitiv	+ skrift/ - tale	+ skrift og tale	- (+ pronomener)

Hvis vi fokuserer på bruken av genitiv, da kan man si at det bare er i islandsk at genitiven er fullstendig aktiv eller produktiv i både skrift og tale. I færøysk er genitiven for det meste bare brukt i skrift, selv om den også fins i tale, og i norsk er det nominativ som er aktiv og produktiv i skrift og tale, mens pronomener forekommer i andre kasuser i skrift og tale. Denne bruken skal være dekkende for største delen av Norge, if. Faarlund et al. (1999:19), hvor de sier bl.a. følgende om kasus: "Kasus spiller en marginal rolle i norsk grammatikk. Det er heller ikke tale om bøyning i vanlig forstand (ved hjelp av endelser), men om suppletivbøyning /.../". Her tar jeg ikke med variasjon i kasusbruk som skyldes enkelte dialekter. Her kunne man som sagt anta at årsaken til at genitivsendelser ble omtolket til bindeelementer i norsk var at kasussystemet ble forenklet ganske tidlig i norsk språkhistorie og at genitivsformene i forledd av sammensetninger som følge av forenklingen ikke lenger fikk støtte av produktiv genitiv. Færøysk og islandsk unngikk denne forenklingen og holdt lenger på et produktivt firekasus-system som ser ut til å ha bidratt til videreføring av genitivsformer i forleddene og til at språkbrukerne lett kunne tolke forleddene som genitivsformer. Kasussystemet var likevel allerede svekket i færøysk på 1800-tallet, jf. Thráinsson et al. (2004:248). Språkbrukerne

i moderne norsk kan ikke på samme måte tolke elementene som genitivsendelser når *-ar*, *-a*, *-u* og *-na* har blitt omtolket til bindeelementet *-e* og til dels er forsvunnet ut av grammatikken, med unntak av en del sammensetninger som bevarer disse endelsene. Det er litt annerledes med *-s-* som selvsagt kan tolkes som genitivsendelse, selv om den er hyppig brukt som bindeelement. For å finne fram til at det ligger en del genitivsendelser bak utviklingen av *-e* som bindeelement, må man derfor være språkhistoriker, den allmenne norske språkbruker oppfatter ikke *-e*-formene slik.

Andre momenter som kan ha støttet bevarelsen av genitivsformer i færøysk og islandsk, er relasjoner med andre typer genitiviske strukturer. Det er f.eks. slik i islandsk at det fins store likheter mellom genitivssammensetninger og strukturer med hovedord og genitivsattributt, jf. (23):⁴

- (23) a. hús læknis (gen. attributt) – lækni-s-hús, 'legens hus'
 b. höll konungsins (gen. attributt) – konung-s-höllin, 'konge-slottet'
 c. rani fíls (gen. attributt) – fíl-s-rani, 'elefant-snabel'
 d. kaup húsa (gen. attributt) – hús-a-kaup, 'hus-kjøp'
 e. ástand efnahags (gen. attributt) – efnahag-s-ástand, 'økonomi tilstand'

I islandsk språkhistorie finner vi så stadier hvor attributtet forekommer foranstilt i en frase, strukturer som *Rúmverja höfðingjar* og *matmáls stund* (jf. Nygaard 1966:129). Der er muligvis kommet en forklaring på hvordan sammensetningene oppstår, dvs. opprinnelig via attributtstrukturer (syntaktisk struktur), selv om dette ikke er gjennomført (se Indriðason 1999:134–138). I islandsk er genitiv forøvrig brukt aktivt, jf. andre syntaktiske strukturer med verb og preposisjoner som styrer genitiv. Man kan derfor si at den islandske språkbrukeren hele tiden blir *utsatt* for data som styrker og viderefører forståelsen hans for genitivsformer i forskjellige posisjoner, deriblant sammensetninger. I tillegg er så

4 I færøysk går det tregere med å tolke attributtstrukturer på denne måten. Der kan man f.eks. ikke si *læknans hús eller *hús læknans. Slike strukturer er uttrykt i preposisjonsledd, f.eks. *húsini hjá læknanum*.

genitivssammensetninger produktive som før var sagt. Det samme kan man i noen grad si om færøysk og den færøyske språkbrukeren og hva han blir utsatt for, selv om en svekket genitiv har sin påvirkning der. Slike ting som her er nevnt kan ha bidratt til å bremse ned omtolkningen til bindeelementer, både av vokaler og *-s*-, selv om man i disse språkene ser visse tegn til at denne omtolkningen har begynt.

6. Konklusjon

I denne artikkelen har jeg sammenlignet fugesammensetninger i de vestnordiske språkene færøysk, islandsk og norsk og pekt på visse forskjeller og riktignok også likheter mellom norsk på den ene side og færøysk og islandsk på den andre side. Norsk har utviklet bindeelementene *-e* og *-s* som er omtolkninger av gamle genitivsendelser. I norsk fins det likevel fortsatt en del sammensetninger med disse gamle endelsene, jf. t.d. *fedre-arv*, men det er bare språkhistorikere som kan peke på at forleddet er en gammel genitivsform i flertall, jf. *feðra-* på islandsk; den vanlige språkbruker tolker ikke lenger denne og lignende former som genitiv, men som nominativ. Færøysk og da spesielt islandsk har derimot holdt på disse formene, selv om flere ting tyder på at utviklingen av genitivs-*s* går i retning bindeelement og at det er tegn på det i færøysk at flere av fugene tolkes som bindeelementer, fordi de avviker i mange tilfeller fra de korrekte grammatiske bøyningssendelsene. Men, selv om disse endelsene i færøysk og islandsk ligner mye på vanlige genitivsendelser, er det flere ting som tyder på at man ikke ser på forleddene i genitivssammensetninger som en naturlig sted for bøyde former, hovedsaklig fordi bøyningen som syntaktiske regler er avhengige av er plassert på siste ledd i sammensetningene. I forleddene foregår det også en del forvirring rundt bruken av genitiven, spesielt m.h.t. om man skal bruke genitiv entall eller flertall, dvs. med eller uten *-r*. Dette gir pekepinn for videreutvikling av disse endelsene i retning bindeelementer, på linje med det som skjedde i norsk. Likevel er det slik at sterk status av kasussystemet i islandsk spesielt og færøysk til dels, motvirker denne utviklingen, og også flere genitivsstrukturer som også ble nevnte, d.v.s. strukturer med hoved-

ord og genitivattributt i islandsk spesielt og f.eks. strukturer med verb og preposisjoner som styrer genitiv.

Litteratur

- Bjarnadóttir, Kristín. 1996. *Afleiðsla og samsetning í generatívfri málfræði og greining á íslenskum gögnum*. Ritgerð til kandidateksprófs í íslenskri málfræði. Reykjavík.
- Booij, Geert. 1994. Against split morphology. *Yearbook of Morphology 1993*. 27–50.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo.
- Heggstad, Leiv. 1975 [1931]. *Norsk grammatikk*. Oslo.
- Indriðason, Þorsteinn G. 1999. Um eignarfallssamsetningar og aðrar samsetningar í íslensku. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 21. 107–150.
- Katamba, Francis. 1993. *Morphology*. London.
- Knudsen, Knud. 2002 [1856]. *Haandbog i dansk-norsk Sproglære*. Oslo.
- Kristinsson, Ari Páll. 1991. *Drög að leiðbeiningarriti fyrir orðanefndir*. Reykjavík.
- Krott, Andrea. 1999. Oversikten 'Linking elements in Compounds', samlet gjennom forespørsel på Linguistlist og publisert der 7. oktober.
- Leira, Vigleik. 1994. Bøyingsformer som ledd i samansetjingar. *Maal og Minne*. 65–75.
- Løkke, Jakob. 2009 [1855]. *Modersmaalets Formlære i udførlig Fremstilling*. Oslo.
- Næs, Olav. 1979. *Norsk grammatikk*. Elementære strukturer og syntaks. Oslo.
- Nygaard, M. 1966. *Norrøn syntax*. Oslo
- Perlmutter, David M. 1988. The Split Morphology Hypothesis: Evidence from Yiddish. Michael Hammond og Michael Noonan (red.): *Theoretical Morphology*. 79–99. San Diego.
- Thráinsson, Höskuldur, Hjálmar P. Petersen, Jógvan í Lon Jacobsen og Zakaris Svabo Hansen. 2004. *Faroese*. An overview and reference grammar. Tórshavn.
- Aasen, Ivar. 1965 [1864]. *Norsk Grammatik*. Etter fyrsteutgåva frå 1864. Oslo.

Kva om Ivar Aasen tok med islandsk og færøysk?

Faktisk og kontrafaktisk språkhistorie

AV ENDRE BRUNSTAD

Innleiing

Denne artikkelen handlar om tilhøvet mellom allmennhistorie og språkhistorie. Det er to problemfelt ved dette tilhøvet som skal handsamast, og baa to er knytte til utviklinga av dei vestnordiske skriftspråka nynorsk, islandsk og færøysk på 1800-talet.

Det fyrste problemfeltet er kontrafaktisk, og handlar om kva som kunne ha skjedd med dei vestnordiske skriftspråka dersom den dansk-norske unionsoppløysinga i 1814 hadde fått ei litt anna utforming. Utgangspunktet for å spekulere i noko slikt, er at då Noreg gjekk inn i unionen med Danmark, var dei tre øyrika Island, Færøyane og Grønland rekna som delar av Noreg. Gjennom Kiel-traktaten i januar 1814 vart så Noreg overført frå Danmark til Sverige, medan dei tre vesterhavsøyane vart verande delar av Danmark. Denne løysinga var, som vi skal kome nærmare inn på, ikkje sjølvsgd. Det er ikkje urimeleg å tenkje seg ei anna løysing, nemleg at Island, Færøyane og Grønland fylgde med Noreg i unionen med Sverige. I den samanhengen er det interessant å spørje kva for språkhistoriske konsekvensar ei slik alternativ statsløysing ville ha hatt. Ville dei tre språka nynorsk, islandsk og færøysk i så fall ha eksistert som sjølvstendige språk? Kunne ein ha greidd seg med eitt vestnordisk skriftspråk? Ville det ha vore råd å få til ein skriftnormal som samla i seg alle vestnordiske dialektar? Desse spørsmåla er knytte til noko som

reint faktisk ikkje skjedd. Samstundes er det spørsmål om noko som *kunne* ha skjedd, og som i så fall kunne ha gitt eit anna utfall for den språkhistoriske utviklinga.

Det andre problemfeltet som skal handsamast, heng saman med det fyrste; det dreier seg om kva vekselverknad det har det vore mellom dei vestnordiske språka i skriftspråksnormeringa på 1800- og 1900-talet, og korleis den kan ha påverka normeringsprofilen åt dei ulike språka.

Kontrafaktisk språkhistorieskriving

Det å reflektere over korleis historia ville ha utvikla seg dersom ein endrar på ei historisk hending eller eit historisk vilkår, går inn under merkelappen kontrafaktisk historie.

Kontrafaktisk historieskriving har tradisjonelt ikkje hatt nokon positiv klang. Historikarar som E.P. Thompson og E.H. Carr (1961:91) har kalla det for ein ”leik”: Det kunne vere underhaldande, men stridde imot viktige sider ved historiefaget, nemleg at ein skulle fortelje sanninga basert på historiske fakta og kjeldekritisk metode. Tankegangen var at dersom ein ikkje skilde tilstrekkeleg mellom historiske fakta og fiksjon, ville ein vere med på å undergrave sjølve historiefaget. I løpet av dei seinare åra har det likevel kome historiefaglege bidrag som har tala *for* kontrafaktisk historieskriving og som sjølv har kome med faglege bidrag i så måte. Den britiske historikaren Niall Ferguson har i artikkelsamlinga *Virtual History* (1997) argumentert for at kontrafaktisk historie er ei viktig motgift til historisk determinisme ved at ein viser fram fleire moglegheiter som ligg i dei historiske situasjonane og dei historiske prosessane. Han legg vekt på at ein ved denne forma for historieskriving må sjå på dei breie samfunnmessige tilhøva som dei ulike aktørane og situasjonane er ein del av. Øystein Sørensen har i boka *Historien om det som ikke skjedde* (2004a) uttrykt dei same synspunkta som Ferguson. Slik Sørensen ser det, er kontrafaktiske hypotesar heilt nødvendige når ein skal kome med framlegg til forklaringar. Ved forklaringar skal ein nemleg peike på kva som er dei avgjerande elementa i ein årsakssamanheng, og då må ein vise at ved å endre på nettopp desse elementa ville ein ha fått ei anna utvikling.

Ein annan som er inne på dette poenget, er Uffe Østergaard; han meiner at kontrafaktiske hypotesar set faktisk historie i relieff, og er med på å løyse opp dikotomien mellom ”nødvendighed” og ”tilfeldighed” i historia (Østergaard 1998:17).

Oppvurderinga av kontrafaktisk historieskriving har vore med på å gi fenomenet ein plass i læreplanen for samfunnsfag i grunnskulen. Der heiter det at elevar etter 10. årssteget skal “finne døme på hendingar som har vore med på å forme dagens Noreg, og reflektere over korleis samfunnet kunne ha vorte dersom desse hendingane hadde utvikla seg annleis” (LS-2006).¹

I læreplanen for norskfaget finn vi ikkje tilsvarande opne formuleringar om språkhistoria. I 10. årssteget skal elevar fyrst og fremst “forklare” og “gjøre rede for” den norske språksituasjonen; drøftingsmåla er meir framme i læreplanen for vidaregåande, men der òg er det meir deskriptive målsetnader som gjeld for språkhistoria, t.d. “gjøre rede for norsk språkdebatt og språkpolitikk fra 1830-årene til vår tid” og “beskrive og sammenligne de nordiske lands språksituasjon og språkpolitikk” (LN-2006). Det kan sjå ut til at feltet språkhistorie i skulen i mindre grad er ope for nytolkingar og alternativ. Likevel er det ingenting i vegen for at elevane skal kunne drive kontrafaktisk språkhistorie. Det kontrafaktiske er fyrst og fremst ein *metode*, og den kan brukast til å fremje overordna læringsmål, t.d. å få fram kva *moglegheiter* som ligg i språkutviklinga, og at språkhistoria ikkje er determinert. Det kan igjen vere med på å gi ei djupare forståing av språkhistoriske utviklingsprosessar og om språk som fenomen.

Niall Ferguson (1997:19) hevdar at ein kontrafaktisk analyse berre skal ta utgangspunkt i dei vala aktørane i samtida såg føre seg, og som er dokumenterte. Bakgrunnen for denne restriksjonen er at han ynskjer å rehabilitere kontrafaktisk historie, og å luke ut useriøse bidrag prega av ynsketenking. Like fullt vert ein slik restriksjon problematisk, av di ein ikkje alltid kan gå direkte frå kjeldene, og av di ein ikkje kan sjå vekk ifrå dei bråe avgjerdene og dei uventa hending-

¹ For analyse av kontrafaktiske tilnærmingar til historieundervisninga i skulen kan det visast til ei masteroppgåve av Marius Bjerke-Hagen (2011).

gane. Som Øystein Sørensen har vore inne på, var det som skjedde i Noreg i t.d. 1905, ikkje det mest sannsynlege hendingsforløpet: ”Jeg tror neppe man ville funnet en eneste aktør i 1904 som ville spådd det som faktisk skjedde i 1905.” (Sørensen 2004b.)

Det er ikkje alle historiske fenomen og situasjonar som det er føremålstenleg å drive kontrafaktisk historieskriving om. Sørensen (2004a) peikar på at den historiske situasjonen som ein tek utgangspunkt i ved kontrafaktisk historieskriving, må ha to eigenskapar. For det fyrste må der vere eitt eller fleire alternativ som er plausible i situasjonen, og at der er småe marginar som avgjer utfallet. Relevans og tilfeldigheter er med andre ord viktige kriterium. For det andre må der vere såpass store avvik mellom dei ulike alternativa, at den historiske utviklinga ville ha teke heilt ulike retningar. Av desse to vilkåra er i alle fall det fyrste til stades med Kiel-forhandlingane i 1814; der var småe marginar som gjorde at vesterhavsoyane ikkje fylgde med Noreg. Når det gjeld spørsmålet om *kor* ulik retning den historiske utviklinga ville ha gått, er det noko av det som denne artikkelen vil gå nærmare inn på.

Kiel-freden i 1814

Lat oss så gå inn i den historiske situasjonen som er utgangspunktet vårt. Året er 1814, det er januar og vi er i Kiel, hovudstaden i dei dansk-tyske fyrstedømma Slesvig og Holstein. Der gjorde forhandlarar frå Danmark, Sverige og Storbritannia avtale om at Noreg skulle avståast frå Danmark til Sverige. Storpolitisk var denne avståinga inga overrasking. Det var tale om eit krigsbytte, ettersom Sverige var del av den vinnande alliansen i Napoleonskrigane, medan Danmark-Noreg hadde vore i allianse med den tapande parten, Frankrike. Sverige hadde då òg tidlegare fått lovnad frå stormaktene Russland, Storbritannia, Prøyssen og Austerrike om å få Noreg så snart Napoleon var slegen. Meir overraskande var det at dei gamle norske skattlanda Grønland, Færøyane og Island ikkje vart ein del av denne storpolitiske avståinga.

I dei fyrste utkasta til avtaletekst vart det ikkje skrive

noko om at vesterhavsøyane framleis skulle tilhøyre Danmark. Det var fyrst i sluttdokumenta dette vart nemnt eksplisitt. At ein så i den endelege avtaleteksten presiserte ordninga med "likwäl", indikerer at ein kan tale om eit *unntak* frå det som var oppfatta som delar av Noreg:

Dessa Biskopsdömen, Stift och Provinser, innefattande hela Konunga-Riket Norrige med alla dess Inbyggare, Städer, Hamnar, Fästningar, Byar och Öar utmed hela detta Rikes kuster, tillika med deras tillhörigheter (Grönland, Færörarne och Island här under likwäl icke inbegripne) (Fredsfördrag 1814.)

Kjeldene seier lite om kvifor øyrika i vest ikkje vart overførde til Sverige. Ein del hypotesar er likevel framlagde. Desse hypotesane kan delast opp i tre hovudgrupper:

Ein hypotese går ut på at danskane sine sjefsforhandlar, Edmund Bourke, utnytta dei manglande historiske kunnskapane hos den svenske hovudforhandlaren, hovkanslar Gustaf af Wetterstedt. Georg Nørregaard (1952:170) skriv at Wetterstedt "virkelig troede på, at disse Nordhavsøer aldrig havde hørt til Norge", og at Bourke "reddede nordhavsøerne Grönland, Island og Færøerne for den danske krone" (170). Ole Feldbæk viser i ei historiografisk gjennomgåing at denne tolkinga har vore dominerande i danske historieframstillingar frå 1880-talet og fram til 1990-talet, då artikkelen hans vart skriven. Også i norsk historieskriving har innsatsen til Bourke og manglande svenske historiekunnskapar vore dominerande årsaksforklaringar, bl.a. hos ein så framstående 1814-historikar som Knut Mykland (1995:296).

Ein alternativ hypotese er formulert av Finn Gad (1979) og går ut på at det var britane som tok initiativ til å la Danmark få behalde vesterhavsøyane. Resonnementet var at britane ville avbalansere Sverige i høve til eit svekt Danmark. Kjeldgrunlaget for dette synet er, som Felbæk (1995:27) kommenterer, heller avgrensa, men sjølv idéen kan ikkje utan vidare avvistast. At britane spela ei rolle, er òg Zakarias Wang (2009) inne på. Han meiner at det britiske

kravet om øya Helgoland (som var på danske hender før Napoleonskrigane) gjorde at kong Karl Johan ville gi avkall på vesterhavsoyane for å få ein fredsavtale med Storbritannia. Utgangspunktet var dels å blidgjere Storbritannia som meinte at Sverige ikkje hadde gjort nok som alliert, dels at britane alt var til stades t.d. på Færøyane (jf. Wang 2009:22). Kjeldegrunnlaget for Wangs syn er likevel òg avgrensa, slik at det vert mest tale om spekulasjonar.

Eit tredje syn går ut på at det var ei felles forståing i Danmark og Sverige om at Noreg var identisk med fastlands-Noreg. Utgangspunktet er at det var fastlands-Noreg som var strategisk interessant for Sverige. Som svenskekongen formulerte det, utgjorde Noreg “en länge önskad utvidgning av Sveriges naturliga gränser” (Weibull 1957:229). Ole Feldebæk meiner at historisering ikkje var ein premiss i den samanhengen: ”Ingen havde hævdet, at Frederik VI også skulle afstå øerne, blot fordi de i en fjern fortid havde hørt til Norge” (Feldebæk 1995:34). At sjølve avtalen då faktisk gjorde øyrika til ei sak, ved å poengtere at Island, Færøyane og Grønland ikkje skulle overførast til Sverige, kan ein då sjå på som eit paradoks. Feldebæk meiner derimot at for profesjonelle diplomatar i ei storpolitisk turbulent tid ville det vere uforsvarleg å ikkje presisere alt:

Vi ved, at Rosenkrantz og Bourke den 8. januar umiddelbart før forhandlerens afrejse til Kiel drøftede de vestindiske øers tilbagegivelse og diskuterede mulige krav om afståelse af Helgoland og Anholt. Det er utænkeligt, at de ikke også ved den lejlighed har talt om de nordatlantiske øer, som ovenikøbet havde været beskyttede af England under hele krigen. (Feldebæk 1995:33.)

I forlenginga av dette tredje synet kjem spørsmålet om Sverige på nokon måte var interessert i Island, Færøyane og Grønland. Den svenske utanriksministeren Lars von Engeström var i eit brev i 1814 inne på at dei nordatlantiske øyane kunne vere av interesse for handelsmenn i Göteborg, og at han var misnøgd med resultatet av Kiel-traktaten (Feldebæk 1995:32). Det er samstundes uklårt om den misnøya heller var del av

ein indre svensk maktkamp enn av reelle svenske territorialinteresser (sst.). I denne sammenhengen kan det høve å gå inn på dei militære vurderingane. Ut frå eit militært synspunkt er det mindre truleg at Sverige skulle ynskje eller ha kapasitet til å forsvare område som låg så langt vekk, utan sjølv å ha historisk tradisjon i området. Her kjem òg spørsmålet om nærleik til Storbritannia inn. Gad (1979) hevdar at det ikkje var i britisk interesse å ha svenskane nær seg i sitt interesseområde. Truleg var det heller ikkje i svensk interesse å ha militært og politisk ansvar så langt vekk frå sitt eige primærområde. Nørregaard (1952:82) er inne på poenget, med eit understatement om at øyrika "kunne vel heller ikke siges at være nødvendige for at skaffe Sverige-Norge 'insulær' sikkerhed." (sst.) Ein må samstundes ta atterhald om at det er gjort lite militærhistorisk arbeid på dette spørsmålet. At det militærfagleg verkar ugunstig for Sverige kring 1814 å ha politisk makt over vesterhavsoyane, vil ikkje seie at slike omsyn var avgjerande for resultatet.

Det er vanskeleg å slå fast at den eine av dei tre hypotesane er "den rette". Det som i alle tilfelle er sikkert, er at der var ei openheit i det storpolitiske spelet som heilskap i 1814, i alle fall i detaljane. Som Ole Feldebæk formulerer det:

Under revolutions- og Napoleonskrigene havde alt kunnet ske. Stater var forsvundne og dynastier styrtet sammen. Og endnu i januar 1814 var den storpolitiske situation helt uoverskuelig. (Feldebæk 1995:33.)

Feldebæk har sjølv eit klårt syn på årsakene til at Sverige ikkje inkluderte vesterhavsoyane i noregsdefinisjonen sin. Men det vesentlege for oss er at den politiske openheita i 1814 gjorde at det ikkje var utenkjeleg med ei anna løysing enn den som ein faktisk fekk. Det vil seie at Island, Færøyan og Grønland kunne ha vorte overførde saman med Noreg til unionen med Sverige, som ein del av det historiske Noregsveldet. Dermed har vi eit reelt grunnlag for å vurdere alternative utviklingsforløp.

Med eit anna allmennhistorisk forløp, er det mykje som

tyder på at òg den språkhistoriske utviklinga kunne ha vorte annleis.

Dei kontrafaktiske vala for nynorsken

Det er allment kjent at unionsoppløysinga var viktig som ideologisk bakteppe for den målreisinga som fann stad i Noreg på 1800-talet. Ivar Aasen skreiv i 1836 at unionsoppløysinga gjorde det maktpåliggjande med eit sjølvstendig språk for Noreg, og han viste til dei samtidige idéane om samsvar mellom nasjon og språk:

Efterat vort Fædreneland atter er blevet hvad det engang var, nemlig frit og selvstændigt, maa det være os magtpaaliggende at bruge et selvstændigt og nationalt Sprog, eftersom dette er en Nations fornemste Kjendemærke. (Aasen 1836.)

Det ”Fædreneland” som Aasen her refererte til, var det som då og i dag utgjer staten Noreg. Ut ifrå dagens statsgrenser kan denne ramma verke både ”sjølvslagd” og ”naturleg”. Vi må likevel tru at Aasen ville ha gjort ei anna vurdering av innhaldet i den norske nasjonen dersom dei statlege referanserammene var annleis. Dersom Island og Færøyane hadde fylgt med Noreg ut av Danmark-Noreg og inn i unionen med Sverige, er det rimeleg å gå ut frå at Aasen hadde oppfatta islandsk og færøysk som delar av som delar av grunnlaget for norsk språk. (Vi ser her vekk ifrå Grønland i og med at ein der hadde eit heilt anna ikkje-nordisk språk, grønlandsk.) Denne tolkinga er rimeleg, uavhengig av kva sider ved Aasen ein legg vekt på (den nasjonalromantiske tilnærminga, den sosiale tilnærminga, den fornuftsorienterte 1700-talsrasjonalismen etc.). Dei språklege og språkhistoriske aspekta ville då ikkje ha vore avgjerande, men hadde vorte i alle fall medverkande faktorar.

Korleis ville så Aasen ha gått fram dersom referanseramma for den norske nasjonen og det norske språket vart utvida til òg å gjelde vesterhavsoyane og språket der?

1. *Satse på islandsk*: Eitt alternativ for Aasen kunne ha vore å satse på islandsk. For det fyrste var islandsk etablert som skriftspråk; det hadde ein skriftradisjon og eit stan-

dardspråk som var kodifisert. For det andre var islandsk ei vidareføring av det gamle norrøne språket, og bar såleis på ein historisk fellesarv som norsken høyrde til. Aasen sjølv skreiv i *Grundtanker til en Afhandling om en norsk Sprogform* om likskapen med islandsk og færøysk:

Det nuværende Norske grunder sig paa det gamle Norske og har altsaa mest Lighed med Islandsk og Færøisk, nogen Lighed med Svensk og mindst Lighed med Dansk. (Aasen 1917:8.)

Dersom Aasen hadde valt islandsk, ville han nok ha gjort justeringar av den islandske skriftnormalen i tråd med talemålet i Noreg. Det ville likevel vere avgrensa kor mange justeringar han kunne ha gjort utan å skiple skrifttradisjonen og utan å skiple sambandet med islandsk talemål. I alle tilfelle ville avstanden mellom norsk tale og skrift ha vorte større enn kva tilfellet vart med det landsmålet Aasen historisk sett skapte.

Aasen var på same tid medviten om at norsken skilde seg frå ”det gamle sprog”, som islandsk representerte, ved færre og enklare grammatiske former, og gjennom uttrykksmåtar og konstruksjonar (Aasen 1917:8). I meldinga av Jan Prahls *Ny Hungrvekja* (i *Dølen* i 1858) skreiv Aasen meir om skilnadene mellom norsk og islandsk. Sjølv om islendingane var ”vaare næste Skyldfolk”, og norsken i visse tilfelle var lik islandsken, var det andre tilfelle der svensk stod norsken nærmast (Aasen 1993:58). Eit anna moment var at gamle former som fanst att i islandsken, hadde forsvunne frå norsken, og det ville vere for mødesamt for allmugen å skulle lære seg dei eldre formene (sst.).²

2. *Jamføring av vestnordiske dialektar*: Eit anna alternativ ville vere at Aasen heldt oppe idéen om landsmålet som ei jamføring av ulike norske dialektar, men at han inkluderte

2 Vi må her vere merksame på at Aasen på dette tidspunktet ikkje var open for å diskutere den norma han hadde landa på. I eit brev til Siegwart Petersen skreiv han at nye normframlegg ville gi motstandarane ”en prægtig Leilighed til at fremstille det hele Sprogforsøg som en umulig Ting” (jf. Aasen 1957:357–358). I den konteksten, der Aasen hadde bestemt seg, var Aasen oppteken av å forsvare dei vala han hadde gjort. Med andre rammevilkår, t.d. frå 1814, kunne vala åt Aasen prinsipielt sett ha vore annleis.

islandsk og færøysk i normeringsgrunnlaget. Framgangs- måten ville nok ha vore vanskeleg reint praktisk, t.d. det å skulle reise til Island og Færøyane for å inkorporere tale- målsmateriale derifrå i landsmålet. Samla sett ville han då òg ha fått dårlegare tid til å samle inn dialektmateriale frå ulike delar av landet. Men sannsynlegvis ville han ha reist vestover, i alle fall til Færøyane. Her må vi tenkje at Aasen reiste av plikt, ikkje av lyst. Den kulturpolitiske støtta for eit slikt prosjekt med omsyn til stipend ville neppe ha vore mindre enn den Aasen faktisk opplevde i si tid. I sjølve arbeidet kunne Aasen ha samarbeidd med den islandske målbøtaren Jón Sigurðsson (f. 1811) som i ein annan politisk kontekst kanskje ikkje hadde flytta til København for å studere, men heller fare til Det Kongelige Frederiks Universitet i Kristiania (oppretta i 1811). Jón Sigurðsson var heilt sentral for moderniseringa av den islandske språknorma, og hadde mykje å seie for Hammershaimb sitt arbeid med færøysk.

Ei nærliggjande samanlikning for eit slikt prosjekt, er Harmen Sytstra (1817–1862) sitt normeringsarbeid for frisisk. Sytstra ynskte å samle alle frisisk-språklege varietetar i ein frisisk språknormal, òg dei som vart brukte utanfor provinsen Frisland i Nederland. Han inkluderte difor saterfrisisk og nordfrisisk, nytta i Tyskland, i sin frisisk-normal. Sytstra lukkast ikkje med prosjektet sitt (og døydde òg før han var ferdig med arbeidet sitt). Men kanskje kunne Aasen ha hatt større sjanse til å lukkast enn Sytstra, dels fordi dei nordiske kjenslene på 1800-talet var sterkare enn dei panfrisiske, og dels fordi statsgrenser faktisk har mykje å seie.

Dei normeringspolitiske konsekvensane av eit vestnordisk samlingsprosjekt ville nok ha vorte meir etymologisering (som med det fyrste alternativet). Ei årsak til det ville vere at ein i vesterhavsmåla i større grad hadde ivareteke eldre grammatiske former enn kva tilfellet var i norske dialektar som heilskap. Dermed hadde Aasen hatt tungtvegande grunnar til å ta desse formene med. Ei anna årsak var at dei språklege skilnadene mellom dei ulike målføra no ville verte såpass store at det fyrst og fremst var etymologisering som kunne verke utjamnande. Det er likevel uklårt *kor* etymologiserande Aasen ville ha gått til verks. Utgangspunktet

hans var *Folkesproget*, ikkje *Skriftsproget*, som han skreiv i 1836. Trass alt forkasta Aasen fleire historiske former som fanst i ein god del norske dialektar, t.d. dativ, og ein kan ikkje utan vidare gå ut ifrå at Aasen ville godta ei *gjennomgåande* etymologisk rettskriving.

Ville så islendingane ha akseptert eit felles vestnordisk skriftspråk som ikkje tok utgangspunkt i islandsk?

Når vi vurderer det spørsmålet, må vi ta omsyn til at normstoda på Island på byrjinga av 1800-talet var opnare enn kva ho vart seinare. Dansk språk hadde i løpet av 1600- og 1700-talet fått ein maktposisjon på Island, og ein danskorientert embetsstand og kjøpmannsstand hadde etablert seg (jf. Auður Hauksdóttir 2001:19). Etter at Reykjavik fekk kjøpstadsrettar i 1787, voks byen snøgt, og dansken fekk sterkare fotfeste. Også islandskan var påverka gjennom ei rad danismar. Rasmus Rask var i 1813 så uroa over danskpåverknaden på islandsk og danskens posisjon at han i eit privat brev spådde at islandskan ville døy ut i Reykjavik i løpet av 100 år og i landet som heilskap i løpet av 200 år – dersom ikkje noko vart gjort. (jf. Rask 1888:56) Rett nok var der stifta eit islandsk literaturselskap i København i 1779 (*Lærdomslistafélagið*) og likeins *Landsuppfræðingafélagið* i 1794. Det var likevel fyrst på 1830- og 40-talet at den store språkreinsinga og justeringane av skriftnormalen tok til, særleg med Fjölfnir-krinsen, og det var i 1845 at islendingar overtok administrasjonen på Island. Såleis er det ikkje umogleg å tenkje seg ei alternativ språkleg utvikling på Island.

På den andre sida er det ikkje så *sannsynleg* med ein skriftnormal der islandskan var bidragsytar og ikkje fundamentet. Trass alt var islandsk etablert som skriftspråk, og der var ei aukande sjølvkjensle blant islandske intellektuelle knytt til islandsk på byrjinga av 1800-talet. Mykje tyder då òg på at det islandske sjølvstendestrevet på midten av 1800-talet ville ha kome uansett. I det strevet spela det islandske språket ei avgjerande rolle (jf. Kjartan Ottosson 1990:75). Der var ein økonomisk og kulturell vokster som låg attom dette sjølvstendestrevet, og Noreg etter 1814 kunne neppe få gjort så mykje frå eller til. Noreg hadde inga utanriksteneste, og ville ikkje vere i stand til å handtere landområde så langt

vekke frå fastlandet. Sjølvstendestrevet på Island ville i sin tur ha skapt mykje politisk uro, og det spørst då om partiet Venstre i Noreg ville ha sett på målstrevet som eit strategisk satsingsområde i siste halvdel av 1800-talet. Det var med andre ord fleire faktorar som gjorde at ei normløysing for landsmålet som inkluderte islandsk, ville ha vore vanskeleg å gjennomføre, og det er uvisst om den ville ha hatt suksess.

3. *Satse på færøysk som tillegg*: Eit tredje alternativ ville vere å berre satse på færøysk, dvs. at færøysk og ikkje islandsk gjekk inn som del av normeringsgrunnlaget for landsmålet, i lag med skandinavisk-norske dialektar. Det som tala for ei slik løysing, var for det fyrste at færøysk låg mykje nærmare norsk talemål (i alle fall nærmare vestnorske dialektar) enn kva islandsk gjorde. Det ville dermed ikkje skape like store språkstrukturelle problem å innpasse færøysk. Eit anna moment var at færøysk *ikkje* var etablert som skriftspråk, og at ein då ikkje hadde dei føringane som låg i ein skrifttradisjon. Der var dessutan ei oppfatning hos mange i Noreg om at færøysk var norsk (jf. nedanfor). Gustav Indrebø skriv i *Norsk Målsoga* at ein burde ha sloppe ”trikløyvingi” av dei tre norrøne skriftspråka, og i alle fall burde norsk og færøysk ha vore eitt: ”Det måtte ha kunna greida seg med eitt skriftmål for Noreg og Færøyane, til styrkjing på lengdi for det norske på baa stadene.” (Indrebø 2001:261.).

Av dei tre alternativa som er nemnde ovanfor, var det truleg mest realistisk med det siste, dvs. at færøysk og nynorsk vart eitt skriftspråk.

Den nynorske vesterhavsorientering

For å forstå moglegheitene for eit tettare vestnordisk språksamarbeid på 1800-talet, kan det vere verdt å seie litt om den rolla som vesterhavsorienteringa har spela for nynorsken og målrørsla, og omvendt kva rolle den nynorske målrørsla har spela for islandsk og færøysk.

I 1874 sende Vestmannalaget Kristofer Janson til Island for å lese opp ei helsing under tusenårsminnet for landnåmet. Janson helsa ”fraa dykkar stridande Brøder paa andre Sida Havet”, og viste til den inspirasjonen målstriden på Island gav vestmennene (jf. Hannaas 1918:78). Også Det Nor-

ske Samlaget sende helsing – med sjølvaste Ivar Aasen som ein av underskrivarane:

Medan det gamle Norrøne-Maalet hja oss vardt vanskøytt og utsleppt or Kyrkja og Skulen, hava de der ute med Truskap haldet fast ved det gamle Maalet og dermed drivet det fram til større Fullkomenskap.

Gode Frendar! Denne dykkar Truskap mot Ervemalet er nokot, som me vyrda høgt og som me vilja takka dykker fyre.

(...)

Vistnog heve Lagnaden ført oss inn paa ein annan Veg, so me ikkje faa fylgja dykker i same Faret; men endaa vilja me vona, at Islendingar og Nordmänner skulo kjenna kvarandre paa Maalet, og at denne Kjensla skal vera ei kjærleg Minning um Broderskapen.

(Aasen bd. 2 1958:142.)

Som det heiter i denne helsinga, hadde *lagnaden* førd nynorsken inn på ein annan normeringspolitikk enn kva tilfellet var for islandsk. Islandsk hadde ikkje gått inn i ei *firehundre-årsnatt*, slik ein hadde gjort i Noreg, men islandsk språk hadde fått høve til å utvikle seg som kyrkjepspråk og skulespråk.

Vestmannalaget orienterte seg tidleg mot øyrika i vest, og inviterte islendingar til møte sine i Bergen. Island og Færøyane vart generelle inspirasjonskjelder for mange i norskdomsrørsla, ikkje berre for målsaka, men òg for kulturspørsmål. Såleis reiste Hulda Garborg i 1902 på studietur til Færøyane for å finne att ringdansen. Når så ringdansen fekk så lett fotfeste i Noreg, med ungdomslaga som spydspiss, er det rimeleg å sjå det i samanheng med at Færøyane vart oppfatta som norsk. Ingar Ranheim har i ein historisk studie av folkedansrepertoaret i Valdres kring 1905 vist til at dei på den tida var tydelege på at ringdansen kom frå Færøyane (Ranheim 1993:28), men han meiner at norskdomsrørsla då såg på Færøyane ”som like norsk som finnane oppfatta Karelen finsk” (1993:35). Talande i så måte er måten Hulda

Garborg tok kritikken frå mannen sin, Arne Garborg, på at mor og son ikkje tala god nok norsk. Særleg ille var det visstnok at sonen var så prega av bymål og dansk-norsk. Hulda Garborg skreiv eit brev til ei veninne og fortalde at ho då kunne "reise væk med Tuften saa snart han har tat sin Examen. Enten til Island eller Færøerne eller et andet sted, hvor han kan lære norsk." (loc. cit.)

I Bergen vart Norrønalaget Bragr skipa i 1906, og det gav ut blada *Bragarskrá* (1919–1923) og *Olsok*. Vestlandske Mållag hadde særleg kontakt med Færøyane, og på 1920-talet hadde ein føredragsturnéar av færøyiane Hans Andreas Djurhuus og Sverri Patursson, medan formannen Torleiv Hannaas for til Færøyane og tala om nynorsk målsak – og det på færøysk som nordiskprofessoren hadde lært seg (Jerdal 1954:90). I Oslo skipa ein i 1924 *Norrønafelaget* i ein periode der Bondeungdomslaget i Oslo var særleg interessert i kulturkontakt med Island og Færøyane (Hoel 2009:436). På 1920-talet kom òg Grønlandssaka opp, og målfolk engasjerte seg, t.d. i Grønlandsnemndi og Det norrøne Grønlandslaget, før høgreaktivistar med riksmålsbakgrunn tok meir over styringa av Grønlandssaka (jf. Hoel 2009:438).

Sjølve arbeidet med å fremje bruken av færøysk språk var i den fyrste perioden nært knytt til nynorsk målreising. Her spela sjølvstyrepolitikaren Jóannes Patursson ei viktig rolle; heilt ifrå den tida Patursson tok landbruksutdanning på Stend (1882–1884) var han ofte i Noreg. Patursson tala i 1923 for at Færøyane heller skulle tilhøyre Noreg enn Danmark, men det var truleg meir meint retorisk i høve Danmark. Det vart elles skipa fleire større stemne der norsk-færøysk brorskap vart framheva, t.d. eit norrønstemne på Færøyane i 1911. Islandsk-norsk samband stod sentralt i Snorre-stemna i Bergen i 1919 og fleire Snorre-møte i ungdomslag og mållag. Også dei norske ungdomslaga engasjerte seg. Noregs Ungdomslag gav i 1914 ut den fyrste barneboka på færøysk, ei omsetjing av Daniel Defoes *Robinson Crusoe*.

Språkstoda på Færøyane var kring 1814 som i Noreg: Ein hadde dansk som kyrkjemål og undervisningsmål, eit dansk-færøysk blandingsmål hadde utvikla seg for kontaktsituasjonar, men i hovudsak tala folk færøysk. Det ein hadde av fær-

øysk i skrift, var Jens Christian Svabo (1959) sine nedteikningar av ord- og visemateriale i *Indberetninger fra en Reise i Færøe 1781 og 1782*. Språkproblemet vart politisk formulert fyrst i 1844 då Svend Grundtvig og V.U. Hammershaimb reagerte på måten danske styresmakter ville få til ei fastare skuleordning med meir effektiv danskopplæring. Eit framlegg til ein normal og framlegg til utbreiing av færøysk kom Hammershaimb med i 1846. Forsøket vart i fyrste omgang stoppa pga. kritikk av norma, særleg frå N.M. Petersen (jf. Petersen 1951). Gjennom denne kritikken og gjennom arbeidet med tekstsamlinga *Færøiske Trylleformularer* gjekk V.U. Hammershaimb over til ei meir etymologisk orientert rettskriving. Med tekstutval av Jon Sigurðsson og N.M. Petersen hadde Hammershaimb bunde mandat, og resultatet såg vi ”Færøsk Sproglære” i 1854 og i sluttnormalen frå 1891. Færøysk fekk med det ein etymologisk orientert skriftnormal utan rettskrivingsvariasjon.

Som bl.a. Matras (1951) og Venås (1990) har vore inne på, var færøysken meir merkt av skandinavistiske idéar enn det nynorsken var. For Hammershaimb var det eit poeng å knyte skriftnormalen til det felles-nordiske (jf. Hammershaimb 1891:LV, Brunstad 1995:157). Den etymologiserande skriftnormalen han valde, gjorde at færøysk orienterte seg mot norrønt (som utgjorde eit felles-nordisk grunnlag) og islandsk.

Etter kvart kom ein på Færøyane til å vende seg ifrå det nynorske og orientere seg endå sterkare mot det islandske. Ein programartikkel som markerte vendepunktet var skriven av Christian Matras i 1928. Matras meinte at Ivar Aasen valde ein for lydrett stavemåte, og at han gjorde vald på sambandet med færøysk og norrønt, og dermed òg med den indre samanhengen i norsk. Ifylgje Matras (1928:55) ville det fonetiske idealet gjere at andre endringar ville tvinge seg på, og det ville vere til skade for nynorsken. I tillegg var der eit problem med manglande danning av nyord på heimleg grunn (57). Nordmennene burde heller lære av islendingane og færøyingane, meinte Matras. Ei fokusering på islandsk og det sær færøyske gjekk i praksis ut på å markere avstand til det skandinaviske. Matras si haldning vart retningsgivande

øg for den normeringspolitikken som var førd før færøysk i etterkrigstida, t.d. gjennom arbeidet åt Jóhan Hendrik Winther Poulsen (jf. Brunstad 2001:277 f.).

I norsk kom den interne målstriden og samnorskpolitikken på 1900-talet til å gjere orienteringa mot vesterhavsmåla mindre framtrede. Langt ut på 1900-talet hadde rett nok Vestmannalaget og Vestlandske Mållag, som stod for ein meir tradisjonalistisk nynorsknormal, ofte referansar til målreisinga på Island og Færøyane. Det var likevel ikkje den lina som vann fram i normeringa.

Når det gjeld islandsk, heng avstandsmarkering til det skandinaviske saman med meir eksistensielle oppfatningar av kva som var grunnlaget for islandsk språk. Eit prinsipielt grunnlag for islandsk språknormering har nemleg vore idéen om at islandsk og norrønt eigentleg er det same språket (jf. Kjartan Ottósson 1997:31). Realitetane i denne oppfatninga er omdiskuterte, bl.a. pga. dei fonologiske endringane som islandsk har gått gjennom, men vi kan tale om ein relativ historisk einskap frå norrønt til moderne islandsk: Einskapsen er relativ i høve til dei omfattande endringane i andre germanske språk, og relativ i høve til den nærleiken islandsk trass alt har til skrifttradisjonen. Eit anna aspekt er oppfatninga om at islendingane gjennom den konservative skrifttradisjonen sin har ei særleg plikt til å halde denne tradisjonen oppe. Det som såleis kjenneteiknar islandsk språknormering gjennom heile 1800-, 1900- og 2000-talet, er at ein har dyrka ei etymologisk orientert rettskriving med minst mogleg variasjon i skrivemåten, og at ein har hatt ein sterk purisme (jf. Brunstad 2002). Medan islandsk purisme kring 1800 var retta spesifikt imot dansk, kom han til å utvikle seg tydeleg til ein allment orientert purisme, dvs. ei form for purisme som var retta imot alle språk – òg imot norsk. Det er òg spesielt at purismen gjeld både allmennspråket og fagspråket, dvs. at ein bruker omsetjingsprinsippet og ikkje omgrepsprinsippet på terminologi. I tillegg er det ein purisme som faktisk har dreidd seg om språkendringar. Ein har i prinsippet vore imot at språket endrar seg.

Islandsk språknormering er interessant på fleire måtar; det gjeld fantasien i ordlaginga og det sjølvstendige grepet

om språknormeringa. Omfanget og innretninga til den islandske purismen gjer det likevel vanskeleg å bruke den som førebilete for andre språksamfunn. Trass i uforpliktande utsegner om at ein bør sjå til islendingane og kor flinke dei er til å lage nyord, har den islandske purismen heller ikkje hatt så stor påverknad på faktisk norsk språknormering.

Avslutning

Dersom Island og Færøyane hadde fylgt med Noreg i 1814, hadde det fått språkhistoriske konsekvensar – særleg for nynorsken og færøysken. Kor store konsekvensane hadde vorte, er derimot ikkje heilt lett å seie.

Det er grunn til å tru at Ivar Aasen hadde forma eit meir etymologisk orientert grunnlag for nynorsken. Det vil ikkje seie det same som at nynorsken som heilskap seinare ville verte *gjennomgåande* etymologisk. Etter Aasens tid var nemlig andre aktørar med på dempe dei historiserande sidene ved normeringsideologien; t.d. spela lærarane ei rolle med sin sterke posisjon i målrørsla. Dette såg vi tydeleg utover på 1900-talet, og tendensen vart forsterka gjennom samnorskpolitikken. Men med eit anna utgangspunkt frå Aasen kunne resultatet av prosessane i alle tilfelle ha vorte annleis.

Ein meir etymologisk orientert nynorsk ville ha gjort at avstanden mellom bokmål og nynorsk hadde vorte endå større. Det er ikkje utenkjeleg at samnorskpolitikken dermed hadde vorte mindre aktuell. I så fall hadde nynorsken halde seg meir konservativ, og at det same ville etter alt å døme ha skjedd med det konkurrerande språket: Bokmålet hadde kome til å halde seg meir dansk på grunn av manglande press frå nynorsken og frå samnorskstrevet.

For dei som har sans for større skilnader mellom skriftspråka og sans for etymologisk samband, ville eit slikt kontrafaktisk hendingsforløp vere å føretrekkje.

For dei som har sans for nærleik mellom tale og skrift, ville språkutviklinga derimot framstå som uheldig: Det er grunn til å tru at bae skriftspråka lettare ville ha stivna i ein historisk orientert skrifttradisjon, sidan omsynet til talemålet ikkje spela ei så stor rolle. Ein annan effekt ville truleg vere at dialektane hadde fått ein lågare status.

Når det gjeld islandsk, er det grunn til å tru at skriftspråket ville ha halde seg oppe. Eitt moment er her krafta i skriftradisjonen. Eit anna moment er at den geografiske avstanden til Noreg var altfor stor til at der kunne skje noka norsk overstyring som hadde effekt. På same måten var det truleg for stor språkleg avstand til at nynorsken kunne ha fått ei form som gav gjennomslag både på Island og Noreg; men her er vi sjølvsagt på meir usikker grunn.

Derimot er det ein fare for at færøysk ikkje ville ha eksistert som skriftspråk, men hadde vorte slukt av nynorsken. Rett nok kunne ein tenkje seg at ein ville sjå meir att av det færøyske i nynorsken, men det er usikkert kor synleg det ville ha vorte på sikt. Ein ville i alle tilfelle ha fått eitt språk mindre, og for dei som ser verdien av språkleg mangfald i Norden, ville det ha vore syrgjeleg. Det hadde sjølvsagt hatt negative verknader for det kulturelle og litterære skaparmiljøet på Færøyane. I det perspektivet kan ein seie seg glad for utfallet av forhandlingane i Kiel i 1814.

Litteratur

- Auður Hauksdóttir (2001). *Lærereens strategier- elevernes dansk. Dansk som fremmedsprog i Island*. København.
- Bjerke-Hagen, Marius. 2011. *Bruk av kontrafaktiske problemstillinger i undervisning – nyttig undervisningsmetode eller rent tidsfordriv*. Upublisert masteroppgåve i historie. Tromsø.
- Brunstad, Endre. 1995. *Nasjonalisme som språkpolitisk ideologi*. Oslo.
2001. *Det reine språket*. Avhandling til dr.art.-graden. Bergen.
2002. Islandsk purisme etter 1945. *Nordica Bergensia* 26. 69–93.
- Carr, Edward Hallett. 1961. *What is History?* London.
- Feldbæk, Ole. 1990. Denmark and the Treaty of Kiel 1814. *Scandinavian Journal of History* 15. 259–268.
- Feldbæk, Ole. 1995. De nordatlantiske øer og freden i Kiel. *Historisk Tidsskrift* (dansk) 16/4. 24–34.
- Ferguson, Niall. 1997. *Virtual History. Alternatives and Counterfactuals*. New York.

- Freds-Fördrag. 1814. Freds - Fördrag EmellanHans Maj:t Konungen af Sverige och Sweriges Rike Å ena, samt Hans Maj:t Konungen af Dannemark och Danska Riket Å andra sidan. Stockholm.
- Gad, Finn. 1979. 'La Gronlande, les lies de Ferroet l'Islande non comprises'. A new look at the origins of the addition to Article IV of the Treaty of Kiel 1814. *Scandinavian Journal of History*. 4: 3. 187–205.
- Hoel, Oddmund L. 2009. *Måltreising og modernisering i Noreg 1885-1940*. Avhandling for ph.d.-graden. Trondheim: Det humanistiske fakultet, Noregs teknisk-naturvitskaplege universitet.
- Hammershaimb, V. U. (1891) 1969. *Færøsk anthologi*. Tórs-havn.
- Indrebø, Gustav. 2001. *Norsk Målsoga*. Bergen.
- Jerdal, Ludvig. 1954. Utsyn yver lagsoga. I Framnes, H., S. Eskeland og L. Jerdal (red.). *Vestlandske Mållag 1904–1954*. Bjørgvin.
- Kjartan G. Ottósson. *Íslensk málhreinsun*. Sögulegt yfirlit. Reykjavík.
- LN-2006. Læreplan i norsk. Internett: <http://www.udir.no/Lareplaner/Grep/Modul/?gmid=0&gmi=156250>
- LS-2006. Læreplanisamfunnsfag. Internett: <http://www.udir.no/Lareplaner/Grep/Modul/?gmid=0&gmi=156043&v=5>
- Matras, Christian. 1928. Hin føroyska málsurningum og støða hans í norrønum nýreisingarverki. *Varðin 1928*.
- Matras, Christian. 1954. Et bidrag om færøsk sprogrøgt. I *Språkvård*. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 11. 85–95. Stockholm.
- Mykland, Knut. 1995. *Kampen om Norge 1784–1814*. Bind 9 i Mykland, Knut (red.). Norges historie. Oslo.
- Petersen, N. M. 1951. Avisartikkel. I: Matras, Christian. Det færøske skriftsprog af 1846. *Scripta Islandica* 2. 15-18.
- Prahl, Jan. 1858. *Ny Hungrvekja*. Bergen.
- Nørregaard, Georg. 1952. *Freden i Kiel 1814*. København.
- Ranheim, Ingar. 1993. Folkedans, disiplinering og nasjonsbygging. Diskursen om dans i Valdres omkring 1905. Revidert utgåve av hovudoppgåve i historie. *Norsk Folkemusikklags skrifter* 8. 17–112. Oslo.

- Rask, Rasmus. 1888. Bréf frá Rask til Bjarna Thorsteins-sonar dagsett 30. ágúst 1813. *Tímarit hins íslenska bókmentafélags*, 9:1. 54–61.
- Sigurður Jónsson. 2007. *Det vilda tänkandet och det kultiverade*. Islandsk facspråklig språkvård med tyngdpunkt på första hälften av 1900-talet. Acta Wasaensia nr. 184. Vasa.
- Svabo, Jens Christian. 1970. *Dictionarium Færoense*. II. Indledning og registre. Utgitt etter handskriftene (1770-åra–1820-åra) av Christian Matras. København.
- Sørensen, Øystein. 2004a. *Historien om det som ikke skjedde*. Kontrafaktisk historie. Oslo.
- 2004b. Hva om Hitler hadde vunnet krigen? Intervju i *Forskning.no*. 20.10.2004. Internett: <http://www.forskning.no/artikler/2004/oktober/1096013139.68>
- Venås, Kjell. 1990. Etymologisk mot talemålsnær normering. *Maal og Minne* 3–4. 192–198
- Wang, Zakarias. 2009. Helgoland og Nordøsthavsoyggjar. I: *Froðskaparrit* 57. 15–23. Tórshavn.
- Weibull, Jörgen. 1957. *Carl Johan och Norge 1810-1814 – Unionsplanerna och deras förverkligande*. Akademisk avhandling. Lund.
- Østergaard, Uffe. 1998. *Hvad nu hvis. Kontrafaktiske hypoteser og åbne situationer i historie og historieforskning*. Workpaper. 46–97. Centre for Cultural Resarch, University of Aarhus.
- Aasen, Ivar. 1984. Om vort Skriftsprog. I: Walton, Stephen (red.). *Om grunnlaget for norsk målreising*. 53–57. Voss.
- Aasen, Ivar. 1917. Grundtanker til en Afhandling om en norsk Sprogform. *Maal og Minne*. 4–33.
- Aasen, Ivar. 1993. Um Ny Hungrvekja. Bokmelding i Dølen 26.12.1858. I Krokvik, Jostein. *Ny Hungrvekja og Jan Prahl*: 55–60. Bergen.
1864. *Norsk Grammatik*. Kristiania.
1957. *Brev og dagbøker*. Band 1. Redigert av Reidar Djupe-dal. Oslo.

Medarbeidarar

Anfinnur Johansen, lektari í málfrøði, *Fróðskaparsetur Føroya*.

Auður Hauksdóttir, dósent í dönsku, *Háskóli Íslands*.

Edit Bugge, stipendiat i nordisk språkvitskap, *Universitetet i Bergen*.

Endre Brunstad, førsteamanuensis i nordisk fagdidaktikk, *Universitetet i Bergen*.

Gunnstein Akselberg, professor i nordisk språkvitskap, *Universitetet i Bergen*.

Helge Sandøy, professor i nordisk språkvitskap, *Universitetet i Bergen*.

Idar Stegane, professor emeritus i nordisk litteratur, *Universitetet i Bergen*.

Johannes Gjerdåker, forfattar, omsetjar og lokalhistorikar, *Voss*.

Jógvan í Lon Jacobsen, lektari í málfrøði, *Fróðskaparsetur Føroya*.

Kristján Eiríksson, rannsóknarlektor í handritasviðu, *Háskóli Íslands*.

Magnhild Selås, førsteamanuensis i nordisk språk, *Høgskulen i Bergen*.

Margunn Rauset, forskar og medredaktør i ISLEX, *Universitetet i Bergen*.

Ole Didrik Lærum, professor i medisin, *Rigshospitalet i København*.

Remco Knooihuizen, universitair docent engelse taalkunde, *Rijksuniversiteit Groningen*.

Turið Sigurðardóttir, professari í bókmentum, *Fróðskaparsetur Føroya*.

Vigdís Finnbogadóttir, sendiherri tungumála, *UNESCO*.

Þorsteinn G. Indriðason, førsteamanuensis i islandsk, *Universitetet i Bergen*.

Øystein Alexander Vangsnes, forskar ved CASTL, *Universitetet i Tromsø*.

Personregister

I registeret er islandske namn sette opp med patronymet først og førenamnet sist, etter skandinavisk mønster (*Árnadóttir, Nina Björk*). Kongar, keisarar og folk som levde og verka før år 1600, er sette opp med førenamn og etterfølgjande tilnamn eller patronym (*Olav den hellige, Olav Haraldsson, Heini Havreki*). Preposisjonsnamn er sette opp med sistelekken i preposisjonsleddet fyrst (*Maupassant, Guy de* og *Trøð, Jóan Petur uppi í*). Namn i referansar, sitat og fotnotar er ikkje tekne med i registeret.

Akselberg, Gunnstein 7, 15, 159, 297	Berthold 50
Andreasen, Andreas 84	Beyer, Absalon Pedersson 25
Aniansson, Eva 202	Bjørnson, Bjørnstjerne 60–64, 72, 84, 95–98
Anker, Bernt 51	Blicher, Steen Steensen 62
Arnesen, Herbrand 147–148	Blix, Elias 46
Arnfinnsson, Guðmundur 99	Blom, Kari 203
Arngrímur lærði Jónsson 30, 133	Bojer, Johan 64
Asbjørnson, Peter Christen 83	Bondevik, Kjell 101
Auer, Peter 214–215	Bornemann, Mathias Hastrup 51
Árnadóttir, Nina Björk 99	Bourke, Edmund 281–282
Árnason, Kristján 127–128	Boye, Birgitte 46
Árni Helgason 57	Boye, Caspar Johannes 46
Baggesen, Jens 51	Bragi, Einar 90, 105
Bang, Herman 62	Brandes, Georg 60–62, 64, 84
Bárðarson, Vilhjálmur 69	Brandt, Carl Joakim 46
Beck, Ulrich 182	Brekkan, Friðrik Á. 100
Benediktsson, Einar 97	Briem, Valdimar 90
	Brorson, Hans Adolph 46

- Brú, Heðin (*Hans Jacob Jacobsen*) 35, 85
- Brun, Johan Nordal 46
- Brunstad, Endre 15, 17, 277, 297
- Bruun, Nordal 82
- Bugge, Edit 7, 15, 297
- Bull, Tove 183–184
- Carlson, Camilla 103
- Carr, Edmund Halibut 278
- Christian III 43
- Crystal, David 182
- Collett, Camilla 96
- Coupland, Nikolas 181, 195
- Crusoe, Robinson 50, 81, 87–88, 290
- Dahl, Jákup 90
- Dahl, Regin 137
- Dalsgaard, Hans 90
- Danielsen, Victor 90
- Dass, Petter 46, 137
- Debes, Lucas 26–27, 146
- Debess, Christian Nyholm 84
- Defoe, Daniel 50, 290
- Djurhuus, Hans Andrias 85, 290
- Djurhuus, Jens Hendrik Oliver (Janus Djurhuus) 83–85, 137
- Drachmann, Holger 60–61, 64, 84
- Driscoll, Matthew James 50
- Dyvik, Helge 122–124
- Effersøe, Rasmus 83, 88
- Einarsson, Hróbjartur 116
- Eiríksson, Kristján 15–16, 127, 297
- Eliasson, Gyrðir 105
- Ellingsen, Svein Ørnulf 46
- Engeström, Lars von 282
- Erik av Pommern 42
- Erlingsson, Þorsteinn 65
- Eskeland, Ivar 35, 85, 103–104
- Eskeland, Lars 81
- Eysteinn Ásgrímsson 22
- Eysteinnsson, Ástráður 104
- Feldbæk, Ole 281–283
- Ferdinandsson, Ferdinand 11
- Ferguson, Niall 278–279
- Fidjestøl, Bjarne 93
- Finnbogadóttir, Vigdís 7, 9, 13, 297
- Foersom, Peter Thun 46
- Fossnes, Tonje 102
- Fox, Adam 234
- Frankenau, Rasmus 51
- Frederik III 47
- Frederik VI 282
- Friðriksson, Friðrik 82
- Frimann, Claus 51
- Faarlund, Jan 260, 263, 265–266, 270, 273
- Gad, Finn 281, 283
- Garborg, Arne 62, 64, 96–98, 290
- Garborg, Hulda 97–98, 289–290
- Gidden, Anthony 182
- Giles, Howard 204–205
- Gill, Claes 103
- Gíslason, Ísleifur 136
- Gíslason, Magnús 68

- Gísli Jónsson 44
 Gissur Einarsson 43
 Gjelsvik, Nicolai 81, 87
 Gjerdåker, Johannes 4, 297
 Goethe, Johan Wolfgang 85
 Gottskálf Nikulásson 33
 Grímsson, Stefán Hörður 90
 Grundtvig, Nicolai Frederik Severin 29, 291
 Grundtvig, Svend 46, 56, 70
 Grøndal, Benedikt 90
 Guðbrandur Þorláksson 30, 44
 Guðmundsson, Einar Már 105
 Guðmundsson, Kristmann 88, 100
 Guðmundsson, Þóroddur 103
 Guðmundsson, Tómas 103
 Gunnarsson, Gunnar 90
 Gustav Vasa 29
 Guttormsdóttir, Margrét 12
- Hafstein, Hannes 60, 83, 96
 Hagerup, Inger 84
 Hálfðanarson, Helgi 90
 Hallager, Laurents 25
 Hallgrímsson, Jónas 13, 57
 Hammershaimb, Venceslaus Ulricus 29, 88, 286, 291
 Hamsun, Knut 62, 64, 99, 105
 Hannaas, Torleiv 290
 Hans Christensen Sthen 46
 Hans Thomisøn 44
 Hansson, Laurents 25–26
 Hauge, Olav H. 84, 101, 103
 Hauksdóttir, Auður 15, 39, 297
 Hauksson, Þorleikur 153–154
 Hauptmann, Gerhard 93
- Hauptmann, Marie 93
 Heiberg, Johan Ludvig 56
 Heinesen, Jens Pauli 85
 Heinesen, William 89
 Heini Havreki 33
 Helgadóttir, Guðrún 90
 Helgason, Þórður 127
 Hellesnes, Jon 11
 Helmsdal, Raket 86
 Hernes, Reidunn 203
 Hildremyr, Asbjørn 86
 Hilton, Nanna Haug 234
 Hinskens, Frans 214
 Hjaltalín, Jón Oddson 50
 Hjartarson, Snorri 90, 100, 102–103
 Hjort, Victor Christian 46
 Hjöldum, Ólöf (Sigurðardóttir) frá 96
 Hlíðberg, Jón Baldur 115
 Hofmo, Gunvor 103
 Holberg, Ludvig 55
 Holm, Niels Johannes 46
 Holm, Torfhildur Þorsteinsdóttir 96
 Holm-Olsen, Ludvig 93
 Hostrup, Jens Christian 56
 Hovden, Anders 81, 84
 Hoydal, Karsten 90
 Hunderup, Niels 29
 Hvítadal, Stéfan frá 103
 Hysten, Hans 101
 Høegh-Guldberg, Frederik 51
 Høvik, Ivar 100
 Håkon Håkonsson 30
- Ibsen, Henrik 60–62, 64, 72, 83, 84, 95, 97, 105
 Indrebø, Gustav 154, 288

- Indriðason, Þorsteinn G. 17,
 259, 298
 Ingemann, Bernhard Severin
 46
 Ingolfr Arnarson 177

 Jacobsen, Jens Peter 61, 84
 Jacobsen, Jógvan í Lon 15, 181,
 255, 297
 Jacobsen, Jørgen-Frantz 89
 Jacobsen, Rolf 103
 Jahr, Ernst Håkon 183
 Jakobsdóttir, Svava 104, 105
 Jakobsen, Jakob 81–82, 85, 230
 Janson, Kristofer Nagel 64, 82,
 84, 288
 Janson, Tore 22, 29
 Jensen, Carl Jóhan 86, 90
 Jochumsson, Matthías 58–60,
 81
 Joensen, Martin 86
 Joensen, Poul F. 84
 Joensen, Sigurð 90
 Johansen, Anfinnur 16, 141,
 297
 Johansen, Oddvør 86
 Jón Arason 134
 Jónasdóttir, Ólína 136
 Jónsdóttir, Júlíana 96
 Jónsdóttir, Margrét 101
 Jónsson, Bjarni 31
 Jónsson, Finnur 153–154

 Kampmann, Henrik 46
 Karl Knutsson Bonde 23
 Karlsson, Stefán 43
 Karshamn, Svein Arne 86
 Kerswill, Paul 202, 211
 Ketilsson, Magnús 51

 Keyser, Rudolf 94
 Kielland, Alexander 60, 61, 62,
 64, 72, 96, 97, 105
 Kingo, Thomas 46
 Klein, Heðin M. 84
 Knooihuizen, Remco 16–17,
 219, 231, 232
 Knudsen, Knud 263, 265
 Knutsen, Per 86
 Koht, Halvdan 154
 Kress, Helga 96, 99, 103, 104,
 105
 Kristian I 24
 Kristiansen, Tore 194
 Kristjánsson, Jónas 62–63
 Krokann, Inge 100
 Kvaran, Einar 96
 Kötlum, Johannes úr (*Bjarni
 Jónasson*) 103

 Landkron, Gustav 50
 Landstad, Magnus Brostrup 46
 Larsen, Svanfriður 64, 96
 Lárusson, Ólafur 143
 Laurents Hanssøn (*Lauritz
 Normand*) 93
 Laxness, Halldór Kiljan 90, 99,
 100, 103–104, 105
 Lehmann, Eigil 119–120
 Lie, Hallvar 128
 Lie, Jonas 60, 62, 64, 72, 84, 96,
 97
 Lind, Erik Henrik 153
 Longfellow, Henry Wadsworth
 85
 Lund, *Christen Andersen* 51
 Luxdorph, Bolle Willum 51
 Lykke, Nils 19
 Lærum, Ole Didrik 7–8, 11

- Løkke, Jakob 263, 265
- Magnus Heinason 33
- Martein Einarsson 30
- Matras, Christian 85, 143, 186, 291
- Mattis Størssøn 93
- Maupassant, Guy de 82
- McLeod, Wilson 234
- McMahon, April 234
- Meillet, Antoine 22
- Millar, Robert McColl 231, 232
- Moa, Lars 86
- Moe, Jørgen
- Molaug, Peter 85
- Molde, Else Berit 183–184
- Moren, Sven 64
- Munch, Andreas 57–59, 85, 94
- Munch, Peter Andreas 60, 94
- Muri, Sigurd 46
- Mykland, Knut 281
- Myklebost, Tone 105
- Mæhlum, Brit 182
- Napoleon Bonaparte 280
- Nielsen, Anders 46
- Nielsen, Jóanes 86
- Næs, Martin 86, 90, 91
- Næs, Olav 265
- Nørregaard, Georg 281, 283
- Obstfelder, Sigbjørn 99, 103
- Oddur Gottskálksson 43
- Oehlschläger, Adam Gottlob 51, 56
- Olav den Hellige (Haraldsson) 30, 145
- Olav Engelbrektsson 19, 24
- Olav Torkjellsson 19
- Olav Tryggvason 145
- Olsen, Jakob 90
- Orgland, Ivar 85, 101–103, 104, 105, 116, 117, 120
- Ólafsson, Páll
- Ólafur Hjaltason 44
- Patursson, Jóannes 88, 90, 148, 290
- Patursson, Rói 85
- Patursson, Sverri 85, 87, 290
- Pálsson, Gestur 96, 97
- Pálsson, Hermann 225
- Pálsson, Hjörtur 91
- Peder Claussøn Friis 93, 95
- Petersen, Hjalmar 190, 193, 195, 198, 199, 255
- Pétursson, Hallgrímur 83, 90, 136
- Pétursson, Hannes 103
- Pétursson, Sigurður 42
- Pontoppidan, Henrik 62
- Poulsen, Jóhan Hendrik Winther 154, 155, 292
- Powesland, Peter 204, 205
- Prahl, Jahn 285
- Rafn, Carl Christian 79, 146
- Rampton, Ben 184
- Ranheim, Ingar 289
- Rask, Rasmus 54, 79–80, 146, 287
- Rasmussen, Peter Martin 26
- Rauset, Margunn 16, 109, 297
- Ravn, Margit 64
- Reichelt, Karl Ludvig 46
- Rein, Jonas 51

- Reinhardt, Max 45
 Resen, Peder Hansen 26
 Rischel, Jørgen 26
 Runeberg, Johan Ludvig 85
 Ryggi, Mikkjal á (*Mikkjal Dánjalsson*) 84, 88, 90
 Raastad, Frederik 116, 117, 120
- Sandøy, Helge 15, 19, 205
 Schandorp, Sophus 84
 Schmidt, Tom 225–226
 Schrøter, Johan Hendrik 28, 80, 82, 146
 Schwach, Conrad Nicolai 57
 Scobbie, James M. 213
 Seelow, Hubert 50
 Selås, Magnhild 16, 201
 Sígfússon, Hannes 101
 Sigmund Brestesson 145
 Sigmundson, Aðalsteinn 35
 Sigurðsson, Ingi 56, 57, 60, 70, 96, 97
 Sigurðsson, Jón 60, 286, 291
 Skarði, Símun av 83, 88, 89, 90
 Skjekkeland, Martin 183
 Skjervheim, Lars 13
 Skjervheim, Ragnhild 13
 Skram, Amalie 62, 97
 Smith, Brian 234
 Snorre Sturlasson 22, 93–95
 Solheim, Randi 206, 212
 Stefánsson, Davíð 90, 102
 Stegane, Idar 16, 85–86, 93
 Steinarr, Stein (*Aðalsteinn Kristmundsson*) 103
 Stephansson, Stephan G.
 Straume, Eilif 103
 Strindberg, August 105
- Støylen, Bernt Andreas 46
 Svabo, Jens Christian 28, 31, 80, 291
 Sverri Sigurdsson 142
 Sytstra, Harmen 286
 Sørensen, Øystein 278, 280
- Thompson, Edward Palmer 278
 Thomsen, Grímur 57–58, 60
 Thoresen, Magdalene 96
 Thoroddsen, Jón 100
 Thorsteinsson, Arne 142
 Thráinsson, Höskuldur 240, 260, 271, 273
 Thaarup, Thomas 51
 Torfæus, Tormod 94
 Trausti, Jón 100
 Trousdale, Graeme 234
 Trugill, Peter 231–232, 234
 Trøð, Jóan Petur uppi í (*I. P. Gregoriussen*) 80
 Tu, Torvald 84
 Tullin, Christian Braunmann 51
- Þórðarson, Þórbergur 101
 Þóroddsdóttir, Þóra 90
- Undset, Sigrid 63, 105
 Unger, Carl Richard 94
- Valtýsson, Helgi 100
 Vangnes, Øystein Alexander 17, 239, 244, 251, 254
 Vassbotn, Anders 84
 Venås, Kjell 291
 Vestergaard, Poul 91
 Vig, Ole 84, 85

- Vigfússon, Guðbrandur 94
 Víglundsson, Þórosteinn P
     119–120
 Vold, Jan Erik 103
 Voltaire, François-Marie
     Aroue 50
 Vör, Jón úr (*Jón Jónsson*) 103
- Wang, Zakarias 281–282
 Waugh, Doreen 234
 Welhaven, Johan Sebastian 85
 Wergeland, Henrik 64, 84, 85
 Wessel, Johan Herman 51
 Westergård-Nielsen, Christian
     40, 44–45
- Wetterstedt, Gustaf af 281
 Wexels, Wilhelm Andreas 46
 Weyhe, Jóhan Hendrik 27
 Williams, Ann 202, 211
 Winther, Mads Andrias 81
 Wolff, Jens Lauritzsøn 26
 Wolff, Simon Olaus 85
- Zetlitz, Jens 51
- Ødegård, Knut 86, 103, 105
 Østergaard, Uffe 279
- Aasen, Ivar 17, 26, 82, 84, 94,
     120, 264–265, 277–296

SAKREGISTER

Oppslagsorda er normaliserte etter gjeldande nynorsk rettskriving. I tekstar skrivne på dansk eller bokmål, kjem nynorskforma fyrst, dinest forma, slik ho førekjem i teksten.

- akkomodasjonsteori, akkomodationsteori 182, 204
Alltinget, Altinget 47
alvemål 143
arkaisering 101
Atlas Danicus 26
austnorsk 242–244
aviser 39, 65, 82, 84, 87, 147, 220
- barn, børn 16, 89, 147, 150, 201ff, 224
barnehage 201ff
barnelitteratur, -blad, bøker, børne- 82, 83, 86, 87, 90, 91, 290
barneretta tale 204
Bergen 7, 10, 12, 13, 19, 30, 33, 41, 42, 70, 81, 84, 93, 105, 142, 161, 171, 205, 216, 219, 289, 290,
Bibelen, Biblen 28, 43, 45, 71, 82, 145, 221–222
bibelomsetting, bibeloversettelse 30
Bibelselskap 28, 43, 80, 87
- bindeelement 259–276
bispesetet i Nidaros, ærkebispesædet i Nidaros 40, 70, 141
bondespråk, bondemål 25
bornholmsk 25
bygdenamn, bygdenavne 142–145, 163–172
byutvikling, byudvikling, bydannelse 51, 71
båttrafikk, skipsfart, bådtrafikk 33, 67, 70, 161
- dameblad, dameblade 65
Danmark 20, 22, 24, 28, 29, 36, 40, 42–43, 45, 47–51, 56–60, 66–67, 69–70, 71–72, 80, 87–88, 96, 147–148, 203, 277, 280–282, 204, 290
dansk språk, dansk sprog 5, 9, 11, 19–20, 22–25, 26–28, 31, 36, 39–78, 79, 80, 83, 85, 87, 89, 90, 91, 93, 98, 109, 114, 118, 122, 124, 142, 143, 145, 146, 147,

- 172, 186, 245–256, 285,
287, 290, 292, 293
- dansk som framandspråk,
dansk som fremmeds-
prog 65ff
- Dansken på Færøerne, et side-
stykke til Tysken i Slesvig*
29
- demografisk press 6, 219
- demokrati 9, 56, 60
- Den Gamle Traktat* 40–41, 47
- Den lærde skole i Reykjavík* 55
- det moderne gjennombrotet,
det moderne gennem-
brud 60, 84, 95–97
- dialektbruk i media, dialekt-
brug i medierna 198
- dialektkontakt 206, 209, 219,
231, 232, 234
- differensiasjon 32, 162
- diftongering 32, 34, 162, 185
- dønsk tunga 22
- ekspresjonisme 99
- ekteskapsmønster 17
- elvdalsk 242–244
- einevelde, enevælde 47
- engelsk språk 83, 172, 175, 195,
208, 220, 221, 226, 230,
232, 263
- England 213, 225
- enska öldin* 33
- etterkrigstida 102, 292
- etymologisering 286
- eventyr 83, 150
- fagord, fagterminologi
115–116
- falske vener 101, 118, 119, 121
- folkebøker, folkebøger 50
- folkehøgskular, folkehøjskoler
58, 70, 72, 83
- folkemålet 20, 22, 25, 31
- fonologi 162, 204, 215, 292
- frekvens 120
- fugesamansetningar, fugesam-
mensetninger 259–276
- Færingesaga* 79, 80, 91, 142,
145, 150
- Færoe et Færoa Reserata* 26
- Færøyske kvad, kveder, kvæði
82, 88, 150
- Føringafelag 81, 82, 147
- gammalnorsk 23, 25
- gardsnamn 169–163, 169–174
- genitivssamansetningar, geni-
tivssammensetninger
259–276
- Grønland 142, 277, 280–183
- Grønlandssaka 290
- handel 10, 33, 41, 47–58,
51–54, 67–68, 70, 141,
219, 221–223, 282
- handelsmonopolet 47
- Heimskringla* 22, 25, 90, 95
- hirdstyrer 47
- Hordaland 143, 173
- humanismen, humanistane
25, 30, 93
- ideologisering av språket
30
- idiom 118, 121, 154, 155
- immigrasjon 212, 222–223,
229–230

- Indberetninger fra en Rejse udi Færø i 1871/82* 28, 291
 Islands Universitet 45
- Jónsbók* 41, 47
 julemøtet 1888, jólafundin 1888 29
 jysk 25
- Kalmarunionen 24, 29
 kasussystem 111, 273, 275
 Kiel-traktaten, Kiel-freden 17, 277–296
 Kirkjubøur, Kyrkjebø 142, 153, 161, 195
 knot 182–184
 kollokasjonar 110–111, 117–118
 kontrafaktisk historieskriving 277–296
 konvergering, konvergens 194–199, 215
 kristendommen 40, 141
 kulturkontakt 8, 160, 225, 290
 kulturnamn 163, 169
 kvalfangst, hvalfangst 67–69, 72
 kyrkjespråk, kyrkjemål, kirkespråk, kirkesprog 45, 71, 221, 289, 290
 Københavns Universitet 45, 48, 49, 56, 66, 71
- landnåmet, landnåmstida, landnam, landnamstiden 7, 15, 36, 41, 70, 127, 143, 147, 155, 173, 177, 288
 landsmålet 285–286
 leksikografi 109, 116, 124
- Lerwick 7, 208, 224
 leseferdighet, læsefærdighed 49
Lilja 22
Lærdómslistafélagið 31, 287
 lånord, låneord 40, 41, 44, 45, 53, 72, 214
- Matteusevangeliet, Matthæusevangeliet, Matthæus Evangeliet* 28, 80, 146
 metrikk 127
 Milroys nettverksteori, nettverksteori 197
 mobilitet 16, 211
 modernisme 99
 målform 110, 116–119
 målstrid, målsak, målreising 284, 288–290
- namneskikk, navneskikk, navneskik 159–200
 nasjonalromantikken 24, 79, 284
 nasjonalt medvit, national bevidsthed 69, 147
 nasjonsbygging, nationsopbygging 79, 95
 naturalisme 60, 72, 97
 Nidaros 40, 70, 141
 nivellering 206, 212, 214
 nordmandsgaven 87
 norn 23, 175, 208, 219–237
Norrigia Illustrata 26
 norrøne stemne, norrønstemne, norrøne stævner 81, 290
 norske målformer 110, 116–119
 nyordspolitikk 31

- Nýja testamenti, Det Nye Testa-
mentet* 30, 43
- opplysningstida, opplysnings-
tiden 28, 51
- Orknøyane 7, 13, 174, 221
- ortografi 80
- patronym 145, 225
- Prøver af Landsmaalet* 26
- purisme, puristar 28, 30, 292
- reformasjonen, reformationen
20, 25, 31, 40, 43, 70, 79,
142, 221
- Regensen 45
- rettskriving 117, 120, 208, 287,
291
- Reykjavík 11, 51–66, 71–72,
100, 105, 127, 163, 171,
287
- rim 131
- Robinson Crusoe, Robinson
Kruso* 50, 81, 87–88, 290
- romantikken 16, 56, 72, 94
- russisk 263
- Russland 280
- salme, salmebok, salmebog
43–47, 71, 83, 128, 136
- salmeomsettingar, salmeo-
versettelser 43–47, 82,
90
- samnorskpolitikk, samnor-
skstrev 292–293
- segmentering 32, 162
- sentralfærøysk, centralfærøsk
181–200
- sentralisering, centralisering
141, 208, 211
- separatisme 81
- sildefangst 67
- Sjælland 43
- sjølvstendestrid, sjølvstende-
strev, sjølvstendekamp,
selvstændighedskamp
24, 36, 59, 64, 287
- skotsk språk 17, 213, 219–237
- Skottland 13, 208, 213,
219–237
- skriftspråk 24, 29, 122, 162,
239, 277
- skriftspråksnormering 17, 277,
278
- skriveferdighet, skrivefær-
dighet 49
- skulespråk, skolespråk 28–29,
65, 71, 221, 231, 289
- Slesvig og Holstein 280
- smeltedigel 205
- Snorre Sturlessøns Norske
Kongers Chronica* 98
- sosialantropologi 21
- sosialpsykologi 22, 199
- sosiolingvistik, sociolingvistik,
språksosiologi 29, 36,
181, 216, 182–200
- språkbevisstheit 20, 23
- språkblanding, sprogblending
26
- språkhaldning, sprogholdning
31, 181–199
- språkhistorieskriving 219–220,
278
- språkleg berekraft 174
- språkpolitikk 117, 210, 220,
279

- språksamfunn, sprogsamfund
13, 21, 32, 174, 202, 293
- språkskifte 219
- språksosialisering 201
- språkstrid 24
- språkval 25
- spørjande nominalfrasar 239
- stammesamansetningar,
stammesammensettinger
259
- stendertinget i Roskilde 28
- Storbritannia 280
- svartedauden 33
- svensk språk 22, 29, 31, 36, 69,
83, 98, 100, 104, 109, 172
- Sverige 22, 24, 202, 277
- symbolisme 99
- tilnamn, tilnavn, tilnavne 152,
171, 225
- topografi 159
- Tórshavn 29, 81, 84, 91, 110,
142, 161, 182–200, 209
- Tyskland 50, 97, 286
- uavhengighet, uafhængighed
87
- undervisningsspråk 87, 222,
230
- ungdomsrørsla, ungdomsbe-
vægelsen, ungdomslag,
ungdomsforening, ung-
mannafelag 69, 70, 72,
80–82, 84, 87, 88, 91,
289–290
- unionsoppløysing 277, 284
- Universitetet i Christiania 94
- versehistorie 127
- versemål 101, 127–139
- Voss 7, 9, 11, 12–14, 81, 100,
160, 161, 172
- Yderst mod Norden lyser en ø*
59, 94